Librairie universelle,
ancienne & moderne
de
A. J. van TETROODE,
Kalverstraat, *N°*. 38.
Amsterdam.

van Eys.

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN

HOLLAND.

ACHTSTE DEEL.

NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND,

DOOR

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY.

Med. Doctor en Prælector in de Natuurlijke Historie aan 's Lands Universiteit te Leyden, Lid van verscheidene zoo Uitheemsche als Vaderlandsche Maatschappijen der Natuur- en Dichtkunde.

ACHTSTE DEEL.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE LEYDEN,
Bij P. H. TRAP.
MDCCCX.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/natuurlykehistor08fran

KORTE INHOUD

DER

HOOFDSTUKKEN

VAN HET

ACHTSTE DEEL.

HET RUNDVEE.

VIJFDE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Bevattende eene inleiding tot de kennis der ziekten van het Rundvee in het algemeen, en beschrijving van de ziekten der beenderen in het bijzonder. Bladz. 1

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Ziektens van de Spieren der Koeijen. . . . . Bladz. 39

DERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Ziektens van de Klieren der Koeijen. . . . . Bladz. 63

VIERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Huidziekten der Koeijen. Bladz. 97

VIJF-

KORTE INHOUD.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Beschrijvende de ziekten der Koeijen, welke door Insekten veroorzaakt worden. . . . . Bladz. 113

ZESDE HOOFDSTUK.

Handelende over de ziekten der Koeijen, welke door Wormen veroorzaakt worden. . . . Bladz. 153

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Zintuigelijke Gebreken der Koeijen. . . . . Bladz. 165

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Handelende over de inwendige ziekten der Koeijen. . . . . Bladz. 179

NEGENDE HOOFDSTUK.

Bevattende de beschrijving van eenige ziektens en toevallen, welke de Kalveren kunnen overkomen. Bladz. 261

TIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene inleiding tot de beschrijving van de Veepest, beneyens de geschiedenis der Veepest zelve, van de oudste tijden af. . . . . Bladz. 267

ELF-

KORTE INHOUD.

ELFDE HOOFDSTUK.

Behelzende eene opgave van de teekenen der Veepest, welke, uitwendig, bij de Koeijen plaats hebben. . . . . Bladz. 282

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene beschrijving van de kenteekenen der Veepest, welke aan zoodanige beesten, die aan deze ziekte gestorven zijn, na derzelver opening, inwendig bevonden zijn plaats te hebben. . Bladz. 343

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene opgave van, en verhandeling over de voornaamste geneesmiddelen, welke ter genezing van, aan de Veepest, ziek zijnde Koeijen zijn opgegeven; als mede over de middelen ter voorbehoeding in dezelve ziekte. . . . . Bladz. 377

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende het vervolg der opgave van, en verhandeling over de voornaamste geneesmiddelen, welke ter genezing van, aan de Veepest ziek zijnde, Koeijen zijn opgegeven, als mede opgaaf van onderscheiden middelen ter voorbehoeding in deze ziekte, inzonderheid door de inenting van dezelve, en uitslag van daarmede gedane proeven. . . . Bladz. 469

BERIGT AAN DEN BINDER,

wegens het plaatsen der Platen, enz. in dit Achtste Deel.

Plaat XXXXIII*, benevens derzelver verklaring, (zijnde bladz. 260*a* tot 260*d*) te plaatsen achter bladz. 260, en de Plaat zelve, tegen over bladz. 260*d*

De Tafel, ter vergelijking van den uitslag der inenting enz., te plaatsen tegen over bladz. 516

DRUKFEILEN.

Bladz. 16 in de add. staat: onkziekte, moet zijn: Bonkziekte

—— 108 regel 15, —— staat, —— — staart

—— 158 —— 20 en in de additie, staat: Figuur 11*, moet zijn: Figuur 12

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN

HOLLAND.

VIJFDE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Bevattende eene inleiding tot de kennis der ziekten van het Rundvee in het algemeen, en beſchrijving van de ziekten der beenderen in het bijzonder.

Gelijk alle dieren, zoo zijn ook de Runderen onderworpen aan ziekten en gebreken, en wel zoodanig, dat dezelve dikwijls aan pest- en algemeene ſterfziekte kwijnen, gelijk dit overbekend is. De ziek- ten

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdſt. Inleiding

HET RUNDVEE.
V. Afd.
I. Hoofdst.
tot de kennis van de Ziekten der Runderen.

ten en kwalen der Koeijen zijn vrij groot in getal, doch vele van dezelven kunnen nog al gemakkelijk genezen worden: ook zijn er verſcheidene, welke, onder verſchillende benamingen, een en dezelfde ziekte zijn. Wij zullen dezelve ordelijk voordragen, volgens den rang der ledematen, deelen, ſpieren, vaten, zenuwen, peezen en ingewanden, met alle derzelver deelen en onderdeelen, alles met de natuureigen benamingen, welke de Hollandſche Landlieden er aan geven, en onder welke dezelven bij de Koemeesters, Vleeschhouwers, Vetweiders enz. bekend zijn: wij zullen ook vooral niet uit het oog verliezen de reeds gemaakte verdeelingen, bij de beſchrijving van het beendergeſtel, ſpiergeſtel en zenuwgeſtel der Koeijen in acht genomen, te weten: de verdeeling in het voorſtel, middelſtel en achterſtel, maar zullen echter de heete ziekten, veepest en zoodanige ziekten, welke het geheele ligchaam treffen, bijzonder behandelen, en hopen dus, dat wij het genoegen zullen hebben, zoo wel den kundigen als den onkundigen, ook in deze taak, die tot nog toe zoo geregeld niet behandeld is, te voldoen. Geregeld, zeggen wij, zoo verre wij weten, dat is, volgens de geregelde optelling der deelen, zoo als dit voor den Landman en anderen best vatbaar is, en derhalve niet naar de rangſchikking der ziektenkunde, die men *Pathologia* noemt; want wie zoude in ſtaat zijn, al wilde men, om dit zoo *ſysthematisch* van

de

de Koeijen te doen, als het van de Menfchen gefchiedt, en nog te minder, wijl hierin zelfs de geleerden, in de verdeelingen in klasfen, foorten en bijfoorten, dermate verfchillen, dat er fchier geene Profesforen op Hooge Scholen zijn geweest, en nog komen, of zij veranderen meestal hunne *Pathologia* met opzigt tot de rangfchikking; veeltijds komen er nieuwe ziekten, waarnemingen en ftellingen bij, die zeer dikwijls bij de Ouden voorlang bekend waren, en er zijn vele ftelfels of *fysthemata*. die meer verwarring dan klare eenvoudigheid behelzen, gaande het hiermede, zoo als HORATIUS ten aanzien der Dichtkunst zegt:

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdft.

Multa renafcentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae funt in honore vocabula, fi valet ufus,
Quem penes arbitrium eft, & vis & nomina loquendi.

Dat is, met vrijheid overgebragt:

Er wordt veeltijds herfchept en als op nieuw herboren,
't Geen de oudheid hield bedekt, en ganschlijk fcheen verloren;
Doch naar 't gevoelen en 't gezag weêr wierd vereerd
Als nieuw: dus is het oud alweer in 't nieuw verkeerd.

Het is hierom, dat, daar wij bij onze Landzaten der Ouden kundigheden van den Veehandel, mitsgaders derzelver fpreekwijzen en benamingen nog vindende, ons met voorbedachtheid toegelegd hebben om die te behouden en dezelve niet te veranderen, al-

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

zoo dit hun meer belemmering dan nut zoude aanbrengen.

Hieruit kan men nu gemakkelijk de reden begrijpen, waarom ik mij volstrekt aan geene andere rangschikking heb willen noch kunnen houden, dan die, welke ik aangenomen heb, dat is, volgens mijne ondervinding en uit den mond der Veehouders zelve. Derhalve zijn vele omschrijvingen der ziekten en de beproefde geneesmiddelen niet altijd en in alle gevallen de mijne, neen, maar hunne eigene, terwijl ik daarenboven al wat ik, in vroegere werken, van Koeijendoctors en Landbouwers, heb kunnen vinden, bijeen verzameld, en bovendien uit de nieuwere en uitheemsche Schrijvers datgene getrokken heb, hetgeen ik wetenswaardig oordeelde, vooral de voorschriften der geneesmiddelen, welke ik bij ondervinding wist goed te zijn: terwijl ik almede opzettelijk heb gezorgd om de maten en proportien zoo na mogelijk naar het begrip der Landlieden op te geven; als bij voorbeeld: mengelen, pinten, fleschen, potjes, kopjes, fleepjes, ponden, halfponden, oncen, handvol enz., in plaats van drachmen, scrupels, azen, en dergelijke *medicinale* termen: het is daarenboven eene zeer moeijelijke zaak, om de *dosis* of hoeveelheid voor zulk een groot dier te kennen, en het hapert bij vele geleerden hieraan, dat zij te veel naar de proportien, welke aan den Mensch worden voorgeschreven, in de Koeijen werken. Zoo heeft zekere

Mr.

Mr. DE VILAINE, wiens werk door de Akademie te *Parijs* met eene eereprijs bekroond is, hoe verdienſtelijk het ten aanzien van vele ziekten der Koeijen is, nogtans in het geheele werk doorſlaande blijken gegeven, dat zijne praktijk en voorſchriften, zoo in *doſis* als *ſymptomata* enz., volſtrekt naar die van den Mensch zijn ingerigt, hetgeen onzes inziens niet te pas komt, dan bij vergelijking, tot vatbaarheid voor den Landman.

Wij zullen nu tot onze verhandeling over de ziekten der Koeijen overgaan, en wel tot die der beenderen.

Ziekten der beenderen.

In het algemeen kan men zoo veel beenderziekten in de Koeijen niet bepalen, als in den Mensch, om reden, dat zoo een eerstgebooren beest of Kalf, ja zelfs een volwasſen Koe, eenig beengebrek heeft, hetzelve dadelijk geſlagt wordt, en de verborgene beenziekten niet gemakkelijk erkend worden dan na den dood: niet te min zijn alle de beenderen, hoegenaamd, onderworpen aan vergroeijing en misvorming, ook aanwas, vooral in de kalveren, die men al vrij dikwijls wanſchapen ziet gebooren worden: zoo zijn er Kalven met vijf en ook met zes pooten bekend, ſoms wel twee aaneengewasſen Kalven, ook Kalven met twee hoofden. Hoedanig ik er een gezien heb, dat bijzondere opmerking verdiende, vermits het geheele geſtel van dit Kalfje welgeſchapen was, behalven dat alleen de ruggegraat in tweeën geſcheiden

Misgeboorten.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

was, ter plaatſe daar de halswervelen beginnen, en voorts dat het twee halzen had, en op elk dezer halzen een welgeſchapen hoofd ſtond; dit houden wij voor zeer bijzonder, omdat bij zoodanige wanſchepſelen, waarbij twee hoofden en halzen op een ligchaam voorkomen, doorgaans ook het rif tweeledig is aangewasſen. Voorts kan ik hier niet voorbij, om gewag te maken van eene zeer bijzondere wanſchapenheid in een Kalf, het welk ik mede gezien hebbe; het had vier volwasſen welgeſchapen witte pooten, witte zwartgepluimde ſtaart, in alles welgevormd, doch had op den rug, midden achter de ribbenwervelen, eene aanmerkelijk langwerpig ronde opening; het verdere zeldzame aan dit Kalf beſtond daarin, dat in het hoofd eene zonderlinge verplaatſing van het bekkeneel en gehoorbeenderen ſcheen plaats te hebben, zoo dat het een zeer wanſchapen kop, als mede dat het drie ooren had, als aan ieder zijde van het hoofd, en wel niet op de gewoone plaats, een oorſchijf of oorlel, en nog een, meer naar het midden van de neus; doch ik heb in de laatſte geene opening kunnen vinden, zoo dat het mij voorkomt, dat het een afſcheuring van het naastbijgelene oor was, veroorzaakt door de vergroeijing en ziekte van het ſlaap en een gedeelte van het ſteenbeen.

Nog heb ik gezien eene wanſchapenheid in een Kalf, daar in beſtaande, dat het een hoofd en als twee ligchamen had. Dit Kalf hebben wij eigenhandig ontleed en ook in

he

het geraamte gebragt; wij vonden den aanwas der twee ligchamen minder aan de ribben, dan wel aan den huid, in diervoege, dat men de twee ligchamen rug aan rug, en voorts de buik tot aan de korte ribben en de navel, gemakkelijk konde ſcheiden; maar aan den nek of nokwervelen was de zamengroeijing der wervelen van beiden de ruggegraten allengs verdubbeld zaamgewasſen, tot dat zij eindelijk aan het hoofd enkeld werden, en alzoo maar in een hoofd eindigden; de aanwas was wijders rug aan rug, doch zijlings, zoo dat de voorſte pooten van het eene ligchaam regts, en de andere links uitſtaken; zoo waren insgelijks ook de ſchouderbladen, die echter aan de borstzijden wat gedrukt en misvormd waren. De twee achterſtellen waren voorts welgeſchapen en ſcheiden onder het middenrif van een; inwendig had elk ligchaam in de borst zijne ingewanden, vooral het hart, de longen enz., aan den hals zelve liepen de aderen en ſlagaderen elk tweetakkig, doch aan den ingang van het hersſenſtel werden zij dooreen gevlochten. De luchtader of longepijp en klep was wel een en enkeld, doch men konde duidelijk eene zamengroeijing ontdekken; de ſlokdarm was twijfelachtig en vergroeid. Elk kalfgedeelte had zijn maag, lever, milt en verdere ingewanden; het middenrif alleen ſcheen zamengewasſen. Zeldzaam was het, dat, daar elk ligchaam zijn navelſtreng had, dezelve evenwel beiden ineengeſtrengeld waren, zoo dat beiden

maar eene nageboorten ſchijnen gehad te hebben, hetwelk ik wel zoude hebben waargenomen, als men dezelve er bij aan mij bezorgd had. Uit deze gedaante nu, meen ik, zoude men kunnen afleiden, dat de grootſte misvorming van dit dubbeld ligchaam, meest door derzelver ligging, in de baarmoeder, geſchied is, en het in de eerſte wording aaneengegroeid zij: dat is, dat het eerst tweelingen geweest zijnde, dezelve bij hun verdere groei, tot een zijn aangewasſen; alleen is het eene hoofd iets dat hier tegen zoude ſtrijden, dan ook hierin kan een zamenloop van hersſengeſtel plaats gehad hebben.

Aanmerkelijk is het, dat dit ſoort van aaneenwasſing vrij gemeener bij de herkaauwende dieren, dan wel bij anderen is; ook vindt men velerlei ſoorten van misvormige deelen en gewrichten in de Koeijen, en vooral in de Schapen, doorgaans op de wervelen, aan de ſchouders, of aan het kruis. Wijders erkennen de Veehouders en Schaapherders eenparig, dat het in de Schapen gansch niet vreemd is, nu en dan zulke tweeledige misgeboorten aan te treffen.

Verder is mij eens een wanſchapen Kalf in handen gekomen, waarvan wij vermeenen iets nuttigs te kunnen mededeelen, om dat wij dit naauwkeurig ontleedkundig hebben nagegaan, en ook om dat ik onderrigt ben, dat dergelijke wanſchapenheid meermaals voorkomt, namelijk eene verplaatſing van den endeldarm en het aarsgat, of ook van den ſtaart, zoo dat het Kalf volſtrekt uit-

uitwendig geen aars heeft, en zoo ook in Kuiskalveren geen klink, alhoewel anders het Kalf uiterlijk wel gefchapen fchijnt. Bij dergelijke misvorming vindt men doorgaans hier of daar eenige opening, ten minfte verplaatfing der ingewanden of aan het ftuit- of aan het heiligbeen.

Het Kalf, waarvan ik nu fpreke, was zwartbont: het was volwasfen en levendig geworpen; het had nog een dag daarna geleefd, zoo dat het reeds aan een nuchter Kalverkooper geleverd was, toen het ftierf.

Het had geen ftaart, noch aarsgat, noch klink, zelfs geen balzak, zoo dat men de fekfe niet onderfcheiden kon: alleen was er aan de linkervang een zakachtig aanhangfel, dat de balzak fcheen te zijn: ik hield het in den eerften opflag ook daarvoor; doch bij nader onderzoek vond ik aan dit vel duidelijk de tepelteekenen der fpeenen, en bij de ontleding vond ik inwendig de baarmoeder zelve, doch welke zeer verward aan de bijliggende deelen verknocht was: het was dus een kuisje. Aan de andere dije of bil hong insgelijks een langwerpige bijkwabbe, die als een kort ftaartje digt aan het achterend bijhong, doch zonder eenig inwendig gebeente of ftaartgewricht: evenwel gis ik, dat het een vervolg van den huid van de ftuit tot aan het begin der ftaart geweest zal zijn, doch door de inkrimping der ftaartwervelen afgefcheiden is geworden, hetgeen ook bij nadere ontleding bleek, alzoo de twee eerfte wervelen aan het hei-

HET RUNDVEE.

V. Afd. I. Hoofdſt.

ligbeen, waar anders de ſtaart begint, geheel opgekrompen en ſtomp waren, en ook geene verdere ſtaartwervelen aanwezig waren, en gevolgelijk ook geene ſtaart; er was volſtrekt ook geen aarsgat te vinden; de tusſchenkneep der dijen tot aan de walengreep was een glad, effen, geſpannen vel; dan, boven op het achterkruis, aan de vleugels der laatſte ruggenwervel, tegen het heiligbeen en den wand des heiligbeens, ontdekte zich eene opening, waarin men den vinger konde ſteken. Deze opening was met lijmige, ſtinkende, eenigzins etterachtige drekſtoffe bezet, en ging verder diep door; en vermits de omtrek van dit gat vrij dik en gezwollen was tegen de andere zijde van het heilig- of kruisbeen, zoo was het geſtel hier ook geheel misvormd, en toonde dus uiterlijk, dat het geheele beendergeſtel van het kruis miswasſen was, hetgeen dan ook bij het ontleden nader bleek; want na dat de huid afgevild was, en de beenderen van vuil en ſpieren gezuiverd waren, vertoonden zich de darmbeenderen misvormd, zijnde het eene hoog en opſtekende, en het andere kort en ſtomp; insgelijks was ook het ſchaambeen ſcheef: aan de eene zijde van de heupbeenderen waren de beenderkommen (*acetabula*) hooger dan aan de andere, en de vereeniging van het ſchaambeen, het welk anders door eene kraakbeenige ſtof zamengevoegd is, was geheel los. Voorts, (en hierin ontdekt zich het zeldzame,) vond ik den uitgang van den aars

en

en het uiteinde van den endeldarm boven op de nok van het kruis, ter plaatſe daar anders de ſtaartholte of walengreep ter linkerzijde ligt; waaruit dan bleek, dat de aarsdarm, die anders natuurlijk tusſchen het verhemelte van de eerſte ſtaartwervelen en het heiligbeen onder het kruis zijn uitlozing heeft, dezelve nu integendeel boven het kruis digt tegen de ruggewervelen had, en dat dus den aars als op den rug was. Uit dit verſchijnſel nu in dit voorwerp kwam het mij vermoedelijk voor, dat die opening, die op den rug van het hier voren op bladz. 6 beſchreven Kalf was, insgelijks eene verplaatſing van den aarsdarm en deszelfs uitgang zal geweest zijn.

Het bekken en achterſtel omgekeerd en van binnen beſchouwende, na dat dit inwendig, zoo wel in de holle kom als aan de wanden, van vuil was gezuiverd, de overtollige ſpieren en ingewanden waren uitgenomen, en de aarsdarm, de krop van de blaas, en de deelen van de baarmoeder waren afgebonden, alsmede al het overtollige was weggeſneden, zoo bevond ik dat den krop van de blaas en de pisleiders, mitsgaders de ſchede enz. volſtrekt verward waren aan een gegroeid, en er geene uitlozing was, ten ware er eene uitſijpeling door het gat aan het kruis plaats had; voorts de aarsdarm van drek en vuil, dat er in en om zat, gezuiverd hebbende, vond ik deszelfs weg in de omgekeerde holte van het bekken, waarin dezelve, als nog verbonden

aan

aan het ander gedarmte, tegen de darmbeenderen vleijende, duidelijk te zien was.

Wanneer men nu de beschrijvingen van deze wanschapene Kalven wel nagaat, en dezelve met elkander vergelijkt, leidt het ons tot dit besluit: dat, hoe misvormd ook de beendergestellen, de spieren, de verplaatsing der bloedvaten, zenuwen en ingewanden mogen zijn, de natuur echter de levenswerktuigen, de wegen der inwendige vaten, altoos, hoe belemmerd in haar wasdom, op eene ondoorgrondelijke wijze, zoo plaatst, dat zij zich zelve redt en het dierlijk leven bevordert in de allerwanstaltigste wezens, en hierin, zoo wel in de Koeijen als in de Menschen, staat ons verstand stil. Onder de Menschen vindt men misvormige en wanstaltige gebrekkige personen, waarover men zich verwondert, dat zij leven kunnen, en evenwel zij bereiken veelal eenen hoogen ouderdom: de menschlijkheid laat ze leven; maar de wanschapen Kalven, Lammeren enz. worden meestal spoedig gedood, zoo dezelve al niet dood zijn als zij geboren worden. Dan, van dit onderwerp afstappende, gaan wij over tot andere gebreken der beenderen.

Misvormingen der hoofdbeenderen.

Onder de gebreken der beenderen, die vervolgens nog door misgeboorten veroorzaakt worden, zijn bijzonder dezulken te tellen, die op de hoofdbeenderen vallen, en die al vrij gemeen zijn aan de Kalveren, doch die, gelijk gezegd is, weinig tot onze kennisse komen, omdat men zoodanige Kal-

ve-

veren nuchteren ſlagt: er is echter een gebrek dat onze aanmerking verdient, en bij de Boeren bekend is onder den naam van *bobbekop*, te weten het waterhoofd (*Hydrocephalus*). Men vindt dus Kalveren, wier voorhoofdnaad zoodanig verwijderd is, dat het hoofdvlies (*Pericranium*) er tusſchen uitpuilt, en tot een met vochten gevulden blaas onder den huid aangroeit, en het welk ſommigen niet ongegrond honden voor een uitwas van het *pericranium* of het vlies der *pia mater*, hoedanig STENON het aanmerkt. De Boeren, die dit gebrek kennen, noemen dit *wind*- of *waterbuil*, of *bobbekop*, en genezen het door den buil door te ſnijden en daarna den huid toe te naaijen; doch dit geſchiedt meest aan zulke Kalven en Vaarzen, die reeds tot grooter wasdom zijn gekomen, waarin het bekkeneel gezond is, en waarvan men, toen dezelve jong waren, deze builen nog niet ontdekte; want men dient op te merken, dat deze waterbuilen, in het begin, bij de geboorte menigmaal zeer klein of niet zigtbaar zijn, doch dat dezelve allengs tot een vrij aanmerkelijken waterzak aangroeijen, ſoms wel tot de grootte van een Kalfs- of Schapenblaas. Van zoodanige Kalfs-waterhoofden heb ik verſcheiden in bezit gehad, en ook dergelijke, zeer fraai bereid, bij den Hooggeleerden, en ten aanzien der kenniſse van de ontleedkunde der Koeijen zoo loffelijk te waarderen, als in de Menſchelijke ont-

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdſt.

Bobbekop of waterhoofd.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

ontleedkunde te roemen Hoogleeraar A. BON, te *Amsterdam*, gezien.

In een der voorwerpen, welke wij gehad hebben, waren de naden al vrij digt gesloten, en indien het Kalf in het leven gebleven was, zoude er mogelijk eene geheele afscheiding van de waterblaas hebben plaats gehad, doordien de hersfenpan, bij verdere aangroei en verharding der beenderen, sluitende, het watervlies eindelijk zoude moeten afscheiden: waaruit ik vermoede, dat in dergelijke gevallen eene allengsche afbinding geen vergeefsch middel zoude zijn. Minder heil is er te wachten van een ander soort van misgewas in de hoofdbeenderen, te weten, als dezelve niet in de gewrichten sluiten, maar volstrekt overeen schuivende, zich met wijde openingen gapende verwijderen, hoedanige voorwerpen nog al onder de Kalven voorkomen, en waarvan wij eene gehad hebben: in dezelve was de eene halve zijde van den hersfenpan verre boven den anderen heen geschoven, zoo dat er eene aanmerkelijke gaping tusschen beiden was: in deze gaping puilden de hersfenen, zeer gedrongen, in het hersfenvlies uit, dermate, dat zij over het onderdrukte gedeelte van de gescheiden hersfenpan uitpuilden, en volstrekt niet tot hunnen natuurlijken staat konden gebragt worden, zonder dat de dood er het gevolg van was; veeltijds zijn ook zoodanige Kalven reeds dood voor de geboorte; komen dus dood ter wereld, of worden, ontijdig, miskraamd.

Al-

Alle deze hier voren beſchrevene voorwerpen dienen mij ten bewijze, dat de ziekten der beenderen, in de baarmoeder der Koeijen, de Kalveren treffen kunnen: dit gaat zoo verre, dat de beenderen van een Kalf, na dat de vleesch- en weeke deelen inwendig verteerd zijn, door eene ziekte, die de Moederkoe treft, als tot een klomp kunnen zamengroeijen, en jaren lang aan het gewelf der baarmoeder gekleefd blijven: deze klompen zijn veelmaals in ongelig vet gewonden, en doen door den tijd de baarmoeder zelfs verharden; het komt niet veel voor, doch ik heb zulken bezeten, waardoor ik gezien hebbe dat eene Koe, jaren lang, eene verharde vrucht bij zich kan houden: het voorwerp, door mij bedoeld, was mij door den Vleeschhouwer WILLEM VAN ANKEREN bezorgd; het beſtond in een vleezig taai vel, het welk uit de baarmoeder eener Koe genomen was, en er aan verheeld was geweest: ik ſneed dit gezwel door, en vond tot mijn verwondering binnen in hetzelve een volkomen geraamte van een Kalfje, naar gisſing van drie of vier maanden; de beendertjes lagen bijna allen in order; doch, zoo dra ik het geraamte in zijn geheel wilde uitnemen, viel het uit elkander; de beentjes waren dor en geelbruin gedroogd, de gewrichten of *articulatien* waren tot ſtof, ook was het binnenſte van het vel of liever de geheele klomp droog en hard, een weinig ongelig: langen tijd heb ik dit bewaard; de beenderen ſchikte

HET RUNDVEE V. Afd. I. Hoofdst.

ik ordelijk in eene daartoe gemaakte platte doos, en de klomp bewaarde ik in vocht. Het een en ander voeren wij hier slechts aan, om te betoogen, dat de beenderen der Koeijen, van hunne eerste vorming af aan, natuurlijk zeer welig en ligtelijk misvormen of aangroeijen, en wij meenen niet te dwalen, als wij de oorzaak er van daarin stellen, dat hun beendermerg week en zacht zijnde, tevens zeer genegen is tot eene soort van beenwording (*vegetatie*), zoo als dit in het tweede Stuk dezes werks beschreven en op Plaat VI Fig. 2, 3, 4 en 5 is afgebeeld, dan welk soort van groeijing ik evenwel niet volstrekt tot de beenderziekten der Koeijen zoude durven brengen. Intusschen is deze gesteldheid en aard van het beendermerg en van de beenstoffen zoodanig, dat de beenderen ligtelijk aanwassen en schelferig worden, ja dikwerf zwaar uitdijen, en den wasdom als alleen op de beenen valt: dit is dan de *Bonkziekte*, waarvan wij nu de beschrijving met die van alle andere ziekten, ordelijk, zullen laten volgen.

Bonkziekte.

De *Bonkziekte* is kenbaar, als de Koe of het Kalf, ondanks gezond en goed voedsel, niet gedijd, noch vet wordt, maar mager, schraal en taai van huid blijft, terwijl de beenderen sterk uitzetten en uitsteken, en inzonderheid de knieën en heupen grof en lomp als bonken uitpuilen, waar van daan de naam van *bonkige Koe* en *magere bonk* komt: hier is geen middel van genezing voor; het best is, dezelve of te slagten, of

spoe-

spoedig te laten vetweiden in de eerste jeugd.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Schelfer-ziekte.

De *Schelferziekte.* Deze beenziekte treft meest uitwendig de hoornen en de klaauw, inwendig de beenderen zelve, en wel meest de pijpbeenderen en schenkelen: als eene Koe hier aan kwijnt, gaat zij moeijelijk en pijnlijk: dikwerf krijgt zij gezwollen beenen, doch dan is er andere ziekte bij; uitwendig kan men er niets van zien, doch bij de geslagte Koeijen, welke deze ziekte hebben, vindt men vrij aanmerkelijke schelfers en aanwassen op de beenderen; als de ziekte sterk op de onderpijpen en knieën valt, dat wel gebeurt, dan komt er wel eens ettering uit voort. Men meent, dat deze ziekte veelal veroorzaakt wordt door het onvoorzigtig en lomp slaan door de drijvers, of ook wel een ongelijke koes of stal.

Aangewassen wervelen.

Aangewassen wervelen is een gebrek, dat nog al nu en dan voorkomt: men erkent dezen aanwas spoedig in de nek- of halswervelen, of in de ruggegraat, door de stijfheid en onbuigzaamheid der gewrichten. Deze ziekte neemt meest toe in den ouderdom van twee of drie en verdere jaren, wanneer de kraakbeenige geledingen tot beenwording overgaan, als wanneer de wervelen aan een wassen: de Landlieden kennen dit onder den naam van *nokziekte* of *stijfhals*, zoo wel als onder dien van *nekziekte*, omdat de aanwas aldaar digt aan den nok of nek door het niet of moeijelijk draaijen van den kop eerst kennelijk wordt.

Stijfhals.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Valt de aanwas op de ruggegraat, dan noemen zij het *ſtijfrug*.

Stijfrug.

Aange-wasſen ribben.

Aangewasſen ribben. Gelijk de wervelen inzonderheid kunnen aanwasſen, zoo grijpt dit ook plaats in de ribben, vooral daar zij aan de gewrichten der wervelen zijn ingelijfd, in diervoege, dat men al vrij veel in oude Koeijen en Bonk-osſen de ribben aan een verheeld zal vinden: insgelijks gebeurt het, dat de voorſte en middelribben aan het borstbeen verheeld zijn, terwijl het borstbeen zelve tot hard been vergroeit, daar het anders met kraakbeenige geledingen aan de ribben gehecht is; dan, dit is eene gemeene eigenſchap van het beendergeſtel in den ouderdom, en welke ook vooral op de ſleutelbeenderen en ſchouderbladen toepasſelijk is.

Verbogen ribben.

Verbogen ribben. Dit is eigenlijk eene misvorming, die de Kalven jong bekomen, of in de geboorte medebrengen, als aan deze of gene zijde de ribben meer of min uitzetten en onnatuurlijk krommen, en er (zoo als in de Menſchen) zware bulten of bogchels ontſtaan; maar buiten dit gebeurt het, dat eene Koe door ſtruikelen of vallen, of op geen effen koes te liggen, de ribben ontzet of verbuigt: in dien zin behoort dit gebrek tot de ontwrichtingen of ontzetting der leden; een verſtandig Veehouder ontdekt dit aanſtonds, en zorgt door zachte wrijvingen de ribben weder op hun plaats te brengen. Ondertusſchen behouden de Koeijen dikwijls hieruit eene zwak-

heid

heid in de lenden, waardoor zij traag en flepende voortgaan, en dan *flap*- of *fleiplenden* genaamd worden.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdft.

Slap- of fleiplenden.

Kruiswrong. De kruiswrong is eene welbekende beenderziekte der Koeijen: het is eigenlijk eene ontwrichting van het kruisbeen uit de pannen der heupbeenderen; de Koeijen krijgen dit als zij al te veel en te lang overdreven worden, en door groote vermoeidheid de pezen verlammen, vooral als zij ftruikelen, als mede door onvoorzigtig flaan met een ftok, waardoor men die beenderen als kneust; maar buiten dit krijgen zij al vrij dikwijls deze verwringing in moeijelijke baring, als wanneer de banden ontwricht worden, en het bekken gekneusd en verwrongen wordt; dit noemen fommige Boeren, en vooral de Brabanders:

Kruiswrong.

Verwrongen ijsbeen, het welk zoo veel zegt als in het Latijn *Os ifchium*, daar deze benaming van ontleend is.

Verwrongen ijsbeen

Vervangen beenderen. Deze toevallen zijn overvloedig bekend: zij behooren ook tot de ziekten der fpieren, alwaar zij nader zullen voorkomen; hier moet men flechts aanmerken, dat men er door verftaat een zeker foort van onwerkzaamheid en ontzetting der beenderen, door het verlammen der fpieren en zenuwen veroorzaakt

Vervangen beenderen.

Kakementziek. Dit is een foort van invreting in het kakenbeen, veroorzaakt of nagelaten uit inwendig verderf der kiezen en kwijlvaten, en welk gebrek nog al nu en dan voorkomt.

Kakementziek.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Kevel- of tandpijn.

Kevelpijn is zoo veel als tandpijn: deze ziekte is den Mensch, tot zijne ſmarte, genoeg bekend; de Koeijen zijn er ook vatbaar voor. Men ontdekt die kwaal bij haar dadelijk uit het zwellen der klieren, uit verloren eetlust en loopende oogen, doch hier wordt eigenlijk bedoeld die kevelpijn, welke ontſtaat uit eene vergroeijing of inkankering in de kevels of kokers (*alveolae*) der kiezen of tanden, of ook doordien de kiezen of tanden zelve onnatuurlijk uitwasſen en ſcherp worden, dit noemt men dan *kegeltanden*, zoo dat het dier niet behoorlijk eten kan, vooral niet, als bij het wisſelen der tanden dezelve buiten hoeks ſtaan: dit verhelpt de Landman best met de vijl, en is het gebrek aan het gezwollen vleesch, men wrijft het met zout, tot dat de Koe kwijlt. De verzachtende middelen zullen bij de mondziekten nader gemeld worden.

Kegeltanden.

Schuiltanden.

Schuiltanden zijn tanden, die niet wisſelen of die niet uitwendig groeijen.

Beenbreuk.

Beenbreuk. Aan de beenbreuken zijn de Koeijen zoo wel onderworpen als eenig ander dier; zij vallen evenwel zoo dikwerf niet voor als in de Paarden, omdat zij minder in gevaren deelen: zoo eene Koe een been heeft, dat volſtrekt gebroken is in de pijpen of dijbeenderen, maakt men er weinig werk van om dit te genezen, want de bijl om te ſlagten is altoos gereed, en men verhaast den dood van het dier, omdat het anders vermagerd en er te veel tijd tot gene-

zing

zing benoodigd is. Evenwel, als het een best jong melkgevend beest is, ſpalkt men de pooten aan de breuk, en beſmeert dezelve tot zij genezen, het welk bij de Koeijen nog al vrij wel ſchikt.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdſt.

Meerder en vrij aandachtiger zijn de Landlieden op de ontwrichtingen en kleiner ſoort van beenbreuken, welke nu volgen.

Staart-breuk.

Staartbreuk. Het gebeurt nu en dan, dat de ſtaart der Koeijen geknakt of gebroken wordt, het zij door eenig toeval van ziekte, of aan de ſtaartgreep als anderzins. Men geneest deze breuk gemakkelijk, met den ſtaart tusſchen twee dunne ſpaanderen te ſpalken, en er een zwachtel van linnen wel ſtijf om te ſlaan, en die gedurig met olijven-olie te betten, waarbij men nu en dan azijn doet, om de beet der vliegen en het verderf voor te komen. Is de breuk kort aan de pluim van den ſtaart, de Koe kan als dan gemakkelijk een end ſtaart misſen: men kan die pluim er dan afſcheiden.

Hoorn-breuk.

Hoornbreuk. Onder de breuken en gebreken der beenderen moeten die der hoornen vooral niet vergeten worden, even zoo min als die der klaauwen; want ofſchoon hunne zelfſtandigheid veel verſchilt van die der beenderen, zijn zij niettemin moeijelijk te genezen. Men moet de hoornbreuken of hoornziekten zelfs onderſcheiden in die van volſtrekt gebroken, die van verwrongen, en die van geſpleten of geſchelferd. De twee eerſte ſoorten worden veroorzaakt door het ſtoeijen en vechten der Koeijen en

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Osſen zelve, in de weide. Als een hoorn volſtrekt afgebroken is met de binnenpit, dan is er geene zamenvoeging meer te wachten, maar men zorge ſlechts om het bloeden te ſtelpen en de overgebleven wortel of ſtronk te genezen. De menigvuldige gevallen van hoornbreuken hebben aan onze Landlieden ook verſcheidene middelen aan de hand gegeven, waarvan het eerſte is, het bloed te ſtelpen, en daarna zonder eenig verband den wond met eenige zalf te beſmeren, die mij door een ervaren Landman dus is opgegeven:

Een halve theekom of twee theekoppen ſchapenpis.
Een vingergreepje zout.
Een halve lepel dikke terbentijn.
Een volle lepel boomolij.

Dit in een klein aardenpotje te gelijk geſmolten, op het kooken af, moet men het, na alvorens den wond met water en azijn gewasſen te hebben, warm in de openingen der hoornpit en de wanden der hoorn, met een doekje inſmeeren, en daarna, over den wond heen, een ander doekje binden: dit moet men drie of vier dagen zoo laten, het dan verbinden en den wond ververſchen, en dit wederom eenige dagen, bij voorbeeld, 8 of 10, laten berusten, tot dat het genezen is. Dit is eene vrij algemeene remedie, om dat de meeste Landlieden dit veelal bij de hand hebben; dan,

er

er is ons een, naar ons gevoelen, nog betere geneeswijze bekent, welke onze Ouden van overlang voor beproefd hielden, en ook het naast aan de gezonde heelkunde komt, het bestaat in: HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Een once dikke Terbentijn.
Een once Arabische Gom.

Dit ondereen gesmolten, smeert men daar mede den wond; daarna klutze men het wit van 6 à 7 eijeren, en mengt daarin anderhalf once gestoten rooden Bolus, men wrijve dat over de zalve, als die wat gestalt is, daarna neemt men een dotje vlas en legt dit, bij wijze van een wiek, over dit alles heen, en men wint er een doek om; men laat dit op den hoorn drie a vier dagen leggen, en bezie dan de wond, dan zal men er een korst op vinden: is die korst droogende, dan strooit men er fijngestooten salie over, de wond zal voorts genezen en de korst of rove er van zelve afvallen.

Verwrongen Hoorn. Het gebeurt ook veel, dat de Koeijen- en Ossenhoornen juist niet altijd geheel afgebroken en geknot zijn; dat is: dat de pit niet afgebroken is, maar dat de koker of eigenlijke hoorn los wordt of verwrongen is, zoo als in dit Werk, op Plaat V, Fig. 17 en 18 is afgebeeld Dit noemt men dan verstompten, verdraaiden, verkeerden of verwrongen hoorn; er heeft ook wel een gebrek plaats, Verwrongen hoorn.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

genaamd: *losſen hoorn*, welk laatſte meest aan den wortel en de kroon plaats heeft, die dan doorgaans bloed. Hier voor is dit volgende geneesmiddel zeer goed en bekend.

Losſen hoorn.

Men neeme een halve once geſtooten komijnzaad, een once bolus; voorts gemeene honig en terbentijn, van elk een en een half once, en menge een weinig reuzel er onder; men legge die zalve op en om den hoornwortel en wrijve dien dagelijks; verder make men een kookſel van witten wijn, met ſalie, lavendel en een weinig alſem opgekookt, en bette of beſproeije daar mede den hoorn, vooral in den zomer, als de beesten in de weide zijn, en dus de vliegen op de zalve en den honig zouden azen, hetwelk door dit water, bijzonder door de lucht der lavendel, verhinderd wordt.

Hoornſpleet.

Hoornſpleet, is zoo veel als een ſcheur in den hoorn, al mede door het ſtooten en verwringen bekomen. Men helpt dit met hetzelfde middel, als boven bij de *losſe Hoorn* gemeld is, zeer gemakkelijk.

Schelferhoorn.

Schelferhoorn. Dit is een gemeen gebrek aan de hoornen der Koeijen, hetwelk met den ouderdom toeneemt. Het is vooral aan de krappen der hoornen in alle Koeijen kenbaar: het hindert de Koeijen weinig en kan ſchier geen ziekte heeten, ten opzigt der hoornen; indien iemand kiesch op gladde hoornen is, de vijl is bij de Landlieden bekend genoeg, en vooral bij de Veeverkoopers, welke gaarne een krapje minder op de hoorne zien, en er dat daarom wel afvijlen.

Hoorn-

Hoornworm. Dit is omtrent hetzelfde, zijnde het schelferen een gevolg van zekere invreting door mijten of wormen. Hoorn-worm.

Hoorndol is een zware pijn in de hoornen; deze verzelt doorgaans, of is een voorteken van dolligheid of kolderziekte. Hoorndol.

Klaauwziekten. Deze soort van kwellingen zijn, onder alle de kwalen der beenderen, wel de voornaamste, niet alleen, om dat het geheele gestel van het Dier er op rust, en dat van de gezonde klaauwen den vluggen gang en de beweging der pooten afhangt, maar voornamelijk, om dat den aard der klaauwziekte zoodanig is, dat derzelver ontstekingen ligtelijk door het geheele been en vervolgens door het gantsche ligchaam zich verspreiden, even als bij den Mensch een booze zweer, de vijt en andere gebreken aan de vingeren, doodelijk kunnen worden voor het geheele ligchaam. Wij zullen de voornaamste opnoemen. Klaauw-ziekten.

Klaauwzeer. Dit is een zeker soort van etterloop, met roven vermengd, dat zich tusschen de klooven der hoeven zet, en waar tusschen vleeschachtige uitwassen komen. Men noemt dit *klaauwzeer*, en men moet dit wel onderscheiden van de *mok-* of *ekelpoot*, mitsgaders van het *kootschurft*, dat van een anderen aard is, en op de kroon der klaauwen zit, en het welk men met grond vermoed, dat door zekere wormtjes veroorzaakt wordt. Men heeft dit vooral onder de Schapen als eene algemeene smetziekte ontdekt, doch hier van zal ik nader han- Klaauw-zeer.

HET RUNDVEE.

V. Afd. I. Hoofdſt.

handelen bij de ziekten, welke door inſekten en wormen ontſtaan. Het eigenlijk *klaauwzeer* onderſcheiden de Landlieden, vooral die van het Noorderkwartier, door de benaming van de *ſprouw aan de klaauw.*

Sprouw aan de klaauw.

Sprouw aan de klaauw of *aan den voet*, treft dus meerder de voetzoolen, die tusſchen de klieven der hoornen inſluite. Dit kwaad ontſtaat veel uit vochtige gronden, of al mede door het drijven over harde ſteenen, hetwelk eene Koe niet lang doen kan. Een verſtandig Koeijendrijver zal daarom nimmer zijne Koeijen in de Steden of langs de ſtraten hard doordrijven. Eene Koe, welke door eene groote Stad, zoo als *Amſterdam* of *Leyden*, van de eene poort tot de andere, of wel op harde klonterklei gedreven wordt, is meer vermoeid, dan dat zij twee uren op een zandweg loopt.

Tegen deze kwaal hebben meest alle Landlieden geneesmiddelen bij de hand; de eene heeft, te dien einde, een pot met reuzelvet, of ander ſmeer, vermengd met terbentijn, anderen nemen pekel van boter, weder anderen nemen oud bier, of meer bijtende middelen, als *praecipetaat* of koperroest, doch ervarenen houden voor het beste, om de klaauwen met olijvenolij te lenigen, en dan een puntje van de klaauwſchoe af te hakken: men kieze bij voorrang de klaauw die aan de binnenzijde loopt, tot dat dezelve bloedt, men laat het bloed allengs ſtollen, en dit alleen geneest dikwijls:

maar

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

maar is het dat de ſprouw alrede vastgezet is met wild vleesch, dan moet men het wild vleesch wegſnijden, en de wond laten etteren, daarna moet men die wond telkens zuiveren met genever en putwater, zoo dat het niet ſcherp bijte; dit wasſchen herhalende, bereide men voorts ſchapenongel, met een weinig wasch en lampolie, zoo dat het lenig blijft; men ſmeert dit tusſchen de kloven, wel goed warm, want de warmte moet hier veel uitwerken, daarom moet ook het geneverwater bij deze wasſchingen zoo heet zijn als het de Koe verdragen kan. De geneeswijze der oude Hollandſche landlieden was eenvoudiger en mogelijk beter: zij ſneden of vijlden insgelijks het hoorn der klaauw open of af, tot aan de plaats daar het kwaad zat, het zij het uit zich zelven ontſtond, of door eenig glas, doorne of ſpijker ontſtaan was; dezen haalden zij er uit en ſneden het kwaad vleesch weg; dan lieten zij heete terbentijn in den wond druipen, en lagen om en op den wond een pleister met zalve, gemaakt van ongezouten boter, met honig en wat wasch vermengt (*). Dergelijke geneeswijze gebruikten zij ook in de

Schel-

(*) De *Franſchen* en eenige nieuwere, ſpreken hier veel van branden of ſchroeijen met een heet ijzer, dat mogelijk zoo verwerpelijk niet is, dewijl men ziet dat de Hoefſmits dit zonder letſel aan de Paarden doen. Zeer zeker kan het met nut geoefend worden aan de *ſchelfervoet*.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Schelfervoet.

Schelfervoet, *Schelferklaauw*. Zulk soort van klaauwen bekomen de Koeijen allen met de jaren, hoe ouder hoe zwaarder schelfers zij hebben; dit hebben zij gemeen met alle andere dieren, welke nagels hebben, die, hoe ouder zij zijn, hoe meerder schubbig en schelferig die worden, om dat het *epidermis*, dat is het fijne huidvlies, hetwelk in de nagels eindigt, alsdan ook allengs verhard en over elkander schuift, zoo dat dit gebrek een natuurlijke kwaal der oude Koeijen is, evenwel krijgen de jonge Pinken en Vaarzen dit gebrek ook; en zeker, in dit opzigt, is het eene ontijdige ziekte, doch welke ook gemakkelijk te genezen is, om dat de nagels of klaauwen als dan gedwee zijn.

Gespleten voet of kloofpoot.

Gespleten voet, is het gevolg van de kwade genezing der Schelfer of van die eener toevallige kwetsing, zij wordt op dezelfde manier genezen, als boven gemeld is, doch zoo het mogelijk is, dan hechte men met een pikdraad en schoenmakers elst de scheur of spleet, en de zalve, bestaande in terbentijn, wasch en honig, van elk een once, een goede werking doende, zoo neeme men, naar den raad der Ouden, gemeene moes, een half once, gestooten roode roozen en aluin, van elk ook een half once, en vermenge dit met een weinig wasch om te kleven; men strijke of ligge dit op een lap linnen over de spleet: dan zal deze zalve op de zelfstandigheid der nagelen of hoeve werken, door de zamentrekkende kracht der aluin,

aluin; zelfs kan het geen kwaad, dat men dikwijls poeder van aluin met menie vermengd, er overstrooije, nademaal de menie verkoelt hetgeen de aluin verhit. Ik voor mij wenschte wel, dat de landlieden in dergelijke, ja zelfs in schurftkwalen, eenige proeven met de menie of suiker van lood, deeden, om dat ik bij ervarenheid weet, hoe veel nut deze stoffe in Schelfer en invretende wonden doed.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Losse voetschoe.

Losse Voetschoe, *losse Hoeve*, is een geheele afscheiding, die de voethoorn aan de binnenkooten bedreigt. Deze losfigheid kan natuurlijk of onnatuurlijk zijn. Natuurlijk, als de nagels of hoeven der Koe wisselen, het welk gebeurt als de Koe drie a vier jaren oud is: deze wisseling begint allengs door zachte schelfering, tot dat eindelijk die schelfers aan en op elkander gehecht, den vorm en de figuur der hoef behoudende, afscheiden of afvallen van de nieuwe hoef, welke er onder aangroeit: dit geschiedt zoo ongevoelig en schier onzigtbaar, dat het de oplettendheid van zeer vele Landlieden ontglipt, en velen van hun dit niet kennen. De onnatuurlijke afval der hoefklaauw is eene der lelijkste toevallen. Zij volgt doorgaans op eene geheele verzwering van de inwendige deelen, meest van de invretende kanker om de kroon der voet, en het is ook wel het gevolg der mokpooten Het beste middel is, met levende of ongebluschte kalk, in honing opgewalmt en gebluscht, en daarna met azijn of witte wijn gemengd, gedurig den

HET RUNDVEE V. Afd. I. Hoofdst.

den kroon der voet te wasſchen, en voorts de hier voorgemelde aluinzalf daar op te leggen.

Schuiffel-poot.

Schuiffelpoot. Men zegt, dat de Koe ſchuiffelvoeten heeft, als de poten, in het gaan, naſlepen, dat gemeenlijk bij de losſe ſchoe plaats heeft, doch dikwijls ook aan eene poot die lammer is dan de ander, en naſchuiffelt. Een ſchuiffelpoot is ook een kromme poot, die ook *ſlim-* of *ſcheefpoot* heet.

Kanker-poot.

De *Kankerpoot* is van denzelfden aard als het laatstgemelde van de *losſe voetſchoe*, maar bijzonder ook als de *wratpoot*, of *ekel-* of *mokpoot.*

Wratpoot.

Wratpoot is, als men aan de pooten, vooral aan de ſchenkelen, zeren of wratten ontdekt.

Spatpoot.

Spatpooten zijn gezwellen om en aan de beendergewrichten der Koeijen, zoo als de ſpatten en gallen aan de Paarden. Onder de klierziekten zal dit nader voorkomen.

Ekelpoot of Mokpoot.

Ekelpoot, eigenlijk *egelpoot*, is een gezwel, dat eerst uit eene kleine wrat ontſtaat, en als door eene zamenkrimping der pezen, en verharding der klieren van den huid, allengs toeneemt en tot een grooten ronden klomp aangroeit: dezelve is uitwendig altoos ruw gerimpeld, en door eene etterkorst verhard, waarom men het den naam geeft van *egelvoet;* bij de Paarden noemt men het *mokpoot.* Dit gezwel is moeijelijk te genezen: men maakt er ook niet veel werk van, ten zij in het begin der

der aangroei, want verouderd zijnde, blijft het ongeneesbaar, en het dier sterft er mede. Deze gezwellen zijn altijd vuil en stinkende, waarom men ze *mokpoot* noemt, van *mokken*, dat is, volgens KILIAAN, stinkend, morssig, vuil. Het best is, dezelve dikwijls, ten minste eens daags, met aluinwater te wasschen, dan hompelt de Koe er nog al lang mede voort.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Mokpoot.

Opgekrompen pooten zijn gebreken, die, of met de geboorte, of na dezelve, door toevallige oorzaken ontstaan: deze opkrimping is niet anders, dan eene opkrimping der spierpezen, die hunne lenigheid en *elastieke* kracht verloren, als verstijfd zijn geworden, en de gewone beweging der spieren niet meer hebben, terwijl daarenboven de banden der gewrichten (*ligamenta*) als taai worden en droogen: hierdoor gaat eene Koe mank en wordt kreupel, even zoo als dit door verzwikking, ontwrichting of verstijving veroorzaakt wordt. In het algemeen noemen de Landlieden eene Koe, wanneer dezelve natuurlijk kreupel geboren is, of dat de opkrimping gezet is, eene *kreupele Koe*; maar is het, dat de kreupelheid door ontwrichting of verstuiking ontstaat, dan noemen zij de Koe eene *zwikke Koe*, als willende daarmede te kennen geven, dat de kreupelheid door verzwikking veroorzaakt is. Nog is er eene kreupelheid, welks oorzaak in eene verzwakking der spieren gelegen is, (en waarvan wij bij de beschrijving van de ziekten der spieren meer

Opgekrompen pooten.

Kreupele Koe.

Zwikke Koe.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Zwakke Koe.

Gekrompen Koe

len zeggen,) de Landlieden noemen dit dan eene *zwakke Koe;* maar daarenboven kennen dezelven, onder de opkrimping der pooten, dijen of gewrichten, eene verkromming der ledematen, zoo dat de ſpieren en pezen of gewrichten die opgekrompen zijn, eene misvorming of verkromming veroorzaken, en noemen het dan eene *gekromde* of *gekrompen Koe.* Ter genezing of leniging van zoodanig eene opkrimping der pezen, pooten of gewrichten zijn, zoo dezelve niet reeds tot vergroeijing gekomen zijn, zeer goede middelen bekend; ik vinde hiervoor door voorname Koemeesters opgegeven: drie a vier oncen wortels van Malva, eigenlijk nu bekend onder den naam van Althaea - wortel of witte Heemst: deze gedroogd zijnde, wordt dit poeder fijn geſtooten, wel gezift, en voorts vermengd met drievierendeel Varkensreuzel. Dit alles moet men koken in drie pinten wijn, tot de Varkensreuzel ſmeltende, als met het poeder vereenigd en geroost wordt en de waterdeelen van den wijn vervlogen of uitgewaſemd zijn. Wanneer dit afkookſel nu tot eene zekere hoogte gezoden is, dan neemt men lijnzaad, ſtampt dit fijn, en ſtrooit het op het laatst in het kookſel, tot dat de wijn omtrent geheel vervlogen is; men make dan op grof linnen eene pleister, zoo groot, als de plaats vereischt, waar de opkrimping of verzwikking plaats heeft; dit om de twee of drie dagen ververſchende, zal het zeker helpen. Dit is een onkostbaar huismiddel, dat de Landlieden zelve be-

bereiden kunnen; doch zoo men geen kosten ontziet, dan kan men de Althea-zalf (*Unguentum Althea*) en Zenuw-zalf (*Unguentum Nervorum*) in alle Apotheken bekomen.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

Strompelpoot.

Behalve de opgenoemde gebreken der pooten, kent men er nog onder de namen van *ſtrompelpooten*, *ſlempvoeten*, *ſpartelpooten*, *ſlibberpooten*, dat alles op een uitkomt, doch niettemin al vrij gemeen bij ſommige Koeijen zijn, ſchoon het bij de Schapen dikwijls eene doorgaande kwaal is. Het gebrek beſtaat meest in eene verzwakking van de klaauwen en het hoornachtig gedeelte aan de kroon, meest tusſchen de kloven van de ſtraal, zoo dat de Koe de klaauwen als naſlepen, en zij nooit de pooten frisch opligt, maar telkens ſtrompelt, en zich aan de ſteenen en kluiten ſtoot: in het algemeen ligten de Koeijen de pooten, inzonderheid de voorſte, niet zeer vlug op, hetgeen men ziet, hoe zij, over eene met klampen geſlagen brug gedreven, telkens ſtrompelen. Intusſchen is de ware *ſtrompelpoot* een gebrek meest aan de voorpooten, gelijk ook de *ſlibberpoot* meest de achterpooten eigen is, dat men ſpoedig gewaar wordt, als dezelve telkens in het neerzetten uitglijdt: dit gebrek zit meest in de ſpieren van den ſchijthak en der dijen, en behoort onder de verlamming der ſpieren.

Stompvoet.

De *ſtompvoet* of *ſtomppoot* wordt tot de klaauwziekte betrokken, ten zij het dier, dat zeer veel gebeurt, natuurlijk met ſtompe klaauwen geboren is, in tegenſtelling van

HET RUNDVEE V. Afd. I. Hoofdst.

anderen, die breede platte klaauwen, (*schaatsklaauwen* genaamd,) hebben.

Kniegezwel.

Kniegezwel. Dit ongemak is vrij gemeen onder de Koeijen; het ontſtaat zeer veel van de oneffenheid der bevloering in de ſtallen, door de boesplanken of ſteenen, waarop zij in de ſtal nederknielen, als zij zich vleijen om te herkaauwen, en in de weiden uit de uitwaſeming van al te natte gronden; ook bekomt eene Koe dit ongemak door vermoeidheid en overdrijven, eindelijk ook, en wel veelmalen, door eene bijzakking van kwade vochten, die zich tusſchen de vliezen en bekleedſelen der knieën vastzetten, en welke, naar mate zij verdikken, of tot ettering, of tot vereelting overgaan: in het eerſte geval genezen zij door verzwering en zuivering, in het tweede door afbinding, afſnijding of iets dergelijks; dan, deze bewerkingen zijn zeer gevaarlijk, om de teederheid der bijliggende deelen; het is hierom dat de Landlieden, als zij beſpeuren, dat het gezwel verhard, het laten zoo het is; dan blijft het de Koe bij, en neemt het toe in aanwas: dit noemen zij dan een *wen*, een *kniewen* of *kniemok*, het deert ook de Koeijen weinig, als alleen in het gaan, het knielen en het opſtaan; zij trekkebeenen doorgaans. Deze wennen of kniegezwellen komen meestal op de voorſte pooten, waarop de Koe nederknielt, doch zoo het op de hakken valt, is het een *hakgezwel*, en behoort tot de *mok*, die integendeel meest op de achterpooten valt.

Kniewen.

Hakgezwel

Ui-

Uiterkoot is almede een vrij gemeen gebrek onder de Koeijen: het is eigenlijk eene ontwrichting van de kootbeenderen achter aan de hakken der achterpooten: de Kalveren brengen dit gebrek mede bij de geboorte, en gaan dan altijd trekbeenende of mank; de oude Koeijen krijgen dit gebrek veel door achteruitslaan tegen de koes of andere harde beschotten, en ook door overdrijven of misstappen.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst. Uiterkoot.

Overkoot staan, dit moet wel van *uiterkoot* onderscheiden worden: het is een teeken van pijn in de hoeven of hoevenklaauw; de Koeijen staan dan veel op de toppen der voorpooten, en zetten die der achterpooten niet vlak neer, maar schroomachtig, even zoo als een Mensch, die de hiel of voet verwrikt of mistreedt. Als men het spoedig ontdekt, moet men de kooten op hun plaats zien te brengen, en de hakken met banden of zwachtels binden, dezelve nu en dan met raapolie wrijven, en de Koe daarmede laten loopen tot het genezen is. Sommige Noordhollandsche Landlieden zijn zeer gezet om de pooten en het verband met schapenpis te betten en nat te houden, gelijk zij dit ook in andere ontwrichtingen doen. In *overkoot* is het staan op warm en dik hooi of stroo, of in paardenmest, zeer goed.

Overkoot.

Ontwrichting. Gelijk de ontwrichtingen op de kooten en knieën kunnen vallen, zoo kunnen dit ook alle zoodanige ledematen ondergaan, welker gewrichten uitwendig

Ontwrichting.

HET RUNDVEE. V. Afd. I. Hoofdst.

dig kenbaar zijn, als voornamelijk de schouders, de dijen en de heupen. Beide deze en andere toevallen zijn aan de Koeijen en Osfen vrij gemeen. De Koeijen bekomen *ontwrichte heupen* door het moeijelijk baren, door mistred, struikelen en overdrijven, ook door onbesuisd slaan op het kruis, en dan behoort dit gebrek tot de *kruiswrong* of *verwrongen kruis.* Heeft de ontwrichting in het voorkwartier plaats, dan kan dezelve vallen op de schoft, op de schouders of de elleboog: hiernaar bekomt de ontwrichting eenen bijzonderen naam.

Ontwrichte heupen

Verwrongen kruis.

Ontwrichte schoft.

Ontwrichte schoft, dat is, als de nokbeenderen verzet of ontwricht zijn.

Ontwrichte schouders.

Ontwrichte schouder is, als de schildbeenderen of schouderbladen verplaatst zijn, hetgeen nu en dan gebeurt, als de Koeijen al te kort aan de reep gehouden worden; of als zij te veel schurken aan de hekken of palen, eindelijk als zij struikelen of onverhoeds op de voorpooten vallen, hetgeen wel gebeurt: dit noemt men ook hier en elders *ontluikte schouders* of *schoft*, dat zoo veel zegt als ontspannen, in welken zin het ook best vatbaar is, omdat de kwaal van ontwrichting in de heupen en schouders veelal een soort van verrekking of verplaatsing der spieren, en het juist niet altijd eene ontwrichting is, want dan is een schouder of heup uit het lid, het welk men wel moet onderscheiden.

Ontluikte schouders.

Verrekte schouder of schoft.

Verrekte schouder of *schoft*, ja ook *verrekte hals:* hieraan zijn dus de Koeijen

al

al dikwerf onderworpen, door het verrekken op de stallen; eene zachte wrijving en smeering met warm bier of wat men wil, (mits het geen verhittende of bijtende stoffen zijn) genezen dit.

Wat aangaat de eigenlijke *ontwrichte* of *verrukte schouders*; deze gebreken zijn niet veel onder de Koejen hier te Lande, maar in *Duitschland*, *Frankrijk* en *Italien*, alwaar men de Ossen tot den ploeg gebruikt, is dit gebrek zeer gemeen, doordien de Ossen zich dikwijls overwerken en verwringen: hierom vindt men bij de oude en hedendaagsche Ziektekundige verschillende middelen tot derzelver genezing; de voornaamste is een mengsel van alantswortel, schapen- of bokkenbloed, ongezoute boter, vette wierook en wasch, of bij voorbeeld, 4 a 5 oncen alantswortel fijn gestooten, een pond ongezoute boter, vooraf gesmolten met 1½ once vette wierook, 2 oncen honig, een once wasch, waarbij men zoo veel raapolie doet, dat het een lenig smeersel uitmaakt; men wrijft daarmede drie of viermaal daags; de ontlooke, ontwrichte of verlamde plaats, opdat het verzachte, doch ingeval men in de ontwrichting sterke klopping of ontsteking ontwaar wordt, is eene aderlating aan de anderen schouder of aan de hals hoog noodig; sommigen snijden wel in het oor of in den huid, om die te doen bloeden. In *Noordholland* en elders, gebruiken de Landlieden, in geval van verrekte leden, een zeer eenvoudig

HET RUNDVEE. V. Afd. I Hoofdst.

middel, te weten: zij nemen pekel uit de kuip, liefst van ſpek, en maken dit heet, wrijven daar telkens de verrekte of gezwollen leden mede; ook geven zij de Koe een mengele oud bier in, hetwelk zij gaarne ſlorpen, om te zweeten, en daar mede geneest doorgaans eene ligte verrekking, doch bij zware ontwrichtingen worden, behalve de hier voren gemelde geneesmiddelen, ook de handen vereischt, om de beenderen wederom op hun plaats te brengen en te behouden, tot hetwelk voornamelijk de kennis van het beendergeſtel behoort, waarvan men de beſchrijving in de tweede Afdeeling van dit Werk, en de Afbeelding op Plaat VI vinden kan.

Meerdere of kleiner gebreken kunnen er plaats hebben, die op de beenderen en derzelver gewrichten betrekkelijk zijn, en onder verſchillende benamingen voorkomen, als bij voorbeeld: *beenkneuzing*, *beendraai*, *ſcheefbeen*, *ſchramppoot*, *lampoot*, en ontellijke anderen, doch die allen tot de reeds genoemde betrekkelijk zijn, waarom wij, hierbij berustende, overgaan tot de ziekte der Spieren.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Ziektens van de Spieren der Koeijen.

De ziekten der Spieren zijn, wat het uitwendige betreft, gezellinnen der meeste beenderziekten, nademaal het geheele beendergestel, zonder de spieren, zich niet beweegt noch gezond is, evenwel zijn de spieren, als weeker van zelfstandigheid, aan toevallen onderworpen, welke de beenderen niet treffen, alschoon de wederpijn ook in de beenderen gevoeld wordt. De volgende zijn de voornaamste.

Gezwollen spieren.

Gezwollen Spieren. In groote hitte, langdurigen regen, of door overgroote vermoeidheid, zijn de Koeijen onderhevig aan het zwellen der spieren, over het geheele ligchaam. Dit is een voorbode van koorts, verkoudheid, de pof of de blaar; als de spieren zwellen, begint de Koe loom en log te worden, en als te zwoegen; waarom

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

Zwoegen.

men dit dan *zwoegen* noemt. Hierop dient men te letten, nademaal eene ſchielijke zwelling de voorbode van ontſteking in het bloed kan zijn; het gebeurt veel, dat in eenige afzonderlijke deelen ſommige ſpieren zwellen, het zij door ſtooting, liggen, door eenige vliegenbeet of wel door inwendige gebreken der bekleedſelen, bloedvaten, klieren en zenuwen, dan, hier bedoelt men ſlechts bij voorraad het zwellen der ſpieren, in een of ander gedeelte; bij voorbeeld gezwollen halsſpieren, heup- en ſchoftſpieren, lendenſpieren, bilſpieren enz., uit welker zwelling verdere ongemakken ontſtaan, of anders ligtelijk enkel en alleen door eene afwasſing met koud water, of door baden verfrischt wordende, genezen. Het zwellen der ſpieren, door pijn en ſmerten, door barenswee enz. behoort hier niet, alleen moet men opmerken, dat de pezen der gezwollen ſpieren, het meeste te lijden hebben, indien de zwelling de werking belet, en zij dan verlammen of verſtijven, waaruit gebooren worden.

Verlamde ſpieren.

Verlamde Spieren. Zij zijn het tegenovergeſtelde van *gezwollen ſpieren*, en niet zelden worden door ontſtooken en bovenmatige zwelling der ſpieren, tevens verrekking der pezen en verlammingen gebooren. Aan zoodanige verlammingen zijn ſommige ledematen der Koeijen zeer onderworpen, gelijk dit gedeeltelijk bij de beenderverwrigtingen betoogd is, en nu

ver-

verder ordelijk zal volgen. Men telt onder *verlamde ſpieren* de volgende

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

Ontluikte Hoofdſpieren.

Ontluikte Hoofdſpieren, zijn zoodanige toevallen van verlammingen, als op de kaauwſpieren en ook op de oorſpieren kunnen vallen. Deze toevallen zijn echter zeldzaam, zij treffen de jonge Kalveren meest bij het wisſelen der tanden of gebreken der kwijlklieren, gezwellen van keelziekten enz., als wanneer de onderkaak begint te hangen en er geen kracht is om te kunnen kaauwen, vooral valt dit gebrek op de groote kaauwſpier. De eigenlijke oorzaken zullen nader bij de ziektens der klieren voorkomen. Men kan dit gebrek van *ontluikte hoofdſpieren* bepalen tot

Verlamde Kaakſpieren.

Verlamde Kaakſpieren, als zoo even gemeld is.

Verlamde Oorſpieren.

Verlamde Oorſpieren. Deze onderkent men veelal aan het hangen en de ſlapheid der ooren. Zij zijn doorgaans tekenen van aanſtaande ziekten, vooral van het longevuur, doch zij zijn ook dikwijls natuurlijk nederhangende, en hebben dan dit gebrek van de geboorte af aan, alsdan worden het *ſlapooren* of eigenlijk *zuilooren* genaamd.

Zuiloor.

Verlamde Oogſpieren.

Verlamde Oogſpieren. Er zijn insgelijks ook, doch zeldzaam, Koeijen, die de oogleden ſlap en als verlamd hebben; dezulke behouden dit al veeltijds als gevolgen van verzweringen in de traanklieren, in leep-oogen en zoogenaamde traan-oogen, of door inſekten ontſtokene oogen.

Verlamde Mond- en Neusſpieren, doen zich

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

Verlamde Mond- en Neus-ſpieren.

zich almede kennen bij de ziekten dezer deelen, vooral in de ſnot, de kwijl en het tandwisſelen, alsmede bij vurigheid der lippen; men noemt er verſcheiden, als *ſnotziek*, wanneer de Koe de ſnot laat loopen, ook *ſnuf-* of *ſnuifelziek*. Alle deze ſoorten worden op eenerlei wijze, meest door wasſing met aluinwater, dat niet ſterk is aangezet, genezen: het best is daartoe te gebruiken gebrande aluin op putwater; maar voor het overige zal de geneeswijze bij de grondoorzaak nader volgen.

Slovermuil.

Slovermuil, *zwadderziek*, *ſmakmuil*, *ſmagtmuil*. Deze allen komen op hetzelfde neer; het is, of een natuurlijk of toevallig gebrek; natuurlijk, als de muil of bovenlip buitengewoon lang is, en over de onderlip, als een ſnuit, overhangt en ſlap is, (gelijk veel in ſommige Paarden plaats heeft) en dus als ſloverende, ſleepende bewogen wordt, ook door ouderdom, wijl alsdan de meeste Koeijen de bovenmuil en ook de onderlippen laten hangen, door het allengs verſlappen van dezelve, waaruit dan het zoogenaamd *zwadderziek* ontſtaat, dat is, als de Koeijen de ſlijm en chijl, die uit den muil loopt, door de ſlapheid der lippen, geſtadig opzwadderen en opſmagten, waarvan de namen *ſmagtmuil*, *ſmekmuil*, *zwadderziek* komen; men hoort dit dikwijls in de ſtallen, als de Koeijen gedrenkt hebben of drenken zullen. Dan, deze en meer dergelijke gebreken, komen niet als ge-

gevaarlijke of eigenlijke ziekten in aanmerking. HET RUNDVEE, V Afd. II. Hoofdst.

Dan, tot de verlamming der Hoofdſpieren, dient ook voornamelijk gebragt te worden zekere belemmering aan de Nekſpieren, die tegen het achterhoofd liggen. Dit kan al vrij veel invloed hebben op de beweging van het hoofd, en het Dier beletten naar zijn willekeur om te zien of het hoofd te draaijen en op te rigten; dit behoord onder de voorteekenen van de meeste heete ziekten. Natuurlijk ziet men het weinig, doch daarentegen veelal verſtijfde hoofd- of nekſpieren, die alsdan de nek en hals ſtijf houden en korthalzige Koeijen vertoonen. Dezulker halzen zijn dik en hoog, aan den nek als aangewasſen, hetwelk als dan *ſpekhals* genoemd wordt; hoedanige in de Paarden vrij gemeen, doch zeldzamer bij de Koeijen zijn, ten zij bij dit ſoort, die van achteren aan den nek, langs den halsnok, ruig en wolharig zijn, en als borstelig haar hebben; aan deze is dit gebrek in het gemeen eigen. Spekhals.

Tot de voornaamſte bij de Boeren bekende verlamde ſpieren, komen nu verder in aanmerking zoodanige verlammingen, die uitdrukkelijk ſchadelijk, en als bekende gebreken bij hun bekend ſtaan, hoedanige zijn

Ontluikte of *verlamde Hals*, dat is, als de Koe de hals ſlap laat hangen, het hoofd moeijelijk opbeurt, de ſnuit of den kop met moeite vooruit ſteekt, het welk alles de beweging van het hoofd belemmert. Het wordt Ontluikte Hals.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

wordt somwijlen veroorzaakt door het dragen van een schofthek, dat planken zijn, die als een soort van hek zijn saamgeslagen, met eene opening in het midden, waardoor de kop van de Koe komt; en dat vervolgens

Ontluikte schouders.

Ontluikte of *verlamde Schouders* veroorzaakt; dan welke ontluiking of verlamming wel moet onderscheiden worden van de ontwrichting, als het beengestel van zijne plaats is, daar in de verlamming alleen de hals, borst en schouder, vooral de schouderbladspieren verrekt, of ook wel overdreven zijn, zoodat de Koe mank gaat.

Ontluikte Bil.

Ontluikte Bil. Deze soort van verlamming komt nu en dan nog al voor in oude Koeijen; zij ontstaat veelal uit het ongemakkelijk liggen, uit het gedurig liggen op een en dezelve zijde, want hierin houden veelal de Koeijen eene keuze; hieraan gewennen de spieren dermate, dat hierdoor eene verlamming, of integendeel, ook wel eene opkrimping der spieren, ja zelfs ook wel een vereelting veroorzaakt wordt; maar de eigenlijke ontluiking der billen ontstaat voornamelijk uit de gevolgen van het kalven der Koeijen; in dit geval verlammen de achterbillen der Koeijen, door veel te kalven, allengs, en daaruit worden gebooren de volgende zeer bekende kwalen.

Verlamde Klink.

Verlamde Klink. Dit gebrek is, gelijk in alle levendbarende dieren, ook aan de Koeijen eigen, namelijk dat deze edele deelen verlammen en verslappen door de gevolgen van den ouderdom en der verdwee-

nen

nen teelkracht. Dit behoeft niet veel uitleg, de bescheidenheid verbiedt hier meerder verklaring. Evenwel kan men hier niet voorbij de opmerking der Landlieden aan te voeren. Zij letten zeer zeker, in het koopen van een Vaars of Koe, zeer aandachtig op de klink, of dezelve wel en vast gespierd is, dan of zij slap, druipende of met aambeijen bezet is, daarenboven, dewijl de Koeijen aan bloedwateren, den druip of loop onderhevig zijn, of door deze toevallen de klink niet verlamd is. Buiten dit, letten zij ook op de banden, om te ontdekken of de Koe

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

Verlamde Banden heeft. Dit zijn de spieren en pezen, die aan het bekken en de walegreep gehecht zijn, en die door eene al te sterke ontsluiting of geforceerde kalving verlamd worden en blijven, zij bekomen den naam dan ook van *slappe banden*, of wel over het algemeen verlamde *ontsluitspieren*.

Verlamde Banden.

Slappe Banden.

Wanneer deze spieren verlammen, zijn ook tevens de billen aangedaan, en er ontstaat eene doorzakking, die de billen doet zwellen; dit wordt dan *Bilzucht* genaamd, en is bij onze Landlieden bekend.

Bilzucht.

Verlamde Kruisspieren, dat is, als de spieren, die aan de bandspieren grenzen, en over het kruis glooijen, het zij door geforceerde baring, of door overdrijven, onbarmhartig met een stok te slaan, of ook door ziekte, zoodanig verlamd zijn, dat de Koe in het geheele achterstel verzwakt is, en eenen loomen kreupelen gang bekomt; wanneer deze

Verlamde Kruisspieren.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

deze verlamming veroudert, dan houdt de Koe zijn geheelen leeftijd een *lam gat*, een *waggelgat*, zoo als men het noemt, en is, zoo als hier voren gezegt is, een *zwikke zwakke Koe*: evenwel merken sommigen op, dat dergelijke Koeijen, als zij voor het overige gezond zijn, beter melkgevende zijn dan de genen, wier kruisspieren gekrompen en verhard zijn.

Verlamde Lendenspieren.

Nog heeft er een verlamming plaats in de lendenspieren. Deze erkent men spoedig aan de ingevallen ruggegraat, vooral tusschen de korte ribben en het kruis; men noemt zoodanige Koeijen ook *sleeplenden*; deze verlamming is zeer kennelijk; ook de *verlamde ribbe- en buikspieren*, zijn spoedig te kennen, door de flankheid en ingevallen buik.

Verlamde Ribbe- en Buikspieren.

Dezelve worden veroorzaakt door het al te gulzig vreten der Koeijen; want men vindt er die den buik en maag zoo geweldig vullen, dat zij schier niet oprijzen kunnen, waardoor dan ribbe-, buik- en darmspieren ongelooflijk uitzetten, terwijl daarna, als de Koe vetgeweid wordt, deze dikke buikspieren flinken; welk flinken dikwijls zoo spoedig geschiedt, dat eene dik geweide Koe, in den herfst, als het weêr onguur wordt, en er weinig gras is, in een of twee dagen ongemeen flinken kan, en hetwelk men *flinkziek* noemt: dit weten de Verwijders zeer wel, en verkiezen daarom liever een fijne gevleeschde Koe, die wat mager is, dan eene opgeblazen Koe met verlamde spieren, die aan gestadig flenken of

flin-

ſlinken onderhevig is. Men noemt ook *verlamde buikſpieren*, als dezelve log en los hangen of de buik ſlap is: integendeel, als de buikſpieren buitengewoon uitgezet zijn, en niet naar gewoonte buigen of ſlinken, noemt men dit *trommelbuik*.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

Trommel-buik.

Nog is er eene kwaal, die de ſpieren van den onderbuik treft, en bij onze Rijnlanders den zeldzamen naam draagt van *kootzak*, anders genaamd *ſpierzak*, het welk eene lelijke kwaal is: het is eene geheele doorhanging der buikſpieren aan en onder de ribben of navel, alwaar dezelve als tot een klomp aanwasſen en een ſoort van gezwel maken als een zoogenaamde *wen*, veeltijds met verhard vet als zaamgeklonterd, als wanneer het den naam van *klonterbuik* of *ſmeerbuik* bekomt: men bekreunt er zich weinig over, dan wanneer dezelve, allengs aangroeijende, tot etteren overſlaat, dat wel gebeurt, doch dan wordt het van eenen anderen aard, en behoort tot de klierziekten, en ook tot de navelbreuken of lankgezwellen en zware ſpatten, zoo als ik het naast geloof. Voor het overige kan het ook eene ware verſlapping der ſpieren zijn, dat men dan *ſpierzak* noemt, en dat veelal een voorbode van breuken is, of het kan eigenlijk verſlapping aan de uur- of elderbanden zijn, in oude Koeijen, of in jonge Koeijen door onvoorzigtig melken veroorzaakt.

Kootzak.

Klonter-buik of ſmeerbuik.

Spierzak.

Men kent ook nog eene kwaal, die de ſpieren van den onderbuik treft, dat men *zwamleggers* noemt: deze zijn eigenlijk

Zwamleg-gers.

 ge-

RUNDVEE V. Afd. II. Hoofdst.

gezwellen, die tot vurigen uitſlag overgaan, en veroorzaakt worden door het veel liggen op ongelijke of oneffen en morsſige greppelplanken of repen in de ſtallen.

Verlamde ſchoft- en ruggeſpieren.

Verlamde ſchoft- en ruggeſpieren. Bij de ontwrichte ſchouder is alrede hieraan gedacht.

Weirust.

Ik vinde nog zulk een ſoort van logheid en lammigheid in de lendenen, waardoor de Koeijen veeltijds in de weide liggen als loom en log, genaamd *weirust*, denkelijk om het gedurig rusten en liggen in de weiden.

Nu volgen de gebreken, die uit in- of opkrimping der ſpieren ontſtaan.

Opgekrompen ſpieren.

Opgekrompen ſpieren zijn zoodanige ſpieren, die, of door ziekte of door andere toevallen, vooral ook door inkrimping der pezen, hunne veerkracht (*elasticiteit*) verloren hebben, of ook door aangroeijing aan den anderen in hunne bijzondere rigting en werking verhinderd worden: alle deszelfs toevallen zijn het tegengeſtelde van verlamde ſpieren, zoo dat men, kortheidshalve, dezelve door de volgende benoemingen kan verklaren, als:

Opgekrompen hoofdſpieren.

Opgekrompen hoofdſpieren. Onder deze behoort het opgekrompen oor, het welk men dan *ſteiloor* noemt.

Steiloor.

Kolfoog.

Kolfoog, dat is, als de ſpieren van het ooglid, of de wenkbraauwen, ſtijf en rond ſtaan, zoo dat de Koe ſchijnt ſcheel te zien; de Stieren teekenen dit zeer ſterk door hun ſtrak zien, doch dit is veel natuureigen en

geen

geen gebrek: de Osſen hebben het ook veelal gemeen.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

Opgekrompen ſchouder-, heup-, lenden-, buik-, bil- en beenſpieren.

Opgekrompen ſchouder-, opgekrompen ſchoft-, heup-, lenden- en *buikſpieren, opgekrompen bil-* en *beenſpieren:* deze allen hebben meestal een zelfde oorzaak, ofſchoon zij op onderſcheiden plaatſen vallen kunnen, naar omſtandigheid der toevallen; allen ontſtaan zij uit vierderlei oorzaken, namelijk: door verkeerde genezing van ontwrichting, of uit hetgeen men vervangen noemt, of door onnatuurlijke aanwas, of door opkrimping der pezen.

De opkrimping door verkeerde genezing is, als de ſpiervezelen verlamd geweest zijnde, naderhand al te ſterk weder zamentrekken; waarvan het gevolg is, dat de Koe aan het voor- of achterſtel kreupel of mank gaat, of een ſtijven hals, lenden, bil of dije behoudt, of dat bij ontwrichting, beenbreuk, uiterkoot enz. de beenderen niet op derzelver regte plaats herſteld zijn: hieraan is niets te helpen, omdat het eene vergroeijing is.

De opkrimping door onnatuurlijke aanwas is, als twee of drie ſpieren, door kwijning van het vetvlies (*Cellulae*) of der bekleedſelen vermagert, tot een wasſen, en als eene ſpier worden, het welk voornamelijk in de ſchouderbladen, in de ribben, en dijeſpieren voorvalt; dit heet men aan een gewasſen; hierop ſlaat men weinig acht, en in der daad, het is ook niet anders dan eene ſpeling der natuur. Maar

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

hetgeen meerder als eene ziekte bekend is, is hetgeen de Vleeschhouwers en Landlieden *aangewasſen ſpieren* noemen.

Aange-wasſen ſpieren.

Aangewasſen ſpieren zijn, als de tusſchenribbige ſpieren met de lendenſpieren als aan een groeijen: dit ontdekt zich dra, nademaal in het betasten van den huid dezelve als dan niet lenig is; men ziet hierom de Vetweiders en Boeren altoos de hand over de ribben ſtrijken, om te zien of de huid lenig en los over de ribben ſchuift. Er is nog een inwendige aanwas der ribben, of ook wel aan de ingewanden: de Joden onderzoeken, bij het ſlagten, of de Koe of Os inwendig aangewasſen is: deze aanwas is doorgaans aan het middenrif (*Diaphragma*) aan den ommeloop (*Meſenteria*), tegen de ribben; dan, de aanwas hier bedoeld, is, zoo als gemeld is, langs de lendenen of ruggegraat, of over de ribben, dikwerf in zoo verre, dat de huid of het zoogenaamd koffer verſtijfd is. Dit en meest alle dergelijke ſoorten van aanwas noemen de Franſchen *Morfondement* (loomheid). In der daad, de beesten, welke dit gebrek treft, zijn onderhevig aan eene algemeene zwakheid en allengs toenemende vermagering; hunne bewegingen zijn belemmerd, de gang is log en loom, zij kreunen telkens als zij zich ſterk bewegen, vooral als zij over eene hoogte of brug gedreven worden: in het aftreden zijn zij als waggelende en bekommerd voor vallen; zij wankelen veeltijds, en kunnen moeije-

lijk

lijk oprijzen. Men ontdekt, boven deze kenteekenen, (die ook fomwijlen in andere gevallen plaats hebben,) bijzonder den aanwas nog, doordien de huid fchraal en ftrak gefpannen is, en de haren borstelig regt oprijzen, zijnde de huid fchier onbeweegbaar in het overftreelen; de ribben teekenen dor van magerheid, zoo dat de huid er als op gekleefd is; de flaap des hoofds of het ooghol is buitengewoon diep, de oogleden fchier ftijf, zij kwijlen weinig, en de tong is doorgaans droog en bleekverwig. Wanneer deze kwaal op den hoogften trap komt, beginnen de keelklieren te verftijven, eindelijk verliezen zij de eetlust, vergezeld van eene onrustige treurigheid, en als dan begint er eene langzame kwijnende koorts te ontftaan, die het gevolg is van eene geheele ontaarding in de fpijsvertering en pisfcheiding, als zijnde die bleek als water en zonder reuk, zoo als ook de drek dun en ongekleinsd is, tot eindelijk het dier, geheel uitgeteerd, fterft. Het best dat men er tegen doen kan, is doorgaans aderlaten, en, zoo men kan, moet men bij wijze van *clisteren* warm bier met wat zout in den aarsdarm inpersfen. Voorts is het ingeven van ontlastende middelen zeer raadzaam, en vooral van verfrisfchende zuren; ook zuring, wanneer zij dit eten willen, is zeer goed. Ik vinde ook nog in een boekje van zekere Koeijendoctor melding gemaakt van het volgend geneesmiddel, namelijk: een half pond tama-

 rin-

rinde, afgekookt op een pint water, en dit dagelijks in eene teug ingegeven; ook Rhabarber enz. Ook wil men nog wel daarheen, om de beesten bittere kruiden, die zij gaarne eten, te bezorgen, en vooral op goed voedſel te letten. In *Zwitſerland* wordt de Theriaac, tot een once daags, en met genever gemengd, al vrij algemeen in deze kwaal gebruikt. Anderen verkiezen de Gentiaanwortel op genever getrokken, dat ik goedkeur; maar ik meene ook, dat een afkookſel van Alſem en Camil even zoo veel nut zou doen, en dit is overvloedig in ons land te bekomen.

Vervangen ſpieren.

Vervangen of *bevangen ſpieren* is eene algemeen bekende kwaal der Koeijen: zij wordt veroorzaakt door overdrijven in heete zomers, als de Koe in het zweet raakt, en dan ſchielijk koud wordt; ook wordt eene Koe vervangen, als men dezelve, in de koude en natte voorjaren, te vroeg in de weide jaagt; eene Koe of een Os wordt vervangen door langdurige regenvlagen, en door te veel op moerasſige gronden te loopen; ook kan deze kwaal voortkomen door onmatig of ſlecht water te drinken. Deze vervangenheid is in der daad eene opkrimping der ſpieren en pezen, althans zeer zeker een ſoort van ſtilſtand in derzelver werking, en als een ſoort van ſtilſtand in het bloed. De Koe of Os, die vervangen is, wordt eerst van tijd tot tijd ſchielijk loom, daarna ſtijf, ſtokſtijf, zoo dat hij niet kan voortgaan, en, zoo hij nederligt, niet kan op-

oprijzen, en in den hoogſten trap van vervangenheid zelfs zich niet kan bewegen, ja dikwerf ſchielijk dood blijft. De meeste en ſterkſte teekenen der vervangenheid vertoonen zich eerst aan de voorbeenen, daarna volgt een zeker ſoort van trilling of beving, het welk bij ons *huiveren*, en bij de *Brabanders ſchoeveren* genaamd wordt; ook noemen zij, als mede eenige Landlieden hoog aan en in *Zuidholland*, de vervangenheid *verboustheid*, *verboest* of *verbostheid*, doch vermengen het dikwijls met de *bof* of *pof*, dat tot de huidziekten behoort.

Vele en verſcheidene middelen zijn er ter genezing der vervangenheid, die of ſpoedig helpen, of waarmede men ongelukkig de kwaal niet kan meester worden. Het eerſte en best beproefde middel, het welk genoegzaam algemeen gebezigd wordt, is veel bloed aftappen, en, even als in een pleuris bij den Mensch, de aderlating herhalen, wanneer de eerſte niet helpt, en, als een drank, door de Koe veel oud bier te laten drinken. In *Noordholland* zijn er, die warme wijn met menſchendrek opkoken, doch in *Zuidholland*, althans omtrent de mij bekende plaatſen, is dit niet in gebruik, maar wel dat de Landlieden zorgen, dat de klaauwen der Koeijen op droog ſtroo warm worden gehouden. Het wrijven van den huid met leuk water en zout, door middel van een bosje hooi, is een oud en best geneesmiddel, vooral als men dit

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

doet, terwijl het bloed nog uit de geopende ader loopt.

Nog wordt, als een bijna onfeilbaar geneesmiddel, het volgende opgegeven; namelijk: men geve het beest, na de aderlating, warmen drank, het zij bier of warm water, met zemelen en botermelk vermengd; men zorge voorts te hebben Alſemknoppen, Selderie en Lavaszaad, of, dit misſende, neme men brandnetelen, als: 2 a 3 handvollen Brandnetelen, 1 once Alſem, 2 oncen Selderie en Lavaszaad, en zoo men geen Selderiezaad heeft, dan is het best te nemen groene Selderiewortel; men koke dit lang en ruim af, en wanneer dit kookſel tot twee a drie pinten vocht verkookt is, neemt men hennen- of liefst duivendrek, men droogt die in heeten asch, en menge 2 of meer oncen er van onder den drank, gevende van denzelven, drie- a viermaal daags, telkens een middelmatig bierglas aan het beest in, en binnen twee a drie dagen is het gewoonlijk herſteld.

Het gebeurt evenwel, dat de vervangenheid niet geheel weggaat, maar verouderd, en vooral op de pooten en hakken valt, zoo dat de Koe niet ſtaan kan: in dit geval kan men dezelve, zoo als men de Paarden doet, in eenen gordel laten ophijsſen, en, inzonderheid des daags, daarin laten hangen, zoo dat de koten den grond kunnen raken; dan moet men nemen ſchoorſteenroet, een weinig wasch, en rinſenharst, dit ſmelten in raapolie, en het opkoken tot het

ſnerkt

ſnerkt en taai wordt; men ſmeere dit warm aan de pooten, en omzwachtele de poot boven de kroon en om den kogel zoo vast als men kan, en het lijdelijk voor de Koe is, en houde hiermede aan tot dat men bemerkt dat het dier allengs op de koten begint te ſtaan; eene aderlating of opening in de klaauwen is mede noodig en goed. Meerdere middelen zijn er bekend, welke ook niet kwaad zijn, en al vrij wel door ſommigen gebruikt worden, als ſteen-olie (*ol Petri*), olie van lauwrier en terbentijn: hiermede wrijft en beſtrijkt men de pooten; het is zekerlijk geen kwaad middel, alhoewel het wat heet is; maar de palm-olie is zeker alleen zoo goed als die beide. Veehouders doen dus zeer wel, als zij zorgen altoos een pot palm-olie bij de hand te hebben, alzoo deze olie, alleen, of met reuzel of verſche boter vermengd, een genoegzaam huismiddel ter genezing van alle verwrichtingen, hoorn- en ſpierziekten, ja zelfs van kneuzingen is. Dit laatſte geneesmiddel is insgelijks overheerlijk in het

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

Kruiswee.

Kruiswee of *bandwee*, dit is eene al te ſterke ſpanning der banden: zij komt voor, en is bij de Landlieden ook bekend onder den naam van

Opgekrompen banden.

Opgekrompen banden: dat is, als de Koe op het punt van te kalven ſtaat, en die banden taai en vast zijn, en, zoo als zij het noemen, niet *ontſluiten*, evenwel heeft die ontſluiting meerder betrekking op den

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

inwendigen mond der lijfmoeder, dan op de uitwendige. Om deze ontfluiting te bevorderen, is bij onze Landlieden, inzonderheid bij die van *Noordholland*, zeker eenvoudig geneesmiddel bekend, bestaande in vier lood spaansche zeep en twee lepels fijngestooten zeeschuim; dit aan de Koe in een kop karnemelk ingegeven, bevordert de ontfluiting.

Opkrimping der buikspieren.

Opkrimping der buikspieren enz.: dit valt al dikwijls voor bij de Koeijen, en ontstaat of uit het liggen op natte gronden, of voornamelijk door pijnen in de ingewanden en den buik, en heeft eindelijk ook wel plaats in de zwangerheid en in het baren; bij de ziekten der ingewanden zal dit nader voorkomen. Er heeft insgelijks ook veelmalen eene *opkrimping der elderspieren* plaats, waardoor de melkgeving belet wordt, waarvan wij meerder zullen zeggen in het volgende Hoofdstuk, bij de beschrijving der ziekte, bekend onder den naam van het *aan de melk leggen.*

Opkrimping der elderspieren.

Opkrimping der kaakspieren.

Eindelijk moet ik nog een woord melden van de *opkrimping der kaakspieren* en der *pezen* of *zenuwen van den muil.* Deze kwaal is bekend bij den naam van

De klem.

De klem, en is volstrekt eene even zoo sterke opkrimping in de kaakspieren der Koeijen, als die in de Paarden plaats heeft, alschoon de oorzaken zeer kunnen verschillen, dewijl die in de Paarden dikwijls ontstaat uit eene al te sterke knelling, door den breidel of het gebit veroorzaakt; dit

is

is in de Koeijen of Osſen zoo niet, omdat zij geen gebit in den bek kunnen velen; dus is de oorzaak bij de Koeijen van een geheel anderen aard: zij is toe te ſchrijven aan een gevolg van aandoening (*irritatie*) in al de ſpieren, die zich op de kaken zet, even zoo als die op eenige poot of kwartier valt. Als de Koe de klem krijgt, begint zij eerst te geeuwen, eet niet, eindelijk herkaauwt zij niet, en de kaken blijven onbeweegbaar; het wordt door eene zachte en aanhoudende wrijving onder het oor nog al ſpoedig herſteld, maar vooral door eene aderlating aan den hals. De klem ontſtaat ook veel uit eene invloeijing van koude, of gevolgen van *verkoudheid*, *hersſendrop* en *zenuwkrimping*, zij behoort, in dit opzigt, ook tot de *ſnotziekten*, waarvan in de volgende Hoofdſtukken zal geſproken worden.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

De opkrimping der pezen. De pezen zijn deelgenooten in alle opkrimpingen, die de opgemelde ſpieren ondergaan, en derhalve verklaart zich dit genoeg; alleen dient men hier de twee voornaamſte pezen niet te vergeten, alzoo dezelve wel degelijk in aanmerking komen, te weten, de *hak-* of *hielpezen*, *de verſenen*. Het is bij de Heelkundigen overbekend, dat het als eene onmogelijkheid is, om geſcheurde of afgeſcheiden pezen te heelen; de bewuste twisten over de gevoeligheid der pezen zijn te bekend, om er, in dit geval, in te treden. Zeker is het evenwel, dat men veel eer een been-

Opgekrompen pezen.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

beenbreuk, een gewonden ſpier, geſcheurde vliezen en andere deelen kan genezen, dan een afgeſcheiden pees; waar een pees verlamd, opgekrompen of doorgeſneden is, is geen herſtel te hopen: mankgaan, gebrekkelijkheid, kreupelheid en onbruik der ledematen is er het vast gevolg van; dit nu treft de Koeijen ook in meest alle opgenoemde gevallen, maar inzonderheid op de voornaamſte pezen, als daar zijn de hak- of hielpezen, de nek- en bandpezen.

De *hakpezen*, *hielpezen* zijn de ſterkſten der Koepooten, zoo wel van de voor- als achterpooten; men noemt ze ook de *verſenen*. De ouden hadden lange ſtokken met ſcherpe prikkels en prikten de Koeijen, de Kemelen en Paarden tegen de inlijving der pezen van de hiel aan de verſenen, om het dier voort te drijven en het achteruitſlaan te beletten. De oude volkeren hakten, in den ſtrijd, aan de Paarden des vijands, de hielpees (*Tendo Achillis*) af, en verlamden alzoo dezelven. De *Indianen* vellen de Buffels, door het afhakken van derzelver hielpezen, ter neder. Er ligt dus veel aan gelegen, om deze pezen wel te bewaren: onze Landlieden zijn er ook buitengemeen oplettend op, want zij zorgen altoos, hoe gering de ſtal ook zij, dat de koes of het ſtalplaveiſel zoo is ingerigt, dat de Koeijen gemakkelijk ſtaan en nederliggen kunnen, zonder deze pezen te hinderen; want uit de minſte verlegging of

De kramp.

drukking krijgt de Koe *de kramp*, en zoo

zij

zij dan ſtaat, ſlaat zij zoo onbeſuisd achteruit, dat zij menigmaal deze pees verlamd of kwetst, en dit wordt dan de peesziekte, die, zoo dezelve verouderd, ongeneeslijk is. Deze kramptrekkingen dragen ook den naam van *de ſtraal*, dat eigenlijk eene krampprikkeling in de klaauwe is, want de oude naam van *ſtrale* is toepasſelijk op de holte van den nagel (*Cavum ungulae*), volgens KILIAAN; er is weinig of genoegzaam geene remedie voor, dan alleen eenige tot verzachting, door ſtoving, verwarming of ſmeering met en door de middelen, bij de verſtuikingen en ontwrichtingen opgegeven. Het hechten kan geſchieden, maar het helpt weinig, ten ware het kort tegen de ſpiervezelen zelve geſchiede. Men behoort dus zoo veel mogelijk te zorgen, dat het dier niet in de gelegenheid kome, om zijne pezen te forceren of te kwetſen.

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdſt.

De ſtraal.

Hiermede achten wij het voornaamſte der meest uitwendige ſpierziekten en gebreken te hebben aangeteekend, doch dienen nu nog iets van de inwendige ſpierziekten te melden.

Hieronder zijn er al vrij aanmerkelijke, doch welke men weinig kent, dan uit de gevolgen in heete en kwijnende ziekten. Dezelve allen met de vereischte naauwkeurigheid voor te dragen, is niet zeer gemakkelijk, omdat wij er niet veel van kunnen nagaan; dus zullen wij dezelve maar kortelijk aanſtippen.

De

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

Verlamde of opgekrompen slokdarm.

Slokzucht.

De voornaamste is de *verlamde* of *opgekrompen slokdarm*, eene kwaal, die bij den Mensch geducht genoeg, en dikwijls doodelijk is: de Landlieden noemen het *slokzucht*, *slokziek*; de Koeijen krijgen die dikwijls door onmatig zwelgen, ook veel in ziekten, uit verkoudheid voortkomende, en vooral in de ziekten der maag, in brandige smetziekten, en in de sprouw: de slokdarm wordt bij geopende Koeijen, welke aan ziekten, en vooral aan de veepest gestorven zijn, meestal zamen getrokken, of slap en los gevonden; dan, de hier bedoelde *slokzucht* is die, welke men ontdekt, als de Koe, zoo als den Landman zegt, *verkeerd neerkaauwt*, als dan zijn zeer zeker de spieren van den slokdarm verstijfd, en zoo zij niet opkaauwt, integendeel verslapt, zoo dat de doorslokking, als mede de op- en nederslokking belet wordt: in dit geval krijgt de Koe dikwijls de nik of hik, dat is, als de maag met geweld de spijze opdringt, het welk men dan als *de zoode*, *de zoo* of *walging* aanmerkt. Om van dit alles een beter begrip te bekomen, wijzen wij onzen Lezer naar onze uitvoerige beschrijving van den slokdarm, van de magen en van de herkaauwing, alwaar men deze spieren, als mede de maagspieren, in hunne werking zal beschreven en afgebeeld vinden.

Slappe maagspieren enz.

De maagspieren zijn ook vooral aan verslapping onderworpen, wanneer dezelve door

door het overdadig eten te veel worden uitgerekt, zoo dat die door den tijd niet meer behoorlijk kunnen werken: dezelve verflappen ook door waterzucht of zwakheid, en zijn ook daarentegen aan geduchte inkrimpingen onderhevig, welke uit verscheidene oorzaken ontstaan, en doorgaans de kolijken vergezellen en gevolgd worden van verloren eetlust; vooral worden deze inkrimpingen der spieren veroorzaakt door de bekende haarballen in de maag, waardoor de werking van derzelver spieren belemmerd wordt, en voorts veelligt door onguur voedsel; kortom, zoo er eenige inwendige spierziekte voor deze dieren gevaarlijk zij, is het die van de spieren der maag, aangezien derzelver weessel en werking alle anderen overtreft.

Nog moeten wij met een woord melding maken van de geduchte levensspier, het middenrif: hetzelve is zekerlijk insgelijks aan verflapping, verstijving en werkeloosheid onderhevig, doch allermeest, gelijk alle buik- en borstspieren, aan ontstekingen en dergelijken, waardoor de ademhaling der Koeijen belemmerd wordt, en zij kortademig worden, gelijk ook alzoo de spiervezelen der longen, die van het hart en de hartzak, en ontelbare anderen, hierdoor worden aangedaan.

De spieren der blaas en der krop van de blaas zijn mede in de Koeijen, en inzonderheid in de Stieren en Ossen, aan ver-

HET RUNDVEE. V. Afd. II. Hoofdst.

verlammingen onderhevig, gelijk ook die der baarmoeder; dan, alle deze ſpieren kan men in onze ontleedkundige beſchrijving van die deelen nader leeren kennen.

VIJFDE AFDEELING.

DERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Ziektens van de Klieren der Koeijen.

Het is aan kundige Artſen of Genees heeren niet onbekend, welk eene menigte moeijelijke toevallen er ontſtaan uit de ongeſteldheid der klieren. Het is daarenboven nu genoeg bewijsbaar, dat er zeer veel ontbreekt aan de ware kennis van hunnen invloed op alle deelen van het Menſchelijk ligchaam; en er zijn er geweest, die hebben willen beweeren, dat genoegzaam alle weeke deelen enkel uit klieren beſtonden, zoo als dit overbekend is bij de Geleerden, die het ſtelſel van MORGAGNE kennen, wel-

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

ke schrandere Ontleedkundige het opgemelde stelsel verdeedigde, doch ook hevig bestreden is geworden.

Onze beroemde Vaderlanders RUISCH, BOERHAVE en de meeste onzer groote Mannen, hebben niet weinig aan dit geschil deel genomen; dan, hoe dit omtrent het menschelijk ligchaam ook moge begrepen worden, zeker is het, en wij gaan het betoogen, dat het kliergestel in de Koeijen, in dit geval, boven eenig dier vatbaar is voor allerlei ziekten der Klieren; de zachtheid van het vleesch, de spoedige aangroeijing van vet, de natuur der melk en chijlvaten, alles loopt te zamen, om de klieren te vermenigvuldigen, en daar mede tevens de gebreken: wij gaan dezelve in rang voordragen.

Klier-ziekte.

De *Klierziekte*, over het algemeen, is eene verharding, zwelling of eene vloeijende ettering in deze of gene gedeeltens, vooral tusschen de vetvliezen en kwijlvaten: zij gaan over tot een zekere slijmige ontlasting in de laatstgemelde, te weten, in de kwijlvaten. De meeste Klierziekten in de Koeijen openbaren zich door uit- en inwendige gezwellen; uitwendig veroorzaken zij veelal huidziektens, blijnen en bobbels, inwendig etterbuilen en kankergezwellen. Zij volgen naar onze verdeeling dus:

Hoofd-klieren.

Hoofdklieren. De ziekten der hoofdklieren zijn voornamelijk die op de ooren, de oogen, de neus, den mond, den tonge en de kaken vallen.

Oor-

Oorklieren zijn gezwellen die aan de wortel van de ooren als gezwollen builen zich opdoen: zij worden dikwijls veroorzaakt door het ſteken der vliegen, vooral door die van den bromvlieg of horſel; de Koeijen zijn hier zoo bevreesd voor, dat zij als dol door het veld loopen, wanneer zij het gebrom van dit inſekt hooren. Ook ontſtaan die gezwellen door het verwringen der hoornen, en vooral door dwalende ſtoffen der hals- en kaakklieren, ook door vuile oorſtoffen. Zij kunnen vrij ſpoedig genezen worden, doordien zij genaakbaar zijn en door inſnijding tot ettering kunnen gebragt en vervolgens, door zalven, genezen worden.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

Oorklieren.

Nog is er dikwijls eene opſtapeling en aanwas van het oorſmout in de ooren, dat, veel in morſige ſtallen, de ooren der Koeijen verſtopt, waardoor de ooren dikwijls iuwendig ſtinkende worden; dit is de *zeep-oor*, en is gemakkelijk door reinigen te helpen.

Zeep-oor.

Oogklieren zijn kennelijk aan het zwellen der oogleden, maar vooral aan de traanklieren, die al zeer dikwijls gezwollen en ontſtoken worden, zoo dat zij ettering, ontſteking en blindheid veroorzaken Als zij tot het eerſte overſlaan, en zich vereenige met de verhemeltklieren, en er aanwas aan het oogbruin ontſtaat, dan is dit volſtrekt doodelijk, en men doet best het dier te dooden, om de aanſteking te beletten.

Oogklieren.

Traan-oog, dat is als de oogen gedurig loo-

Traan-oog

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

loopen en tranen, zoo dat die ftoffen zich in de hoeken der oogen vast zetten, en de haartjes der oogleden uitvallen.

Leep oog. *Leep-oog*, is eene ontfteking in de randen der wenkbraauwen, tusfchen de wanden der traanklieren, zoo dat het oogwit dikwijls bloedig ziet; het wordt doorgaans veroorzaakt door kwaadbloedigheid, of te dik of te veel bloed, en wordt dikwijls door eene aderlating geholpen.

Er is nog een foort van aandoening op de oogen, die door den wind, vooral door den noordenwind, door hagelbuijen en onweder, of zeevlammen veroorzaakt wordt en de oogen tranen doet, fomtijds tot veretteting overflaat; en de oogklieren verftramt; dit noemt men dan *weer-oog*, als zijnde door het weder veroorzaakt. Weer oog.

Er is nog een ongemak, dat door het weder veroorzaakt wordt, waaraan de Koeijen veelal blootgefteld zijn, namelijk dat dezelven door de blikfemftralen en donderflagen dikwijls blind, of aan eenig lid verlamd worden; dit ongeval noemt men dan *weerflag*, als door het weder geflagen zijnde. Weerflag.

Oogdrop. *De Oogdrop* is eene geftadige vloeijing van dunne ftoffen uit de oogen. Men noemt dit elders *Water-oog* Doorgaans is het de voorbode van een gevestigt *traan-oog*. Men ziet het kennelijk, als men op het hoornvlies der Koeijen eene flaauwe waterachtigheid ontdekt; eene wasfing met zuiver water en genever helpt doorgaans. Voorts is deze

deze *oogdrop* dezelfde, die de Boeren in *Noordholland* en *Vriesland*, *ſijpeloog*, *lippeloog* noemen, het welk van doorſijpelen, doorlekken en afdruipen ontleend is, en ook *ſepeldrop* genaamd wordt.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

Sijpeloog.

Paarloog, is eene ziekte der oogvliezen en behoort daarom onder de klierziekte niet, ten zij als gevolgen daarvan.

Paarloog.

Neus-klieren.

Neusklieren. Dat de beenkameren van den neus vol klieren zijn, en wel dezulke, die het vatbaarſte en aandoenlijkſte zijn voor verkoudheid en verſtopping, is overbekend, doch veelligt is er geen dier meerder aan dit ongemak onderworpen dan de Koeijen, vooral de Kalven; dit getuigt de geſtadige ontlasting van den ſnot uit de neusgaten: als die ſtoffe verdikt, en de neusgaten als verſtoppen, noemen de Landlieden dit *de Snot*. Niemand is er onder de Menſchen, die niet weet wat dit is; men weet ook dat de verdikking en ontſteking der ſnotſtoffe uit de verkoudheid ontſtaat; en bij de Geneesheeren is deze ziekte een voornaam gedeelte der ziektekennis, omdat het in den oorſprong of in de gevolgen gevaarlijk kan worden, en voornamelijk onder de dieren, bijzonderlijk onder de Koeijen of het Rundvee in het algemeen, nademaal er, mijn wetens, geen dier bekend is, dat geſtadiger en zoo gedurig ſnotſtoffen ontlast, waartoe zelfs het geheele beendergeſtel van den neus geſchikt is, zoo als wij allernaauwkeurigst in de Beſchrijving der Reukdeelen gemeld, en in de daarbijgevoegde Plaat afgebeeld hebben;

De Snot.

 wij

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

wij hebben ook daarbij aangemerkt, dat de Koeijen, door het gestadig lekken in de neusgaten, van nature zorgen voor de reinigheid derzelve. Let men op haar, men zal de neusgaten altoos lenig en als druipende vinden, en de tong gestadig bezig om die te zuiveren; geschiedt dit niet of verflaauwt dit, gewisselijk is het een teeken van aanstaande verstopping, die dan de *kwade snot* wordt.

Kwade Snot.

Kwade snot is, wanneer de snotstoffen door verdikking in den neus blijven hangen, en groen-etterig wordende, eindelijk op de gemeenschappelijke klieren van het verhemelte vallen, en aldaar eene ontlasting zoeken: in dit geval vermeerdert de ontsteeking, en het middenschot der neuskraakbeenderen wordt er door aangedaan, zoo dat die dikwijls tot verderf of inkankering overslaan, en door een vuilen stank hun bederf aankondigen. De beste remedie der ouden, en die ik weet, dat in vele dergelijke gelegenheden van goede uitwerking is geweest, is, dat men knoflook of uijen aan den neus wrijft, daarna knoflook aan schijfjes snijdt, en dit met zout door een gestampt, op witten wijn of oud bier en een klein scheutje azijn zet; dit even opgekookt zijnde, giet men het door, en gebruikt het vocht, om den neus en het verhemelte te waschen, terwijl men het overschot van het afkooksel nu en dan met een ligten prop in den neus duwt, of de Koe

eene

eene pil er van laat doorflikken. Thijmkruid (*Thymia*) of ook rosmarijn, tot een poeder gedroogd en aan den neus gewreven, is ook goed; maar vooral is de wijnruite een uitmuntend middel in alle de klierziekten des hoofds.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

Verhemeltklieren.

Verhemelt-klieren zijn de gevolgen der fnotziekte: als de fnot uit de neusgaten niet vloeijen kan, vloeit dezelve uit de opening van het verhemelte, en doet zelfs de fpiertjes der longeklep aan, in zoo verre, dat de prikkeling der fcherpe fnotftoffe eene hoest, kug of kog veroorzaken kan, het welk men dan *verkouwde kug* of *fnotkug* noemt, die wel onderfcheiden dient te worden van de kug of kog, die uit verdorven longen ontftaat, en nader zal voorkomen.

Snotkug.

Tongklieren.

Tongklieren. Gelijk het verhemelte door de fcherpe fnot wordt aangedaan, alzoo wordt dit ook de tong, welke in dit geval dik en beflagen wordt, terwijl ook doorgaans achter op de tong, vooral in koortfen en verkouwdheid, eene dikke korst komt, het welk dan een *fprouw-* of *fpruwtong* is, even zoo als bij den Mensch de fprouw is. Zij geneest niet, dan wanneer de ziekte en oorzaken, waardoor zij ontftaat, genezen; doch dit is de eigenlijke klierziekte der tong niet, alfchoon zij er de aanvoerende oorzaak veeltijds van is, en zeer zeker des te gevaarlijker wordt, naar mate dezelve medewerkt met het inwendig gebrek der tong zelve.

Sprouwtong.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

De ware klierziekte der tong ligt meest altijd in de ondertongſche klieren: hier is de plaats, alwaar de meest gevaarlijke ontſtekingen van de keel en den gorgel geboren worden. Weldra ontdekt zich deze kwaal, alzoo de Koe ophoudt te herkaauwen, de tong dik en gezwollen wordt, en vooral de ondertongſche klieren opzetten; deze *infecteren* en ontſteken vervolgens de kaakſpieren en de kwijlvaten, zoo dat het geheele gebit inwendig zwelt, en het beest hierdoor onlijdelijke ſmarten ondergaat, even als een Mensch, die door kiespijn en gezwellen in den mond ellendig gemarteld wordt. Deze kwalen kennen de Landlieden zeer wel; en in der daad, de wijze van genezing en verzachting, die zij uitoefenen, beantwoordt aan de gezondſte en vernuftigſte denkbeelden der Medicijnmeesters. Zie hier de manier van genezing in verſchillende omſtandigheden.

Ontſtooken Kaakklieren.

Zoo wanneer men het eerst ontdekt, dat de verhemelt- of tong- of kaakklieren opgezet worden, en het dier weigert te eten, probeert men doorgaans met het reeds op bladz. 68 en 69 gemelde middel te waſchen en te ſmeeren; maar zoo dra als het gezwel zich zet, en dikker en geſpannen wordt, is het beste middel, het gezwel met een vlijm door te ſnijden, en de etter en het bloed er te laten uitloopen, daarna telkens de opening met water, zout en azijn, of liever met zoet wei, karnemelk en zout telkens te waſchen, dan zal het beest aan het

kwij-

kwijlen geraken, dat men niet moet beletten, alzoo dit van zelve ophouden zal. Voorts legt men het beest malfche kruiden, jong, teeder gras, falade, en vooral jonge toppen van waterlis voor; men geeft hetzelve ook lijnzaadkoek, om de eetlust te verwekken, zijnde dit alles zachte kost, die zij gaarne eten; voorts geeft men hun ook afgekookt knollenfap te drinken, het welk verzacht; eene aderlating is mede van groot nut, ook eene fnede in de ooren, dat zij bloeden: er zijn er geweest, welke door middel van een gloeijend ijzer de klier fchroeiden, tot dat dezelve bloede, en, op deze wijze, de ontftekende ftoffen konden ontlast worden: dit middel is ongetwijfeld goed, doch het verwondert mij niet, dat het in onbruik is geraakt, omdat het uitoefenen van dit middel zeer moeijelijk valt, dewijl deze branding niet gemakkelijk gefchiedt zonder kwetfing van naast aanliggende klieren en deelen, en dus zeer gevaarlijk is, voornamelijk tegen het verhemelte en aan de tong: kunnende de branding, of fchroeijing, als dezelve kan uitgeoefend worden, alleen, en dan nog wel met groote omzigtigheid, gefchieden aan de kaakklieren en aan verharde en als vervleeschde uitwasfen in den muil.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

De Vorsch is eene klierziekte onder de tong, en is eigenlijk een vleezig aanwas, dat uit verharde klieren en verwilderde fpieren ontftaat, en zoo het bij tijds niet wordt afgefneden of gefchroeid, gewisfelijk de

De Vorsch.

 kan-

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

kanker ten gevolge heeft. Onze Boeren kennen deze kwaal onder den naam van

Tong-worm. *Tongworm*, omdat meest altijd in deze klieren of builen zich wormpjes bevinden. Het zekerfte middel is, het aanwas in eens geheel weg te fnijden, en de wormen of de vliezen wel degelijk uit te pellen, daarna de opening wel te wrijven met fijn zout, en voorts te wasfchen met lookwater en witten wijn, als dan geneest het fpoedig. Men kan deze *vorsch* of aanwas best vergelijken met dat foort van aanwasfen, welke men in den Mensch *wennen* noemt, en die, zoo men dezelve niet fpoedig wegneemt, ongelooffelijk aangroeijen. Het afbinden is mede een bekend middel, en dit zelfde middel is ook bij de Ouden, ten aanzien der Koeijen, bekend geweest: zij bonden eerst met een dun koordje de aanwas, en hetzelve dagelijks al meer en meer toehalende, tot *de vorsch* geheel afgebonden was, fneden zij die af, en hadden dus het kwaad geheel weggenomen. Nog is er eene kwelling, die de tong der Koeijen treft, namelijk:

Tonge-zweer. *Tongezweer*, *Tongeblaar*. Het gebeurt dikwijls, dat de tong opzwelt en er als blaartjes en pukkeltjes aan komen, vooral bij zeer zware hitte of fchrale noordenwinden, welke winden deze uitwerking in meest alle dieren fchijnen te veroorzaken. Eigenlijk behoort onder deze verdeeling hetgene men

Tongblaar. *Tongblaar* noemt, en in aard met de gebreken der tongklieren overeenkomt, ja er zelfs veelal oorzaak van is. *De Tongblaar*

open-

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

openbaart zich ook doorgaans aan de klieren, meest echter aan de zijden der tong tegen de kiezen, of vooraan, daar dezelve tegen den muil aan ligt: men ontdekt ze vrij spoedig, omdat het beest de tong, in het herkaauwen, weigert te bewegen, en schroomachtig het gras afgraast of eet, en eindelijk niet herkaauwt. Men vindt dan op gemelde plaats aan de tong eerst een roodachtige puntige vlek, die naderhand hoogrood opzwelt, en een blaartje, of, zoo men zegt, *blein*, ook wel *bobbel* of *tong-bobbel* genaamd wordt; bij de *Franschen* is die bekend bij den naam van *boecle*, dat zoo veel als knobbel of knobbelgezwel is, en daarvan de gedaante heeft, als zijnde de opgezwollen huid der tong bij wijze van een opgeblazen bobbel of blaar: deze blaar wordt eindelijk meer en meer opgezet en witachtig, doordien dezelve begint te zweren en vervolgens te etteren, welke etter meestal zeer brandig, ontstekende en zoo besmettend is, dat, zoo men er niet in tijds voor zorgt, de geheele tong, de klieren en kaakspieren, eindelijk de slokdarm en de keel ontstoken wordt, en het dier er aan sterft. Evenwel, zoo men er spoedig bij is, is het nog al te geneezen, indien men maar oplet, dat wanneer de puist of het blaartje zich ontdekt, men hetzelve met een lancetmesje doorsteekt en uitsnijdt, dat men vervolgens de tong nu en dan met fijne doorgezorken turfmolm of zwarte aarde (van zand en vuil gezuiverd) wrijft, op-

Tong-blijn.

dat

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

dat de ſmet daar intrekke: daarna waſsche men bij herhaling de tong met azijn of witten wijn of oud bier, en zorge zoo veel men kan, dat de kwijl en ſlijm of zever uit den mond en de neusgaten wordt gezuiverd, en de Koe die niet doorzwelge; men biede haar veel te drinken, en geve haar lijnkoek ſlobbering: deze remedie is van veel uitwerking, zelfs in meest alle tongziekten, en gereedelijk te behandelen; want, en ik ſpreek bij ondervinding, de eigenlijke aarde trekt altoos de giftige en rottingbevorderende ſtoffen naar zich. Men ſchrijft, met rede, de oorzaak van deze tongblaren toe aan het eten van eenig giftig kruid, of door eenig inſekt of paddepis beſmet gras, waartoe mijne gedachten liefst heen willen; en het wordt, naar mijn inzien, maar al te weinig opgemerkt, welke gevolgen er ſomtijds komen van ſlechts een blad of bloem aan te raken, die door eene giftige rups is bekropen geweest, en dat muggen-, vliegen-, ja luizen-beten veelal oorzaken zijn van blijnen, puisten en geweldige ontſtekingen; voeg hier bij het gevoelen van vele Landlieden, dat zulke en dergelijke blaren of blijnen menigmaal zich ontdekken als de zoogenaamde honingdauw of ſtinkende zomermist op het gras valt, en welke opmerking zeker zoo ongegrond niet is.

Spleettong.

De *Spleettong* is eene welbekende kwelling der Koeijen. De benaming zoude veelligt eenen onkundigen in het begrip kunnen

nen brengen als of het eene zigtbare fpleet in de tong ware; dit is echter zoo niet; het is eigenlik eene verwijdering van de langwerpige ondertongfche fpieren, welke men in Plaat XIII afgebeeld, en in Hoofdftuk VIII van de tweede Afdeeling dezes werks befchreven vindt: dezelve zijn als onderfcheiden van elkander, en alleen door de bekleedfelen vereenigd, vooral aan den top der tong; wanneer nu deze bekleedfelen (*Membrana*) en de vetklieren (*Cellulofa*) door zwelling of ontfteking verlamd of gekwetst zijn, verliezen deze fpieren hun verband en middenfchot, en de tong is van onder als gefpleten; dat is, zij heeft een holle geul, en de tongriem is verzwakt, waarom men het ook *verlamde Tongriem* noemt. Men ontdekt dit gebrek fpoedig, om dat het dier als dan de veerkracht der fpieren verloren hebbende, den neus niet lekt, onder het grazen de tong niet bezigt, en zeer flaauw in het herkaauwen is; daarenboven ontloopt hem de chijl uit den muil. Het gebrek ontftaat veeltijds uit de klieren zelve, of uit vurigheid der tong; evenwel is het nog gemakkelijk te helpen, omdat de tongfpieren en vezelen zeer ligt wederom aan een groeijen: men gebruikt hier altijd, met goed gevolg, dezelfde middelen toe, welke den Mensch in mondziekten helpen, als Tinctuur van mirrhe en honing van rozen, en, in een woord, de zamentrekkende middelen; dan, dewijl die voor den Landman te kostbaar zijn, kan

Verlamde Tongriem.

hij

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

hij, met goed gevolg, er toe gebruiken: twee handen vol weegbree, een hand vol zuring of zuringwortel, een halve bast van elzenboomen; wanneer dit lang gekookt is, tot op twee pinten vocht, dan doet men er een once aluin en wat zout in smelten, en voorts gemeene stroop bij tot een zekere zoetigheid; hiermede wascht en smeert men de klove, en zij zal genezen.

Zevermuil.

Zevermuil is eigenlijk geene ziekte, maar alleen eene buitengewone ontlasting en afdruiping van de chijl en slijm, die door eene al te sterke chijlwording langs den muil uitvloeit, of door de opgezwollen klieren en ontstekingen van de kaakklieren, de kwijnende stoffen ontlast. Als de inwendige wassching helpt, of de natuur zich zelve herstelt, geneest deze kwaal van zelve. Den muil te reinigen, al is het slechts met zuiver putwater en wat zout, is voldoende.

Muilklieren.

Muilklieren: deze zijn weinig in den muil der Koeijen, in vergelijking met die der Paarden, omdat de muil, eigenlijk de bovenlip der Koeijen, weinig of geene klieren heeft, maar integendeel van eene zenuwachtige en eeltige zelfstandigheid is, hetgeen men als klieren kan aanmerken, of de plaats daar de klieren zijn, zijn eigenlijk de hoeken van den muil, alwaar de gaping der hoekspieren in den mond is: alle uitdruiping of ontlasting van chijl of speeksel loopt in die hoeken te zamen, en druipt daar uit, en dit noemt men zeveren; het is hierom, dat een Boer altoos de hoeken

van

van de lippen en den muil, zelfs in veepest, met azijn, zout of water moet afwasſchen.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

Thans de kwalen der hoofdklieren voornamelijk voorgedragen zijnde, volgen hier al vrij aanmerkelijker kliergebreken in den hals. Deze gebreken waren bij onze oude Landzaten, vooral bij de *Vlamingers*, bekend onder de naam van

Strangilioen.

Strangilioen of *Squinantie*, beiden welke benamingen haar doel hebben op gezwollen of bedorven halsklieren, welker uitwerking de keel als verſtrangt, verworgt en belemmert, gelijk *ſquinantie* dit ook ſchijnt te beteekenen, alhoewel ik er geen ſpoor in eenige *Dictionairum* van heb kunnen vinden.

Dit *Strangilioen* is bij de Koeijen van een' ontſtekenden aard; evenwel heeft het zijne trappen en onderſcheidingen. Onze *Nederlandſche* of *Hollandſche* Landlieden kennen onderſcheidenlijk: 1. *Gezwollen Halsklieren* of *dikke Keelen.* 2. *Zeere Keelen.* 3. *Stijven Hals.*

Gezwollen halsklieren.

Gezwollen Halsklieren vertoonen zich doorgaans eerst met blijnen en bultachtige opzwellingen, die daarna ineenloopen en den hals doen zwellen. Dit ontdekt zich voornamelijk het meest onder de kaken, alwaar het ſtrottenhoofd ligt, juist onder de keel, zoo dat men het met regt *Keelklieren* noemen kan: verouderd, zijn zij zeer gevaarlijk en zijn het ware *Strangelioen* der Ouden. Deze keelklieren zijn zeer geneigd tot rotting, zwelling en ettering, en

Keelklieren.

ma-

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

maken bij toeneming geheele uitzakkingen van etter- of kwijlſtoffen, die dan vervolgens op de krop en de keelklier (*glandulæ Thymi*) vallende, volſtrekt aanſteekende worden, en vervolgens de keelkrop aandoende genaamd worden.

Kropkliegen.

Kropklieren of *Kropziekte*, dat is als de zwelling of ettering der klieren, van onder de keel tot op de krop en het begin der onderhals voortgaat, en eindelijk zelfs de borst of den kosſem aandoet, als wanneer men het noemt

Kwabklieren.

Kwabklieren, naar den aard der borstkwabbe, die aan de Koeijen en Osſen gemeen, en doorgaans geheel klierachtig vet is; deze kwabklieren formeren zelfs den kosſem, welke als een vervolg der borstkwabbe, tusſchen de voorpooten der Koeijen nederhangt, en als dan wordt deze een

Gezwollen Kosſem.

Gezwollen Kosſem, dat is als de dwaalvochten der ontſtoken keel- en borstklieren aldaar bijeen verzamelen. In gevallen deze vochten aldaar bijeenzakken, volgt gemeenlijk beterſchap in de bovenſte ontſtekingen of zwellingen, en de ontlasting der ſtoffen kan vrij gemakkelijker aldaar geſchieden en bevorderd worden, dan digt aan de keel, omdat de bloed- en chijlvaten, en ook de zenuwen minder gevaar loopen; hierom is in alle gevallen van hals- of keelziekten, na vooraſgaande aderlating, het wrijven der kwabben en kosſem met fijn zout en azijn, van groot nut, zelfs moet de nek en voorſchoft wel degelijk geſtadig ge-

gewreven worden. Dit wrijven in keelziekten of halsgezwellen, ten minste in het begin der zwelling, is onder onze *Hollandsche* Veehouders overbekend, en bij zeker *Noordhollandschen* Koemeester vind ik de volgende raadgeving, namelijk: zoo de hals der Koeijen op stal verdikt en er kliergezwellen aankomen, dat men dan twee palen, voor de stal, in den grond sla; den eenen twee voet boven den grond en den anderen iets hooger, en dan de Koe met den kop daar tusschen klemt, opdat zij de builen of gezwellen zou kunnen doorwrijven; uitwendig beveelt dezelfde Meester vooral de klieren en etterbuilen met zeep te smeeren en met wrijven aan te houden. Dit laatste is ook zeer gemeen in gebruik bij onze Landlieden, welke door wrijving met groene zeep, de klieren gedwee maken en des noods dezelve doorvlijmen, en daarna wasschen, hetgeen zeker een vrij algemeen beproefd middel is: ondertusschen zijn er nog verscheiden anderen, die van ouds voor even goed erkend zijn, als de reeds gemelde manier van branden, welk middel aan den hals vrij gerust kan *geappliceerd* worden, omdat men minder voor kwetsing der bijdeelen te vreezen heeft, en de *applicatie* uitwendig is. Wijders is er eene zeer goede zalf bekend, om een gezwollen of klierhals te smeeren, namelijk: men neme Alantswortel, snijde die fijn en koke die wel af; daarna, als dezelve wel door en door gaar is, stoot men die tot pap, kleinze dezelve

dan door een zeef, en menge het merg met varkensreuzel en schapenbloed, met een weinig wasch en gesmolten wierook en honig getempert, men maakt dit alles tot een zalf en smeere daar twee-, drie- a viermaal daags den hals mede; het zal, ingevolge het getuigenis van deskundigen, meest altoos van goed gevolg zijn

Nog vinde ik, bij zeker oud Schrijver, tegens de zwellingen der klieren aan den hals, een zeer eenvoudig middel, hetwelk ik vermoede niet geheel verwerpelijk te zijn; te meer daar mij verscheiden malen bij onze Landlieden dit gebruik is voorgekomen, vooral als zij veronderstellen, dat de zwelling en ontsteking door vliegen of wespenbeten veroorzaakt is, en het *halsblijnen* worden Zij nemen dan alleen koedrek, en wrijven die daarmede, hetgeen doorgaans in het begin verkoelt en dan geneest. Voorts vinde ik nog bij den gemelden Schrijver, dat koemest, vermengd met bloemen van camil en melilote, na bevoorens in azijn getrokken te zijn, en daarna, met wat roggemeel en reuzel, in een koekenpan of pot opgebakken en gefruit, een overheerlijk middel is tegen etterende keelgezwellen.

Hals-blijnen.

Ik kan en mag hier niet nalaten om een stap nader tot de gevolgen van de keelziekten en ontstoken klieren te treden; want deze ziekte kan dikwijls doodelijk worden door de gevolgen, wanneer dezelve tot het bloed overslaan, dan wordt het even zoo gevaarlijk en aanstekende, als de droes in

de

de Paarden en het reeds gemelde *ſtrangelioen* in de Koeijen. Het gebeurt dan, dat de bovenſte klieren aan den hals, tegens den nok, insgelijks ontſtoken worden en opzwellen, zonder dat dezelve met de keel, de krop of kosſemklieren gemeenſchap hebben. Dit noemen onze Landlieden *Nekgezwel*, terwijl het elders, bij oude bekende Veehouders, bekend is onder den naam van *Maanſtrang*, dat is eene opzwelling of verſtijving der maanſpieren, maar vooral der nekklieren. Deze wordt dikwijls gevolgd van het uitvallen van het haar en de Blaar, waarvan nader bij de Huidziekten zal gehandeld worden. Er zijn er, welke deze opzwellingen al veel helpen door, met een naalde, een paardenhaar met wasch beſmeerd, door de gezwollen klierblijn te halen, en den draad er inlatende, dezelve nu en dan heen en weder te trekken, om de klier tot etteren te brengen, en daarna den wond te heelen, als reeds gemeld is. Wijders is nog, in geval van zulk eene zwelling, zeer geprezen, dillezaad, twee oncen, bijvoet en alſemknoppen, van elk een handvol, dit tot een pap gekookt en warm op de zwelling gelegd; zoo helpt dit doorgaans. Maar gelijk het gebeurt, dat er dikwijls en ook in andere klierwonden of gezwellen, aanhoudende bloedvloeijingen volgen, zoo is het volgende een beproefd ſtelpmiddel, namelijk: ſpinrag, welgewenteld in fijne haardasch en geſchrapt krijt; dit op den wond gelegd en met werk daarop gebon-

HET RUNDVEE. V. Afd. III Hoofdſt.

Nekgezwel.

 den,

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

den, ſtelpt doorgaans het bloeden, mits men het laat bekorsten, en de korst niet ontijdig afpelt. Over de hoest of kug, uit de opgemelde klierontſtekingen ontſtaande, zal nader gehandeld worden.

Dan, eer ik van alle de hier opgenoemde halsgezwellen afſtap, kan ik niet nalaten kortelijk aan te voeren, dat deze ziekten, niet alleen veelvuldig bij onze Landlieden, maar ook in een vrij hooger graad in andere Gewesten, inzonderheid in *Zwitſerland*, bekend zijn; zoo vinde ik deze kwaal beſchreven onder de naam van *Louvet*, hetgeen zoo veel beteekend als blijnen aan de hals, eigenlijk kwab- of kosſemgezwel, waarvan de meeste teekenen overeenkomen met hetgeen hier boven van de krop-, kwab- en kliergezwellen gezegd is. De voorteekenen zijn een zeker ſoort van huivering en trilling, vooral in de kosſem of borstkwabbe: de nok is ſtijf en de haren zijn ſtrak, de ademhaling kort, en de klopping der aderen aan de borst en omtrent de zwelling, is zeer handtastelijk te erkennen als dat ſoort van klopping, hetwelk men doorgaans bij opkomende gezwellen gewaar wordt, en welke, zoo men dezelve niet ſpoedig kan doen verdwijnen, al zeer ligt tot ontſtekende verzweeringen (*gangrena*) overſlaan. Men keurt in dit geval het aderlaten, anders vrij gemeen, af, om dat daar door de ſtoffen worden wedergeſlorpt, daar men, en met grond, oordeelt, dit te moeten tegengaan, en integendeel de ſtoffe trachten naar

bui-

buiten te trekken; het is hierom, dat men best oordeelt om de etterbuilen uit te snijden, hetgeen het klier- en spiergestel van den krop, kossem of den benedenhals aan de schoft, wel lijden kan, dan dit behoort niet te geschieden, dan in den hoogsten nood. Ettermakende middelen worden hier het best geoordeeld, als mede het leggen van een goede spaansche vlieg-pleister, of zoo die niet bij de hand is, dan goed versch mostaardzaad, gemalen tot mostaard, en een weinig peper er onder gemengd, en heeft men het bij de hand, eenige bladeren van de zoogenaamde Lieve Vrouwe Melkplant (*Euphorbium*) of wijnruit, er bijgevoegd; van deze pap legt men op het gezwel, en daar over een pleister van teer en pek, op dat de pap kleve, of kan men met lappen of touwen de pap er ophouden, des te beter, waarna de blijn, doorgetrokken zijnde, zoo veel men kan, gereinigd wordt met azijn of schoon water, en de opening zoo lang open gehouden wordt, tot dat zij slinkt en geneest. Voor het overige plege men raad met de door ons reeds opgegevene middelen.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

Wij gaan nu over tot de klierziekten der lendenen en het geheele middelstel. Over het algemeen hebben de klieren deel aan de ongemakken der spieren, vooral die der lendenen, ribben, liezen, dijen enz. waarom wij den Lezer naar het voorig Hoofdstuk, *over de ziekten der spieren*, wijzen; evenwel zijn er zeer aanmerkelijke, die hier

HET RUNDVEE V. Afd. III. Hoofdst.

bijzonder dienen voorgedragen te worden, als:

Lenden-bloed.

Het *Lendenbloed*, alhoewel het door den naam van bloed, een gebrek schijnt te beteekenen, hetwelk uit verstopping van het bloed ontstaat, wordt het niet te min voornamelijk veroorzaakt door de verstijving der vetklieren, die aan de ribben en de lendenspieren liggen. Als eene Koe zweet en dit zweet schielijk verkoud, dan wordt de Koe stijf in de lendenen; het is inderdaad ook niet anders dan eene schielijke verstopping, en heeft veel gemeenschap met hetgeen men *vervangen* noemt, het ontstaat schielijk en wordt dra erkend door de slapheid der lendenen, en de teekenen van pijn; het is hetzelfde als lendenpijn bij den Mensch, namelijk zekere weedom, dat men bij zware verkoudheid gevoeld, en welke pijnen men vliegende of verschietende pijnen noemt, waarom deze kwaal der Koeijen te regt genaamd wordt

De Schote.

De Schote. Deze pijnen zetten zich doorgaans achter de korte ribben, tot aan het kruis, en de kwaal is omtrent hetzelfde als het lendenbloed; men ontdekt dezelve, nu aan de eene dan aan de andere zijde, door zekere trilling of kleine zwelling, maar vooral door het betasten, want dan is er eene kennelijke polsslag aan die zijde, alwaar zich, tusschen vel en vleesch, eene kleine zwelling vertoont, ook geeft den loomen gang en het kreunen der Koe dit gebrek te kennen. Onze Landlieden ontdekken het spoedig

dig en doen eene aderlating, vooral aan de lenden zelve, of maken veelal eene bloeding in de staart, hetgeen meest altijd helpt: een drank van oud bier met kervel, of beetekrootenkruid of wortelen, opgekookt met wat zout en roggemeel; warm of laauw de Koeijen ingegeven, herstelt dezelve spoedig. Ook worden de lendenen veelal door een koekleed gedekt, om te verwarmen.

Buikklieren.

Buikklieren. Onder den naam van Buikklieren, worden verscheiden en wel zeer aanmerkelijke soorten begrepen, als de lanke- of liesklieren, de navelklieren, de uur- of elderklieren, de speenklieren, de pisklieren, enz.

Lies- of Lankklieren.

Lies- of Lankklieren zijn de geenen, die aan het hangen van de kossem, achter de voorpooten en aan de lankgreep, voor de achterpooten opzwellen, voornamelijk heeft zulks dikwijls in dit laatstgenoemde gedeelte plaats; men noemt het aldaar *Lankeuvel* of *Lankzuchtig*, als het op de klieren valt; KILIAAN leidt het af van het gedarmte (*Illius Illiacus*) dat aldaar tegen de liezen of lanken ligt, en zeker met grond, want ook door dit gedarmte ontstaat de liesbreuk en doorgaans de buikpijn in de Koeijen, hetwelk bij de gebreken der ingewanden breeder zal ontvouwd worden. Hier echter dient nog met een woord gezegd, dat men de zwelling der lanken, oudtijds verzachte en hielp door twee of drie handen vol koolzaadbloemen, met witte stijffel door een gestooten, en met koud- of wel een

Lankeuvel of lankzuchtig.

 wei-

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

weinig leukwater, tot een pap gemaakt; dit met een lap om de liezen of lanken gebonden, verzicht de pijn en helpt ook aan de elders; gelijk ook bij de navelbreuk, aan de *Navelklieren*, (welker uitzetting of opzwelling, dikwijls de voorbode der navelbreuk is), en aan de *Pisklieren*, die zich vooral bij de Osſen en Stieren, aan den koker der roede zetten. Alle deze worden ſpoedig kenbaar en ook ſpoedig geneezen, door de meermalen gemelde kliermiddelen; doch van meerder belang zijn de *Uurklieren*. Wat het uur is, en hoe dit gedeelte ook de uijer, de elders en het uurboort genoemd wordt, is in het tweede Hoofdſtuk der tweede Afdeeling van dit Werk, oplettend verklaard; maar hier komen deszelfs gebreken inzonderheid voor; onze Landlieden noemen de gebreken in dit gedeelte met verſcheiden benamingen, die op een en hetzelfde uitkomen, of onderſcheidingen bepalen, als daar zijn verſtopte of dichte ſpeenen, zeere ſpeenen, het aan de melk leggen, of melkbuilen. Onder deze benamingen komen de meeste gebreken voor, want, wat drie-, vier- of vijfſpeen betreft, dit is in hetzelve Hoofdſtuk beſchreven, en behoort niet tot de Klierziekte, dan als toevallige gevolgen.

Navelklieren. Pisklieren. Uurklieren.

Het aan de melk leggen.

Het aan de melk leggen is de voornaamſte bekende kwelling der Koeijen in het melken; men erkent die weldra, als de Koe blijft liggen, en weedommen of zwellingen in het kruis zich opdoen, daarna het uur op-

opzwelt, en de ſpeenen geen melk geven. Deze ziekte is doorgaans het gevolg van het kalven. Eene Koe gekalfd hebbende, ligt ſtil en rijst niet ligt, dan na dat, zoo als men zegt, het ligchaam geſloten is, en het uur in ſtaat is om te kunnen zoogen; maar nu gebeurt het, dat het beest of al te veel is afgemat, of te zwak van geſtel is, of voornamelijk eene verlamming door moeijelijk kalven bekomen heeft, en dat vervolgens daardoor in het kliergeſtel van het uur, verſtopping of verlamming ontſtaat. Voeg hier bij, dat, naar mijn gevoelen, door het al te vroeg of geheel wegnemen der Kalveren, die natuurlijk het zog beter kunnen doorzuigen, dan zulks door de kunst van te melken geſchieden kan, de verſtopping toeneemt. Het was hierom de raad van VIRGILIUS, in zijne *Landgedichten*, en van alle andere Latijnſche Schrijvers over de Veeteelt, om, de eerſte ſtonden en dagen na het kalven, het Kalf bij de Moederkoe te laten, om de jadders door te zuigen. Vele onzer Landlieden zijn in deze eeuw te beſchuldigen, dat zij het Kalf dadelijk van de Moederkoe weg nemen, mogelijk uit eigen belang, of ook wel uit vrees voor de toorn der Koe, want het is genoeg bekend, hoe woedend eene Koe is, als men zijn Kalf, hetwelk zij eenigen tijd gezoogt heeft, wegneemt; dit zelfs kan de melk doen opſlaan en de klieren van het uur doen ſluiten; hoe het zij, *het aan de melk leggen* der Koeijen, is inderdaad eene

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

verſtopping der melkklieren in het uur, veròorzaakt door de werkeloosheid en toevloeijing der bloed- en melkaderen, die dan opkrimpen en tot kliergezwellen overſlaan. Hier tegen hebben onze Landlieden onbedenkelijk veel middelen: elk heeft ſchier zijne bijzondere behandeling, evenwel komen de meeste behandelingen daar op neder, eerst om het kruis te ſmeeren, daarna het uur of den jadder zachtjes te wrijven. De voornaamſte teekenen van *het aan de melk liggen* zijn, dat de Koe niet rijzen kan, ter oorzake, dat het kruis nog niet geſloten is, zoo als zij dit noemen, ſchoon het eigenlijk de ſchaambeenderen en het bekken zijn, daar het hapert, dewijl de melkvaten en die der lijfmoeder daar langs lopen. Zij voelen insgelijks naar de ſtaart, of daar in zwelling of de wolf plaats heeft, daarna aan het hart en aan de lanken of liezen, aan de melkaderen, of die hart kloppen, waaruit zij dan zeker beſluiten dat de Koe *aan de melk legt*, dat is, dat het inwendig aan de klieren mankeert, want het niet ſpoedig melk geven is niet altoos een teeken van *het aan de melk leggen*, want de eene Koe geeft ſpoediger biest dan den anderen. De meestaangeprezen middelen tegens het ware *aan de melk leggen*, zijn ons door de bestkundigſte dus opgegeven; deze willen, dat men de Koe in de melkaderen aderlate, van welke melkaderen men de afbeelding en het beloop ziet op Plaat VII en VII*, geplaatst in de tweede Afdeeling

ling van dit Werk; men aderlate aan wederzijde, dat is aan de linker- en aan de regterzijde van de lanken, omtrent een pintspot vol aan elke zijde, daarna geeft men het beest tarwemeel, met verfche zelfs eerstgemolken zoetemelk, of wel biest van eene andere Koe, zoo men dit bij de hand heeft, daarna neme men, om de gereedheid, raap- of lampolie, of zoo men het bekomen kan, Althea-zalf (*unguentum altheae*) of zenuwzalf (*unguentum nervinum*) uit de Apotheek, en wrijft die hard over het kruis, droog die, van verre af, met eene kool vuur, zoo veel het mogelijk is, en het zal helpen. Ik voor mij deele dit mede, zoo als het mij door een' deskundige is opgegeven, dan, om het zamentrekken van het kruis te bevorderen, zou ik ter proeve wel eens voorftellen, om noteboomen bladertoppen alleen, of met populierboomen knoppen er onder vermengd, met raapolie, tot een pap te ftampen, en dezelve over het kruis en aan de lanken te wrijven en aan te leggen. Veele *Noordhollandfche* Landlieden houden het volgende als een goed middel, in geval van *het aan de melk leggen*, namelijk: zij koken een maatje groene erwten, in twee etmalen, dat is eetmalen, met een goed ftuk fpek, in ruim fop, en geven dit fop aan de Koe te drinken; dit is bij vele Landlieden bevonden van zeer goede uitwerking te zijn, hetwelk zeer wel te begrijpen is, wanneer men nagaat dat alle verwarmende en zachte foupen altoos

bij

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

bij de vrouwen de vermeerdering van het zog zeer bevorderen, en het daarenboven volkomen eene bevestigde waarheid is, dat de peulvruchten, erwten en boonen, eene gezegende en bloedvoedende eigenschap hebben voor den Mensch, ja zelfs het boonenstroo voor het Rundvee, zoo twijfel ik niet of een zorgvuldige Koehouder zal zijne gekalfd hebbende Koeijen, wel gaarne een goede kom soep van zijn eigen tafel mededeelen, om deszelfs melkmaking te bevorderen. Bij deze inwendige middelen behoort nog peper op olijvenolie gezet, met azijn en wat zout door een geklust; voorts nog oud bier, waarin een ei geklust, en naar evenredigheid, raapolie en boter er in gemengd, en dit aan de Koe warm ingegeven, houd men voor uitnemend goed.

Ik ga over tot de Speenen. Deze verdienen insgelijks zeer veel oplettenheid: derzelver gebreken zijn tweederlei, namelijk *verstopte-* en *zeere speenen.*

Verstopte Speenen.

Verstopte Speenen. Deze zijn dezulke, welke door de zwelling der klieren in het uur, dermate gedrukt worden, dat de melkvaten zich niet kunnen ontlasten. Dit gebeurt vooral bij de Vaarsen, wanneer zij voor het eerst kalven, als wanneer de speenen nog niet aan het melken gewoon zijn, in welk geval het meestal afhangt van de kunde en handigheid van den melkmeid of den knecht. Ook gebeurt het wel, dat allen, maar doorgaans, dat een of twee der speenen digten of verstopt worden, als wanneer het een groo-

groote kunst is om de overige ſpeenen aan den gang te houden, en zoo als de Boeren zeggen, de melk over te brengen. Eindelijk zijn de Speenen dikwerf gezwollen en ontſtooken, het zij door drukking in het melken door onkunde veroorzaakt, of wel door vuile morſige handen, of ook door vurigheden of inwendige gebreken der melkvaten. Er is ook nog een gebrek aan de ſpeenen, hetwelk men noemt

Den Drop.

Den Drop, dat is, eene geſtadige druiping en ontlasting van zeker weivocht en ook melk, uit de ſpeenen.

Ter genezing van deze gebreken der ſpeenen, vinde ik, als goed bevonden, voorgedragen, roode rozen, geweekt in azijn en met olie vermengt, bekend onder de naam van *Eek van Rozen* (*). Men neme hier van een groote theekop vol, beſmeere en wrijve zachtelijk daarmede de digte ſpeen of ſpeenen, zoo echter, dat men omzigtig de andere ſpeenen vermijde, en met welke wrijving men moet aanhouden tot het betere. Velen nemen ook Althaea-zalf, en dit is insgelijks goed, zelfs in vele opzigten beter, mits men omzigtig de andere ſpeenen vermijde. Is het dat de ſpeenen digt zijn, kort na het kalven, zoo is het ontegenzeggelijk het best om die door een nuchter kalf te laten doorzuigen. Voorts kan een handige melkmeid of knecht dikwijls door eene

(*) In de Apotheken is onder den naam van *Honing van Rozen* bekend: Roode Rozen, in water geweekt en met Honing gekookt, het welk men mede kan gebruiken.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

eene aanhoudende en telkens te herhalene zachte wrijving, met ongezoute boter, aan het uur en om den rand der tepel, veel toebrengen tot herstel. Om den drop te genezen, is het best eene kleine aderlating, en daarna eene ligte wassching met rozen en rosmarijnwater te doen.

Zeere Speenen.

Zeere Speenen komen nu en dan al vrij veel voor. Men noemt dezelve *zeere speenen*, als zij vurig zijn en een puistachtigen uitslag hebben, of als er kloven of hardigheden en openingen in komen, hetwelk dan *kloofspeenen* zijn; deze zijn gevaarlijk en worden veroorzaakt door inwendige klontering of stolling in de klieren en tepelbuizen, hetwelk men *klonterspeen* noemt, of waarvan men zegt: *het uur*, *de elder klontert:* dit kan niet geholpen worden, dan door lenige wrijvingen, zoo als reeds bij de verstopte speenen gemeld is; maar is het vurigheid, of slaat het over tot etterende puisten, zoo moet men sterker, vooral verkoelende en niet bijtende middelen bezigen; de terbentijn, van welke de Landlieden anders veel gebruik maken, deugt hier vooral niet, maar azijn op lood gezet en even getrokken, daarna met reuzel of versche boter, doch liefst met honing, gekleinst, is zeer goed. Men kan ook met zeer veel nut de zalf van Althaea, met een derde *Nutritum* vermengd, bezigen. Voorts is karnemelk op mostaartzaad gekookt, in dit geval, zeer goed, zoo om het de Koe te drinken te geven, als om de

Kloofspeenen.

Klonterspeen.

spee-

ſpeenen er mede te wasſchen. Er zijn er zelfs die koemest of de uitloop der vochten van den drekhoop, bezigen. Anderen gebruiken wederom oud bier, eenigen, en dit is niet verwerpelijk, houden neutenbolſter, op oud bier en witte wijn gezet, altoos in huis, om digte en zeere ſpeenen mede te wasſchen, hetwelk veelal helpt; zeker is het, dat de noten en de bladeren der nootenboomen, bij de Ouden, in de klier- en borstkwalen veel gebruikt werden.

Nog zijn ons door ervaren Koemeesters zeer beproefde middelen, tegens zeere ſpeenen en het opſlaan der melk, aan de hand gegeven, tevens met eene werkende behandeling daar van. Wij hebben, bij de beſchrijving der ſpeenen en het uur of den elder, in het tweede Hoofdſtuk der tweede Afdeeling van dit Werk, alrede melding gemaakt van twee-, drie- en vierſpeen; deze ontſtaan of uit de geboorte, of uit een bijkomend toeval, waardoor een of meer ſpeenen buiten gebruik geraken; dit nu noemen de Landlieden verlamde kwartieren, want zij verdeelen, te regt, het uur, naar de vier ſpeenen, in vier kwartieren, en onderſcheiden die zelfs in voor- of achter-, of ook zijkwartieren, naar derzelver plaatſing; en inderdaad, wanneer men het uur van binnen beſchouwd, dan zijn deszelfs melkklieren en vaten in vier onderſcheiden borsten of afzonderlijke bekleedſelen verdeeld, alſchoon zij uitwendig maar eenen zak ſchijnen te zijn. Wanneer nu eene

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdst.

eene dezer inwendige borsten of klieren en melkvaten verstopt, verhard of ontstoken is, ontdekt men dit aan de hardigheid van dat kwartier of aan de teepelspeenen, en eindelijk aan den drop, het zij etter- of bloeddrop, en het niet melkgeven, zwelling en onstokenheid; in dit geval helpt, in het begin, dikwijls het wrijven met oogezoute boter en raapolie: ook is als zeer goed bekend de Populier- en Althaea-zalf, welke men in de Apotheken kan bekomen, en waar mede men het uur met de warme hand wrijft. Maar is het nu dat men eene inwendige ettering en ontsteking ontdekt, zoo dat de speen zwelt en verstopt wordt, dan zoo neme men een langwerpige strook van een gerookte lebbe of de vierde maag eener Koe, die toch altoos bij de Landlieden te bekomen zijn, om dat dezelve daar mede de melk tot kaas doen runnen; deze strook lebbe nu, rolt en draait men in een, tot een dunne stevige draad, even als of men een strookje papier tot een soort van staafje draait; dit lebbe stiftje nu werkt men met de handen al draaijende door de mond of de opening der speen, tot in de holte van het kwartier, daar de ontsteeking en de etterbuil zich bevindt; men laat alsdan dit lebbe stiftje er in zitten, het welk, week wordende, de etterbuil en de bloedklonters dermate aandoet, dat de vuile stof eenigzins ontbindt, en de dunne scherpe stoffen, door de natuurlijke eigenschap der lebbe, tot schifting

ge-

geraken, zoodat, als men er deze lebbedraad uithaalt, doorgaans de etter volgt, en de ſpeen lucht krijgt, waarna men, telkens deze bewerking herhalende, en met de uiterlijke wrijving met olijven- of lamp-olie aanhoudende, doorgaans en bijna zeer zeker, altoos de genezing erlangt, en, of dat geheele kwartier weder aan de melk brengt, of, in geval van uitdrooging van hetzelve, echter het uur en het beest behoud. Wanneer men, in geval van uitdrooging, in zulk een kwartier eene verharding beſpeurt, en dat de ſpeen ontſtoken en gezwollen blijft, zijn er Koemeesters, die, ſtoutelijk, de ſpeen afſnijden, en zoo ver zij kunnen de ontſtoken deelen, en daarna het geheele kwartier zuiveren, den wond genezen en laten toegroeijen, welke operatie evenwel het laatſte middel moet zijn, en dat niet zonder veel moeite kan verrigt worden, om dat de Koe die pijnen niet gemakkelijk lijden, noch doorſtaan kan, en men dezelve, bij het doen dezer operatie, wel vast met den kop aan het ſchot moet binden en de pooten ook wel moet bezorgen.

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

Veelerlei kleinere toevallen der klieren zijn er bekend, als: gezwollen pis-, navel- en aarsklieren; dan deze zullen bij de Navel-, Lies- en Blaasziekten en Aambeijen voorkomen. Met een woord dient hier echter nog melding gemaakt te worden van het zwellen der zaadklieren in de ballen der Stieren en de balzak der Osſen. Deze klieren zwellen dikwijls op en gaan wel eens

HET RUNDVEE. V. Afd. III. Hoofdſt.

Balwrangel.

over tot ettering of breuken. Men noemt dit *Balwrangel*, of wel anders *kwade Ballen* enz. De middelen om dit te genezen, zijn eenvoudig; namelijk: men wrijft de balzak ſterk met boter, of met eenig ander zacht ſmeer, doch vooral nemen men krijt op ſterke azijn uitgegist, en legge dit, met koemest vermengd, op de balzak. Sommigen willen, en zeker het komt mij niet onaannemelijk voor, dat men galle neme en daar mede de ballen wrijve. Eenigen verkiezen hondengalle; dan wie zal altoos zoo onbarmhartig zijn, om eenen hond daarom te dooden? Ik voor mij durve het wrijven met het eendenvet en ook de duivendrek met hetzelve vermengd, wel aanraden op gezag van eenen kundigen Landman.

Dus verre de Klierziekten afgehandeld zijnde, zullen wij de Huidziekten laten volgen.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

VIERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Huidziekten der Koeijen.

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

Onder alle de kwellingen en ziekten der Menschen zijn er geene bekend, die, het zij dezelve kort of langdurig zijn, zoo veel smarten, en vooral ontstekende en besmettende kwalen kunnen veroorzaken, als de pest, de schurft, de kinderpokjes, de mazelen, het roodvonk, de luisziekte en ook de venusziekten, welke allen, ten minste de voornaamste, hare besmetting door de porien der huid uitwasemen. De Koeijen, wier ziekten wij eigenlijk beschrijven, zijn mede aan verscheiden Huidziekten onderhevig, welke wij nu zullen beschouwen.

Het Schurft.

Het Schurft of *Schorft*. De Schurft is eigenlijk kenbaar aan eene menigte schelfertjes en pukkels, die zich tusschen het haar inzetten, vooral aan de warmste plaatsen. Het zet zich veelal aan het kruis, langs de ribben, achter de ooren en tusschen de

HET RUNDVEE
V. Afd.
IV. Hoofdſt.

klaauwen. De Schurft ontdekt zich meest in de zomer bij hitte, en volgt veeltijds op de ontſteking, door vliegenbeeten veroorzaakt; maar in den hoogſten graad is zij een zeker teeken van het longevuur. Het bloed van eene ſchorfte Koe is doorgaans zwartachtig, zwartgallig; de ſchurftziekte vertoont zich vervolgens onder verſcheidene gedaanten, en bekomt verſcheidene benamingen, naar mate hare gedaante verandert. De Landlieden tellen verſcheidene Huidziekten op, die allen ſchier op een uitkomen, als bij voorbeeld: *Vurigheid*, *Miersheid*, *Ete'dzeer*, *Schurkziek*, *de Rui*. *Ruidigheid*, *Blijnen*, *Builen*, *Bloedzweeren*, enz.

Maar voor en aleer wij tot die bijzonderheden overgaan, oordeelen wij het van belang eenige opheldering, aangaande de zelfſtandigheid van de Koeijenhuid te moeten geven, hetwelk wij vertrouwen, dat veel toelichting tot den aard der opgemelde ziektens kan geven. Door de bereidingen der huiden van dieren tot leder of perkament, of andere vellen, is ontegenzeggelijk bewezen, dat de koe- en osſenhuiden het taaiſte en het vaste leder opleveren, en wel zoo, dat, hoe heeter de landen zijn, waaruit de huiden dier dieren afkomstig zijn, hoe vaster en harder leder dezelve opleveren, blijkens de *Honduras*- en *Buenos Ayros*-huiden; de reden is zeer zeker, dat de huid der Koeijen, in die heetere landen, dikker, digter van porien en korter ineengedrongen van

haar

haar en haarwortels is; waaruit dan volgt dat de uitwendige ontſtekingen meestal door de infectien der lucht veroorzaakt worden, en de inwendigen, namelijk die tusſchen den opperhuid (*Epidermus*) en het vetvlies (*Cellulofa*), ontſtaan, niet ſmetbaar worden, dan door eene ettering of verderf in den huid zelven; het is hierom dat de Koeijen, tusſchen den opperhuid en het vetvlies, menigmaal den zoogenaamden douwwurm hebben, en in zekere blijnen of gezwellen dat inſekt voeden, zonder dat het haar inwendig ſchade; zelfs zien het de Vetweiders als een teken van goed en veel ſmeer aan, en de Boeren tellen het weinig. Nog ziet men gaarne, dat eene Koe op haar tijd ruit, dat is, van haar verwisſelt. Het een en ander in overweging genomen zijnde, ſtrekt ten betooge, dat verſcheiden Huidziekten der Koeijen veelal uitwendig blijven, en, in dien ſtand blijvende, niet doodelijk zijn, maar het volſtrekt worden, als dezelve tot in de vetklieren en vervolgens tot in het bloed indringen en invreeten. Op deze grond gaan wij voort en beſchouwen de

HET RUNDVEE. V Afd. IV. Hoofdſt.

Vurigheid of *Vierigheid*. De *Vierigheid* is een prikkelende uitwaſeming van het zweet der Koeijen, hetwelk zich kort onder den huid, tusſchen het haar, inzet; deze vierigheid zet zich het meest en het eerst kenbaar aan de hals; zij neemt toe door het ſchurken tegen de palen of ſchotplanken, als de Koe; door het gevoel van jeukerigheid, zich veel ſchuurt, wrijft of

Vurigheid.

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

ſchurkt; dit is aan de Koeijen, zelfs buiten eenig wezendlijk ontſteekend zeer of ſchurft, zoo eigen, dat men haar zeer veel zich aan de palen en walvischkaken, welke overal, althans in *Holland*, in de weiden geplaatst zijn, ziet wrijven, om hare natuurlijke jeuk te verzachten, hetwelk evenwel tot ſchurft of zeerwording kan overſlaan, als de Koeijen hier aan gewennen, waaruit dan geboren worden

De Schurk of Schotziekte.

De Schurk- of *Schotziekte*, dat is, als de Koe of Os zich niet kan onthouden van te ſchurken. Dit gebrek nu is eene natuurlijke gewoonte der Koeijen, hetwelk zoo verre inwortelt, dat zij de hals kaal ſchurken, en daardoor vurigheid of weekheid in den huid veroorzaken: dit noemt men dan ook wel *Halsjeuk*, *Kaalhals*, en hier uit volgt dan hetgeen de Landlieden *Miersheid* noemen.

Halsjeuk, Kaalhals

Miersheid.

Miersheid, alſchoon het ook maar vurigheid is, is evenwel erg in hare uitwerking, om dat de vurige uitſlag zeer zamenvloeijende is. De Miersheid blijft eene Koe lang bij: zij vermagert er van en is ſlap: de huid en het haar wordt onzienlijk en op een plakkende; zulk eene Koe noemt men *miersch*, ook wel *ſchriel*, dat ſchraal beteekend. De *Mierschheid* kan eene Koe dermate kwellen, dat zij van de melk afraakt. Zij eet dan bijna niet, ja het ſchijnt, dat deze kwaal uit de maag en ingewanden ontſtaat, en als een ſoort van teering is. De middelen, die ons ter genezing hier van

zijn

zijn opgegeven, beſtaan in de volgende: men wrijve haar met hooi, daarna legge men haar oud, wel uitgedampt hooi voor, hetwelk zij, om de verandering, in de kla verweiden zelve, gaarne eten, vooral hooi van waterliezen: helpt dit niet, dan neme men een once Veneetſche Triakel, en menge dit met een pint pekel uit de vleeschkuip, en doe haar dit koud drinken of ingieten; dit helpt de maag en geeft ontlasting van de ſcherpe ſtoffen. In den winter, op ſtal, wrijft men haar wel met turfmolm en zout, voorts geeft men haar het ſap van afgekookte koolsbladen of rapen te drinken, en de afgekookte bladeren of ſchillen tot ſpijze; dit helpt vrij dikwijls.

HET RUNDVEE. V. Afd. IV Hoofdſt.

De Ruidigheid is almede eene ſoortgelijke kwelling, doch minder gevaarlijk. Men moet de *Ruidigheid* wel onderſcheiden van de *Rui*, alſchoon het beide op het haar van den huid valt; de eene is de natuurlijke rui, die de Koeijen jaarlijks hebben, de andere eene ziekte. Deze *Ruidigheid* is eene ziekte in het haar der Koeijen, dat, als aaneen klonterende, verſlapt en uitvalt, zoo dat het dier kaal wordt: veeltijds ſchuilt er een begin van ſchurft onder. Dit ſoort van ruidigheid ziet men veel aan de kaalheid der hals of aan het kruis, welke ruidigheid, zoo dezelve toeneemt, de haren doet ſtijf ſtaan, en de huid ſchrompelig maakt; zij komt nabij *de Blaer* en *Wolfziekte*.

De Ruidigheid.

De Blaer is eene opzwelling van den huid, door waterachtige builen en blijnen,

De Blaer.

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

Leewater.

die overal verspreid, dikwijls zamenloopen, sommigen noemen het *Leewater*; als deze builen slinken, volgt er eene afval of ruijing van het haar op, hetwelk dan op nieuw weder aanwast, doch hetgeen zonderling is, nooit of zeer zelden wast het witte haar weder aan, daar de blaar geweest is. De Blaarziekte is zekerlijk eene soort van Huidziekte, aan de inworteling van het haar, en daarom wel te onderscheiden van de Tonge Blaar of gezwollen Tongklieren, in het vorig Hoofdstuk beschreven. Men erkent de regte blaar evenwel doorgaans eerst aan het zwellen der lippen tegen de tong, zwelling aan de oogen en opgezwollen builen of blijnen, als een hoender- of windei uitspannende, waarom men deze kwaal ook *Blijnziekte* noemt. Men helpt dit veel door aderlaten en doorvlijming der builen, als wanneer het vocht wegloopt; voorts smeert men dezelve met wat zout en wast die nu en dan met water en azijn.

Blijnziekte

Kwaad zeer of kwade vurigheid.

Kwade Vurigheid, is, als de pukkels zamenvloeijen, en tot *kwaadzeer* overslaan; dit zet zich veel aan de hals, aan de gewrichten der pooten en tusschen de ribben. Men noemt dit ook *aan het bloed zijn.* De Koe *is aan het bloed*, hetwelk zoo veel zegt als dat de Koe kwaad of ontstoken bloed heeft. Men ontdekt dit veel aan het kloppen der hartader, aan de ribben. Ook kan een kundig Landman zulks aan de melk ontdekken, die dan altoos naar den blaauwen trekt en zelfs de speenen brandig maakt;

Aan het bloed zijn.

als

als dit kwaad bloed uitflaat en zamenloopt, worden het rooven, die doorbreken en etterig worden. Het beste en eerste middel hier tegen, is aderlaten aan de hals of aan de lanken: gebeurt het dan, dat het bloed niet loopen wil en als verdikt is, zulks is een kwaad teeken en kan fpoedig door den dood gevolgd worden. Men noemt dit dan *kwaad bloed:* derhalve moet men alle poging aanwenden om doorftraling van bloed te bekomen, en vervolgens, zoo veel mogelijk is, de Koe zure en frisfche dranken zien in te geven. In *Noordholland* houdt men voor een goed middel: een lepel Veneetfche Triakel, een half pint azijn en een kop met pekel, tweemaal daags ingegeven. De *Vlamingers* houden het volgende voor een goed middel: zij geven het kruid, genaamd Nachtfchaduwe, aan de Koeijen te eten; zij bereiden voorts een drank van het afkookfel van de Steur, die aan de *Vlaamfche* kusten nog al gemeen is, en geve zulks aan de Koe te drinken, en veelal ook zoet wei met azijn en een weinig zout; maar hetgeen ons het allerbest voorkomt, is het geneesmiddel der Ouden; deze gaven, na de aderlating, de Koeijen een ontlastend middel in, beftaande in een afkookfel van zee-uijen (*Squilla*) en de *Rhamnis*-bezien of bladeren, hetwelk doorgaans een goede purgatie is in andere verhittingen der Koeijen; voorts maakten zij altoos gereed te hebben een drank van Kappers- en Bingelkruid, met Cijpres, getrokken op water en

Kwaad bloed.

HET RUNDVEE V. Afd. IV Hoofdst.

wijn; deze drank zetteden zij op kruiken, en hielden die voor beter, hoe ouder dezelve was; maar als nu de vurigheid tot etteren of etterbuilen oversloeg, dan kopten zij den huid hier en daar en doorvlijmden de blaar daardoor veroorzaakt: vervolgens staken zij in de wond, tusschen vel en vleesch, een stukje wrangwortel, om de stoffen af te leiden en het invreten voor te komen. Eindelijk gebruikten zij tot een geneeszalve de Meliloot-zalf met eendensmout en wat zwavel, hetgeen ook zeer nuttig is tegen het Schurft. Op deze kwade zeeren volgt de

Rappigheid.

Rappigheid. Dit is eene kwelling tusschen vel en vleesch en uitwendig onzigtbaar, en zoo veel als verborgen Schurft of prikkeling in het bloed. Het ontstaat veelal in droog en heet weder, of door het staan in de heete middagzon; een gebrek dat bij ons door de vlakheid des lands niet wel is voor te komen. In *Duitschland*, *Italie*, *Spanje* en elders, zorgen de Veehoeders altoos om in hunne weiden geboomte te planten, onder welker schaduw de dieren rusten kunnen. Mij zijn in *Holland* verscheiden Landlieden bekend, welke hier op aandachtig zijn, en in hunne weiden wilgen of andere boomen planten; in het *Stichtsche* vooral heeft men meestal schaduwrijke melkbogten. Nu volgt

De goede Rui.

De Rui, de goede Rui. Deze is niet anders dan de verwisseling van haar, dat gemeenlijk op de stallen tegen het voorjaar geschiedt. De Koeijen worden tegens

de

den winter, even als de Paarden, ruigharig, terwijl het nieuwe haar aangroeit, en vervolgens het oude uitstoot, dat dan van zelfs afvalt. Men roskamt hierom de Paarden, doch de Koeijen moeten overal met een bos stroo of hooi gestreken worden, en somwijl gewassen, op dat het zweet tusschen het oude haar hetzelve niet doet klonteren. HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

Schelferhuid. Dit is niet anders dan aangebakken zweet dat op den huid zich als kleine schelfers of schubbetjes aanzet, het evengemelde wrijven met stroo en waschen, is hier tegen aanbevolen. Schelferhuid.

Stijfhaar. Er is een zeker gebrek in de aanwas van het haar der Koeijen, waar door het in den wasdom kwijnt, of dat wel al te sterk op den aangroei van het haar werkt, zoo dat het haar oprijst en stijf staat als de borstels op een zwijn. Men vindt Koeijen, die zoo ruig en stijfharig zijn, dat het haar zelfs tot krulling en borsteligheid overslaat, en het wordt eene kwijnende ziekte, als de aanwas van den huid het haar tot ontijdigen wasdom brengt, en dus de natuur overslaat om alle hare krachten aan dien wasdom te verspillen In dit geval wordt het haar in alle dieren verhard, het celluleuse of de klieren der huid verdikken, en wordt onnatuurlijk, spekachtig, zoo dat het haar borstelig en stijf wordt, en al die zachtheid verliest, die anders een malsche huid eigen is, ja het komt mij zelfs bewijsbaar voor, dat de borstels der Varkens van dit natuurlijk eigen van den spekhuid, hunne oorsprong Stijfhaar.

van

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

van ſtijfheid hebben; het is dus dat het ſtijf-haar der Koeijen meest altijd zich openbaart op de nok langs de ruggegraat, bijzonder aan den ſtaart. Daarenboven ziet men deze ſtijfharigheid meest bevestigd in zwaargeſpierde Osſen en Koeijen, vooral als zij oud beginnen te worden, en dat dit er de oorzaak van zij, maar daar het hier nu eigenlijk op nederkomt, is, dat zoodanige ſtijfharigheid uit de huidziekte en de opkrimping zelve, ontſtaat vooral uit ſtijve ſpieren en vezelen, daar integendeel uit zwakke ſpieren en vezelen, zwak en dun haar gebooren wordt. Wij hebben hier voren aangemerkt, dat het wit haar van de Koeijen, door de blaar afgeruid, zeldzaam weder aangroeit; het zwart haar groeit integendeel ſterker en het rood middelmatig.

De Wolf.

De Wolf is een gevolg of ook veelligt bijna hetzelfde als *de kwade Rui* en de zoo evengemelde *Stijfharigheid*, althans de oorzaken komen ſchier op een uit. Men erkent de *Wolfziekte* aan het ſtijfſtaan van het haar, vooral aan de ſtaart, alwaar als dan een merkelijke zwelling en rappige ſchurftheid ontſtaat, waardoor het haar uitvalt, meest altijd van eenige ſchelferige ſchurftheid en ook dikwijls van luizen, blijnen of puisten vergezeld: ook verliezen de, door deze kwaal aangetaste, Koeijen, langzamerhand de krachten, doch de kalfdragende Koeijen vroeger dan anderen; het welk ook veeltijds oorzaak is dat de zoodanige, na het kalven, niet kunnen ſtaan. Deze *Wolf-*

ziek-

ziekte heeft zijn naam bekomen van het haar-wisſelen der Wolven, eigenlijk van zekere invretende zeeren op den huid, waar door het haar uitvalt en de huid inzweert, hetwelk een vrij gemeene kwelling van het Hondenaardig geſlacht, vooral dat der Wolven en der Vosſen is. De wolfziekte der Koeijen, intusſchen, is een lelijke aanſtekende kwale, die een geheele ſtal kan aanſteken, men ontdekt, in deze ziekte, eene ſlappigheid der Koeijen in het kruis en het achterſtel: de kwaal valt, in deszelfs begin, doorgaans altoos op het einde der ſtaart, en klimt van wervelbeen tot wervelbeen op; de ſtaart zwelt eerst, vooral daar het haar lang wordt, daarna begint het haar ſtijf te ſtaan, eindelijk ontdekken zich bleinen, de ſtaart wordt bol en ſlap; op het laatst ontſtaat er ettering, en dikwijls worden er kleine ſtaartbeentjes ontlast; over het geheel vertoont zich *de Wolfziekte* gelijk aan *Kwaad zeer*, *Luisziekte* en *Schurft*. De *Wolfziekte* wordt, zoo dra dezelve ontdekt wordt, nu en dan nog al ſpoedig genezen, vooral als dezelve nog maar op de ſtaart valt; het best en beproefd middel is, dat men, ter plaatſe alwaar de ſtaart zwelt en het haar ſtijf ſtaat, de blijn kruislings doorſnijdt, tot op de ſtaartbeenen, en de ſtaart laat bloeden; daarna bindt men, om de wond, meestal een doek, met groene zeep en zout beſmeerd, hetwelk veelal helpt: of men vult de wond op met zout en peper, waarom dan een linnen doek ge-

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

geslagen en vastgebonden wordt en welke verbanden men laat zitten tot het van zelve afvalt, als wanneer de plek genezen is. Elders gebruikt men roggebrood, met zout en boter tot een pap gemaakt, en om den staart gelegt; eenige mengen er wat bloem van zwavel onder, om den schurften aard dezer ziekte, waaraan zij, naar ons gevoelen, weldoen; op die wijze geneest *de Wolfziekte*, aan de staart, nog al spoedig, zelfs wel door een klein puntje van de staart af te hakken; maar is het, dat de vurigheid van den Wolf invreet, is men er niet spoedig bij, dan klimt deze ziekte verder op tot beneden de vereeniging van den staat met het heiligbeen en doet de staart, geheel verkankerd, afvallen en alzoo het kwaad ophouden, of gaat verder en besmet het kruis en de lendenen, alwaar dan *etende zweren* en *bobbels* ontstaan, even als *de blaar*, en deze etterbuilen zijn doorgaans bloedig, waarom men ze dan *bloedzweren* noemt, eindelijk als het haar van de staárt, door de wolfziekte wordt afgeruid, en dezelve als kaal en zonder haar is, wordt het genoemd *Rattenstaart*. Deze naam is niet oneigen, want inderdaad, een dus afgehaarde staart, is gelijk aan die der Ratten, dat is, gedeeltelijk kaal en gedeeltelijk stoppelig; zoodanige Koeijen zien er onaanzienlijk uit, want niet zelden slaat die kaalheid over op den huid, het kruis enz., in zoo verre, dat zoo de vliegen op die blijnen en op die kaalheid vallen, wordt er kwaad zeer en invreting uit geboren.

Etend Zeer.

Bloed-zweren.

Ratten-staart.

Wij

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

Wij zullen nu nog eenige niet zeer algemeen bekende, doch uitnemende middelen tegen de opgemelde ziektens, als: *de Wolf*, *het etend Zeer*, *Bloedzweren* en *Rattenſtaart*, opgeven, welke ons door deskundigen zijn medegedeeld, te meer, daar dezelve met de redekundige geneeskunst zeer wel ſtrooken: men neme dan Lookwortel of Knoflook, twee lood; groen Keulkruid, anders bekend bij de naam van boonkruid (*Cunula*), twee handen vol; insgelijks een hand vol Kattekruid, ſtampt dit tot een moespap, daarna neeme men een lood galnooten, ſtampt die tot een fijn poeder, zet dit alles op twee mengelen azijn, doet er dan bij twee oncen bloem van zwavel, en twee a drie theekoppen roet uit de ſchoorſteen, laat dit eenigen tijd aftrekken, en beſmeerd en wascht daar mede allerlei *kwaad Zeer*, *de Wolf*, *Ruidigheid* en *Mierſheid*, het zal helpen, de jeuk verdrijven en het kwaad temperen.

Nog is er bij de *Duitſchers* een middel bekend tegen de *Aposteumen*, dat eigenlijk de reeds genoemde Bloedzweeren zijn, deze moet men, volgens hun gebruik, tot ettering trachten te brengen, door middel van zuurdeeg met witte lelienbollen, tot een pap gemaakt, hetwelk zeer zeker de ettering bevordert, wanneer de buil of het gezwel rijp is, hetzelve doorvlijmen en vervolgens de wond wasſchen met zeeuijen, of zoo men dit niet bij de hand heeft, dan nemen men uijen met azijn, daarna wasſche

ſche men, telken reize, de wond met koepis, en legge op de openingen der bloedzweren of bloedvinnen, wieken van vlas of gepluist linnen, in teer met een weinig roet gedoopt. Dit middel is mij mede door een kundig man medegedeeld, hetzelve is onkostbaar, en wij kunnen niet nalaten het gebruik er van aan te raden.

De Pof. *De Pof* of *de Bof* is een zeer bekend ongemak der Koeijen, doch het wordt voor niet gevaarlijk gehouden; er is ſchier geen Koe, Os of Kalf die *de Pof* niet heeft of gehad heeft, men kan er echter acht op ſlaan, om deszelfs gevolgen voor te komen, om dat het tot waterzucht kan overſlaan, hetwelk dan *water*- of *weebuikziekte* wordt.

De Pof bevangt de Koeijen, Osſen en Kalven meestal in den zomer, of in het begin dat zij, de ſtal verlaten hebbende, ter weide gaan, als wanneer zij, vooral als de klaver en het gras dik en welig groeit en de daauw ſterk valt, zich zoo onmatig dik eeten, dat zij ſchier niet oprijzen kunnen, en zelfs leggen te ſtenen en te kreunen onder het herkaauwen; in dit geval is de buik en zijn de darmen dik en geſpannen, en daardoor ontſtaat een zeker klam zweet, daarna zwelling van den huid, hier en daar blijnen, terwijl de afgang dik wordt, en dit is dan hetgeen men *de Pof* noemt. Dit ongemak herſtelt zich dra, als men de Koe maar aan den afgang, of, volgens het ſpreekwoord der Landlieden, *aan de ſchijt* kan krijgen, want dit is bevestigd, dat die Koeijen, wel-

ke, eerst in de weide komende, natuurlijk aan de schijt geraken, ook dikwijls vrij van *de pof* blijven; voorts is eene aderlating ook meestal goed, en vooral, zoo het kan zijn, de Koe een poos zonder eten te laten, om de maag tijd tot herstel te geven.

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

Maar nu is er nog een ander soort van *Pof*, waaraan hier behoort te worden gedacht, te weten

De wind- of water-buik.

De Wind- of *Waterbuik*, welke bestaat in zekere opzwellingen en opspanningen van den huid, meestal aan en omtrent de navel en de lanken, en wordende door eene verzameling van weivochten of waterachtige stoffen veroorzaakt. Ook ontdekt zich veelmalen eenige opblazing of zwelling aan de keel en den kossem. Het hart klopt dan flaauw en traag: als men dit ontdekt, zegt men: *de Koe is waterig*. Deze water- of windgezwellen zijn zeer wel te onderscheiden van de klier- en keelgezwellen, omdat dezelve gedwee zijn, en door het betasten en wrijven wel eens verdwijnen, doch dan op andere plaatsen wederom opzetten, daar de klier- en etterbuilen verharder voorkomen en plaatselijk blijven, en door het kloppen van de slagaderen ligtelijk te onderkennen zijn. Wanneer men nu in het begin, het zij door aderlating, pisafdrijvende middelen en afgang, deze waterblijnen of windblazen niet verdrijven kan, kunnen er geduchter kwalen uit voortkomen, als *liesbreuken*, *bloedpissen* en *longeziekte*, welke er doorgaans door vergezeld wordt. Zij zijn voorboden

HET RUNDVEE. V. Afd. IV. Hoofdst.

van bedorven chijlmaking en het opſlaan van de melk, die altijd dan dun en waterachtig wordt. Bij het beſchrijven van de ziekten der ingewanden, zal dit onderwerp nader behandeld voorkomen; over het algemeen weten er de meeste Landlieden geen raad voor, dan de blijnen door te vlijmen, en dezelve te laten droogen. Vele zalven te gebruiken, is kwaad, maar de maag te verſterken, de herkaauwing te bevorderen, de Koe lijnkoek of tarwezemelen met oud bier in te geven, is goed: ook veel wortelen of wortelloof is mede zeer nuttig. Wat de *windblijnen* betreft, deze zijn omtrent hetzelfde, uitgezonderd, dat ze vlieziger zijn en welligt alleen door vliegenſteeken veroorzaakt worden, zoo als bij het beſchrijven der ziektens, welke door inſecten veroorzaakt worden, nader blijken zal.

VIJFDE AFDEELING.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Beſchrijvende de ziekten der Koeijen, welke door Inſekten veroorzaakt worden.

Thans zullende overgaan tot het beſchrijven van die ziekten der Koeijen, welke door de ſteken of beten van ſommige Inſekten ontſtaan, zoo komt in de eerſte plaats in aanmerking de eerſte en voornaamſte ziekte der Koeijen, welke door Inſekten of gekorvene dieren veroorzaakt wordt, namelijk:

HET RUNDVEE. V. Afd. V Hoofdſt.

Ziekten der Koeijen, door Inſekten veroorzaakt wordende.

· *De Luisziekte:* deze verſchrikkelijke plaag treft, onder andere dieren, ook inzonderheid de Runderen, zelfs zoodanig, dat er het ſchurft, de rui en pestilentiale beſmettingen uit geboren worden, of wel er bij tegenwoordig zijn; want als het dier met luizen gekweld is, zoo is veeltijds het ſchurft, de kwade rui of ruidigheid, de

De Luisziekte, en beſchrijving der Koeluizen.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

wolf enz. of voorafgegaan, of tegenwoordig, of het gevolg er van.

De grootte en gedaante der Koeluizen komt zeer nabij aan die der Paarden, echter verſchillen zij van dezelve, want die der Paarden zijn breeder en platter, ook zwarter; die der Koeijen integendeel weêr iets langwerpiger: zij zijn ook veel verſchillende van de Schaapluizen, welke men ſomtijds verwart met de teeke- of mijtluizen.

De Koeluizen zijn vrij kennelijk en zigtbaar: men kan dezelve met het bloote oog ontdekken. Derzelver voornaamſte zitplaatſen zijn op het kruis, aan den ſtaart en langs den rug; zij zijn grooter dan een Menſchenluis; men vindt er groote en kleine, en vooral derzelver eijeren of neten als ſtof tusſchen het haar en aan den huid gekleefd; wanneer men dezelve door een vergrootglas beziet, vertoonen zij zich verſchrikkelijk: de kop is in de breede platte borst gedrongen, de ſcherpe bloedzuigende ſnuit ſteekt vooruit aan den kop: aan denzelven, tegen de borst, zijn twee voelers, ik noem dezelve knijpers, die aan hun einde als twee ſcherpe ſcharen, omtrent gelijk aan die der Kreeften, hebben; dezen ſlaan zij in de porien van den huid, terwijl zij met den bloedzuigenden ſnuit de bloedvaten doorboren en die uitzuigen. Zij hebben zes gelede pooten, waarmede zij vaardig loopen kunnen, en waarmede zij ook door middel van daaraan zijnde ſcherpe ſcharen vast aan den huid kleven, vooral als zij door

hun-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

hunnen hollen angel, die achter aan den aars is, hunne eijeren tusschen den huid inbrengen, het welk inzonderheid die sterke prikkeling en jeukte veroorzaakt, welke aan de Luisziekte zoo eigen is, in diervoege, dat het knagen der neten tusschen den huid en in het vetvlies ondragelijker is, dan de beet der luizen zelfs, te meer, als de luisziekte tot schurft overslaat, als dan volgt er eene onlijdelijke knaging, die alles invreet, en een onzigtbaar klein luisje of neetje teelt, inwendig knagende, zoo sterk voort, dat men in korten tijd eene groote vermenigvuldiging van dezelve ziet. Een Boer ontdekt weldra de luisziekte aan de Koeijen, zoo wel aan haar schurken als aan de rappigheid van den huid, en door het zien loopen en knagen der luizen zelve. Wanneer men eene Koeluis, zoo als gezegd is, door een vergrootglas beziet, dan ziet men duidelijk de snuit, den angel, de scharen der bijtsprieten, de zijpooten en de borst, zoo dat dit alles zeer wel is te onderkennen, als mede den rug en buik die met overeenschuivende schilden en zijlingsche stekels kennelijk zijn, en daarbij ook den geduchten angel, waarmede zij de huid doorboort en derzelver eijeren er inperst.

Genees-middelen tegen de Luisziekte der Koeijen.

Wat nu betreft de geneesmiddelen tegen de Luisziekte der Koeijen, deze zijn bij onze Landlieden zeer verschillende. Velen wasschen de Koe met het water van oude Menschen en smeren dezelve met rozen-olie; anderen gebruiken gemeene zeep en azijn;

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

wederom anderen mengen blom van zwavel onder eenig ongel of vet, en besmeren daarmede de Koe; nog wrijven sommigen, dikwijls met goed gevolg, den rug of het kruis, alwaar luizen zijn, met groene wijnruit, zoo dat het sap er van in den huid droogt, en in hoe sterker graad de luisziekte is, hoe sterker middelen men ook gebruikt, als kopergroen of precipitaat, welke men ook veel bij de luisziekte der Schapen bezigt. Deze middelen zijn vooral noodig, wanneer uit de luisziekte het schurft en de ruidigheid ontstaat, want dan wordt deze kwaal hoe langer hoe erger, en men dient dan ook, behalve het gemelde, zijne toevlugt tot zulke sterke middelen te nemen, als ter genezing van schurft of ruidig- en rappigheid voornamelijk bekend zijn, als mede een pint azijn en een pint brandewijn, gezet op een lood kwikzilver en een lood rottenkruid, het welk moet staan, tot dat dit in zekere mate is uitgegist, als wanneer men den huid er mede moet wassen: dit vinde ik beschreven, als zeer goed zijnde; doch de Huisman zorge, dat hij dit scherpe middel omzigtig gebruike en het zorgvuldig weggesloten houde. Doch dit laatstgemelde middel komt niet te pas, dan wanneer de luisziekte dermate is toegenomen, dat dezelve tot blijnen, builen en invretende zweren overslaat, het welk aan oude en mierſche Koeijen en in onreine stallen al veel plaats heeft; waarom men de Landlieden niet genoeg kan aanraden, om

voor-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdſt.

vooral op de reinigheid der ſtallen en friſſche wateren te letten, en zoo veel mogelijk den huid der Koeijen te zuiveren door het wrijven met hooi en ſtroo, en des zomers in de wei met een hand vol gras, vooral biezen of rietbladeren, het welk den huid verfrischt. Wij gaan over tot nog andere Inſekten, waardoor de Koeijen gekweld worden, en wel tot de Mijtluizen.

Beſchrijving der Mijtluizen.

Door *Mijtluizen* verſtaan wij dat ſoort van inſekten, dat bij onze Landzaten bekend is bij de naam van *Teeke*, *Schapenluizen*, *Mijten*, enz.

De *Mijt* is een inſektgeſlacht, dat in kleinheid ſchier alle dierlijke wezens overtreft, en zelfs door een vergrootglas gezien, des Menſchen naſpeuring ontduikt.

Het is echter, vooral bij de Landlieden, algemeen bekend, welk eene verwoesting de kleine inſekten, en vooral de Mijten in hunne kaas en boter, en in de room der melk kunnen veroorzaken: het is hun bekend hoe de Schurftmijt in de etterbuilen der Koeijen en aan de gewrigten indringt en knaagt.

Het is aan de Landlieden insgelijks niet onbekend, hoe in het najaar met de zoogenaamde Herfstdraden, de velden bedekt worden met kleine Spinnen of Mijtjes, die aan en met deze draden omzweeven.

Het is ook even zoo min onbekend, hoe door de Natuurkundigen geſteld wordt, dat met zekere ſtinkende damp, vooral noorderdamp en mist, oneindig kleine diertjes

worden omgevoerd, die aan mensch en vee, kruid en plant kleeven. Het gevoelen der Grieken en Romeinen, dat de noorden- en noordoosten winden fchadelijke diertjes aanvoerden, is bekend, en wat eindelijk LINNAEUS betreft, deze erkende in zijn laatfte diertje, het *obfcura*, (dat is duistere ondoorgrondelijke wezens of levende ftofjes, welke het eene wezen aan het andere verbinden) en onderftelde, dat in deze de oorzaken van zoodanige ondoorgrondelijke ziekten gelegen waren, als door de Medicijnmeesters *contagieus* (dat is befmettende) genaamd worden, en dat deze oorzaken zijn van fcherpe en heete koortfen, en van bedorven vochten: terwijl hij eindelijk ook fpreekt van uit gesting gebooren diertjes. Deze alle nu behooren tot de oneindig kleine mijtjes en levende ftoffelijkheden, die wij niet anders kennen dan in hunne uitwerking op allerlei wezens, en die dan ook zeer zeker, vooral op de Koeijen, hun verderfelijken invloed uitoefenen.

Dit in het voorbij aan aangemerkt zijnde, zullen wij nu die foorten van Mijten of Luisdieren opgeven, welke het meest bekend zijn, en in de kaas, in de room, de melk, en in het vleesch zich onthouden. Ontellijke andere foorten dan overflaande, zijn voornamelijk bekend de volgende foorten, als:

De Huid mijt.

De *Huidmijt*, hetwelk een zeer fijn en klein diertje is, dat zich aan de klaauwen der Koeijen, tegens de kroon zet. Dit is dat

dat soort, het welk, in het voorjaar, meest uit de aarde voortkomt, en de klaauwe der Koeijen bezet. LINNAEUS noemt het *Acarus scaber*, dat is, scherpe mijt. Dit mijtje doet de haren der Koeijen, en zelfs die der Menschen aan. Dit Mijtluisje heeft vooraan twee scherpe scharen, en achter aan twee lange sleepende pooten of aanhangsels. Het behoort tot de meestbekende Schurftmijt.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

De tweede is het *roode Waterspinnetje*, dat naast aan de Spinnen komt, het is overvloedig in onze slooten te vinden, en dus zeer bekend. Het draagt de naam van roode waterspin of mijt. LINNAEUS noemt het *Acarus aquaticus*.

De roode Waterspin of Mijt.

Op deze volgt een zeker soort van *Wandspinnetje* of *Wandluisje*, het welk wel niet onmiddelijk schadelijk aan de Koeijen, maar echter zeer gemeenzaam in de stallen is. Wanneer alles in de stallen stil is, en het vee slaapt of stil herkaauwt, dan hoort men veeltijds in de stallen een zeker getik, het welk regelmatig aanhoudt, doch op de minste beweging ophoudt. Dit is inderdaad niet anders dan een soort van Wantspin, of liever, zoo als wij het noemen, Scorpioenspinne. Het diertje is zigtbaar genoeg en te onderkennen aan twee zeer kennelijke kreeftscharen, die het voor aan den kop heeft, en waar mede het, door wrijving, het tikkend geluid maakt. ZWAMMERDAM heeft hetzelve duidelijker ontdekt dan de Ouden, en noemt het *Hoofdkloppertje*.

Wandluisje of Wandspinnetje.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

Linnaeus noemt het *Kreeftsgewijze Spin*, (*Phalangeum Cancroides*). Hierbij zoude men kunnen voegen zeker welbekend Spinnetje, welk een beursje met eijertjes en zijne jonge met zich draagt. Dit Spinnetje is zoo gezellig aan de Koeijen, dat men het overal vindt in en omtrent de plaats daar de Koeijen grazen of ter rust liggen. Buiten dezen zijn er nog ontellijke Waterterdiertjes en Mijtjes, die in het water der flooten zich bevinden, en dit door de Koeijen gedronken wordende, aan hun fchadelijk zijn of zijn kunnen; als de raderdiertjes, watervlooijen, en bijzonder de eenoogige watermijt: dan alle deze naar te gaan, zoude hier te verre uitweiden, derhalve laten wij die berusten, om plaats te maken voor geweldadiger plaagdieren der Koeijen, waartoe dan behoort de *Teek*.

De Teekluizen.

De *Teekluis*. Onder dezen naam, ook die van *Teek*, *Teek-Schapenluis*, *Zuigluis*, ook *Schapenluis*, is algemeen, zoo bij den Landman als bij den Jager en Duinmaaijer, als een zeker rond diertje bekend, welks kop en pooten dermate in de huidporien der dieren indringen, dat men van het geheele dier niets anders dan alleen het achterlijf ziet, het welk dan als een foort van buil of puist zich vertoont. Linnaeus geeft het op onder twee foorten, beiden als wonende in den huid der Koeijen en der Honden; doch met dit onderfcheid, dat de eene plat rond, en de andere bolrond is, en dus de een als een platluis kan aange-

merkt

merkt worden; dezelve kleeven niet alleen de Honden en Koeijen, maar genoegzaam alle dieren, ja ook de Menschen aan: het is gemeenlijk in drooge en hooge velden, hei en duin en hooilanden vrij gemeen, het hangt en kleeft aan alle dieren, die door zoodanige landen of weiden gaan, de Fretten en Bonsens in de duinen zijn er sterk mede bezet. Zij wonen overvloedig in de heigronden en in onze bosschen, vooral in de elzenbosschen; hier kleeven zij allerlei dieren aan, en rollen ligtelijk van het kruid of hei af, waar zij aanzitten, het welk een eigenschap is, aan de Luizen en Mijten eigen. Het is dan dus, dat dit soort van Teeken zeer ligt aan de Koeijen, aan de Paarden, en vooral aan de Schapen aankleeven. Ook besmetten zij meermalen de Koeijen die op drooge en hooge hooilanden, als die op waterachtige landen grazen, want tegen vocht kunnen zij niet. De Teeken hebben acht pooten, twee schaarnijpers en een snuit; deze dringen zij door de porien heen, als zij nog zeer klein zijn, en blijven dus als in den huid ingeworteld, terwijl het achterlijf er buiten blijft, het welk dan eerst als een klein pukkeltje, daarna allengs een grooter pukkeltje vertoont, tot dat zij eindelijk als geheele knobbels aan den huid tusschen het haar ontdekt worden, zij hebben gewoonlijk poriën op de rug, en kleine haarstoppels aan de zijde. Maar wie zoude kunnen vermoeden dat een klein Teekje, dat

in

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

in zijn eerfte aanzetting weinig grooter dan een fpeldenknop is, tot zulk eene verbazende grootte kan aangroeijen, als ik dezelve gezien hebbe; het is echter eene waarheid, die mij zelve verbaasd heeft.

Ondertusfchen is de genezing gemakkelijk te bewerken, want door het uitrukken en afkammen dezer diertjes, is de kwaal weg, alleen moet men wel zorgen om de kop en pooten niet in den huid te laten zitten, maar dezelve er wel uit te rukken en te drukken, het welk nog al gemakkelijk gaat, en zoo dit al niet gelukt, dan maakt men een kleine opening om het er te kunnen uithalen. Door den tijd oplettender op deze dieren geworden zijnde, heb ik er velen aan hooihalmen en heigewas verknocht gevonden, menigmaal zeer groot, maar ook tevens zeer klein, waaruit ik befluit, dat die diertjes in zich zelven, zeer fterk uitdijen, naar mate zij aan het ligchaam of wezen, waaraan zij zijn ingelijft, een langen of korten tijd verkleeft blijven of gevoed worden. Wijders zijn deze Teeken niet alleen aan de Koeijen aanklevende, maar ook aan allerlei foort van dieren en kleederen, vooral aan wolle of ruige ftoffen, en hierom allergedugst voor de Schapen, welke dezelve doorgaans bij menigte hebben, en alsdan bekomen deze dieren den naam van *Schapenluizen*, evenwel verfchillen zij van de ware Schapen - Schurftluis, gelijk ook van de Hondluizen, dewelke, alhoewel ook ware Teeken, echter

van

van de gemelde verſchillen; zoo ook hebben de Koeijen, behalve deze Teeken, ook nog andere ſoorten, die overeenkomstig zi'n met de Koeluis zelve, behalve dat zij plat zijn, en op de minste wrijving als opſpringen. Dit ſoort zet zich meest aan de hals en achter de ooren, terwijl de groote Teeken zich doorgaans aan de lanken, de liezen, de billen en de, pooten zich hechten.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdſt.

Maar buiten deze ſoorten kennen wij nog een ſoort van Inſekt, dat zeldzaam is, en het welk als getakte pooten heeft, plat rond is, en zeer ſterk aan den huid der dieren kleeft. Deze ſoort kwelt ook de Paarden; mogelijk is het wel een verſchil der ſexe onder de Luizen, of veelligt behoort het tot de Weegluizen of Platluizen, of tot eenige gedaanteverwisſeling van de Torren, tot welker beſchrijving wij dadelijk zullen overgaan. Alleenlijk dienen wij in het voorbijgaan aan te merken, dat daar zeer vele viervoetige dieren door de welbekende Vlooijen geplaagd worden, de Koeijen, en over het geheel het herkaauwend vee, hiervan ſchijnen ontſlagen te zijn: althans zoo veel mij bewust is, is dit ſoort van Inſekten aan de Koeijen nog niet ontdekt.

De Torren.

Onder de Torren zijn verſcheiden ſoorten bekend, door welke de Koeijen gekweld worden, doch dit geſchiedt op verre na zoo ſterk niet als in de Indiaanſche en in alle heete gewesten. Het ontellijk geſlacht en de ontelbare menigte van groote en verwoestende Torren, welke in de verzamelin-

HET RUNDVEE. V. Afd. V Hoofdst.

lingen der Infektkundigen gevonden worden, en waaronder er zijn, welke als in groote menigte van het eene land op het andere vallen, en somtijds in eenen dag een geheel veld vol granen, eene veevolle weide, een geheel Koningrijk, in een woord, mensch en vee, boomen en planten verwoesten kunnen, deze allen zijn getuigen van het allergeduchtst geweld, en vooral van de vreesfelijke magt Gods, die zijne geduchte Majesteit uitoefent in dierlijke of andere zelfstandigheden, die wij stervelingen naauwelijks oppervlakkig kennen. Het is dus, dat wij eerbiedig en ootmoedig belijden, dat wij alle deze diertjes niet kennen, maar tevens ook wordt ons gemoed opgewekt tot gevoel van dankbaarheid, dat wij in ons Vaderland, in ons veerijk *Holland*, slechts een klein getal Torren kunnen opnoemen, waardoor onze Runderen geplaagd worden, en welke wij nu zullen beschrijven

De Knaagtor.

De *Knaagtor* is een klein torretje, welker geslachtsoorten in *Europa* en ook in *Holland* overbekend is: men noemt het *Vleeschtor*, *Spektor*, *Ledertor*, in het Latijn *Dermestes*; het is overbekend bij de Spekslagers, Lederverkoopers en Bontwerkers, maar vooral bij de liefhebbers der Natuurlijke Historie, Vogel-opzetters, Insekt- of Dieren-verzamelaars, die geenen geduchter vijand hebben, die niet door scherp bijtende en vergiftigende stoffen te verdrijven is, maar ten sterkste doorgaat met al-

alles te verwoesten, doch meestal op dood en droog aas azende.

Ondertusschen is er onder deze Torren een klein soort, het welk in den drek der Koeijen en der Paarden voortteelt, en uit een doornachtig wormpje voortkomt. Wanneer het Torretje uitkomt, zet het zich aan den aars der Koeijen en der Paarden, en doorknaagt den huid, terwijl zijne eijeren met den drek der dieren medeglijden, en eindelijk daarin hervormd worden: het is dat soort, dat door LINNAEUS *Dermestes fumatus* genaamd wordt. Hierop volgt de *Pediculatus* (de luizige), of deze het ook eigenlijk is die de Koeijen kwelt, durf ik niet wel bepalen; maar het is mij gebleken, dat er een zeker soort van zulk een Torretje is, dat zich in de holligheden van de ooren der Koeijen, en somtijds ook in den neus zet; dan dit Torretje is zeer klein. Buiten dezen zijn er nog zeer velen, die op den Koedrek azen en daarin leven, doch die eigenlijk de Koeijen niet schaden, waarom wij dezelve overslaan; alleenlijk komt hier in het voorbijgaan in aanmerking zekere Tor, bekend bij den naam van *Mollengraver* (*Sylpha vespillo*): deze Tor is dikwijls het onderwerp van bespiegeling in verscheidene Maandwerkjes van ons Vaderland geweest, bijzonder in de uitgezochte verhandelingen, alwaar dezelve is afgebeeld en beschreven, maar ook strekt dezelve tot vele opmerking bij de Hovenieren, nademaal deze Torren eenen dooden Mol binnen

De Mollengraver.

HET RUNDVEE. V. Afd V. Hoofdst.

nen den tijd van twee a drie uren zoodanig met aarde overſtelpen, dat men er niets meer van ziet; zij vreten in korten tijd een geheelen Mol op. Deze zelfde Torren zijn er ook dadelijk bij als er eene doode Koe, of een dood Kalf of kreng op het veld ligt, en telen, nevens andere verſlinders, ſtinkvliegen en torren, er in voort; doch bij het leven ſchaden zij de Koeijen niet. Tot het ſoort, dat hier twijfelachtig is, behoort een zeker Torretje, dat veeltijds de Koeijen omringt; het is een klein groenachtig beestje; ik weet niet, of ik het tot de *Leptura* of de *Cantharis* brengen moet: dit Torretje is een verſlindende vervolger van oneindig kleine vliegjes, die de Koeijen kwellen, doch door die vervolging nestelt het zich tusſchen de haren en de holligheid der ledematen, en wordt dus eene kwelling der Koeijen zelve: het zet zich in het heetst van den zomer aan de neusgaten, aan en in de oorholligheden of in den aatsvang, en knaagt aldaar geweldig, zoo dat de Koeijen er als van aan het kwijnen of het kolderen geraken. Een ander ſoort, iets grooter, behoort tot dat ſoort, het welk onder de Scalbijters behoort, en die is, welke door LINNAEUS *Scarabaeus fimotarius* (Mestſchalbijter) genaamd wordt. In der daad is dit zoo, want dit Torretje is overal in de drooge drekhoopen der Koeijen, en zuigt, als het uitgekomen is, het bloed van de Koeijen af, vooral als dezelve door aambeijen gekweld zijn, waarom het ook

Klein groenachtig Torretje.

ook wel *bloedzuiger* genaamd wordt: de Landlieden letten er weinig op, en kennen het niet, dan met de algemeene benaming van *Tor*. Maar meerder en algemeener is zekere Drektorre bekend, die, omdat dezelve, zoo door zijne grootere gestalte als overvloedige voortteling in den koedrek, en door zijne schadelijke beet, den naam van *Buprestis*, dat is *Koeijen-tor*, *Koeijen-bijter*, bekomen heeft: wij bedoelen hier eigenlijk die, welke door LINNAEUS *Buprestis Rustica*, dat is *Boeren Koeijen-tor*, genaamd wordt, als zijnde bij de Boeren, die Koeijen houden, bekend: hare kleur is geelachtig, naar de kleur van den koedrek; de borst en het hoofd is als in het ligchaam ingezonken, de scheivleugels zijn ingegroefd, en eenige soorten zijn glanzig. In de *Indiën* vindt men er, die als goudglimmend zijn, en van eene verbazende grootte, zoo dat zij in de kabinetten der Insekt-verzamelaars als voorname soorten pronken, en, om derzelver grootte, den naam van Reuzen-tor (*Gigantes*) bekomen. De bekende in ons Vaderland is de voorgemelde: zij heeft de schilden ook getand, zij schaadt de Koeijen hier te lande zoo niet, als wel in andere gewesten; zij vernielt in den koedrek en langs de aarde veeleer de aardwormpjes en mijtjes, die om de Koeijen zweven; zij heeft tot gezellinnen voornamelijk nog een zeker soort van halfvleugelige Torren, eigenlijk de regte Scalbijters: deze Torren behooren onder

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

Koeijen-tor of Koeijen-bijter.

De Scalbijters.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

de bekende in ons land, overal waar vette weiden zijn en Koeijen grazen; waar boomgaarden, hoven, mestfaalten en veeftallen zijn, daar ook zijn deze vreesfelijke verwoesters tegenwoordig; zij zijn onder de Torrengeflachten, hetgeen de Roofvogelen onder de Vogelen zijn; al wat wormpje, rupsje, vliegje en boom- of ander luisje is, wordt door hun verfcheurd en door hunne vreesfelijke hoofdknijpers verbrijzeld, zoo dra het onder hun bereik komt. Zij zijn zoo ftout, dat zij tot op den huid der Koeijen hun prooi vervolgen, alfchoon zij nogtans het dier zelven niet fchaden. De grootfte foorten zijn overal in onze weilanden en vooral ook in de duingronden overbekend. Men vindt dezelve wel ter grootte van een vingerlid lengte; zij zijn half fcheivleugelig, en kenbaar aan hunne vreesfelijke fcharen; er zijn er, daarentegen, die omtrent zoo groot zijn als een vloo of luis. Dan, twee foorten, die wij bedoelen, zijn van middelbare grootte: deze beide foorten zijn alleen onderfcheiden door hunne kleur, zijnde de eene glimmend zwart en de andere geelgraauw; de eerfte huisvest doorgaans in de korsten van den koedrek, ook in de Paarden of Schapenmest: zij azen daar op de kleine wormpjes en maden, of vliegjes, die er zich inzetten; de andere onthoudt zich veel aan de flootkanten, en aast aldaar op de wormpjes der waterplanten, waarom deze den naam van *Riparius*, dat is *Oevertorretje*, heeft: zij

fchaadt

ſchaadt de Koeijen niet, ten ware zij bij het waterſlurpen wordt opgezwolgen, als wanneer zij de Koe deeren kan, gelijk dit zeer zeker door het toevallig inzwelgen van andere ſoorten van Torretjes, als, bij voorbeeld: de welbekende Watervlooijen, Waterſpinnen, en ontelbare dergelijke Inſekten kan veroorzaakt worden, en in welken opzigte hier dan ook de zoo bekende oorworm voorkomt.

De Oorworm.

De *Oorworm* is een zoo algemeen bekend diertje, niet alleen bij ons, maar ook bij alle Natiën, dat wij er geene breede beſchrijving van behoeven te geven. Al wie eenen hof met boomooft, eene weide en moestuin heeft, kent dit diertje, het welk vooral in de peren, appelen, perzikken en pruimen inboort, en overal, zelfs in boomſchorsſen of eenig deel, waarin maar eenige opening of holligheid is, inkruipt, zelfs zoo, dat het algemeen gevoelen, vooral der Landlieden, is, dat dit dier in de holligheden der ooren van de groote dieren indringt, en daarin knagende, zware hoofdpijn, ja dolligheid veroorzaakt. Dit gevoelen is zoo verwerpelijk niet, of het vereischt oplettendheid, omdat er verſcheiden gevallen bekend zijn, waarin men dergelijke Inſekten, het zij torretjes, wormpjes of miertjes, niet alleen in de gehoorwegen, maar zelfs in de neusgaten, en dat ſterker is, in de herſenen der dieren gevonden heeft. Genoegzaam alle Landlieden gelooven, dat wanneer een Mensch, wijders een

HET RUNDVEE V. Afd. V Hoofdst.

Paard of Runddier, Schaap, of ander viervoetig en geoord dier, plat op den grond of in het hooi, aan een heuvel of elders zich te slapen legt, dat als dan eenige Insekten, vooral de opgenoemde oorworm, in de holligheden van het oor insluipen, en zoo zij daarin blijft huisvesten, de doodelijkste gevolgen veroorzaken: dit gebeurt somwijl, en is vooral aan de Schaapherders niet onbekend, die veelal, als zij bij de kudden gaan slapen, den grond en de zoden, waarop zij het hoofd nederleggen, wel schoonmaken, ja sommigen stoppen iets in de ooren, opdat er de oorwormen niet in zouden kruipen. Dan, hoe zeer men den genoemden oorworm voor dit plaagdier houdt, zijn er nog andere zeer wel bekende Insekten, welke in de ooren en in de neusgaten der dieren indringen, als bijzonder de zoogenaamde kleine duizendbeen, de pissebedden, de mieren, zekere kleine wormpjes enz.; maar vooral vliegjes, waarvan wij nader zullen spreken. Hoe dit alles zij, dit is zeker, dat bij de Koeijen, dikwijls tot een zekeren trap, de dolligheid en kolziekte, door het insluipen van Insekten of wormen in den neus en in de ooren, veroorzaakt wordt, dan dat de gemelde oorworm, die natuurlijk meerder op boomooft en in de tuinen woont, de Koeijen anders dan door toeval schaadt, geloove ik niet. Intusschen komt hier nog bijzonder in opmerking zeker vermaard Insekt, dat bij naam overvloedig, maar bij onderzoek niet, dan ver-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

De Meiworm of Meitor.

verward, bekend is, en *Meiworm* genaamd wordt; doch deze benaming is zoo verward, dat ik voor mij openlijk beken, in al mijn ijver tot onderzoek, altoos in eene zekere twijfeling geweest te zijn, wat eigenlijk bij onze *Hollanders* door een Meiworm verstaan wierd. De naam van worm een worm van de Meimaand, heeft alle die verwarringen veroorzaakt, die zoo eigen zijn aan de verschillende denkbeelden der Menschen, even gelijk als die van daauwworm, St. Jans, St. Markus, en ontellijke andere Insekten, die op zekere tijdperken der maanden en saisoenen bestendig op het veld, op de planten en omtrent de dieren verschijnen. Alles in de Natuur heeft zijn tijd: er zijn planten, bloemen, kruiden en dieren, welke op zekere tijden door de Goddelijke albesturing verschijnen, leven en sterven. In de maand Mei, wanneer de koesterende Natuur aan ons Menschen alle hare bekoorlijkheden openbaart, en aan Mensch en Vee hare invloed toont, in deze maand, in dit jaarlijksch tijdperk komen duizenden van dieren, planten en allerlei wezens te voorschijn, en vele dragen den naam dezer maand, en dit heeft wel inzonderheid plaats omtrent de Insekten, als de Meitorren, de Meikapellen, de Meivliegen, de Meiwormen, enz.

De Meiworm evenwel die wij hier bedoelen, is geen worm, maar een soort van halfscheivleugelige tor: door welk halfscheivleugelig wij verstaan, dat de hoorn-

achtige vleugeldekken, die in alle Torren het geheele achterlijf bedekken, in deze diertjes slechts de helft van hetzelve er door bedekt wordt. Onder alle deze soorten munt deze Meiworm uit, omdat deszelfs achterlijf zeer dik en eivormig uitdijt. Wij hebben geoordeelt den Landzaat geen ondienst te zullen doen, met hun dit dier te doen kennen, te meer, daar zeer vele Natuurkundigen beschroomd schijnen geweest te zijn om hetzelve af te beelden, welke beschroomdheid alleen door dien bijnaam van *worm* veroorzaakt is, waardoor de meesten dwaalden, en dit dier als een soort van halve Tor beschouwde. De Insektkundige FRISCH, die anders vrij broddige afbeeldingen gaf, heeft hem zeer wel afgebeeld. CLUTIUS of KLUIT erkent hem onder den naam van *Hemorrhabius*, *Vermis Mayalis*. LISTER en GOEDAART hebben hem ook gekend, doch gebrekkig, maar sedert eenige jaren hebben zich vele Natuuronderzoekers bevlijtigd om dit insekt nader te kennen. De Ouden en onze hedendaagsche Natuurkenners erkennen in dit geslacht van Torren een fenijntrekkend, een *vesicatoor* vermogen. Men kan dit insekt in de maand Mei en in het begin van Junij vinden, tusschen en aan de wortelen van de welbekende Boterbloemen en de wilde zuring, beiden overvloedig in ons Land wassende, en dan zal dit diertje, vergeleken met deze beschrijving, kenbaar genoeg zijn.

Op

Op en zeer nabij deze Meitor volgt de zeer bekende *Aardtorre*, de foorten en bijfoorten van dezelve, zijn zoo menigvuldig in onze weilanden niet alleen, maar zelfs tot in onze hoven of huizen, dat er geene hoven of huizen, ja dat er niemand is, die dezelve niet kent. De gemeene Man en ook vele Boeren noemen dezelve *Kakkerlakken* of *Scalbijters* Zij deeren de Koeijen van zich zelven niet, maar vervolgen wreedelijk allerlei Wormen, ja kleine Aardvliegen en Torren, en kunnen, in dit opzigt, zelfs tot aan de ledematen der Koeijen komen.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdft.

Aardtorre.

Wij gaan over tot eenige andere foorten van fchadelijke, doch ook tevens nuttige Infekten voor de Koeijen. Hiertoe zijn vooral betrekkelijk de Bijenaartige foorten, als vooral de *Hommels*, *Wespen*, *Bastaardwespen* en *Verflinders*, *Spinnedooders* enz. Deze Infekten noemden wij en fchadelijk en nuttig. Dit fchijnt eene tegenftrijdigheid, dan deze fchijnbare tegenftrijdigheid zullen wij verklaren. Schadelijk zijn zij, wanneer zij vertoornd worden, als wanneer zij het allerfelfte kwetfen, fteken en ontfteken kunnen; bij voorbeeld: eene honigbij, het welk zoo een nuttig diertje is, doet nogtans mensch of dier geene fchade, ten zij het vertoornd wordt. De Wespen of Hommels, hoe geweldig zij brommen, kwetfen geen mensch noch viervoetig dier, ten zij dat hunne nesten en holen geftoort worden: in dit opzigt zijn zij fchadelijk, en hunne fteken en angel-

Bijenaartige Infekten.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

ſmetten zijn verſchrikkelijk ontſtekende. Maar nuttig zijn zij, omdat zij natuurlijk als roofdieren geſchikt zijn, om dat ſoort van Wormen, Torren, Vliegen en Motten te verſlinden, die anders te ſterk zouden vermeerderen, en Mensch en Vee benadeelen, zoo dat dit ſoort van Inſekten ons Menſchen opwekt, om hierin eene diepte der wijsheid van den Schepper te eerbiedigen. Wij kunnen dan, met opzigt tot deze ſoorten, geene voorbeelden bijbrengen van eenige eigenaartige ſmet, welke door hun aan de Koeijen wordt aangebragt, ten zij zulks geſchiede bij het vervolgen van die Inſekten, welke aan de Koeijen ſchadelijk zijn. Deze vervolging en natuurlijke haat van de Wespen en Spinnedooders, gaat zelfs boven het vernuft der Onderzoekers, om dat deze diertjes hunne eijertjes en voortteeling bevorderende, zaden, zelfs tot in den huid der Wormen en Rupſen inbrengen en daarin voortteelen, zoo dat eene knagenden Worm in of tusſchen den huid van eene Koe, veelal, daar hij den huid van dit dier doorknaagt, zelve, door dit ſoort van dieren, in en tusſchen zijn wormhuid, wederom zijn doorknager ontvangt. Het is, in dit opzigt, overbekend, dat eene Rupſe, Made of Worm, die, volgens zijne natuurlijke verandering, eene Kapel, een Vlinderdiertje, een Vlieg of Torre moest voortbrengen, juist het tegendeel, dat is, het kind van zijn vijand voortbrengt, zoo dat, als een liefhebber van na-

naſpooring, een ſchoone vlinder uit zijne rups verwacht, er integendeel wel eens een wesp of vlieg van te voorſchijn komt. Deze zoo bekende verſchijnſels in de Inſekteknnde nu, leeren ons onbetwistbaar, dat in dezen het beſtaan van het eene wezen bevestigd wordt door het vernielen van het andere. De Wespen, Bijen, Hommels en Bastaardwespen, uit dit oogpunt beſchouwd, zijn dan nuttige diertjes voor Mensch en vee; en hier mede is in het kort de betrekking die deze Inſekten tot de Koeijen hebben, afgedaan, alleenlijk moeten wij nog melding maken van twee Wespenſoorten, welke aan ons bekend zijn, en waardoor voornamelijk de Koeijen omringd worden.

Wesp, welke op de vliegen enz. der Koeijen aast.

De eerſte ſoort is gemeen genoeg bekend. Zij heeft vrij lange omgekrulde voelers, de vleugels zijn bruin geel, met een zwart vlekje, het achterlijf is met zwarte banden over geele ſchilden, de pooten zijn zwart, aan den aars is eene korten angel, waardoor zij de Rupſen en derzelver popjes kwetst, en haar eijers er inperst. Zij vervolgt de Wormen en Vliegen, en ook de Spinnen, waarom zij ook tot de Spinnedooders behoort. Men vindt ze overal in de Hoven, Tuinen en Boſchen, alwaar Rupſen of vruchten zijn; doch inzonderheid zwerft dit ſoort overal in, en op de weilanden, vooral na den hooitijd, als wanneer meest alle deze inſektſoorten het talrijkſte zijn, en de vliegen en wormen,

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

waardoor de Koeijen geplaagd worden, hun grootste wasdom bereikt hebben; als dan zweeft zij om en bij de Koeijen, en kwetst de etterbuilen, waarin de Koevliegwormen, tusschen den koehuid, inleggen: ook vallen zij stoutelijk op de vliegen aan, die de Koeijen plagen, en steken dezelve dood of sleepen hun weg.

Nek-wesp.

De tweede soort is kleiner, en behoort tot die soorten welke gekromde achterlijven hebben. Dit soort zweeft insgelijks veel over de weilanden, en zit somwijlen al vrij vast aan de nek der Koeijen, welke zij met den angel steekt, doch, zoo veel ik weet, niet gevaarlijk. Nog is er een zeer klein diertje van dit soort mij bekend, dat in en aan de neus der Koeijen zweeft, doch waar van ik verder niets met zekerheid kan opgeven. Ik laat hier ook kortheidshalve berusten een groot aantal van soortgelijke Torren of wespenaartige Insekten, die allen meer of min invloed op de Koeijen hebben, als daar zijn de Schuimbeestjes, de Juffertjes, of zoogenaamde Glazenmakers, de Scorpioenvliegen, de Vlasdieren, de Distelbeesjes, de Mieren, en ontellijke anderen, wier getal zeer groot is. Bepaalder gaan wij over tot die geduchte plagen der Koeijen, welke door de vliegen veroorzaakt worden.

De Vliegen.

Het ontglippe hier onze aandacht niet, om oplettende te zijn op den aard van het klimaat en de gelegenheid der Nederlanden, met betrekking tot het Rundvee, in tegen-

stel-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

ſtelling van die der andere Wereldgewesten. Het is bewijsbaar, zoo uit de beſchrijvingen der oude, als die der nieuwere Natuuronderzoekers en Reisbeſchrijvers, dat de Runderen in heete Werelddeelen, als, in de *Indiën*, *Arabië*, *Egypten*, en meerdere deelen van *Afrika* en *Azia*, oneindig meerder ſmet en verzweeringen ondergaan door het Torrengeſlacht, dan het Vee in *Europa*, bijzonder in *Duitschland* en in de *Nederlanden*. Men vindt, in die heete Landen, Torren en Inſekten, welke veel grooter zijn dan in ons Land en in de daar aan grenzenden: de Slangen, de Hagedisſen, Waterwormen enz. zijn in die heete landen, verſchrikkelijke verwoesters van Mensch en Vee. In ons Vaderland echter zijn dezelve op verre na zoo geducht niet, dan, daarentegen brengt ons Gewest meerder kleine inſekten, meerder ſchadelijke waterwormen, en vooral meerder vliegen voort, die de dieren kwellen, in zoo verre, dat ik voor mij het daar voor houde, dat er ontellijke ziekten ontſtaan, die alleen aan den ſmet dezer dieren is toe te ſchrijven. Een ſcherpe vliege-, mugge of rupſenbeet kan een ontſteekingziekte, heete koorts en den dood na zich ſleepen. Het is hier de zaak niet, om in de kwalen der Menſchen, die vermoedelijk hieruit ontſtaan, te treden, maar met opzigt tot de Koeijen, is het de zaak dit onderwerp nader te betrachten. In de eerſte plaats komt, als het

voor-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

De Horzel.

voornaamste en geduchtste insekt, onder het vliegengeslacht, de *Horzel* in aanmerking.

De *Horzel*, is een vlieg, welke algemeen als zeer schadelijk bekend is. Ten aanzien van deszelfs benaming, heeft veel verwarring plaats, want nu komt zij voor onder den naam van *Bremvlieg*, *Brommelvlieg*, dan onder die van *Wesp*, ook onder die van *Horrentor* of *Hoornbij* enz. De Latijnen noemen dezelve *Oestrus*, doch ook wordt zij verward met de *Asylus*, en de *Bremvlieg* (*Crabro*), en ook met de *Tabanus*. Het beslissende is, dat de *Romeinen* dit dier *Asylus*, en de *Grieken* hetzelve *Oestrus* noemden. De vlieg, welke wij hier beschrijven, is bij onze oude en hedendaagsche bekend bij de naam van *Horzel*. Kiliaan heeft zeer wel alle die bijzondere namen der ouden gekend, en zegt de Horzel te zijn een *Crabro*, *Tabanus*, *Asylus*, *Oestrus*; waaruit blijkt dat onze Landzaten, door *Horzel* slechts die vlieg bedoeld hebben, welke onder zoo vele verschillende namen, bij de ouden bekend was; voorts komen alle afleidingen van den naam *Horsel*, volmaakt overeen met de eigenschap van deze vlieg, zoo zegt men: *de Koe heeft de Horsel in het Hoofd:* ook van iemand die dol, woedend en razend is: *hij is van de Horsel gestoken*, *hij heeft de Horseling*, (*Oestrum insania furor*) of *oestro persitus*, dat is: *gestoken van den Horsel*; alle welke afleidingen vol-

ko-

komen de uitwerkingen aanduiden, welke de steken van deze vlieg, ten aanzien van de Koeijen, en ook vooral van de Paarden, hebben, want deze dieren worden als dol en woedend, wanneer zij door deze Horzels gestoken worden; ja hun schrikkelijk gebrom, waardoor zij zich van verre doen hooren, veroorzaakt zulk een schrik onder de Koeijen, dat zij als dol en woedende, wild en woest heen en weder loopen, en den Horzel trachten te ontvlieden. De Paarden zijn zoo benaauwd voor deze vlieg, dat zij van angst zweeten en hun water laten loopen, en zoo een voerman niet handig is om zijn Paard of Paarden in toom te houden, geraken zij aan het hollen. Het best dat men doen kan, als men dezen Horzel hoort of omtrent zijn Paarden ziet, is stil te houden, voor de Paarden te gaan staan en den Horzel zich te laten vastzetten, het welk hij dadelijk doet, en als dan hem dood te slaan, of ook het Paard met water te begieten, alzoo de Horzel bevreesd is voor het water, doch het zweet bemint. Wij zullen deszelfs gedaante en gedaantewisseling beschrijven.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

Beschrijving van den Horzel.

Om dit dier, het welk onder alle de Insekten het geduchtste voor de Koeijen is, wel te leeren kennen, dient de volgende beschrijving. De borst van dit insekt is donker geel en ruig, het heeft een bruinen rand tegens het achterlijf, het welk insgelijks geelachtig, doch aan den aars zwart is; de vleugels zijn graauwachtig gevlakt,

en

HET RUNDVEE V. Afd. V. Hoofdst.

en hij gelijkt dus, ten dezen aanzien, in gedaante veel naar de Hommelbij, die insgelijks wel om de Koeijen heenſnort, doch zich niet op dezelve vastzet, noch de Koeijen deert. Men moet deze nu beſchreven wordende Horzel ook onderſcheiden van eenen niet minder geweldigen vijand der Koeijen en Paarden, die insgelijks deze dieren kwelt en bij den naam van *Paardenvlieg* bekend is.

Wanneer de Koe in eenig gedeelte van haren huid door dezen horzel geſtoken is, zoo worden de gezwollen blijnen en blaren, waarin de worm voortteelt, kennelijk. Deze wormen worden uit het eitje geboren, het welk door de horzel, na den huid doorgepriemd te hebben, er in gelegd wordt; dezelve groeijen aan, en met haar groei zwelt de blaar, welke blaren dikwijls zoodanig in een loopen, dat de lendenen der Koeijen daardoor als geheel opgezet worden. Onze Landlieden kennen dezen worm; maar wie ſtaat niet verbaasd, dat zij datgeen, het welk ſmart aan de Koeijen veroorzaakt, als een goed teeken van wasdom aanmerken? het is echter zoo: zij kennen deze wormen onder verſchillende benamingen; de een noemt dezelve *daauwworm*, ook *douworm*, anderen *Meiworm*, de meeste noemen dezelve *deijworm*. Hieromtrent, door mij, bij hun onderzoek gedaan zijnde, heeft elk, naar zijn begrip, ons onderſcheiden uitleg gegeven: eenige, onkundig aan de gedaantewisſeling der vliegen,

gen, geloofden, dat zij uit den daauw voortſproten, en noemden dezelve, om die reden, *daauwworm*; anderen zeiden mij, dat zij *douwwurmen* genaamd werden, omdat de Landlieden deze wormen met de duimen uitduwen of uitdouwen, het welk zeker een vrij algemeen hulpmiddel is, vooral wanneer de worm groot wordt en uit het vel begint uit te puilen; doch wat den naam van *Meiworm* betreft, hierover is reeds, bij de beſchrijving van den waren Meiworm, gehandeld, en dit heeft ook weinig betrekking op den horzel, nademaal die meest in Junij en Julij heerscht. Wat nu den naam van *deijwurm* beteekent, hieromtrent heb ik, na veel onderzoek, vernomen, dat de oorzaak van dezen naam gelegen is in, en afkwam van het wel gedijen, het vet worden en groeijen der Koeijen; en dit wierd nader bevestigd, doordien alle Boerenbruikers, Vetweiders en anderen, welke ik er over geſproken heb, en welke deze gezwellen, en de daarin zijnde wormen, aanmerkten als gezond voor de Koeijen en een teeken van uitdijing, dan het welk echter tegenſtrijdig tegen den aard der kwelling ſchijnt te zijn, welke de Koeijen door deze wormen en horzels ondergaan. Het zou kunnen plaats hebben, dat deze wormen de Koeijen minder deerden, dan de ſteek van den horzel zelve, als mede dat door deze wormen wederom andere kleinere wormpjes en inſekten verſlonden worden, welke wel in de ſchurft en rap-

pig-

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

pigheid huisvesten, en, in dit opzigt, zouden dan deze wormen goed voor de Koeijen schijnen te zijn; dan, daar dit slechts veronderstellingen zijn en wij er geene zekerheid van hebben, zoo gaan wij liever over tot hetgeen wij zeker weten, namelijk tot de verdere beschrijving van den bedoelden horzel.

Deze horzel heeft aan den aars een langen scherpen buis of angel, die als met gewrichten in zijne kokers in- en uitschiet: door het inwendige dezer buis worden de eijertjes uitgeperst; voorts heeft dezelve twee scharen, door welke het de koehuid om den angel knijpt, en daardoor de smartelijke pijnen vermeerderd, welke de steek met den angel veroorzaakt. Wanneer nu de horzel zich op den Koeijen- of Paardenhuid heeft vastgezet, doorboort hij denzelven, perst er zijne eijeren in, en laat een rond wondje na, dat met het aangroeijen van den worm vergroot. Wanneer dan de buil dik en rond wordt, begint de worm door dit gaatje heen te booren, en kondigt dus zijn aanstaande gedaantewisseling tot een horzel aan, en dit is het tijdstip, op het welk deze wormen het best en gemakkelijkst uit den huid der Koeijen kunnen worden uitgeperst of uitgeduwd en voorts gedood. Heeft het echter plaats, dat de worm uit den huid der Koe kruipt, om elders op den grond of tusschen de kruiden hare gedaantewisseling te ondergaan, of dat men dezelve gerust in den huid der Koe laat

zit-

zitten, dan verandert zij en wordt tot een dierpopje, dat is, tot eene zekere kennelijke gedaante, die de figuur van den horzel als in zijne windselen vertoont. Wanneer nu deze gedaantewisseling in den huid der Koe plaats heeft, en het popje eenige dagen oud is, zoo kruipt het uit de blijn en rolt op den grond: daarop blijvende tot er eindelijk een volmaakte horzel uitkomt, welke dan wegvliegt en in andere Koeijen of Paarden voortteelt, of des winters, vooral onder drooge bladeren, verborgen en verkleumd blijft, tot dat de zomerhitte hem met allerlei andere vliegen en torren of wormen weder als uit deszelfs winterslaap opwekt. Deze horrels dus, zoo vatbaar als mogelijk was, beschreven zijnde, zoo vervolgen wij met de beschrijving van andere vliegensoorten.

Er is ook nog een soort van vliegen, dat zeer gelijk is aan den koedrekvlieg, en ook *koevlieg* heet: dit vliegje zet zich aan den muil en aan den neus der Koeijen, en boort daar hare eijeren in; doch hetzelve is mij niet genoeg bekend, om er bepaalder over te spreken.

De Aarsvlieg.

Meerder kan ik melden van een soort van *aarsvlieg*, die in den aarsdarm der Koeijen dringt, daarin zijne eijeren ligt, en aldus zijne wormen voortplant, waardoor dikwijls bloedige stoffen met den drek ontlast worden, en waardoor, naar mijn vermoeden, niet zelden gezwellen en puisten ontstaan, welke men voor aambeijen

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

aanziet. De Heer DE REAUMUR vond deze aarsvlieg in den endeldarm der Paarden, en heeft mij dus op den weg gebragt, om dezelve ook in de Koeijen na te speuren, te meer, daar het eene waarheid is, dat alle vliegen en wormen, waardoor de Paarden gekweld worden, insgelijks ook de Koeijen en over het geheel het weidend vee aandoen. Dus hebben wij die zelfde vliegen en wormen, welke in den aars der Paarden indringen, ook zeer kennelijk, zoo niet kennelijker in die der Koeijen gevonden: men kan dezelven, bijzonder op heete dagen, vooral als de hitte op regen en na onweersbuijen volgt, duidelijk vinden in de zoogenaamde walegreep of dien hollen inval aan den staart en aan de banden der Koeijen, welker holligheid zelfs als een onderscheidend teeken van het Rundvee kan aangemerkt worden.

Deze vlieg zet zich in de genoemde walegreep en kruipt onder den staart door, tot in den rand van den endel- of aarsdarm; aldaar drukt zij hare eijeren tusschen de plooijen in, welke dezen darm altoos heeft, en blijft daar tusschen, tot dat zij sterft of met den drek wordt uitgeworpen. De wormen dezer vliegen worden veel in dit ingewand der Koeijen gevonden, en dikwijls met den drek ontlast, als wanneer deze worm zich in den drekhoop blijft onthouden, tot dat zij aldaar hare gedaantewisseling ondergaat, namelijk van worm tot wormpopje, van wormpopje tot dierpopje,

en

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

en eindelijk tot vlieg zelve. Door onze Landzaten worden deze wormen *maden* genaamd, waardoor zij in het algemeen verstaan kleine wormen, als mede zulk soort van wormen, die vleeschverdervende zijn, en in verrot vleesch, ook in verrotte kaas leven, in onderscheiding van wormen, welke in de aarde leven, als pierwormen, aardwormen enz.

De Koedrek-vlieg.

Nog is er een vlieg, de *Koedrek-vlieg* genaamd, welke in den drek der Koeijen leeft. De wormen van deze vliegen onderscheiden zich van alle andere maden door derzelver inkrimpende, gladde ronde ringen, die aan de geledingen zijn, en welke in vele andere maden spits afloopen. Deze wormen behooren tot die soort, welke door de vliegen levendig gebaard worden, zoo als dit van de vleeschvliegen gezien wordt: het zijn eigenlijk de regte maden, en bij de Boeren daarvoor bekend; zij worden door de Koeijen van en met het gras ingeslokt, en zetten zich in de maag: zij schijnen er zelfs in te vermenigvuldigen, en als zij dik en vet genoeg zijn, worden zij met den drek ui geworpen. Als deze worm nu volwassen is, dan krimpt zij in en wordt verhard, vertoonende dan alrede het bovengedeelte van de vlieg, welke er uit staat voort te komen, en eenen dag daarna teekent zij volkomen de ledematen der vlieg zelve, staande op het uitkomen. Wanneer men de gedaantewisseling dezer soorten, en de vlieg zelve waarneemt, dan zal men die

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

erkennen te behooren tot diegenen, welke in den drek der Koeijen schijnen voort te komen. Deze vliegen zijn geel van kleur en ruig van achterlijf; zij zitten bij honderden op den koedrek, en plagen somtijds de Koeijen wel, doch niet zoo sterk als andere soorten; zij hebben ook geen angel.

De Herssenworm.

Tot deze soorten van vliegen worden nog betrokken eenigen, wier wormen tot in de herssenen der dieren indringen, en tot dezen betrekken de Insektkundigen ook eenen worm, welke men in het brein van de herssenen der Schapen vindt. Er is ook een worm, welke men in de snotvliezen der Schapen vindt: ik heb in de snotvliezen der Koeijen insgelijks wel wormen of maden gevonden, die ik vermoede tot dezelfde soort te behooren. Intusschen meene ik, dat men deze wormen niet moet verwarren met een ander soort van wormen, die in de herssenen der dieren somtijds leven en sterven, en geenszins behooren tot de klasse dier wormen of maden, welke in vliegen veranderen. Hoe het zij, er zijn mij verscheidene malen lange dunne wormpjes in de herssenen der Schapen en Koeijen voorgekomen.

De Koemug.

Nu volgen dan ook hier de soorten der Spekvliegen en Koemuggen, welker onmeetbaar getal in ons *Holland* schier alle andere geslachtsoorten overtreft. Wij behoeven van deze zoo bekende en vinnige diertjes derhalve niet veel te zeggen: zij plagen Mensch en Vee; er is ons echter

eene

eene foort bekend, dat inzonderheid des avonds de Koeijen en Paarden kwelt: het is de floot- of poelmug; zij verfchilt van de gewone mug daarin, dat zij geene gepluimde fprieten heeft en ook niet veel piept, ook niet bij troepen onder de lindenboomen en elders zamenfchoolt, maar altoos laag langs het veld en over het water zweeft; zij hebben evenwel een zeer fcherpen en als getakten angel, waarmede zij geweldig fteken en de Koeijen plagen tegen den nacht of in de avondfchemering, doch buiten dezen tijd haar niet veel hinderen; de waterjuffers en de fchalbijters verflinden dezelve, waarom men de eerstgemelde vooral boven de flooten ziet zweven, waar deze foort van muggen tegenwoordig zijn.

Meerder zoude men kunnen voordragen van zeer vele foorten van waterwormen, waaruit de muggen en fpekvliegen voortkomen, en die in den zomer door de Koeijen uit de flooten en poelen worden opgeflorpt, doch wij gaan voort met het befchrijven van nog andere vliegen.

De Bremvlieg.

Thans volgt eene algemeen bekende vlieg, welke de grootfte foort van alle onze Nederlandfche vliegen en zeer geducht voor de Koeijen en Paarden is. Onze Landlieden noemen dezelve: *Bremze*, *Bremvlieg*, *Koevlieg*, bij LINNAEUS is het te regt de *Tabanus*. Het is deze foort, welke verward wordt onder de *Oeftrus* of horzel, welke door ons reeds befchreven is, en ook

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

verwarren onze Landzaten den eenen wel onder den anderen; zij verschillen echter merkelijk van elkander. want daar de horzel of *Oestrus* in deszelfs gedaante enz. veel naar eenen hommel gelijkt, zoo heeft de eigenlijke Bremse volmaakt de gedaante van een vlieg: zij zijn fraaije sieraden in de Insekt-kabinetten; hunne groenglimmende oogen, bruinglimmende borst, bruinglanzige vleugelen, en het met donkerbruine vlekjes versierde achterlijf, vormen haar tot eene fraaije vlieg. Deze vlieg verschilt van den *Oestrus* of horzel ook daarin, dat zijne sprieten en bloedzuigers breeder en bladachtig zijn; deze vliegen brommen ook zeer sterk, waarvan de naam van *bremvlieg* schijnt te komen, wijl *brommen* bij onze ouden wel *bremmen* genaamd werd, en het is om dat zelfde gebrom, (het welk de *Oestrus* of horzel ook doet), dat deze soorten veelligt onder elkander verward worden: zij vliegen zeer snel en telkens met horten te rug, en schieten dan toe; de horzel vliegt meer regtuit, en volgt altoos de Paarden en Koeijen, hoe snel zij ook loopen, boven het hoofd en den schoft; de bremvlieg, daarentegen, zweeft met rukken door, en neemt het tijdstip waar, dat eene Koe of een Paard eenigzins in deszelfs loop verslaauwt; ook perssen zij geene eijeren in den huid der Koeijen, maar zuigen er slechts het bloed uit, en dat wel zoo sterk, dat het dikwijls den aars van de vlieg uit-

loopt,

loopt, en als zij loslaat, eene bloedende wonde nalaat.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

Ik betrek tot dit soort van vliegen nog een kleiner soort: deze is ook overvloedig bekend, zij zijn ook menigvuldiger dan de groote bremsen en plagen de Koeijen geweldig, en vooral de Paarden, in welker poriën zij zoo vast indringen en het bloed uit dezelve zuigen, dat men ze dikwijls met de zweep doodslaat: er is een soort van, dat eenigzins gevlakte wieken heeft, en waarvan het lijf asgraauw en vrij breed is; er zijn ook kleinere, doch van hetzelfde ras: zij plagen insgelijks de Koeijen en Paarden geweldig en vergezellen altijd een zeker soort van kleinere vliegen, welke men *Conops*, dat is *bloedsteker*, noemt, en welke vliegen door onze Landlieden *Stampvliegen* genaamd worden, omdat zij in menigte op het kruis en aan de dijen en pooten der Paarden en Koeijen aankleven, en die dieren zoo onophoudelijk plagen, dat dezelve gestadig door stampen met de pooten hen trachten weg te drijven. Een braaf Voerman zorgt, in den tijd dat deze vliegen heerschen, dat hij dikwijls het lijf der Paarden met koud water begiet: dit verkoelt, en verjaagt ook die soort van vliegen, alzoo zij het water vreezen, zelfs zoo, dat zij wegkruipen als het regenachtig weder is of worden zal. Zij gelijken sterk naar de gemeene huisvlieg, zoo dat men dezelve voor ééne soort houdt: zij verschilt er echter van, zijnde lichtgrijzer en de zwarte stipjes op het ach-

Stamp. vlieg.

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

terlijf ſterker en ook gladder; maar bovenal is er veel verſchil in den ſnuit: die der huisvliegen is week en als geſchikt om op ſuiker, meel enz. te azen, maar de nu bedoelde, zoogenaamde ſtampvliegen, hebben bloedzuigende ſnuiten, welke als doorprikkende naalden zijn, met welke zij den huid der dieren doorbooren.

De Paardenvlieg.

Voorts komt hier vooral nog in aanmerking de welbekende *Paardenvlieg:* deze is mede overbekend en menigvuldig; maar alhoewel zij den naam van Paardenvlieg draagt, zoo kwetst zij niet te min de Koeijen ook; zij verſchilt, van de reeds gemelde vliegen, daarin, dat zij de vleugelen overeen ſlaat en niet plat uitſpreidt.

De groote Koevlieg.

Op deze voornaamſte Koeijenvliegen volgt nu al wederom de eigenlijke, bij onze Landlieden bekende, *groote Koevlieg*, *Koemug*, *dolle Vlieg*, *Wolfvlieg* (*Azylus*): deze ſoort is niet zoo overvloedig als de reeds beſchrevene; zij vliegt niet met zwermen, maar eenzaam, en bromt weinig; in *Afrika* zijn zij zeer geducht en zeer groot; zij volgen de Karavanen der *Arabieren*, en kwellen de Kamelen; zij beminnen ook in ons Land de Zandduinen, alwaar ik ze dikwijls gevangen heb; zelden komen zij in onze Veenen en Moerasgronden. Derzelver uiterlijke geſtalte is dikwijls oorzaak, dat onkundige rangſchikkers dezelve onder de Spekvreters enz. plaatſen, waarnaar zij zeer wel gelijken; anderen plaatſen dezelve bij de Weſpen en Baſtaardweſpen: het zijn echter

HET RUNDVEE. V. Afd. V. Hoofdst.

ter ware vliegen, om hunne twee vleugelen; het zijn bloedvliegen, om den geweldigen hoornachtigen tromp en daarin beſloten angel, waarmede zij zoo woedend ſteken, dat er eene Koe door aan het kolderen kan geraken, te meer, daar zij zich meest op den nek vastzetten. De andere, reeds beſchrevene, bloedvliegen zijn dezen vlieg zeer vijandig en vallen op hem aan, hem met geheele zwermen vervolgende. Voor het overige is deze *Azylus* of Wolfvlieg geen onaardig dier: zijn achterlijf is in het midden met gele gewrichten tusſchen zwarte banden, de borst is zwartvaal, het heeft groote bruinglimmende oogen, waar tusſchen de kennelijke tromp uitſteekt.

Het Wolkvliegje.

Nog zijn er drie kleine vliegjes, die de Koeijen kwellen, te weten, het *Wolkvliegje:* deze vliegjes zijn zeer klein en zweven met zwermen als wolken om de hoofden der Koeijen, en blijven veelal om en aan den muil hangen.

Het Springvliegje.

Voorts het *Springvliegje*, het welk tusſchen het gras, vooral tusſchen de klaver, huisvest, en al ſpringende aan de kroon der klaauwen van de Koeijen aankleeft: deszelfs groene glimmende kleur maakt het kennelijk.

Het Vloovliegje.

En eindelijk een ſoort van vliegje, het welk om zijne kleinheid en luchtigheid *Vloovliegje* genaamd wordt. Van dit ſoort zijn er eene groote menigte bekend: een kenner verliest zich in derzelver aantal: zij zijn niet te min zigtbaar genoeg, en men vindt

dezelve in menigte om en bij de Koeijen en in de veeſtallen, doch zij ſchaden weinig aan het vee zelve, ten zij zulks geſchiede door hunne bijna onmerkbare wormpjes, welke zelfs door het vergrootglas genoegzaam onzigtbaar zijn; er is geen huis of hof, vooral geen vuilnishoop of drekhoop, of men vindt er hun. Zij komen met het opgaan der zon te voorſchijn, en na derzelver ondergang ziet men hun niet meer. Hunne wiekjes zijn naar gerade hunneer kleinte zeer groot; zij vergezellen meestal de muggen, hoe zeer zij door dezelve vernield worden; zij zweven ook op en om de neusgaten der Koeijen, en vooral op de blijnen, welke door de ſteken der brem- en horzelvliegen veroorzaakt worden. Meerder is van deze vliegjes niet te zeggen. Derzelver oorſprong en voortteling blijft voor ons zoo duister, als die van duizenden kleinere inſekten, torretjes en vliegjes, die zelfs voor de grootſte Natuurkenners verborgen blijven. Men zal het mij dan wel ten beste houden, dat ik van ontellijke andere vliegen, in ons Vaderland bekend, afſtappe, en dezelve voor naauwkeuriger kenners, dan ik ben, overlate, om te onderzoeken: ik meene nagenoeg die ſoorten beſchreven te hebben, waarvan ik zeker wete: *Habitant infeſtantque in Bobus*, dat is ruimſchoots: *zij wonen in en omtrent, en beſmetten de Koeijen;* en daarmede gaan wij tot het beſchrijven hunner wormen over.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

ZESDE HOOFDSTUK.

Handelende over de ziekten der Koeijen, welke door Wormen veroorzaakt worden.

In het vorige Hoofdſtuk de voornaamſte geſlachten der Inſekten, door welker invloed aan de Koeijen ſommige gebreken enz. veroorzaakt worden, beſchreven hebbende, zoo volgt nu gevoegelijk eene beſchrijving van de wormen, waardoor haar al mede eenige ziekten veroorzaakt worden. Door wormen verſtaan wij hier, met alle Natuurkundigen, dat ſoort van ſchepſelen, welker geſtalte, zoo in geboorte als beſtaan, eenvoudig en glad is, zonder onderworpen te zijn aan eenige gedaanteverwisſeling, maar veeleer uit hun eigen zelfſtandigheid dikwerf deelbaar worden: moetende men de wormen, in dien zin, volſtrekt onderſcheiden van de wormen, die wij *maden* noemden, HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdſt. Beſchrijving van de wormen.

HET RUNDVEE V. Afd. VI. Hoofdſt.

den, en welker invloed op de Koeijen in het vorige Hoofdſtuk uitvoerig beſchreven is. Ook dienen zij wel degelijk onderſcheiden te blijven van rupſen en andere kruipende wormen, die meer of min voeten, voelers of ſnuiten hebben.

De wormen, hier bedoeld, zijn dezulken, die als het ware met, aan, in en om de ingewanden der dieren groeijen en vermenigvuldigen, of toevallig met de ſpijs of drank der Koeijen in hunne ingewanden indringen, en daarin aankleeven en leven, en dan meestal oorzaak zijn van kwijnende ziekten of kwalen. De meesten dezer wormen zijn zoo wel aan den mensch als aan de dieren eigen, en gevolgelijk ook aan de Koeijen, uitgezonderd eenige, die volſtrekt alleen aan het herkaauwend vee eigen zijn. Wij zullen dezelve ordelijk beſchrijven.

De Draadworm.

De *Draadworm* (*Gordius*) wordt zoo genaamd, omdat zij zoo dun en langwerpig is als eenen draad. Eene, en wel de water-draadworm, is in onze poelen, slooten en vaarten, vooral in de ſtilſtaande wateren, overvloedig bekend: men kan dezelven met het bloote oog onderkennen; zij zweven kronkelende en wemelende door de wateren, zijnde meest alle roodachtig; men vindt dezelve ook in onze regenbakken. De Koeijen, Schapen en Paarden ſlurpen dezelve met het water in. In hoe verre dezelve aan hun ſchadelijk zijn, is mij niet juist bekend; doch ik ben niet vreemd van te vermoeden, dat zij geen kleinen invloed

op

op de long en de longpijp hebben. Aan de kroon der pooten van de Koeijen en jonge Kalven vindt men fomtijds zeker foort van draadwormen, welke in den huid indringen, zijnde deze vermoedelijk van dat foort. Nog zijn bij onze Landlieden een foort van draadwormen bekend, welke men vooral omtrent onze kleilanden vindt, en welke de Koeijen aan derzelver pooten en hoeven kwellen: deze ziekte is bij de Doctoren bekend onder den naam van *Paronychia* of *Vijtvorm*, kunnende wij er niet verder over beflisfen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

De Vijtworm.

De Aarsworm.

De *Rotworm* of *Aarsworm* (*Ascaris*) is aan de Landlieden overbekend: zij is korter dan den draadworm, offchoon zij ook vezelachtig is; dezelve is in het midden eenigzins dikker en eindigt aan wederzijden fpits. Zij vermenigvuldigen fterk, en zijn door hunne geftadige prikkeling in den aarsdarm aan mensch en vee ongelooflijk lastig. De Koeijen, welke er door gekweld worden, zijn onrustig, en komen door die prikkeling, naar het zeggen der Landlieden, dikwerf aan de fchijt, of aan een onregelmatigen afgang, welke dikwijls het kenteeken van de tegenwoordigheid dezer wormen is; wanneer de Landlieden ontdekken, dat deze wormen in den aars der Koeijen zitten, dan wasfchen zij den aars met azijn, en trachten de Koe van de drekklonten, waarin die wormen zitten, te ontlasten; dan, zoo dezelve te verre in de darmen zijn doorgedrongen, zoo helpt dit niet

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdſt.

niet veel, en de Koeijen kwijnen dan dikwijls aan deze kwaal.

De Varentwormen.

Varentwormen zijn insgelijks zeker ſoort van wormen, welke wel aan de liezen der Koeijen zitten.

De lange Wormen of Pierwormen.

De *Pierwormen*, *Aardwormen* of *lange Wormen*, zijn wormen, welke overvloedig en meer dan eenig ander kruipend of wemelend wezen bekend zijn. Mensch en vee wordt er door gekweld: evenwel veronderſtelle ik, dat het Rundvee, en over het geheel het herkaauwend vee, minder door dit geſlacht gekweld wordt, dan den Mensch: mogelijk wordt dit veroorzaakt door dat de Mensch meerder allerlei aardvruchten, boomooft, visch en allerlei ſoort van voedſel gebruikt, waarin deze aardwormen voorttelen. Er is veel over deze wormen geſchreven, gedacht en geoordeeld, maar er is zeer weinig of ſchier niets bekend van hunnen invloed op de Koeijen, waarom wij hier ook kortheidshalve niet verder over zullen ſpreken, maar integendeel liever overgaan tot de beſchrijving van een worm, die alleen als eene natuurlijke plaag voor het herkaauwend vee kan en moet aangemerkt worden, bedoelende wij hiermede de geduchte Leverworm.

De Leverworm.

De *Leverworm* of *Leverbot* (*Fasciola Hepatica*) is onder alle wormen, ja onder alle diertjes, welker huisvesting, geboorte en natuur zoo wel in als buiten de grootere dieren beſtaat, gewisſelijk zoodanig wezen, waarbij het vernuft der onderzoekeren

het

het meeste ſtilſtaat. Dat er oneindig kleine inſekten en onzigtbare ſtofjes zijn, welke ons oog ontduiken, en zelfs door het Microskoop onzigtbaar zijn, is door de ondervinding bevestigd; maar hoe en waarom, eene vrij groote, platte, breede worm, zoo groot als eens menſchen nagel, in het riviérwater en in de poelen levende en daarin voorttelende, tevens in die zelfde grootte en gedaante in de ingewanden, en wel bijzonder in de kunſtigſte bloedfonteinen van de lever der groote dieren woont, leeft en allerſterkst vermenigvuldigt, dit is een diep geheim en bijna onoplosbaar, en het is nog des te zeldzamer, daar dit alleen op het herkaauwend vee betrekking heeft, zoo dat dezen worm, hoe algemeen anders bekend, eene der onoplosbaarſte eigenſchappen heeft. De ouden hebben er voor ſtilgeſtaan; onder de nieuwere hebben de onderzoeklievende PETRUS CAMPER en de naauwkeurige ROZEL er naauwkeurige beſchrijvingen en afbeeldingen van gegeven. Onze Landlieden kennen deze kwaal der herkaauwende dieren onder den naam van *ongans*; de Duitſchers noemen het ook *ſchaapzucht* (*ſchaffzucht*), doch dit ongans is ook wel op andere kwalen der herkaauwende dieren betrekkelijk. Wij zullen dezen worm beſchrijven.

LINNAEUS vergelijkt deszelfs grootte en gedaante bij een pompoenzaad, en in der daad heeft het diertje er eenige gelijkenis naar; doch veel natuurlijker vergelijken het

on-

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

onze Landlieden en Vleeschhouwers bij een plat vischje, het welk *bot* genaamd wordt, en met welks gedaante het volkomen overeenkomt, en daarom ook te regt genaamd wordt *Leverbot*, *Schapenbotjes:* het eerste omdat zij altoos in de lever zijn, het laatste omdat de Schapen het meest er door gekweld worden, zelfs zoo, dat wanneer in heete vochtige zomers deze wormen veel vermenigvuldigen, er bijna geen Schaap geslagt wordt, of de lever is er mede besmet: zij zitten in de groote lever-ader, bijzonder de poort-ader, ordelijk geschikt, den eenen op den anderen: elk een maakt als een tusschenschot, zoo als in de klapvliezen der slagaderen, waaraan zij meest aankleven, zelfs zoo, dat indien een onkundige deze worm niet wel kent, hij dezelve voor vliezen zoude aanzien. Op Plaat XVII Figuur 11* hebben wij dit, in een klein bestek, getracht af te beelden: men ziet daar bij *a* een Leverbotje, van het grootste soort, levensgrootte afgebeeld, leggende in de groote poortader, en vervolgens bij *b b b* de overige wormen van dezelfde soort, allen met den kop van de zuigers opwaarts. Wanneer men eene daarmede bezette lever, als dezelve nog warm is, opensnijdt, en dezelve in leuk water legt, dan zwemmen die leverwormen even als een visch heen en weder, met eene snelle beweging, doch sterven spoedig, ook krimpen zij in, en spartelen weg zoo dra de lever geopend wordt. Men kan er een

Lever-botjes.

Aanwijzing naar Plaat XVII Fig. 11*.

fraai

fraai preparaat van maken, mits dit door iemand gedaan wordt, welke den loop der levervaten kundig is; men moet flechts door de groote bloedvaten der lever azijn of genever laten inloopen, dadelijk fterven dan de leverwormen en blijven in dien zelfden ftand liggen als toen zij in de lever leefden; daarna kan men de lever openen, en die, omzigtig, met een penfeel of pennevéder gereinigd zijnde van de flijm, die de wormen afgeven, zoo kan men het vervolgens in een glas met Liquor, ter befchouwing, bewaren, gelijk men ook de wormen, afzonderlijk, doen kan, alzoo dezelve groot genoeg zijn om aan een paardenhaartje te worden gefnoerd. Zij hebben allen, aan den kop, duidelijk een zwart teeken van de zuigers; over het midden van het lijf loopt een witte ftreep, fomtijds kronkelend met ligt-zwarte randen, en fommige hebben flaauwe plekjes. Als deze leverwormen ingekrompen en dood zijn, dan zijn de randen op zijde als met golvende falbalaas opgekrompen, even als de vinnen van een bot of platvisch opkrimpen; zij eindigen allen in een puntig rond ftaartje, waaraan een klein ftipje van den aars is, al het welk in onze afbeelding van dezelve duidelijk is te zien. Wanneer men dezelve in onze flooten ziet, dan zijn zij iets kleiner, ja velen zijn zeer klein, doch echter zeer vlug: men vindt dezelve overvloedig in alle onze ftilftaande wateren, en hieruit blijkt

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

genoegzaam, dat zij door de Koeijen en Schapen met het water worden opgeslorpt, gelijk andere waterwormen eñ diertjes. Ondertusschen blijft het nog een onderwerp van onderzoek, waarom de lever der Schapen het meest, en vervolgens die der Koeijen er meerder door wordt aangedaan, dan de lever der Paarden.

Op dit soort volgt nu een worm, welke men niet oneigen den *Boeren-Chirurgijn* of *aderlater* zoude kunnen noemen: het is

De bloedzuiger.

De *Bloedzuiger* of *Echel:* deze worm is genoegzaam in de geheele wereld, althans in *Europa*, overvloedig bekend, door zijne eigenschap, om zich aan den huid der dieren en vooral aan die der menschen vast te hechten, en het bloed af te zuigen, waarvan zij den naam van bloedzuigers bekomen hebben. De *Duitschers* noemen hem *Egelsnacke*; bij onze *Hollanders* zijn dezelve ook bekend bij den naam van *Echelen*, bijzonder in *Noordholland*, alwaar men van zekere ziekte of gebrek der Koeijen, het welk zich door kugchen, schielijk na het drinken uit de slooten, openbaart, zegt, dat zij Echelen ingeslokt hebben. De *Brabanders* kennen dit gebrek ook, en, naar ik bespeurd heb, naauwkeuriger dan vele onzer Landlieden: zij ontdekken dezelve in den slokdarm, en doen straks het dier, waarbij zij dit bespeurd hebben, den kop achterover leggen, als wanneer zij warme olie in deszelfs keel gieten: dit kunnen de Echelen

len niet verdragen; wanneer dezelve dan doorzakken tot in de maag, gieten zij de Koe azijn in, en houden dit voor een goed middel. Velen onzer Landzaten en ook sommige *Duitschers* hebben de Echelen of Bloedzuigers wel verward met de leverwormen der Schapen, omdat die beiden door het drinken uit de slooten in de maag en ingewanden van het vee indringen. Zij verschillen echter zeer veel, zoo in werking als in gedaante, van elkander: de eerstgemelde, namelijk de leverwormen of leverbotjes blijven nimmer in den slokdarm zitten, en zelfs niet lang in de maag, waaruit zij dadelijk door de gal- en bloedleiders naar de lever schieten; de Bloedzuigers of Echelen, integendeel, blijven aan den slokdarm en aan de wanden der maag hangen, en dringen niet door, maar zuigen daar het bloed uit. Ten aanzien van de gedaante verschillen zij insgelijks grootelijks: de leverwormen zijn plat als een botje, de bloedzuiger is integendeel langwerpig en glad. De opregte Echel of Bloedzuiger is bij de oplettenden zeer wel bekend. De ouden kenden dezelve. Onder de nieuweren heeft BERGMAN alle de soorten dezer wormen afgebeeld; de groote LINNAEUS zelve heeft er een vertoog over geschreven; ook onze ZWAMMERDAM heeft dezelve niet overgeslagen.

HET RUNDVEE V. Afd. VI. Hoofdst.

Twee voorname soorten dezer wormen zijn bij de Natuurkundigen bekend, welke,

HET WUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

naar ons inzien, op een uitkomen, namelijk de *Medicinale* (*Hirudo Medicinalis*) en de Bloedzuiger (*Sanguinea*): het onderscheid dezer beiden stelt men daarin, dat de eerstgemelde langs het ligchaam zes geelachtige strepen heeft, en de laatste een; als ook dat de eene zwart en de andere bruin is; doch, onder verbetering, schrijf ik dit verschil aan den ouderdom, grootte of kleinheid, of wel aan de vervelling toe, waaraan deze dieren, even als de slangen, onderworpen zijn.

Het zal derhalve bestaanbaar zijn, dat wij eenvoudig onzen Echel beschrijven. Men vindt denzelven van allerlei grootte: de grootste zijn wel zoo lang als een kindervinger; allen, het zij klein of groot, hebben eene langwerpige wormsgewijze gedaante; hun mond is rond, zich ringsgewijze openende vol scherpe tepels, waardoor zij dadelijk aan de porien van den huid aankleven en zuigen, en ook in het water zich aan de drijvende waterplanten hechten. Wanneer zij los zwemmen, bewegen zij door in- en uitkruipen in het water, gelijk een pierworm in en op de aarde. Wanneer zij in rust zijn en bloed zuigen, verdikt haar achterlijf geweldig, en men ziet hetzelve duidelijk dermate met bloed opzwellen, dat het achter uit den aars vloeit, en dan wordt het tijd hen af te nemen. Hoe schadelijk deze bloedzuigers inwendig ook zijn mogen, zoo kunnen zij dus uitwendig van groot nut zijn

in het uitzuigen van builen, aambeijen enz. Voor het overige zijn zij genoeg kenbaar, zonder dat er meerder van behoeft gemeld te worden, en een oplettende zal dezelve zeer wel van andere waterwormen en ook van de slekken weten te onderscheiden.

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

De Slekken.

De *Slekken*, zijnde de gedaantewisselende wormen der watertorren, vliegen en muggen, onder welke voornamelijk in onze slooten en poelen bekend zijn de vreesselijke getande waterwormen, de juffers of zoogenaamde glazemakers, en ook zekere gedoornde worm, waaruit de groote spekmug voortkomt, en ontellijke anderen, doch die, voor zoo veel mij bekend is, niet als schadelijk aan het vee zijn aan te merken. Deze en meest alle gedaantewisselende wormen vlieden op het minste geritsel: dit doen vooral ook deze zeer vaardige waterwormen, en duiken, op de minste beweging van het water, naar den grond, daar de bloedzuigers en leverwormen, integendeel, met het water omgeroerd, voortdrijven.

De Slekken schaden eigenlijk de Koeijen niet, vooral doen dit de naakte tuinslekken niet, ja mogelijk zijn zij eerder den Koeijen nuttig; want zeker is het, dat deze zeer vele kleine slootslekjes doorzwelgen, en vooral ook een zeker zeer klein geel slekje, bekend bij den naam van *grasslek*, het welk omtrent zoo groot is als een groote graauwe erwt, en overal, vooral in den morgendaauw, zich op het gras bevindende,

HET RUNDVEE. V. Afd. VI. Hoofdst.

zoo dat het vee onvermijdelijk dezelve daarmede inſlokt; doch voor zoo ver ik het onderzocht heb, is hetzelve hun niet ſchadelijk: voorts is het niet mogelijk om de verdere groote menigte waterdiertjes na te gaan, en te bepalen, in hoe verre dezelve ſchadelijk of nuttig zijn, waarom wij vertrouwen onze Landgenooten genoeg voldaan te hebben met hetgeen wij er tot dus verre van hebben beſchreven.

Wij vermeenen, dat wij de eerſten zijn, die opzettelijk deze taak op ons hebben genomen, ter aanſporing van anderen, wier tijdelijk vermogen, ijver en onderzoeklievendheid hen in ſtaat ſtelt nader onderzoek te doen, en, het zij door oplettendheid of door mikroskopiſche ontdekkingen, den invloed der inſekten op mensch en vee van naderbij te leeren betrachten, als tot nog toe bekend is; te meer, daar, zoo als wij reeds meermalen hebben aangevoerd, er in dit vak, zoo ten aanzien van de huidziekten als in die der ingewanden, als nog eene groote gaping in de ziektekunde der dierlijke wezens is.

Dus dan beſluiten wij deze beſchrijving der ziekten van het Rundvee, veroorzaakt wordende door Inſekten, Wormen en Maden, en gaan over tot de zintuigelijke gebreken.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Zintuigelijke Gebreken der Koeijen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

Inleiding tot de zintuigelijke gebreken der Koeijen.

Onder dezen tijtel willen, noch kunnen wij niet begrijpen die zintuigelijke aandoeningen, welke uit de werkingen der ziele op de gemoederen der Dieren ontſpruiten, en die de Medicijnmeesters zielsberoeringen (*Anima pathematica*,) noemen; deze zijn zeer zeker geheimen, die wij onder ons Menſchen nog maar flaauwtjes kennen. De groote GAUBIUS heeft over dit zielsbeſtuur overheerlijk geſchreven, en met hem vele anderen, doch ook allen blijven zij bij onoplosbare verborgenheden ſtilſtaan: als wij REIMARUS over *de Driften der Dieren*, lezen, en de gevoelens van anderen, wegens de zintuigelijke gevoelens der Dieren overwegen, moeten wij hier ook den vinger op den mond leggen, en ons dus niet verder in de bepalingen der zielen- en zin-

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

zinnenwerking in laten, het zij genoeg, dat een opmerkend Wijsgeer niet kan ontkennen, dat de dieren, elk naar haren aart, ook zielsaandoeningen en zintuigelijke driften hebben. Ondertusschen is het ontleedkundig zeker, dat, daar de werking der zintuigen, door de aandoenlijkheid der zenuwen geschiedt, men tot de eigentlijke zintuigelijke ziekten, die der zenuwen zoude moeten brengen, dan ook deze ziekten ontstaan of door uitwendige oorzaken, of door inwendige aandoeningen; deze beiden doen in meerder of minder mate, de zenuwtrekkingen en stuipen ontstaan: aan deze zijn zeer zeker de Koeijen al vrij meer, dan men wel denkt, onderworpen: de jonge Kalveren hebben kort na de geboorte stuipjes; de oude volwasfen Koeijen krijgen dikwijls trillingen en stuiptrekkingen, welke beurtelings wederkomen, waardoor ze onverwacht sterven, behalve dat zij in meest alle heete ziekten ook aan stuipen onderworpen zijn; terwijl ook het kwetsen der hersfenen het geheele zenuwstel in beroering brengt; onder deze soort is ook te tellen zekere trilziekte der zenuwen, die zich onderscheiden kennen doet, door het beurtelings trillen van het dier: het is zwaarmoedig, en staat nu stil, en gaat dan weder voort, haalt moeijelijk adem en doet dit met zuchten en posen, en schijnt als te stikken, de neus en oogen puilen uit, en daarna valt het dier in stuipen, en komt weder bij, tot dat deze aandoening we-

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

weder komt, zoo dat deze trilziekte volkomen met den aard der vallende ziekte overeenkomt, zoo als zij ook door de Boeren als zoodanig beschouwd wordt; veeleer moeten wij ons dan bepalen tot de stoffelijke zelfstandigheden der zintuigen, uit welker kennis wij derzelver gebreken mogen beoordeelen, namelijk zulke hindernissen en kwellingen, die derzelver natuurlijke werking belemmeren en buiten werking brengen, als daar is door kwetsing, vergroeijing, verlamming, uitwendige toevallen, of inwendige kwijning; deze allen bepalen zich dan ook tot de vijf voorname zintuigen, als:

1. In het gezigt, de gebreken der oogen; 2. in het gehoor, de gebreken der ooren; 3. in den reuk, de verstopping der reukdeelen; 4. in den smaak, de bedorven smaak- of proefdeelen; 5. in het gevoel, de verdooving der aandoenlijkheden; in één woord, in allen eene kwijning der zenuwen; voor alle welke gebreken en toevallen de Koeijen even zoo vatbaar zijn als den Mensch.

Oogziekten.

De gebreken der oogen verkiezen wij dan in den eersten rang te brengen. Geredelijk bepalen zij zich, naar der Landlieden wijze, tot deze volgende:

1. De wolk in het oog. 2. Het Witsel of parel op het oog. 3. Maan-nevel. 4. Oogschel. 5. Oogwrat. 6. Oogschemering. 7. Loopende oogen of traanoog. 9. Blindheid.

Wolk in het oog.

De Wolk in het Oog der Koeijen is de eer-

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

eerste aankondiging van zwaarder ongemakken; men ontdekt dezelve aan eene mindere glanzigheid van het hoornvlies. Het is eene stremming der vochten, die zich tusschen de opperste oogvliezen zet, zoo dat zij zich als eene dunne nevel, als een daauwvlies, op de oogen zet; wanneer dit gebrek door verdikking toeneemt, bekomt het den naam van *Witzel in het Oog:* als dan is de wolk almede zeer kennelijk door de witte vlek, welke er door geformeerd wordt, maar dewijl deze bewolking of dit witzel, meestal aan den eenen of anderen hoek van het oog ontstaat, en vervolgens langs den oogbol, over en onder het hoornvlies allengs toeneemt, bij wijze van eene wassende maan, zoo zegt men dat de Koe een *Maanoog* heeft, of wel *Maan-nevel*, maar wordt eindelijk dit witzel of die Maanoog vol en over de geheele oogbol verspreid, dan is het een volkomen *Oogschel*, en juist dat geene dat men in den Mensch de *Catharactis* noemt, vooral als het op het hoornvlies valt. Ik vinde dat de *Brabanders* deze kwaal der Koeijen *Sclerantie* noemen: zij beschrijven die als oorspronkelijk uit het donkerbruin der oogen, en kunnen ook dit vlies afpellen, zoo als men in het ligten der *Catharact* doet; hoe het zij, dit is zeker, dat, onder welke benamingen het zij, alle deze gebreken op een uitkomen, en de grondoorzaak is van het blindworden der Koeijen.

Witzel in het oog.

Maanoog.

Oogschel.

Sclerantie.

Maar

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

Maar gelijk als bij de Menschen het *Pareloog*, of *Oogwrat* bekend is, zoo is dit ook in de Koeijen vrij gemeen. Die zelfde soort van inkrimping of kwetsing van het hoornvlies en het netvlies, veroorzaakt op de oogen der Koeijen insgelijk een paarlachtig uitwas, misschien wordt dit wel door steken van vliegen of kwetsing veroorzaakt. Pareloog.

Nog is er een soort van ooggebrek in de Koeijen, genaamd *Sprieteloog*, dat is, als de oogappel der Koe kleinder dan gewoonlijk is, en de Koe als scheel ziet, of het gezigt aan eene of andere zijde draaijende en het oogwit sterk uitblinkt. De Stieren hebben dit in hun toorn doorgaans zeer kennelijk. Sprieteloog.

De Pareloogen evenwel moet men wel onderscheiden van *Oogwratten* of *Wenne*, waarmede zij menigmaal verward worden. Een oogwrat is geheel iets anders dan een parel. De parel zet zich veeltijds op het oog, en zwelt allengs tot een zeer groote witglanzigen bol. De wratten zijn van een geheel anderen aard. De oogwratten zijn een zeker soort van aangroeijingen, die zich tusschen het hoornvlies en de oogleden aanzetten, en eerst van een klein ontstekend puisje, allengs een aankorstende eeltigheid vormen; eigenlijk zouden zij tot de verstopte traanklieren behooren: dit soort van wratten is vrij algemeen onder de Koeijen: men ziet ze veeltijds uitpuilen aan de traan- Oogwrat of oogwennen.

klie-

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

klieren. Deze wratten zijn ook de gevolgen van een

Traanoog.

Traanoog of *Druipoog:* dat is: eene overtollige uitvloeijing van oogvochten uit de hoeken der oogen, die, zoo zij al te fcherp zijn, eene ontfteking veroorzaken in de fijne bloedvaten van het netsgewijs oogvlies, zoo dat en de oogbol en de randen der wenkbraauwen rood worden, dat dan genaamd wordt:

Leepoog.

Leepoog of *Roodoog*, alsdan wordt deze aandrang en uitvloeijing zigtbaar ontdekt, en dezelve neemt door ontfteking dermaten toe, dat eindelijk de zenuwen ontftoken worden, en het oog inwendig geheel uitzweert, eindelijk de gezigtzenuw treft, en dus de Koe geheel blind wordt: welke

Blindheid

Blindheid zich allengs ontdekt door zeker foort van fchemering en misgezigt der Koeijen.

Geneesmiddelen tegen de Oogziekten der Koeijen.

Tegen deze gebreken zijn velen en verfcheiden geneesmiddelen bij onze Landlieden bekent.

Ter herftelling van het *Wolkoog* of *Witzel*, vindt ik voorgedragen een poeder van gedroogde beenderen, of wel uitgebrande beenderen met kandijfuiker en kaneel, fijn geftooten en dit op den oogbol geblazen. Als het oog, door dezelfde oorzaak, gezwollen is, eene pap van honig en tarwemeel, met rozebladeren.

Zoo wanneer de witte fchelle kenbaar wordt, is het gemeen zout met fijne mastikpoeder een goed middel.

Voor

Voor de loopende oogen geeft men als goed op een weinig vitriool en tutia, onder een gemengd, in de hoeken der oogen geblazen.

Maar vooral was bij de Ouden tegen de ſchellen der oogen bekend het ſap van den hondsdraf, vooral als men dit ſap met witten wijn mengt.

Tegen de wratten is bij de Landlieden als het beste middel bekend, dezelve tot eene zekere grootte te laten aanwasſen, en dezelve dan met osſengal te beſmeeren, daar na dezelve of af te binden of af te ſnijden, en vervolgens den wond met aloë, galle en azijn, onder een vermengd, te wasſchen.

Voor het druipoog vind ik nog aangeraden ſaffraan in bier geweekt, en daar mede gewasſchen.

Behalve alle de gemelde raadgevingen echter, kan ik, volgens berigten, voor de besten de volgende opgeven, welke genoegzaam voor allerlei oogkwalen der Koeijen, buiten de werking van de handen, door wrijven en afwasſchen met ledere lappen en en linnen, algemeen is. Men moet eerst en vooral eene ligte aderlating of ten minste bloeding te weeg brengen tusſchen het oog en het neusgat, alwaar een fijne bloedader, die met het oog gemeenſchap heeft, loopt; dan neemt men van gezuiverde ſalpeter en gebrande aluin, elk even veel, en maakt dit tot een zeer fijn poeder, het welk men met een penneſchachtje in de oogen blaast, dan zal hetzelve tranen; men laat

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

laat het dier een uur in dien ſtaat, daarna bereide men zich het volgende oogwater, en wasſche dan, in den beginne, om de twee, drie a vier uren, en vervolgens tweemaal daags, het oog er mede, mits men wel oplette, dat, zoo het oog of oogvlies begint te ontſteken, men dan dit water verlenge en ſlapper make met putwater, beſtaande dit oogwater uit de volgende middelen, namelijk: witte wijn en moutwijn of beste genever, van elk een half pint, zet daarop te trekken twee handen vol roode rozen; als dit twee a drie dagen getrokken heeft, doet er dan een half lood aluin in; dit wederom een dag getrokken zijnde, giet dan het ſap door een doek, en wringt het wel uit, doet er vervolgens een klompje witte vitriool in, en deze welgeſmolten en uitgegist zijnde, met een weinig ſalpeter, zoo behoudt dit vocht en wascht er de oogen der Koeijen mede: neem vervolgens zeeſchuim, tot poeder gemaakt, of bij gebrek van dat, ſchrap dan gemeen krijt fijn, en blaas of ſmeert dat na de wasſching op het vocht, dan zal dit eene korst maken, laat die ſtil zitten, een halven of geheelen dag, hervat dan al wederom uwe wasſching, dan zal eindelijk de korst afvallen, en tevens het wolkvlies. Bovendien kan de Hollandſche Landman, aan wiens woning den vlierboom vrij gemeen is, altoos zorgen om in zijne ſtal eene goeden voorraad van vlierbloemen, op azijn gezet, te houden, en altijd, het zij voor de oogen of voor andere

dere ontſtekingen, dit tot waſſching gebruiken. Dit middel is gering, maar niet te min in geheel *Holland* genoeg vermaard, alwaar van deze boom, zoo wel de baſt of ſchors, als de bloemen, de bladeren en de beziën, als een gezegend vaderlandsch geneesmiddel is aan te merken.

Het overige, het welk men op de oogziekten kan toepasſen, zie men in het zesde Hoofdſtuk der tweede Afdeeling van dit werk, handelende over het gezigt en de oogen der Koeijen.

Oorziekten.

Wat nu belangt de beſchrijving der oorziekten, of het beleedigd zintuig van het gehoor, deze kunnen tot de volgende natuurlijke bepalingen gebragt worden, als: 1. oorgezwel, 2. oorſchurft, 3. oorverſtopping of zeep-oor, 4. dompoor, 5. druipoor, 6. verlamde gehoorzenuw, en 7. doofheid; dan, vermits alle deze gebreken eerſtelijk bij de algemeene beſchrijving der gehoordeelen, in het vijfde Hoofdſtuk der tweede Afdeeling van dit werk, en ten andere in het derde en vierde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling, bij het behandelen der klier- en huidziekten, alreeds beſchreven zijn, wijzen wij den Lezer tot die beſchrijvingen.

Ziekten der ſmaakdeelen.

Even zoo kunnen wij volſtaan met de ziekten der ſmaakdeelen, nademaal die almede op zijne plaats, zoo in het achtſte Hoofdſtuk der tweede Afdeeling, als in deze vijfde Afdeeling, zijn beſchreven, als: 1. vervuilden adem bij de maagziekten, 2. zeverziekte bij de klierziekten, voorts

3. tong-

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

3. tongzweer, 4. gezwollen verhemelte en kaak klieren, 5. de vorsch, en 6. tandzeer: zijnde deze allen voorgedragen, zelfs met aanwijzing der geneesmiddelen.

Ziekte der reukdeelen.

Ten aanzien van den reuk zouden voorkomen: 1. de snot, 2. neusverstopping, 3. neusontsteking, 4. druipneus, 5. neusworm, en 6. verloren reuk; dan, ook alle deze onderscheidingen zijn in het zevende Hoofdstuk der tweede Afdeeling en in deze vijfde Afdeeling al reeds uitvoerig behandeld, en komen hier dus slechts in opgaaf van derzelver geregelden rang in aanmerking.

Gebreken in het gevoel.

Over het zintuig het gevoel is almede in het vierde en negende Hoofdstuk der tweede Afdeeling van dit werk, zoo bij de beschrijving der zenuwen als bij die van het gevoel, het noodige gezegd: hier evenwel komen nog bijzonderheden in aanmerking, welke wij meenen niet algemeen bekend te zijn. Het is namelijk een versterf in het gevoel der klaauwen en der hoornen: men erkent dezelve aan de koude dezer deelen; in de oude Koeijen komt het met den ouderdom, doch in jongere Koeijen kan de vorst en de sneeuw, gevoegd bij het al te lang en te laat in het veld houden der Koeijen op moerassige gronden, dit veroorzaken, waaruit zelfs eene gevoelloosheid van den huid en eene trilling ontstaat, welke de Koeijen doet kwijnen.

Nu komen verder nog eenige voorname

en

en geduchte kwalen in aanmerking, te weten: de kol en de dolligheid.

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst. De kol.

De *Kol* is bij alle Landlieden zeer wel bekend: in het tweede Hoofdftuk der tweede Afdeeling van dit werk, en in het eerfte Hoofdftuk dezer vijfde Afdeeling, hebben wij van dezelve eenigzins gefproken; dan, hier komen deze ziekten, op hare plaats, onder de zintuigelijke gebreken voor. De kol dan is volftrekt eene zoo fterke aandoening in het hersfengeftel, dat alle de zenuwen beroerd en de zintuigen verward worden, zoo dat het eindelijk tot eene volflagen zinneloosheid en dolligheid overflaat, waardoor het dier zoo woedende wordt, dat al wat er omtrent eene dolle Koe of een Stier of Os komt, in groot gevaar is: echter is de beet van dolle Koeijen niet befmettende, zoo als die der dolle honden, maar des te gevaarlijker is die dolligheid door de woedende krachten van deze dieren, en het fteken met hare hoornen: men kan ook nagenoeg bepalen, dat de fterkfte kol of dolligheid ontftaat uit eene kwetfing of ontfteking in de hersfenen of van het hersfenvlies. De dolligheid kan ook ontftaan uit een zwaren flag op de hersfenbeenderen, op de kol; gelijk men dit bij ondervinding weet, dat eene Koe, welke op den eerften flag, die de Slagter haar op den kop geeft, niet valt en dan los raakt, allerijfelijkst woedend is.

Geneesmiddelen tegen de dolligheid der

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

Koeijen zijn er weinig: de eenige hulp, welke men zou kunnen toebrengen, wanneer de dolligheid nog niet op het hoogst is, zoude mogelijk bestaan in aderlaten en het leggen van spaansche vliegen.

Men kan dus de kolziekte wel tweeledig aanmerken, als: eerstelijk, de dolle kol, en ten andere de kwijnende kol: de eerste is zoo even alrede vermeld, maar de tweede komt hier nu in aanmerking, en is ook de meest algemeene, dat is, als de Koe dommelig, suffende en als simpel wordt, zoo dat zij dom en onnozel toeloopt, en hierom in *Rijnland gekke Koe* of *zotte Koe* genaamd wordt, weinig eet, den kop laat hangen, en lomp en dom om en om loopt. Deze soort van kol is nog al geneesbaar door aderlaten en purgeren: vele Boeren snijden het vel van het voorhoofd door, of snijden in de ooren, tot dat zij bloeden, houden het dier een of meer dagen zonder voedsel, doch geven het veel te drinken, en dan schikt het somtijds nog al ten beste.

Gekke Koe.

Hiertoe behoort ook nog dat soort van kolderen, hetwelk *draaikol* genaamd wordt. Deze aandoening is overbekend bij onze Landlieden; vooral heeft dezelve bij de Rammen en Schapen, en ook bij de Paarden plaats, die, gelijk de Koeijen, wanneer zij hierdoor getroffen zijn, draaijen en loopen, over de eene of andere zijde om en om in het ronde springende, dikwijls

Draaikol.

wijls met de vier pooten te gelijk op en neder, loopende nu en dan al waggelende een eind voort, en beginnen al wederom te draaijen, tot zij als zwijmende ſtilſtaande, bijna nedervallen: dit duurt zoo bij vlagen, in welker tusſchenpozen het dier begint te zweten en als angſtig uit een droom te ontwaken. Deze kwaal heeft mogelijk in het Vee dezelfde uitwerking als in den Mensch de vallende ziekten of *hyſterieke* opſtijgingen: hoe dit zij, men merkt op, dat deze aandoening bij het Vee, en vooral bij de Schapen, meest in den bronstijd of in de hitte der voortteling gezien wordt. Geneesmiddelen er tegen, behalve aderlaten, zijn mij weinig bekend, dan alleen, dat men doorgaans een ſtuk van het oor en den top der ſtaart afſnijdt, of een wond in den ſtaart of ook wel aan de ſchijthak maakt. Maar ſlaat de kol tot volſtrekte dolheid over, zoo is het best het dier te dooden of dood te ſchieten; want om eene dolle Koe door touwen of banden te dwingen, is niet mogelijk.

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdſt.

De oorzaken, waardoor de kol of dolligheid der Koeijen ontſtaat, zijn voornamelijk de dikbloedigheid of galzucht, de inwendige kwetſing der ooren door vliegen of inſekten, bijzonder door de horzel, de bremvlieg enz. veroorzaakt, de kwetſing van den neus, maar allerbijzonderst krijgt eene Koe en vooral een Stier de kol uit teeldrift, in den brons- of teeltijd, wanneer een Stier

Oorzaken van de kol en dolligheid der Koeijen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdst.

vooral zoo woedend wordt, dat hij zelfs de aarde en al wat om hem is, met hoornen en voeten al brullende omwroet. De Koeijen krijgen de kol, als men de Kalveren te lang bij haar laat, en dezelve dan wegneemt, als wanneer hare woede door niets kan getemd worden; eene Koe kan zelfs aan het kolderen geraken, als zij langzaam bij eenen en denzelfden Boer geweid is, en al dien tijd andere Koeijen tot vaste gezellinnen gehad heeft, en vervolgens aan een ander verkocht wordt en bij andere Koeijen komt; kortom, de Koe kan zoo wel als een Mensch kwijnend kolderen en half of geheel zinneloos worden over aandoeningen, door welke zijne dierlijke gemoedsbewegingen getroffen worden: meerder kan men er ook niet van zeggen.

Dat de kol of dol ook door betoovering zou kunnen veroorzaakt worden, behoort onder de vooroordeelen en bijgeloovigheden, welke niet genoeg kunnen worden tegengegaan, ten einde deze bijgeloovige denkbeelden geheel uit te roeijen.

Hiermede ook de ziekten, welke in de zintuigen der Koeijen plaats kunnen hebben, zijnde afgehandeld, zoo gaan wij over tot het beschrijven van de verdere inwendige ziekten, waaraan zij onderhevig zijn.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Handelende over de inwendige ziekten der Koeijen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst. De inwendige ziektens der Koeijen.

Thans zullende overgaan tot het beschrijven van de inwendige ziektens der Koeijen, zoo zullen wij dezelve mede in eene bepaalde order voordragen, en deswegens de volgende rangschikking aannemen, als:

1. De ziekte van het Voorstel, bevattende die der borst en der edele levensdeelen. welke daarin besloten zijn.
2. De ziekten van het Middenstel, bevattende die van den Buik, mitsgaders die der Levensvoedende Ingewanden.
3. De ziekten van het Achterstel, bevattende die der voortteelende en uitwerpende deelen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

De ziekten van het Voorſtel en der Borst het eerſte voorkomende, kunnen gevoeglijk wederom verdeeld worden in de navolgende onderdeelen.

1°. De gebreken der Slokdarm.
2°. De gebreken der Longe.
3°. De ziekten van het hart en den omloop van het Bloed.

Volgens deze onderſcheidingen gaan wij uu voort met denzelven te beſchrijven.

De ziekten der ſlokdarm zijn die ſoorten, die veroorzaakt worden door toevallige aandoeningen, of door gevolgen van inwendige ziekten.

Die van de toevallige aandoeningen zijn alrede beſchreven bij de verhandeling over de Kliergezwellen, de gevolgen der Snot, het inſlokken der Echelen enz. komende dit hier ſlechts in aanmerking om de geregelde rangſchikking te behouden.

Onder de ziektens der Koeijen, waardoor ook de ſlokdarm wordt aangedaan, is er eene waardoor de ontſteking der ſlokdarm zoo ver kan komen, dat de doorzwelging belet, en de werking der longepijp belemmerd wordt. Deze kwaal is bij de Landlieden bekend, als verkoudheid, hoest en de koch

De Koch of Kuch der Koeijen en die der Kalven.

De *Koch* of *Kuch* is openlijk eene aanhoudende prikkeling aan de ſlokdarm en de longeklep, welke zoo onophoudelijk is, dat de longepijp genoegzaam geen oogenblik

blik ter ademhaling, en de slokdarm geen rust ter doorslikking der spijze of drank heeft. Het is dezelve kwaal, welke bij de Menschen bekend is onder de naam van hoest, kuch, verkoudheid en kinkhoest. De jonge Kalveren zijn mede aan de Koch of Kuch onderhevig, maar men moet onderscheid maken tusschen de Koekoch en de Kalvenkoch. De Koch wordt onderscheiden in de gewone Koch of Kuch, die doorgaans met snotterige slijm en oplossende fluimen verzeld is: daar de Kuch- of Kughoest eene drooge hoest is, die de longe aandoet: waarom onze oplettende Landlieden dezelve onderscheiden in drooge en in natte Koch of Kuch, hetwelk inderdaad wel in acht dient genomen te worden, nademaal de eene ligt geneest, doch de andere doorgaans doodelijk is: zij treft ook veel de eerstgeboren Kalven, wordt dan de *Kalverziekten* genaamt, en is in *Holland* vrij gemeen bekend.

Oorzaken der Koch of Kuch.

De oorzaken der Koch zijn verschillende, wordende veroorzaakt door slecht voedsel, door slecht water of drank, door overdrijven, zweet of vermoeijing, doch voornamelijk door de uitwerksels der luchtgesteldheid, en eindelijk door ouderdom of eenige kwijnende ziekte.

Oorzaken van dezelve door voedsel.

De eerste soort, namelijk door spijze, is, als de Koeijen slecht voedsel krijgen, als daar is rotachtig hooi, hooi, dat in den barg verbrand, geschroeid of verstikt is, of te lang in het zwad gelegen heeft, of morssig be-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

behandeld wordt, ook door flecht gras, vooral door het zoogenaamd Heeremoes, Paardeftaart, de Distelplanten en Hanekamkruit, dat op fchrale Geestgronden groeit, en waarvan meest altijd de Koeijen eerst aan de kuch, daarna aan kwijnende herkaauwing, en eindelijk aan het longevuur en bloedpisfen geraken, zijnde dit de gevaarlijkfte kuch, en welke zich door hare fchrale droogheid fpoedig doet kennen. Minder gevaarlijk is de *Vreetkuch.* Deze krijgen de Koeijen door overmatig en gulzig eten, als wanneer zij de maag zoo dik vol proppen, dat zij naauwelijks kunnen herkaauwen, of zoo men zegt, opkaauwen, of zij moeten de fpijze al kugchende in den flokdarm opwerken; welke kuch vermindert, naar mate de eerfte maag ontlast wordt: deze gulzigheid is vele Koeijen eigen, zoo dat zij, bij elkander op ftal zijnde, uit wangunst, aan de naastaanftaande Koeijen, het hooi of ander voedfel ontnemen, en zich, zoo als men zegt, tot barstens toe vol eten. Dit kugchen, door veel eten veroorzaakt, is veelal oude Koeijen eigen, en wordt eindelijk een gewoonte. De Landlieden geven er ook weinig acht op, doch niet te min is zij vervelend als zulke Koeijen op ftal ftaan, want zij kugchen doorgaans met zulk een borlachtig gebrom en kreunend geluid, dat het verveelt. Oplettende Landlieden kennen dat foort van Koeijen wel, en gaan daarom, onder het plegen of voeren, doorgaans met

een

een ſtok of hooivork langs de reep, om die gulzigaards wat te beteugelen, en het hooi zoo te verdeelen, dat elke Koe zijn aandeel krijgt.

HET RUNDVEE; V. Afd. VIII. Hoofdſt.

Oorzaken van de Kuch, door drinken, bijzonder als de Koeijen bezweet zijn.

De gevolgen der Kuch, welke door drinken veroorzaakt wordt, zijn dikwerf geduchter. Buiten en behalve ſtinkend ſlecht water, is er, gelijk bij de Menſchen, niets nadeeliger voor eene Koe, als dat men dezelve kil, koud water te drinken geeft eer zij gevoerd zijn, vooral op de ſtallen, (zijnde zulks in het land niet te beletten.) Ook moet men nooit eene Koe, wanneer zij door drijven in het zweet is, plotſeling koud water geven, en ook nooit in eens volop, maar wachten tot het dier allengs bekoeld is. Men moet aan de Koeijen, in dit geval, nimmer koud water tegen de liezen werpen: dit zou zeer ſchadelijk zijn, vooral aan eene Melk-koe of aan eene met kalf zijnde, omdat het de elder zou doen klonteren en buikpijn veroorzaken.

Oorzaken van de Kuch, door de uitwerkſelen der luchtgeſteldheid.

Wat de uitwerkſels der luchtgeſteldheid aangaat: deze zijn het allergeduchtſte, vooral in ons Land, als zijnde ons klimaat onderworpen aan eene aanhoudende afwisſeling van hitte en koude, drooge en vochtige lucht, regen, hagel, ſneeuw, mist, zeedampen enz. Alle welke verandering, even als op den Mensch, ook op het vee invloed hebben. Men noemt deze aandoening doorgaans *Verkoudheid* (*Rheumatisme*). Veelal worden verſchillende kwalen op verkoudheid toegepast: intusſchen is de hier bedoelde

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Kuch een uitwerkſel van ware verkoudheid, dewijl door een gevatte koude de poriën der huid te ſchielijk geſloten, en voornamelijk de kwijlklieren en de neuszenuwen verſtijfd en verſtopt worden; hetgeen dan eerst in ligte verkoudheid, de neus doet druipen en de ſlijm of kwijl er uitvloeijen, die vervolgens verdikt en eindelijk brandig en ontſtekende wordt: waaruit dan eene moeijelijke kuch volgt, die eerst droog, daarna ſlijmerig, eindelijk geheel ſnotterig of rogchelend wordt; welke rogcheling, indien de ſnot doorzet en de Koe uit den muil en neus verdikte ſtoffe ontlast, de aanſtaande beterſchap voorſpeld, maar ingeval de kuch en ſnot- of kwijlloozing ſchraal, de ademhaling kort, het herkaauwen traag en het dier treurig blijft, dan voorzeker zijn het teekenen, dat de ſnot en zware ſtoffen de longen en ſlokdarm dermaten hebben aangedaan, dat er een volſtrekte gevaarlijke heete verkoudheidskoorts op volgt, die zelfs tot beſmetting kan overſlaan, waaruit dan zeer vele ſchier ontelbare ziekten, en zelfs een ſoort van aanſtekende ziekte kan ontſtaan: derhalve is het van het grootſte belang, dat men op de verkoudheid der Koeijen, in dit geval, oplettende is; als mede dat men de Koeijen niet te lang aan het gure weêr laat blootgeſteld, maar dezelve in tijds op ſtal haalt, en des winters de ſtaldeuren en venſters, vooral aan de windzijde, geſloten houdt, en men voorts alles aanwendt om

de

de Koeijen te helpen. De dekkleeden zijn algemeen in ons Land in gebruik: zij zijn van nut, doch ik heb er tegen, dat men dezelve in regentijden lang op het beest laat liggen, omdat ik mij verbeeldde dat zij dan van zelve, op den huid opdroogende, de huid te veel broeden, of te weinig verwarmen, en somtijds zelve door de vocht, die in den huid trekt, verkoudheid, ten minste eene zeer ligte kuch kunnen veroorzaken.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Oorzaak der Kuch, door ouderdom enz.

Eindelijk is er eene *Kuch*, die door ouderdom aan de Koeijen bijblijft, en meestal een overblijfsel is van eene zware kuchziekte, en zeer zeker aan Koeijen die lang aan de longezucht gekwijnd hebben, en daaruit een kortademigheid hebben overgehouden, eigen is. Veeltijds hebben dezulken ook eene onregelmatige oprisping, of zeker gesnik in het doorslikken, als een oprisping van winden: dit noemt men dan *Hik-* of *Snikziek*, of ook wel *Snorkziek*, dat aan vele oude Koeijen zoodanig eigen wordt, dat men dezulken des nachts en in den slaap sterk hoort kreunen, snorken en smakmuilen; dan deze en dergelijke soorten van kugchen of kogchen zijn niet zoo zeer als ziekten, dan wel als natuurlijke eigenschappen aan de oude Dieren, even als aan de Mensch, eigen, die bij het klimmen zijner jaren, dergelijke eigenschappen of gewoontens, inzonderheid bij de ademhaling, bekomt.

Hikziek, Snikziek of Snorkzk.

Middelen tegen de Kuch.

Nu kunnen wij niet nalaten, om buiten de reeds opgegeven middelen tegen de kuch, noch

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

nog melding te maken van eenige bijzondere middelen, welke bij onze Landlieden niet zeer bekend zijn, alhoewel dezelve door de Mediciinmeesters in kuch of verkoudheid der Menſchen gebezigd worden, als daar zijn: afkookſels van verzachtende kruiden, gelijk Maluwe, Althea-wortelen, ook het Hoefblad (*Tusſilago*), het welk wij ſterk aanraden, omdat het overvloedig in ons land groeit in die ſtreken, alwaar waterachtige verkoudheid het vee dikwijls aandoet, als in lage veen- en drasgronden. Men kan deze bladeren en wortelen in water ruim opkoken; want te veel kan hier geen kwaad; en wanneer men dan wat gewone ſijroop er doormengt en het de Koe ingeeft, verzacht dit gewis de kuch. In *Zwitſerland* bezigt men, volgens opgave van den Veedoctor DE VILAINE, onder anderen, de Arabiſche gom, ruim geweekt en ontbonden in warm water, tot dat dezelve geſmolten is, zijnde een once gom in een of een en een half pint water geſmolten, genoeg, om een of tweemaal daags aan de Koe in te geven, het welk zeker verzachtende in deze ziekte is: dan, naar mijn oordeel, moet men dit meermalen daags, al ware het met kleiner hoeveelheid, ingeven, en er het verhemelte, de tong en den neus mede verkoelen, als wanneer de Koe natuurlijk dit gomwater ook zoude aflekken, en dus met de chijl doorſlokken.

Onze Landlieden, en vooral eenige *Noordhollanders*, kennen ter genezing der kuch eeni-

eenige natuurlijke remedien, die (hetgeen zijne opmerking verdient) nagenoeg overeenkomen met eenige nieuwe ontdekkingen der hedendaagſche; namelijk: zij nemen het mosch (*Lichen*) van beuken of eikenboomen, ſnijden het fijn en geven het de Koe, onder zemelen vermengd, te eten, waardoor doorgaans de kuch genezen wordt.

Voor de Kalven, wanneer die de kuch hebben, koken zij Alants-wortel en Selderij-wortel, of wel Selderij met Zuring, in Zoetwei, tot een ruim ſap, en geven het de Kalven te drinken: zijnde dit meestal van goed gevolg.

Anderen nemen hun toevlugt tot aderlaten en ſap van Longekruid, dat goed is; maar dan moet men vooronderſtellen, dat de hoest of kuch uit ontſteking der longen ontſtaat, in welk geval de hoest of kuch uit een ander oogpunt moet beſchouwd worden, en wel als de Longezucht.

De Longezucht.

De *Longezucht* is eene zeer geduchte en algemeen bekende ziekte der Koeijen: van dezelve is in ons geheele werk, telkens daar het te pasſe kwam, het een en ander gezegd, inzonderheid in het eerſte Hoofdſtuk der derde Afdeeling, waarin wij de longen beſchreven hebben: wij zullen deze ziekte nu verder beſchrijven.

De *Longezucht*, dat men ook het *Longevuur* noemt, en de aanſtekende beſmetting, die deze kwaal eigen is, inzonderheid in de Koeijen, is eene verſtopping der fijne bloedvaten, die zich naderhand tot verhar-

din-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

dingen aanzet, daarna den omloop des bloeds, in de longen, ftremt, eindelijk de luchtaderen bezet, en de klieren tot eene wezenlijke verkalking of vertering doen overgaan, waardoor dan de long tot eene volkomen verrotting en uittering of tot eene geheele verdrooging overgaat. Het is dezelfde ziekte, die in de Menfchen zoo geweldig woedt, onder den naam van aamborstigheid, tering, benaauwde borst enz.; het is dezelfde fmet, die fommigen gelooven, dat met de geboorte van het eene geflacht tot het andere overgaat: althans bij de Landlieden is het algemeen als aangenomen, dat het Longevuur van de eene Koe tot de andere overflaat, en vooral dat een Kalf er mede aan onderhevig is, wanneer het door eene Koe is voortgebragt, welke het Longevuur heeft. Evenwel ben ik voor mij zoo fterk in dit gevoelen, ten aanzien van de befmetting onder de Koeijen, niet, omdat ik bewust ben, dat men onder eene drift Koeijen er veelmalen vindt, die nevens en met elkander grazen en ftallen, waarvan er fommigen geheel vrij van het Longevuur blijven, offchoon anderen van dezelve ten fterkfte er mede befmet zijn.

Ondertusfchen blijft het ontegenzeggelijk waar, dat deze kwaal jaarlijks eene menigte Rundvee wegfleept, en dat onder die, welke door de Vleeschhouwers geflagt worden, er een vrij aanmerkelijk getal is, dat er meer of min mede befmet is, hetgeen zij ook dadelijk aan de longen ontdekken. Wij zul-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

zullen de kenteekenen en de, bij de Landlieden en Koemeesters, bekendste geneesmiddelen opgeven.

Uitwendige kenteekenen van het Longevuur.

De uitwendige kenteekenen, waardoor een Veeman het eerst het Longevuur ontdekt, zijn over het geheel al vrij opmerkzaam.

Onze Landlieden erkennen de beginsels van het Longevuur daaraan, dat de Koe sluik en dun wordt, veeltijds hoest of kucht en steent, en het hart met een zekere logge polsslag slaat. Deze hoest moet men wel onderscheiden van de kuch of hoest, hier voren beschreven: zijnde de hoest, hier bedoeld, de *Longehoest*: zij is altijd verzeld van een soort van sluipkoorts. Onder het longehoesten breekt de Koe het zweet uit, de nekharen rijzen en staan stijf: wanneer deze hoest in het begin niet ontdekt en genezen wordt, dan veroudert zij en wordt ongeneesbaar.

Longehoest of kuch.

De oorzaken van deze Longehoest en Longezucht worden verschillende opgegeven: er zijn er, die willen, dat dezelve ontstaat uit het eten van nadeelige kruiden, als daar is de wilde zuring, hanekam en paardenstaart, of van slecht en schraal bedorven hooi, of hooi, dat verschroeid is door te sterk broeden; anderen, niet zonder reden, staan in het gevoelen, dat het drinken van onrein water, het staan en eten op een muffen en morsigen stal, er oorzaken van zijn. Onder de ziekten, door insekten veroorzaakt, hebben wij onze gedachten gezegd, dat ook door

Oorzaken van dezelve.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

door de inademing van onzigtbare wormpjes en vliegjes de long kan ontſtoken worden,

Dat een onreine en geſloten koeſtal een bedorven lucht kan veroorzaken, en deze door de Koeijen wordende ingeademd, zeer veel tot de oorzaak dezer ziekte kan toebrengen, is zeker; vooral als men die voegt bij de oorzaken, die uit bedorven bloed en ſpijsvertering ontſtaan: men kan en moet dan vooral ook deze oorzaken gadeſlaan; want het is genoeg bekend, dat Koeijen, die aan de Longezucht kwijnen, ook een bedorven adem hebben, welke men duidelijk rieken kan; maar bovenal is dikbloedigheid ook kenbaar in de Longezucht, door zekeren uitſlag, welke aan den muil en het verhemelte zich openbaart: zoo dat ik alle andere begrippen daar latende, voor mij geloove, dat bedorven bloed een der allervoornaamſte oorzaken van de Longezucht is, zoo dat deze eene ziekte nooit beſtaat zonder de andere: waarom wij ook, alvorens van de beste geneesmiddelen te ſpreken, eerst dienen op te helderen, wat men door kwaad bloed, in de Longezucht en andere kwalen der Koeijen, moet verſtaan.

Kwaad bloed, bloedziekte.

Kwaad bloed, waarvan de uitwendige gevolgen, als vurigheid, uitſlag, ſchurft, de pof, en andere dergelijke kwalen, alrede ordelijk beſchreven zijn, komt hier in een ander opzigt voor; te weten: op de longen en ingewanden, de koorts en wat meer tot het inwendig geſtel der ingewanden behoort.

hoort. De kwaadbloedigheid is, even als het longevuur, aan onze Landlieden dermate bekent, dat zij deze kwalen noemen: *Bloedziekte, aan het Bloed kwijnen.* Deze *Bloedziekte* is zoodanig verknocht aan het longevuur, dat wij den eenen niet kunnen verklaren zonder den anderen, om redenen, dat en de omloop van het bloed en de ademhaling, in één woord, alle in- en uitwendige ziekten afhangen van het gezond gestel dezer deelen; overal waar aderen, slagaderen, klieren, spieren en zenuwen worden aangedaan, aldaar is het bloed tegenwoordig, en naar mate, dat hetzelve zijne gezonde en geregelde omloop mist, zoo is het de allereerste oorzaak van alle kwalen, en wie is wijs genoeg, om in alle deze verborgenheden in te dringen. Het is in dit geval onze opmerking alleen, het is die begaafdheid van het menschelijk vernuft, om hier omtrent te denken, te overwegen en te besluiten.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Uitwendige kenteekenen der Bloedziekte.

De kenteekenen der bloedziekte zijn deze volgende: wanneer eene Koe, een Os of Stier het haar heeft opstaande, of niet glad glooijende, als zij kwijnt en lusteloos is, log in hare schreden, de oogen luikende en als schemerende zien, den hals loom nederwaarts bukt, de muil kwijlende en slijmerig is, eenige roodheid in de oogen zich vertoont, de staart hangt en het dier er weinig mede kwispelt, de ruggegraat stijf schijnt te zijn, het dier flaauwtjes en bij pozen graast, zonder eetlust, en voorts on-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

der het herkaauwen lusteloos is, de afgang ſlap en dik of in den hoogſten graad bloedig is, en de pis bij kleine pozen ontlast, eindelijk als het geheele ligchaam kwijnt, dan kan men verzekerd zijn, dat het dier kwaadbloedig is: komt er eene drooge kuch bij, dan weet men, dat er de longezucht bij tegenwoordig, en dat ook het overig geſtel der ingewanden ontſteld is. Wat men wijders door kwaad bloed verſtaat, is algemeen genoeg onder de Menſchen bekend. Men noemt een log, gramſteurig, melankoliek, kwijnend Mensch kwaadbloedig; komt er galziekte, galzucht bij, dat men de gal door het bloed noemt, men houdt deze voor ongeneesſelijk. Dit zelfde erkennen de Landlieden, want zij zeggen, zoo de geelzucht bij kwaad bloed komt, is de Koe aan eene ongeneeslijke bloedzucht en longevuur onderworpen; en in der daad is het vooral in het Rundvee, dat het bloed in den hoogſten graad verderfelijk is, gelijk in het eerſte Hoofdſtuk der derde Afdeeling van dit werk is betoogd, en hierdoor heeft het longebloed, wanneer het bedorven is, ook in de longezucht der Koeijen, meer dan in eenig ander dier, zoodanige geduchte uitwerking, dat eindelijk de geheele long vol van dikbloedige korrels wordt, en geheel verdroogt, verkalkt en uitteert, gelijk dan ook de Koe zelve er aan kwijnt en ſterft; evenwel kan men het longevuur en kwaad bloed uit tweederlei oogpunten beſchouwen: eerst als langzaam

zaam toenemende, zoo dat de Koe als ter fluik jaren daaraan kwijnt, zonder merkelijke uitwendige teekenen: ten andere, dat dezelve zoo heet en ontstekende en tevens bloedrottende is, dat binnen weinig tijd de Koe sterft, en in dit geval is dezelve mogelijk besmettende, hetgeen bij de beschouwing der Veepest nader zal ontvouwd worden. Wij zullen nu eenige, bij onze Landlieden best bekende, geneesmiddelen tegen deze ziekte opgeven.

HET RUNDVEE. V Afd. VIII. Hoofdst.

Genees-middelen tegen de longezucht en bloed-ziekte.

De eerste en voornaamste, als voorbehoedende, middelen, bestaan, zoo als gemeld is, in eene wel gezuiverde schoone stal, frissche waterslooten, eene goede weide en goed gezond hooi en voeder. De tweede is de aderlating, vooral gedurende de zomerhitte, of op de minste teekenen van drooge kuch: deze behandeling is zoo algemeen en wel bekend bij onze Landzaten, dat ik er velen ken, die, al is hun Rundvee gezond, evenwel hetzelve op zekere tijden, vooral als zij eenigen tijd in het veld zijn geweest en met Kalf zijn, of vet geweid worden, of na den hooitijd, als zij op het etgroen gaan grazen, aderlaten. Er zijn Koeijen, welke er zoo aan gewoon zijn, dat zij, zonder gedreven te worden, komen bij die gene, welke de aderlating zal doen, en zich gewillig en vrolijk eenig bloed laten aftappen. Voorts houden de Landlieden voor heilzaam de oude bekende remediën, namelijk: een once Veneetsche Driakel, met een half pint wijn azijn en

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

pekel vermengd, en geven dit aan de Koe koud in: dit middel verſterkt zekerlijk de maag, en kan het bloed verkoelen en verdunnen.

Voor de drooge hoest, als die door het prikkelen van het longenbloed ontſtaat, is almede eene vrij goede remedie gemeen: men neemt jonge uijen of prei en ſtampt die fijn, men mengt het moes met ongezift tarwenmeel en wat ſiroop, en geeft dit aan het dier te eten: zij eten het gaarne; of ook menge men er lijnzaadkoek door, dit verzacht de longekuch, en ook de andere hoest, uit wat oorzaak die ook ontſtaat.

Bij de *Brabanders* is de prei of pareije, ook de knoflook tot ſap of pap geſtoten en met witte wijn en honing vermengd, insgelijks als een goed middel bekend.

Behalve de uijen of pareije, die ik genoegzaam bij allen als een behoedmiddel tegen de longezucht vinde aangeteekend, is nog bekend, het wrijven van den neus met looksap; ook om inwendig in te geven: olie van noten met aluin, in rooden wijn gekookt, of lauwrierbladen, in witten wijn geweekt, ook mijrthebladen; ſommigen gaan verder, en koken een handvol zevenboom en een goed deel alantswortel met groene hondsdraf in zoetwei op, doen er dan een once *Cremor Tart.* in, en laten het ſap kleinſen, daarna door een doek gegoten, laten zij de Koe dit opſlobberen met zemelen of roggemeel, of ook lijnkoek, wel-

ke

ke remedie mij berigt is ongemeen goed te zijn: het welk ik ook wel wil gelooven, om de bekende kracht, die den zevenboom over het algemeen in dergelijke soort van ziekten bij de Paarden heeft, en daarvoor bij de Paarden-doctors bekend is.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Meerder en velerlei geneesmiddelen tegen deze kwaal zijn er hier en daar bekend, die veelal op hetzelfde uitkomen, doch de opgenoemde zijn de voornaamste.

Ziekten van het Hart.

Het Hart, die onbegrijpelijke levensbron, is ook in de Koeijen dat onbegrijpelijk werktuig, van welker gezonde werking of verdrukt vermogen alle gezondheid en ziekte wederkeeriglijk afhangt. Alle ziekten, hoegenaamd, het zij die der beenderen, der spieren, der klieren, der zenuwen, der ingewanden, der zintuigen, komen neder op dat wonderlijk werktuig het *Hart*. Het is ook uit onze beschrijving van het hart overvloedig te zien, dat de omloop des bloeds in het hart eindigt of daaruit ontstaat: dit ontslaat ons dan, met reden, van de herhaling dier zaken, welke men in de beschrijving van het hart en de longen, in het eerste Hoofdstuk der derde Afdeeling dezes werks, kan vinden.

De ziektens van het hart zijn hier zoo zeer niet die aandoeningen, die het hart gevoelt, door de gevolgen van uitwendige of ook wel van inwendige ziekten, die uit oorzaken ontstaan, welke buiten de lijdelijke werking van het hart, op hetzelve werken, als, bij voorbeeld: verwondingen, been-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

breuken, uitwendige aandoeningen door de luchtgesteldheid, smetziekte, schurft, vurigheid, kwaad voedsel, en, in één woord, allerlei ongesteldheden van andere ingewanden, zonder dat die uit het hart zelve ontspruiten. Het hart der dieren is, vooral in de zoodanige, welke hetzelve tweehollig hebben, zoodanig in zijne eigene zelfstandige werking, dat het alle ziekten en gebreken zoo lang wederstaat als eenigzins mogelijk is, ja tot de uiterste levenskracht en den laatsten snik des levens, doet het hart nog alle poging om zijne werking uit te oefenen, tot dat eindelijk deszelfs werking, door te veel of te weinig bloeds, en vooral door verdikking en onregelmatige vermenging der vochten, eindelijk ophoudt en de dood het gevolg is.

De ziekten van het hart, het zij uit- of inwendig, hebben dan ontegenzeggelijk hare oorsprong uit de gesteldheid der vochten, en deze gesteldheid ontstaat wederom uit het bloed zelve.

Het bloed der dieren, en vooral dat der Koeijen, is aan geduchte ontstekingen en zamenstolling onderhevig, en veroorzaakt dan ook in de vaten van het hart aanzettingen en verstramming, die, behalve de natuurlijke verdrooging, welke door ouderdom ontstaat, ook voornamelijk uit verkeerde en bedorven spijsverteering, chijl en piswording gebooren wordt, en het hart aandoet. In dit opzigt nu, komt dan het verdikte bloed, hier voren, in dit Hoofdstuk, alrede,

Verdikt bloed.

de, onder de naam van bloedziekte of kwaad bloed, beſchreven, in aanmerking, als mede het zoogenaamd lendebloed, het welk men in het derde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling beſchreven vindt: maar het eigenlijk verdikt bloed, dat het hart zelve aandoet, is weinig onder de Landlieden bekend, of er wordt door hun weinig acht op gegeven; ik bedoel hier de bekende klonteringen van het bloed en zoogenaamde hartpolijpen, welke wij mede in het eerſte Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes Werks, reeds hebben beſchreven, namelijk die aanzetting van het bloed, die zelfs tot verharding overgaat en een ſoort van beenachtige takjes in de holle aderen en ſlagaderen formeert.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

Hartpolijpen of Beentjes in het hart.

Deze Bloedverdikkingen zijn bekend onder den naam van Hartpolijpen, (*Polijpi Cordis*), wanneer eene Koe daarmede bezet is, is dezelve vatbaar voor beroerten en een ſchielijken dood. Deze kwalen ontdekken zich in de Koeijen, door hetgeen de Landlieden *Hartvang* noemen.

Hartvang.

Hartvang is, als de Koe eensklaps, als door een beroerte getroffen, nedervalt, geweldig met de pooten ſlaat, en daarop ſchielijk ſterft: de Koeijen zijn er evenwel zoo vatbaar niet voor als de Paarden. Eene Koe kan bevangen worden door overdrijven of koorts; dan dit bevangen is geheel onderſcheiden van den Hartvang, dien wij hier bedoelen. Deze is volſtrekt oorſpronkelijk uit dikbloedigheid en klontering des bloeds. Men kan dit ontdekken aan den tragen polsſlag; wanneer men

aan de linker lank der voorpoot tast, welke plaats de Landlieden zeer wel bekend is: wijders aan eene ſtremming in het melk geven, en dan aan de loomheid der Koe zelve, het welk zwoegen genaamd wordt, en hier wel te onderſcheiden is van het zwoegen, in het tweede Hoofdſtuk dezer Afdeeling, bij de ziekte, genaamd: *gezwollen ſpieren*, beſchreven.

Zwoegen. In het *Zwoegen*, hier bedoeld, vertoonen zich weldra alle teekenen van traagheid en loomheid in het voortſtappen; zoo dat de pooten als naſlepen. De drooge hoest verzelt gewoonlijk dit ſoort van zwoegen, en duidt de dikte van het bloed aan. Ook eet het dier lusteloos en bij poozen. Hier tegen is als geneesmiddel, vooral in *Noordholland*, bekend: de meergemelde Veneetſche Driakel, waarvan men een tinnen lepel vol, met vleechpekel vermengt, aan het beest ingeeft, en hetzelve aderlaat, dan in dit geval ontbreekt er eene oplettendheid, die wel gebruikt mogt worden: namelijk: men weet dat de Chirurgijns, bij het aderlaten der Menſchen, het bloed in een bekken of kom vangen, en het daarna bezigtigen, om uit de ſtolling of ſcheiding der weivochten, en de kleur en korst van het bloed, over ontſteking of dik- of dunbloedigheid te kunnen oordeelen. De Landlieden daarentegen laten het bloed op den grond uitloopen, en bekreunen er zich weinig aan, om het in een emmer of iets dergelijks te vangen, en daarna te bezien: alleen bezien zij den plas,

die

die het bloed op den grond veroorzaakt; is het bloed rood en schuimend, dan oordeelen zij dat het beest wel is, maar als hetzelve dik en zwart is, erkennen zij dikbloedigheid, en herhalen dan veelal nu en dan de aderlating. Hoe dit alles zij, het is bij hen bekend, dat eene Koe of te dik of te dun bloedig kan zijn.

Hart-klopping. In deze gevallen kennen onze Landlieden, buiten de hartklopping, veelal deze gebreken; het zij door een flaauwen, loggen of vluggen polsflag, maar wel allermeest uit zeker soort van blijnen of gezwellen aan de borst, aan de voorste ribben, de lenden enz. dat zij bloedvinnen noemen.

Bloed-vinnen. *Bloedvinnen*, zijn builen onder den huid, die vol dik bloed zijn, het welk als tot een geronnen is. Zij moeten wel onderscheiden worden van de pofbuilen, de gezwellen door de steken der horsels veroorzaakt, en van de kliergezwellen. Zij vergezellen somtijds het zoogenaamd lendebloed, in het derde Hoofdstuk dezer vijfde Afdeeling beschreven, en genezen niet dan door doorvlijming of etterwording.

Dunbloe-digheid. Wat nu betreft het al te dun bloed, hier aan zijn zeker niet minder eenige ziektens toe te schrijven. De Landlieden, over het algemeen, erkennen hierin veelal niet alleen de oorzaak der waterzucht, de loop en andere kwalen, maar ook weten zij de Koeijen vrij wel, in dit geval, te helpen: als eene Koe dunbloedig is of te weinig bloed heeft, vind ik bij een ervaren Koemeester

voorgeschreven twee mengelen oud bier, twee a drie pond roggebrood en een halve kop boter, onder een gekookt en bekoeld zijnde, geve men het aan de Koe te drinken, het welk zeker eene goede uitwerking zal hebben, zijnde het bekend hoedanig het bloed der menschen, door het veel drinken van zwaar oud bier verdikt wordt.

Gevolgen van kwaadbloedigheid.

Wij zullen nu onze gedachten vestigen op den invloed, welke het hartebloed op de smet- en andere koortsen der Koeijen heeft.

Pestbloed en Pestkoolen.

Onder de voornaamste en allergeduchtste uitwerkselen van kwaadbloedigheid, moet men hier brengen, hetgene men *Pestylakken*, *Pestbuilen* en *Pestkoolen* noemt, en welke door de *Franschen*, *Tachet*, (Pestvlak) genaamd worden. Zij treffen ook onze Koeijen, doch in *Europa* op verre na niet zoo dikwerf als in heete klimaten. Ik vinde er althans bij onze Schrijvers weinig gewag van gemaakt, en onze Landlieden weten er geene bepaalde onderscheiding van; evenwel zijn er die dezelve kennen: de meeste verwarren die waarschijnlijk met de bloedvinnen, daar zij zeker naast bijkomen, ook met de bloedblijnen en steenpuisten (*aposteumen*), of brandige uitslag. Ik voor mij heb dezelve nimmer gezien noch opgemerkt, ten zij in de smetvlakken der veepest, waarvan op zijne plaats nader zal gesproken worden; wij geven dus op hetgene men er met grond, volgens bekomen narigten, van kan melden. Men beschrijft dezelve eerst als blaauwroode vlekken, die

schie-

ſchielijk opzwellen, tusſchen de fijnſte vliezen van den opperhuid en den vetrok, alwaar zij den fijnen opperhuid (*Epidermus*), geheel en al afſcheiden en een blaar maken, die terſtond vol dun zwart bloed oploopt, even als dat ſoort van bloedblaren, welke men door knelling bekomt; deze bloedvlekken nu verharden zoodanig den fijnen huid, dat dezelve even als dun fijn krakend pergament wordt, en zetten zich weinig tot etteren, maar ontſteken ſpoedig, door naastaan voortſnellende vlekken, den tusſchenhuid, en deze vervolgens den geheelen vetrok en het ſpiergeſtel; daarna ſlaan zij tot het inwendige over, en aldaar vereenigende met de beſmetting die in het bloed en deszelfs vaten omzwerft, ſlaat de ſmet tot het hart en de longen over, en in weinig tijds is het dier dood; intusſchen blijven de teekenen uitwendig het kenbaarſte. Deze vlakken ontſtaan zeer zeker uit eenen hoogen trap van bedorven vochten en kwaad dik bloed; hierom is het uitſnijden en het branden van dezelven niet ongeraden, en voorts zoodanige middelen, welke tegen ontſtekende ſmetpuisten reeds zijn of zullen worden opgegeven: ook moet men vooral de Koeijen, welke er mede beſmet zijn, dadelijk afzonderen. Tot dergelijke bloedſmet kan men ook brengen de ſmet, welke door de beet van dolle Honden veroorzaakt wordt: deze kennen onze Landlieden zeer wel, en zij beſchrijven de teekenen daarvan, overeenkomstig die der gemelde pestvlakken, ja vele

vele vermoeden dat dezelve daaruit ontſtaan, of wel door eenige beſmetting van eenig kreng of ontſteekend vergif, dat lang of kort in het bloed is vermengd geweest, en eindelijk met bederf uitſlaat, welk gevoelen zeker zoo onaannemelijk niet is, of het is gewigtig genoeg, om deswegens nadere naſpeuring te doen.

De Koortſen.

Wij gaan over tot de Koortſen. De *Koorts*, eene zoo algemeene ziekte onder de Menſchen, treft ook de Koeijen, doch zij zijn ons op verre na in die geregelde onderſcheidingen, onder deze dieren niet bekend, als wel onder de Menſchen, bij voorbeeld: van anderendaagſche en derdendaagſche koortſen der Koeijen, weten wij weinig met grond te zeggen: niettemin kennen onze Landlieden eene koorts, in alle zijne trappen, onder de Koeijen: zij zeggen, dat eene Koe de koorts heeft of krijgt, als zij koud en klam is, bijzonder aan den muil en dat de hoornen koud worden, de Koe zelve huiverig is, even als iemand die de koorts op het lijf krijgt, en daarna de hoornen warm worden en de muil heet, de oogen flinken, hol ſtaan en tranende zijn, het geheele lijf en de huid heet wordt, de pols zwaar is, eindelijk het zweet uitbreekt en zij veel pisſen; dit zijn doorgaans de teekenen van koorts bij de Koeijen. Dit ſoort van koorts is meest natuurlijk, en de Koeijen krijgen die meer of min in het voor of najaar, of in natte zomers. Men gebruikt er weinig middelen tegen, alleen ſnijdt men haar

veel-

veeltijds in het oor of in de ſtaart: in *Braband* en *Frankrijk* mengt men wijngaardsbladeren onder het gras. Onze Landlieden dekken de Koeijen, als zij de koorts hebben, veel met een dekkleed, of zetten ze op droog ſtroo en hooi op ſtal, geven ze wat bier in, en laten ze voorts uitzweeten.

Intusſchen ware het wenſchelijk, dat men eene regelmatige opgave van de kenteekenen, tijden, ſtonden van aanval en afgaan der koortſen konde voordragen; mitsgaders de voorſpellingen der gevolgen, als de duurzaamheid en uiteinden, de heete of koude, langzame of driftige, ontſtekende, brandende, kwaadaardige, beſmettende en ontelbare andere koortſen, zoo als die bij de Medicijnmeesters onderſcheiden worden; dan, dewijl de Landlieden deze naauwkeurigheden niet genoeg aanteekenen noch kennen, en deskundige Medicijnmeesters of Chirurgijns geene aanhoudende waarnemingen daaromtrent doen, en daarenboven dat de dieren ons niet kunnen melden, wat zij bij het aankomen, het midden en afgaan der koortſen gevoelen, zoo moet men meerder naar gisſing en uit vergelijking met de koortſen der Menſchen tot die dezer dieren beſluiten; bij voorbeeld: eene Koe kan ons niet melden, dat zij eenige voorbode van koorts gevoelt, als weedom, huiverigheid, pijn in de lenden, in het hoofd, krimping in de ingewanden, ſchemering, duizeligheid en loomheid, na deze allen moet men raden, en wij weten er niets van met zeker-

HET RUNDVEE, V. Afd. VIII. Hoofdst.

kerheid, dan wanneer de koorts daar is en duidelijk zijne uitwerkſelen vertoont, en weldra de afgaande, aanhoudende, heete, brandige, ſmet en kwijnende koortſen leert onderſcheiden: wij kunnen derhalve hierin niet anders doen, dan onzen lezer en leerling te wijzen naar alle die ſoorten van ziekten, door ons alrede beſchreven, of die wij nog zullen beſchrijven, alwaar men de kenteekenen, gevolgen en uiteinden derzelve wel oplettend zal behandeld vinden.

De Ziekten der deelen van het Middenſtel.

Overgaande tot de ziekten van het middenſtel, zoo komt het eerst in aanmerking de ontſteking van het middenrif, welke ontſtaat door deszelfs nabijheid aan het hart en de longen.

Ontſtoken Middenrif.

De ontſteking van het Middenrif is die ontſteking, welke wij *pleuris* noemen: uitwendige teekenen er van kennen de Landlieden niet duidelijk, ook vind ik dezelve nergens als eene ziekte aangeteekend; evenwel is deze ſoort van ontſteking na den dood of het ſlagten der Koeijen overbekend. Er is geen Vleeschhouwer, die niet let op de gezondheid van het middenrif: wanneer er ontſteking aan plaats heeft, dan is het met blaauwe vlekken, zeer bloedig en met klonterige blijnen bezet, ſomwijlen zelfs met etterbuilen en verzworen vliezen, doch dan ook is het vleesch in den hoog-

ſten

ſten graad ſlecht, en onderworpen aan het onderzoek van door de Overheid daartoe geſtelde lieden, welke het dan afkeuren. Ook is het middenrif aan ontſtekingen onderworpen door de drukking van de lever en de poortader, als dezelve door dikbloedigheid en galziekte is aangeſtoken. HET RUNDVEE. V. Afd. VII. Hoofdſt.

Behalve de ontſteking van het middenrif, komen hier ook in aanmerking de ziekten van den buik en de levensvoedende ingewanden, waaronder te tellen is: 1. de ziekten der lever en galblaas, 2. die der milt, 3. die der maag, 4. die der ommeloop, en 5. die der darmen.

De *Leverziekte*, als de eerſte hier in aanmerking komende, wordt op verſcheidene wijzen benoemd, als: 1. leverzucht, 2. bloedlever, 3. drooglever, 4. leverworm, 5. galzucht. Leverziekte.

Leverzucht is eene ſoort van verdervende verſlijming in de bloedvaten der lever, welke tot eene ſoort van ettering of verſtopping overſlaande, de geheele zelfſtandigheid der lever aanſteekt, en dus, even als in de longezucht, alle de weivaten verlamd en als waterzuchtig maakt, het welk men al vrij veel ontdekt in de geſlagte Koeijen, wier lever ſlap en ſlijmig is: hierom wordt dit ook *Waterlever* genaamd, en misſchien is het wel de eerſte oorzaak der waterzucht. Deze kwaal moet wel onderſcheiden worden van de bloedlever. Leverzucht. Waterlever.

Bloedlever is volſtrekt het tegengeſtelde van Bloedlever.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

van de waterlever; want daar deze de lever verflapt en waterig maakt, doet de dikte des bloeds dezelve als vleesachtig worden, en daar de waterachtige lever er flaauw en blaauwachtig uitziet, zoo is de bloedlever bruin, hoogrood, ja zelfs zwartachtig, dermate, dat de kwabben der lever zoo verdikt worden, dat de zelfstandigheid des levers als vleeschachtig aanwast, en wel zoo vast aan de bloedvaten verbonden is, dat men dezelve niet ongekwetst kan afscheiden, en er zelfs in de inwendige holle en in de poortader spruchtels, verdikte aanzettingen ontstaan, even als de bloedpolijpen in het hart: eindelijk komt die bloedleverziekte tot zulk een hoogen trap, dat de lever als uitdroogt, het welk drooglever genaamd wordt.

Drooglever.

Drooglever is als de lever geheel verstopt is en uitdroogt. waarvan het gevolg is, dat de geheele afscheiding der vochten bederft en de Koe gestadig schuimt en dorstig is. Deze verdrooging der lever is vooral in die landen, waar men door de Osfen den ploeg laat trekken, en waar men dezelve op den dorschvloer laat treden, bekend: ook weten wij, dat in heete en drooge zomers, als er geen water in de slooten is en men de Koeijen niet drenkt, dezelve dan aan eene uitdrooging der lever kwijnen en sterven. De invloed van zoodanige droogten en gebrek aan water wordt men duidelijk gewaar aan de uitwerking, die de lever en andere ingewanden op de scheiding der voch-

ten

ten hebben, want in die omſtandigheden valt eene Koe in het melkgeven ongelooflijk ſpoedig af, zoo dat zij dikwerf ophoudt melk te geven, het welk door de Landlieden genaamd wordt: *uit de Melk raken*, *Melk opſlaan*; welke kwaal dan, voor zoo verre die op de drooge lever toepasſelijk is, hier is aangedacht.

HET RUNDVEE. V Afd. VIII. Hoofdſt.

Van de Melk raken.

De *Leverworm* is eene zeer geduchte kwaal onder de Koeijen: dan dezelve alrede bij de beſchrijving der lever, in het tweede Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes werks, en ook bij die der wormen of inſekten, die de Koeijen beſmetten, in het zesde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling uitvoerig beſchreven zijnde, zoo wijzen wij den Lezer tot die beſchrijvingen.

Leverworm.

De *Galziekte* is onder alle gevaarlijke ziekten der Koeijen eene der geduchtſte, zoo wel als in den Mensch: de Landbouwers kennen dezelve insgelijks in verſcheiden trappen en onder verſchillende benamingen, als onder die van galbloed, geelzucht, overloop van gal, zwarte gal, galſteen enz., welke allen op een uitkomen. De galziekte, onder wat benaming die voorkomt, heeft zijn oorſprong of van te veel of van te weinig gal, de oorzaken ontſpruiten uit de galle in de galblaas, die zich geweldig kan uitzetten. In het tweede Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes werks hebben wij breedvoerig genoeg over de galblaas en galziekte geſproken, en aldaar tevens verſcheiden ſoorten van galſteenen beſchreven, wel-

Galziekte.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

ke wel in de galblaas gevonden worden, waarom wij er niet meer van behoeven te melden.

Met korte woorden zullen wij hier echter de kenmerken dezer ziekte opgeven: als eene Koe aan de galle is, steent zij en is lusteloos, zij eet weinig en bij pozen, de aderslagen zijn stil, de oogen staan brandig, en in volslagen geelzucht zijn dezelve geel, de afgang is dun, zwart en stinkende; in den hoogsten graad van galziekte is in Melkkoeijen de melk zelfs geel; de Koe toont weedom en krimping in den buik te hebben, liggende ongestadig neder en staande dan wederom op; de muil zevert ook veeltijds, en in het opwellen der te herkaauwene spijze wrokt of walgt zij veeltijds, en ontlast eene zekere slijm, dat *galzoode*, *de zoo*, genaamd wordt, en het kenmerk is, dat de galzucht tot in de maag en ingewanden is doorgedrongen; hier en daar drukt men deze galle uit door galsikkel, dat zoo veel beteekent als *galzever*, dat is, galachtige schuim aan den muil. Nog noemt men het de *koekzoode*, dat zoo veel is als een zuurachtige kooking in den krop van de maag, die overschuimt, en dit met eene opborreling in den mond perst. Als nu de Landman door een of andere teekenen de galziekte, van wat aard dezelve ook zij, ontdekt, is het best de Koe aan ontlasting te helpen, de maag te verfrisschen en te versterken, vindende wij, te dien einde, de volgende middelen aangeteekend.

Galzode.

Galzever.

Het

Het oude en voornaamste middel blijft, in het algemeen, het aderlaten, doch sommigen keuren het af, en nemen hun toevlugt tot de *Zeesquille*, met siroop en azijn, dat zeer goed laxeert; anderen nemen een lepel vol triakel, met azijn vermengd, en gieten dit in de keel der Koeijen; ik vinde nog als een allerbest middel tegen de galle der Koeijen aangeteekend, een of twee handen vol lepelblad, vijf a zes bollen knoflook, of anders twee handen vol bieslook, op bier of zoetwei gekookt, en dit de Koe ingegeven: wordende dit als een best middel gehouden, omdat het de galle verteert, gelijk ook deze kruiden in de galziekten der Menschen als zeer heilzaam overbekend zijn. Wijders wordt ook als zeer goed geoordeeld, om de Koeijen, in de hitte der galziekte, gekookt bier en brood te laten nuttigen, en haar voorts zoo veel mogelijk aan het drinken te houden. Dit zijn de voornaamste middelen, die onder de Landlieden bekend zijn, en wel degelijk moeten onderscheiden worden van die, welke men voor de gallen of spatgallen beschreven vindt; want de galle hebben of aan de galle liggen verschilt zeer veel van dat soort van gezwellen, die aan de pooten der Koeijen komen en verzweeren, en welke misschien ook wel gallen genaamd worden, omdat in de overloop der galle, zoo men zegt, zekere blijnen of builen aan de ledematen ontstaan, die men uitslag van de galle noemt. Ook is de uitslag van scherp bloed, veelal ei-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Middelen tegen de galziekte.

HET RUNDVEE.

V. Afd. VIII. Hoofdst.

eigen aan de ongesteldheid der galle, als die door het bloed vermengd is, en onder den naam van galachtigen uitslag te wel bekend, om te twijfelen, of ook iets dergelijks verzelt de galziekte der Koeijen.

Miltziekte of Miltbrand, of het Miltvuur.

Op de lever- en galziekten volgt nu de *Miltziekte*, die de Landlieden ook *Miltbrand* noemen, het welk zoo veel zegt als verschroeijing of ontsteking der milt: de Landlieden kennen het onder de benaming van miltbrand, verstopte milt, ontstoken milt, miltering, of overgroeide milt; doch alle teekenen, welke met deze benamingen overeenkomen; kan men niet gemakkelijk ontdekken, dan na den dood: als dan vindt men de milt zwart, dikbloedig en opgekrompen, somtijds bedorven, met een blaauwachtigen weerschijn ontstoken; de beesten, die de miltbrand of miltziekte krijgen, herkaauwen, eten, drinken en ontlasten den drek en de pisse, als of zij gezond waren en hun niets deerden. Wanneer echter het miltvuur zich ontdekt, geschiedt zulks plotseling, zoo dat menigmaal de dood van het beest kort op de ontdekking der ziekte volgt: de miltbrand openbaart zich dan door stuiptrekkingen, waardoor het dier ter aarde valt, meest op de linkerzijde Onder de korte ribben, ter plaatse daar de milt legt, ziet men geweldige stuiptrekking; schielijke kortademigheid volgt er op, ook krimpt de tong op en zwelt tegen het verhemelte: ingevalle men twijfele, zoo taste men, al wrijvende met de hand, op de

de linkerzijde, en drukke den buik opwaarts, dan zal men het dier zien krimpen van pijn, zelfs zoodanig, dat het met de pooten ſlaat, en zoo het dier zich dan niet op de linkerzijde kan nedervleijen, of men beſpeurt, dat het zulks vermijdt, dan is het een gewis teeken, dat zij miltziekte onderhevig wordt, of dat het die reeds heeft.

Oorzaken der Miltbrand of Miltvuur.

Men houdt voor oorzaken der miltziekte, onder anderen: dikbloedigheid, of gebrek aan drinken, bij groote hitte en droogte, in de zomermaanden, of wel aan ſchielijk drinken en zweetverſtopping; doch naar alle vermoeden is eene ſterke verſtopping in de bloedvaten der milt, of eene al te ſchielijk toenemende vleeschachtige groei van dezelve, eene der voornaamſte oorzaken.

Middelen tegen het Miltvuur.

De middelen, welke bij onze Landlieden, als de beste, tegen deze kwaal worden in het werk geſteld, zijn een of meer der aderlatingen, welke, zoo men er bij tijds bij is, nog wel van goed gevolg zijn, gelijk ook het ingeven van het ſap van gemeen gras en waterbiezen, met bier of azijn vermengd; ook is het zeer raadzaam alsdan de Koeijen veel ſalade, van wat ſoort die zij, voor te leggen; ſomtijds heerscht de miltbrand vrij ſterk op ſommige Boerderijen, doch mijns wetens nooit zoo algemeen als de ſmetziekten. Ik vinde door de Heer COURTOI vermeld, dat in *Vrankrijk* voor eenige jaren te *Charbony* en *Châtel blanc* het miltvuur veel verwoesting heeft aangerigt. Hij ſtelde insgelijks aderlatingen

 in

in het werk, bragt het vee gedurig aan watervallen, om het te doen drinken, en gaf het ſalade en zachte ſpijze te eten, om daardoor den afgang te bevorderen.

Verdere oorzaak der Miltziekte, en middel er tegen.

Voorts kan men nog tot de oorzaken der miltziekte brengen, het onvoorzigtig en fel ſlaan met een ſtok tegen het wand of de lanken, ter plaatſe daar de milt ligt, het welk ten gevolge kan hebben, dat de Koe ſtuiptrekking krijgt, den kop neerdrukt en als op de tong bijt, die dan geheel ſtrak wordt, en dikwijls ſterft het dier ſpoedig. In dit onvoorzien geval oordeelt men het best te zijn, met geweld den muil open te ſparren, de tong te vatten, en dezelve met zout tot in en aan den ſlokdarm te wrijven; en voorts al te doen, wat men kan, om het dier aan beweging en zachtjes opſtaan te krijgen.

Dit het voornaamſte zijnde, hetgeen wij van de miltbrand of het miltvuur oordeelen te moeten voordragen, zoo gaan wij over tot de ziekten der maag.

Ziekten der maag

Thans zoude een menigte van kwalen en gebreken, die uit de maag ontſtaan, beſchreven moeten worden, dan dewijl wij met alle mogelijke ijver en moeite de maag en deszelfs gebreken zeer uitgebreid in het derde en vierde Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes Werks, en in het tweede en zesde Hoofdſtukk dezer vijfde Afdeeling hebben beſchreven, zoo zoude het overtollig zijn hetzelve hier te herhalen, dienende hier alleen eene opnoeming van de voor-

voornaamſte gebreken van de maag der Koeijen, om dezelve in geregelde rangſchikking, ter dezer plaatſe te doen voorkomen, zijnde dezelve: 1°. Verloren eetlust. 2°. Overladen maag. 3°. Ontſtoken maag. 4°. Haarballen in de Maag. 5°. Wormen in de maag. 6° Bedorven chijl enz.

Ziekten der darmen en der ommeloop.

De voornaamſte ziekten der maag dus afgehandeld zijnde, zoo volgen die der overige ingewanden: namelijk: de ziekten der darmen en der ommeloop.

Deze zijn voornamelijk: 1°. Verſtopte darmen of colijk. 2°. Ontſtooken darmen. 3°. Verzweering der darmen. 4° Verzweering van de ommeloop. 5°. Verſlapte of opgekrompen darmen. 7°. De Schijt. 8°. De Bloedloop. 9°. De kronkel of draaidarm, en eindelijk 10° Aambeijen of aarsziekten of bedorven aarsdarm.

Verſtopte darmen.

De *Verſtopping der Darmen*, ontſtaat uit een al te gulzig eten en opvulling der darmen, waardoor eene belemmering in derzelver werking ontſtaat. De dikbloedigheid, waardoor de opſlurping (*reſorbatio*) der vaten belet wordt, brengt er mede zeer veel aan toe. Verborgen oorzaken, door ſlecht en verkeerd voedſel veroorzaakt, als mede eene verdikking in de zouter of in de lebbe, zijn insgelijks oorzaken van verſtopping. Het ontdekt zich ſpoedig aan de droogte en dikte van den drek, die anders, zoo als men weet, dun is, maar dan dik en klonterig wordt, maar allermeest aan den gezwollen buik der Koei-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

jen en aan de buikpijn. Deze buikpijn openbaart zich door het ongestadig liggen der Koeijen, dan op deze dan op gene zijde, even als iemand die opgevuld en opgezet is van spijzen of winden, waarvan, in dit Hoofdstuk, onder het artikel van Buikpijn, nader melding zal gemaakt worden. Ingeval van verstopning der darmen, vind ik verscheiden zeer goede remedien aangeraden, en welke meest allen bij onze Landlieden bekend zijn en meest op openende middelen uitkomen; de meest beproefde, welker werking wij kennen, zijn de volgende, als: de eerste is, om de Koe eenigen tijd het eten te onthouden, of ten minste dezelve bij pozen, zeer weinig voedsel te geven, en dan tot voedsel te kiezen weeke zaken, als salade, knollenschellen, wortelenschrapsel, vooral koolsbladeren, voorts aan de Koe in te geven een goed purgeermiddel, bestaande in drie oncen sap van hondsdraf, en daarin gesmolten een once paarden-aloë (*Aloë Calballina*), dit aan de Koe des morgens met laauw water ingegeven wordende, zoo zal zij aan het afgaan komen. De ouden namen veeltijds de theriaak of mithridaat, doch de aloë alleen is hier genoeg. Nog vinden wij als een vrij algemeen middel, om in verstopping der darmen ontlasting te veroorzaken, opgegeven: een half pond boter en een pint lampolij, onder een gekookt, en dit laauw aan de Koe ingegeven, welk verzachtend en lenigend middel door-

doorgaans helpt, en zoo dit nog niet helpen mogt, als dan witte wortelen, een weinig peper en twee a drie handen vol zuring, wel door een gekookt in oud bier, en van dezen drank, een mengelen te gelijk, tweemaal daags ingegeven. Dikwijls helpt ook mostaard met oud bier, alzoo dit een goede prikkeling veroorzaakt, waardoor ontlasting komt. Indien nu alzulke verstoppingen niet tot ontlasting kunnen gebragt worden, ontstaan er doorgaans geduchte kwalen uit, als:

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Ontstoken darmen.

Ontsteking en der Darmen, dat is, eene smart, die gebooren wordt uit het verderf der verstopte stoffen, dat zich aanslaat op het inwendig darmvlies, daarna de andere vliezen aandoet, en voorts ontsteking van de *Ommeloop* en van het *Darmscheil*, en eindelijk verzweering en de dood veroorzaakt. De ontsteking ontdekt zich aan alle de teekenen, welke wij bij het beschrijven van de koorts vermeld hebben, en vooral aan den afgang, die dan bloedig en slijmerig is. De verzweering ontdekt zich niet zeer kennelijk, en alleen door etter en snotstoffen, welke uit den muil vloeijen, en uit de klaarblijkelijke kwijning der Koe. Men ontdekt dus deze kwalen zelden duidelijk, bij het leven der Koeijen, maar als zij dood en geslagt zijn, vindt men al vrij dikwijls aan het vel van de omloop geheele etterbuilen en verzweeringen, en dikwijls geheele verkalking; ook is het netvlies dan veeltijds als in een bol ingekrom-

Ontstoken ommeloop.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Veretterd Netvlies.

pen of geheel in een etterzak veranderd, het welk *Veretterd Netvlies* genaamd wordt. Veel meer kan ik van deze doodelijke ziektens niet melden, dan wel van derzelver gevolgen, zijnde de verſlapping der darmen, waaruit de loop, de ſchijt en kronkeldarm ontſtaat.

Verſlapte Darmen.

De *Verſlapte Darmen*, is een gevolg van de verzweering, en beſtaat in een onmagt om te kunnen werken met die gedurige beweging van inkrimpen en uitzetten, dezelve verlammen allengs, en worden als werkelooze buizen, die alle vochten en vuile ſtoffen ongevoelig laten loopen. Deze ongeſteldheid heeft hare onderſcheidingen; in het gemeen noemt men onbewimpeld dit gebrek *den Schijt*, anderen zeggen *den Dret* of *den Drijt*, het welk alles uitkomt op een dunnen afgang van den drek. Door *den Drijt* evenwel, verſtaan zij meerendeels een afgang of loslijvigheid, met winden vergezeld, welke bij poozen ontlast wordt, maar door *de Schijt* verſtaan zij eene aanhoudende weeke dunne afgang, en zeggen; *de Koe is aan den Schijt.* Zij onderſcheiden dezelve in twee ſoorten, als *de goede en de kwade Schijt.*

De Schijt of Drijt.

De goede Schijt.

De *goede Schijt* is die, welke wij meermalen verklaard hebben als eene natuurlijke eigenſchap der Koeijen, waaraan zij, bij het veranderen van ſtal en weiden, onderhevig zijn, vooral als zij in het voorjaar in de weiden komen, dan krijgen zij den *groe-*

groenen Schijt of *Grasſchijt.* Deze houdt men voor zeer gezond, dezelve houdt binnen twee of drie dagen op, en daarom laat men dit aan de werking der natuur over. In het najaar, als de Koeijen op ſtal komen, zijn er vele, die alsdan insgelijks aan den Schijt geraken, dit is dan *de Hooiſchijt.* Wijders gebeurt het, dat de Koeijen, door verandering van gras, op het etgras, of door eenige ſoort van malſche kruiden, aan den ſchijt geraken; aan allen deze bekreunen zich de Landlieden weinig, indien de drek ſlechts eene goede kleur heeft en de ontlasting niet te lang aanhoudt, en dezelve niet waterig of galachtig wordt, of een graauwe kleur heeft, want dan volgt *de kwade Schijt.*

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

Nog is, altans onder *Kennemerland*, een ongemak bekend, bij den naam van *Dongloop* of *Dongeloop.* Dit is eene geele dunne afgang, vergezeld van winden, zoo dat het beest geluidgevende winden loost, het welk, zoo het aanhoudend is, de Loop of Schijt voorſpelt. Mogelijk moet het *Domploop* zijn, dat is, een dompige windloozing uit den aars.

Dongeloop.

De *kwade Schijt* is kennelijk aan de graauwe kleur en rotachtigen reuk van den afgang, als mede wanneer dezelve vol graauwe klonterige ſlijm afdruipt, en op den grond ſchielijk aankorst, als de klink of de aars opgezwollen en brandig is, dan is het teeken van de kwaden Schijt daar, en dan verandert

De Kwade Schijt.

HET RUNDVEE. dert de benaming en men noemt het *de Loop*.

V. Afd. VIII. Hoofdst.

De Loop. *De Loop* of *Loopſchijt*, (bij de Ouden *Melizoen* genaamt) doorgaande, zoo ontloopt aan de Koe, bij aanhoudenheid eene graauwe dunne ſtoffe, haar eetluſt ontbreekt, daar in tegendeel in den goeden Schijt de eetluſt toeneemt: wijders wordt de Koe dun, en zij geraakt uit de melk, waggelt van zwakheid en draagt de ſtaart als druipende; de ooren hangen ſlap en de oogen ſtaan hol; de muil is zeverig, zoo dat er vele teekenen zijn, welke eene zware krankheid aankondigen, eindelijk blijft zij liggen en ſterft binnen korten tijd. Deze ſoort van loop wordt ook voor beſmettende gehouden; als dezelve regeert, kan in korten tijd al het Vee dat in eene weide graast of in een ſtal ſtaat, er van beſmet worden en uitſterven, en niet zelden is deze graauwe loop de gezellinne der geduchte Veepest. Als een Landman ontdekt dat eene Koe met deze Loop beſmet is, zondert hij dezelve terſtond van de andere Koeijen af, en doet wat hij kan om het dier te helpen; doch er zijn in dit ſoort van ſmetziekte, even als in die zelve ſoort van ziekte bij den Mensch, niet veel middelen, bij welke men eenige baat vind, evenwel bevindt men zich er nog al wel bij, wanneer men eenige eijeren, onder gekookte melk klutst, en dit aan de Koe ingeeft, en vervolgens, twee uren daarna, borstel, uit de brouwerijen, door haar laat drinken.

ken. Velen nemen ſpoeling uit de geneverſtokerijen, en mengen daar onder ſap van klittebladeren of zuring, met wat zout, en geven het aan de Koe te drinken. Wij vinden hier en daar ook de wijngaardbladeren als een goed middel opgegeven, de weegbree, het breede blad, de waterliezen of pinkſterbloem en de kalmoes, zijn ook allerheilzaamst, en mogelijk natuurlijk goed, om dat de Koeijen van zelve, als zij eenigzins kwijnen, deze kruiden opzoeken.

Daar wij alles moeten aanwenden, om zoodanige middelen, als wij door anderen vermeld vinden, en waarin wij eenig doorzigt hebben, aan onze Landlieden mede te deelen, zoo kan ik niet nalaten, om hier een middel voor te dragen, dat in *Zwitſerland* de proef heeft doorgeſtaan in vele ziekten, waarin ontſtekingen der ingewanden plaats had, bijzonder in de loop, zoo wel in de bloedloop als in de graauwe loop, en insgelijks ook in kolijkpijnen en dergelijke; het beſtaat in het volgende: men neemt aldaar een emmer of iets meer of minder water, en bluscht er heet gemaakt ijzer in, voorts mengt men er een once gebrande aluin door: dit geeft men het beest bij pozen te drinken; daarna neemt men galnoten, welke nog groen op de eikenbladen zijn, en roost dezelve op een ijzeren ſchop, ſtootende die daarna tot poeder: vervolgens neemt men weegbree-bladeren, die men zoo fijn kerft als doenlijk is, en geeft hiervan het beest driemalen des daags eene

pil

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

pil of twee, ter grootte van een middelmatige pil, in, tot dat men merkt, dat de afgang begint te veranderen en natuurlijker wordt, dan moet men daarmede ophouden, doch allengs voortgaan met haar het gemelde water, waarin het ijzer gebluscht en de gebrande aluin doorgeroerd is, te laten drinken, en daarna gewoon water met wat *Cremor Tart.* vermengd, bij kleiner teugen, een of tweemaal daags, aan haar in te geven. Deze middelen, te weten het ijzerwater, is, voor zoo verre mij bewust is, bij ons niet bekend in ziekten der Koeijen; dan, de Theorie is in deze zeer aannemelijk, zoo dat wij onze Landlieden aanraden dezelve te beproeven.

De loopziekten zijn allergevaarlijkst onder de Koeijen, en, zoo als wij reeds gezegd hebben, dikwijls besmettende. Er zijn voorbeelden van in *Vrankrijk*, dat eene sterfte onder het vee, waaronder de loopziekte regeerde, geheele Provintien trof: van een voorbeeld er van kan ik niet nalaten hier in het voorbijgaan melding te maken.

In het jaar 1714 wierden er, op Koninklijke order, uit de Hooge Schole van *Besançon* eenige Professoren gezonden naar zeker dorp, *Foudremont* genaamd, om onderzoek, naar de uitwerkselen van eene aldaar onder het Rundvee heerschende geweldige ziekte, te doen. Bij hun rapport berigtten zij, dat zij, bij het ontleden der beesten, welke aan de ziekte, om welke

te

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

te onderzoeken zij gezonden waren, waren geſtorven, de galblaas buitengewoon en onnatuurlijk groot gevonden hadden, en vol van eene weiachtige ſtinkende ſtoffe; dat vervolgens de regter longekwab veel grooter was dan gewoonlijk; dat de long eene bleeke kleur had, en door een algemeen verderf was aangetast; vervolgens, dat de longepijp vol was van eene etterachtige ſtoffe, de tong bleek, aan de einden zwart beſlagen, en als *gegangreneerd*, en droog op de plaats der doorſlokking, alwaar dezelve ook vol puisten of blijnen was, met bedorven ſtoffen vervuld, zijnde de muil en de neusgaten wijders vol ſlijm en ſtank, de oogen ontſtoken en tranende; in de herſſenen en in de overige deelen, als lever, milt, de maag en darmen, was alles natuurlijk, uitgezonderd in den aars- of mastdarm, die vol uitgeſijpeld ſtinkend bloed was: en eindelijk dat zij, bij het nog levend vee komende, bevonden, dat dezelve meest allen de buikloop hadden, waarvan de kleur groen en de zelfſtandigheid lijmachtig en weiachtig was, zeer ſtinkende, dikwijls met bloed vermengd, en ſomwijlen geheel uit bloed beſtaande enz.; voorts dat bij hetzelve ook andere teekenen, als hoesten, kugchen, ſnotterigheid, hitte der hoornen, koude ooren, neerhangend hoofd, en meer dergelijke, ontdekt werden; dan, hetgeen bijzonder is, is, dat de Rapporteur meldt, dat wanneer deze Koeijen, naar gewoonte der inwoners, adergelaten werden, als dan het bloed

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

bloed niet liep, maar met tusſchenpozen uitſpoot, en dadelijk ſtolde.

Uit dit rapport nu kan men zekerlijk veel opheldering bekomen ten aanzien van den waren zetel der ontſtekende roode of graauwe beſmettende loop, en daaruit opmaken, dat het longevuur hier niet weinig heeft medegewerkt of er eene voorafgaande oorzaak van is geweest. Het komt ook overeen met onze ondervinding bij de ontleding der longen van zoodanige beesten, als mede omtrent de beſmetting en onganſheid der galblaas, die bij zulke dieren altoos vreesſelijk ontſtoken en onnatuurlijk groot was: waaruit dan op te maken is, dat de loop veelal ook met de galziekten vermengd, of daarvan oorſpronkelijk is.

Eindelijk hadden gemelde Profesſoren ook nog in andere Districten verſcheiden beesten geopend, waarin zij dezelfde kenteekenen vonden, behalve dat er ſommigen onder waren, in welke bovendien de overige ingewanden zwartkleurig en geheel verſtorven en bedorven waren, en zelfs dat het vleesch bedorven was, in zoo verre, dat zij zelfs hier en daar onder den gevilden huid, op het vleesch, wormpjes vonden, waaruit ik voor mij niet vreemd ben van te vermoeden, of ook uitwendige aandoeningen, door inſekten of wormen veroorzaakt, niet wel in dit ſoort van loopziekte hebben medegewerkt.

Dit hebbende medegedeeld, zoo vervolgen wij nu met:

De

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

De Bloedloop.

De *Bloedloop*. Alhoewel deze gevaarlijker schijnt dan de graauwe loop, is dezelve evenwel altijd zoo gevaarlijk niet, ten ware zij op de graauwe loop volgt, en dan de roode loop wordt De bloedloop ontstaat dikwijls enkel en alleen uit dik- en volbloedigheid en uit scherpe vochten: ook door het eten van verhittende kruiden; zij vergezelt dikwijls de miersheid en het schurft, en volgt wel eens op de pof en de blaar, en dan is het bloed, onder den afgang, met slijm vermengd; maar is het bloed dun en waterig, met de graauwe loop vermengd en gestadig sijpelende uit den aarsdarm, en door eenen muffen stank vergezeld, dan oordeelt men, dat dezelve binnen weinig stonden den dood kan veroorzaken, daar anders de enkele bloedloop nog al van zelfs geneest en ophoudt, als zij eenigen tijd geduurd heeft, en men het beest met goed en zacht voedsel verfrischt.

De sloop of Spuitloop.

Als de Bloedloop of de kwade schijt ten sterkste woedt, volgt de *Persloop*. Deze noemen vele Boeren de *Spuit* of *Spuitloop*, dat is, als de dunne bedorven drek- en darmstoffen met geweld uit de darmen, als uit eene spuit, worden uitgedreven, hoedanige Spuitloop doorgaans een doodelijk voorteeken is, vooral in de Veepest, daar de Spuitloop doorgaans bij regeert.

Zoo de beesten van deze soorten van loop genezen, dan volgen eigenlijk verslapte darmen: uit deze wordt dikwijls een niet minder geducht ongemak geboren, hetwelk door

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

de Landlieden draaidarm, kronkeldarm, den draai in den darm genaamd wordt.

Draaidarm, of kronkeldarm.

De *Draaidarm* of *Kronkeldarm* is hetzelfde gebrek, dat aan de Geneesheeren bij den naam van *Volvulus* in den Mensch bekend is. Het is eene doorzakking van de klapvliezen in de darmen, die men het *Illium* noemt, en die aan den endeldarm eindigen, zoo dat zelfs die doorzakking ook somwijlen in den endeldarm ontstaat. Zij is bij onze Landlieden bekend, welke deze kwaal ook *kink in den darm* noemen, dat zoo veel zegt als een verkeerden draai; maar bovenal is veeltijds het begin en de oorzaak der krinkdarm of kronkeldarm toe te schrijven aan zware verstopping van den drek in de ingewanden, die zoodanig kan verharden, dat ze eerst als harde keutels zigtbaar wordt en met persſen afgaat; daarna geheel verhardt, tot dat het beest sterft: in dit opzigt is deze kwaal aan onze Landlieden zeer wel bekend onder de benaming

Verstoptheid of Entelziek.

van *verstoptheid* en ook wel *entelziek*, dat is, keutelziek; want entel beteekent een keutel, een ronde opeengepakte drekstof, die als keutels uit den aarsdarm afgaat. Ter verhelping van dit gebrek, vinde ik het volgende middel voorgeschreven, namelijk: men neme zeven of acht beetewortelen, en kooke die in regenwater, tot dezelve zacht en gaar zijn, dan drukke men dezelve uit: dit uit de wortelen gedrukte sap doet men weder in het water, waarin de wortelen gekookt zijn, maar zorge, dat er niets van

de

de vezels der wortelen inblijft; voorts geeft men dit water, waarin het uit de wortelen gedrukte sap is, warm aan de Koe te drinken. Dit middel kan goed zijn, maar ik oordeele, dat het middel, bij de Landlieden, vrij algemeen bekend, wel zoo goed in zijne uitwerking is, namelijk: eerst den harden drek, met eenig daartoe geschikt werktuig, uit den aars te halen, en daarna tabaksrook door een pijp in denzelven te blazen: indien deze rook doordringt tot aan de plaats, waar de verstopping is, zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat door de prikkeling, welke de tabaksrook veroorzaakt, de kronkel ontspannen wordt en doortogt aan de stoffe geeft.

Aambeijen.

Aambeijen of *Aarsbeijen*, ook *Aanbeijen*, zoo genaamd om hare gedaante, waarmede zij wel naar eene bei of bezie gelijken: zij komen in en om het fondament, aan het aarsgat en tot inwendig in den endeldarm; zij puilen uit, en zijn algemeen genoeg als eene kwaal der Koeijen bekend, ook slaan zij wel over tot bloedvloeijing. Hiervoren, in het vijfde Hoofdstuk dezer Afdeeling, hebben wij gesproken van zekere vlieg, die in den aarsdarm der Koeijen indringt, en een zeker soort van aambeijen of bloedpuisten veroorzaakt: de aambeijen, hier bedoeld, schijnen echter van eenen anderen aard te zijn, dewijl zij al vrij groot als kleine bloedbuidels en blaren uitpuilen en als aanhangen, waarom dezelve bij velen onzer Landlieden ook *Aarsblij-*

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

nen, *Bloedblijnen*, *Bloedvinnen* genaamd worden. De Landlieden binden dezelve af door er een draad om te binden en die van tijd tot tijd naauwer toe te halen, tot de aambei afvalt. Inwendig gebruiken zij azijn met honing en zout, of andere, reeds opgegeven, middelen tegen verhit bloed; maar gebeurt het, gelijk dit nog al plaats heeft, dat de aambeijen tot verderf overſlaan, dan noemt men dit bedorven aarsdarm.

Bedorven Aarsdarm.

Bedorven Aarsdarm is al vrij dikwijls eene kwaal der Koeijen: men ontdekt dezelve aan den ſtank en aan eene etterſtof, die om het ſlot van den aarsdarm te voorſchijn komt, zoo dat de holte van de walegreep veeltijds vol ſlijm of etterſtof is. Deze kwaal, alhoewel vrij bekend, vind ik weinig vermeld, en derhalve ook geen middel er tegen aangewezen, dan alleen dit; namelijk: eerst het zuiveren van den aarsdarm van den drek, en dan het nu en dan inwendig aanſmeeren van dezelve met eene zalf, beſtaande in terpentijn, met olijven-olie en wat mastiek door een geſmolten, en dit voorts ook te doen met ſap van weegbreebladeren.

Eindelijk, na dat wij de voornaamſte ziekten der midden-ingewanden hebben aangeteekend, is er nog eene, welke zeer gemeen is, en uit vele der opgenoemde, als mede uit andere oorzaken ontſtaat, en bekend is bij den naam van buikpijn.

Buikpijn.

Buikpijn is eene kwaal der Koeijen, welke bij alle Landlieden bekend is: zij zijn

zeer

zeer oplettend op dezelve, en bij alle Schrijvers, welke over eenige ziekten der Koeijen geschreven hebben, wordt dezelve vermeld. Deze kwaal is ook onder andere benamingen bekend, gevende sommigen aan de buikpijn den naam van *weebuik;* anderen dien van *zwoegbuik*, *windbuik*, *waterbuik*, *trommelbuik* enz.; ik vinde ook de buikpijn bij eenigen genaamd *Spintpijn*, doch onder dezen naam wordt meest bedoeld buikpijn omtrent den navel; dan, dit is van een anderen aard. Alle deze verschillende benamingen komen genoegzaam op een uit. De eigenlijke buikpijn der Koeijen doet zich kennen, als de Koe dikwijls opstaat of gaat nederliggen, en dikwijls met de achterschenkelen tegen den buik slaat en er mede in den grond schravelt; als zij dikwijls met eene flaauwe stem bulkt en zucht, veeltijds den kop omslaat, dan voortloopt, dan stilstaat, als mede wanneer den buik of te veel gezwollen of te sterk ingekrompen is, want dit zijn beide ook teekenen van buikpijn, alhoewel uit onderscheiden oorzaken, als wordende het een door opzwellingen en groote spanningen, door winden of verstopping, en het andere door inkrimpingen der darmen veroorzaakt.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

De middelen tegen de buikpijn, ten minste om dezelve te verzachten, zijn veelvuldig; de voornaamste zijn: versch bier met zout gekleinst, tot dat het schuimt, en dat aan de Koe ingegeven; ook ontlastende middelen, en daar onder gedaan wat lijnzaadkoek

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

en aloë, met een of twee eijerdooren, mede in versch bier; er zijn er ook, welke er voor zijn, om aan den buik te aderlaten, en zoo zij vermoeden, dat de buikpijn uit weedom in de nieren en de blaas ontſtaat, als dan op pis afdrijvende middelen denken. Intusſchen, zoo lang men de ware oorzaak niet weet, en men het ſlechts aan eenige ſpijze, winden of vervangenheid toeſchrijft, is het best, in het algemeen alle windbrekende drank, als dunnebier, zoetwei en jong gras door de Koe te laten gebruiken, en dezelve van te veel eten te ſpeenen.

Tot dus verre eenige ſoorten van darmziekten en buikpijnen beſchreven hebbende, dienen wij hier wat nader onderzoek te doen naar dat ſoort van buikpijn, ontſtekingen en verzweeringen, uit de kolijk ontſtaande, of liever, waaruit de kolijk ontſtaat; eene ziekte, die al vrij veel de Koeijen treft, ja zelfs van doodelijke gevolgen is.

Kolijk. De *Kolijk* wordt ook *buikwee*, *buikjicht*, *darmſcheelspijn*, ook wel *krimpdarm* en *ſnijdingen in den buik* genaamd, al naar de bevatting en kundigheid der Landlieden De naam van kolijk is oorſpronkelijk van de Latijnſche benaming van den kronkel- of dikke darm, het kolon (*colon*), die van darmſcheelspijn naar het darmſcheel of darmſcheil en den blinden darm. Omtrent de oorzaken van het kolijk verſchillen de Geleerden: den eene houdt het kolijk voor eene verſtopping en aandoening van

de

de darmen, inzonderheid van de dikke darmen over het algemeen; anderen ſtellen, dat die verſtopping het eerst in den blinden darm ontſtaat, en daarna tot de andere darmen overſlaat; hoe dit zij, in de Koeijen althans heb ik vele gegronde redenen tot het aannemen van deze laatſte gedachten, om dat ik in vele beesten, die aan de kolijk geſtorven zijn, de uiteinden der lebbe of vierde maag, tevens met deszelfs darmbuizen, die naar den blinden darm loopen, en den blinden darm zelfs, het meest verſtopt, ontſtoken en bedorven gevonden heb, alſchoon de ſmet tot de andere darmen was overgeſlagen. Niettemin kan het kolijk verſchillende plaatſing en oorzaken hebben: zoo kent men buiten de gewone en gevaarlijkſte kolijk, of buikweeën en pijnen, nog de *Wind-kolijk:* deze doet den ganſchen buik en de ingewanden aan: de buik is geſpannen, en men hoort eene geſtadige borreling en rommeling der ingewanden, dat men dan niet alleen *windbuik*, maar ook *trommelbuik* noemt, doch het welk wel moet onderſcheiden worden van de zoogenaamde pof of blaasbuik, daar op zijn plaats van gemeld is. De gezwollenheid of rommeling, welke hier bedoeld wordt, wordt na eenige kennelijke, uitwendig zigtbare, krimping en op- en neerpersſing van den onderbuik, gevolgd van uitbarstende winden uit den aars, en ontlast wordende ſtoffen, welke doorgaans dik en zwartklonterig zijn, kunnende men duidelijk zien, dat dit het

Wind-kolijk.

 dier

dier verligt, waarop dan doorgaans het zweeten, en zoo deze afgang doorzet, de herstelling volgt. Ondertusschen is de eetlust weg, en de waterloozing meestal moeijelijk en met pozen al hortende, wordende dan dit kolijk gevaarlijk. Alle deze toevallen kondigen het kolijk aan, die men dan als buiksnijdingen en kramp aanmerkt. De raad in dit geval is verscheiden: men oordeelt, dat een afkooksel van lauwrierbladen en kamillen zeer nuttig is, ingeval men als nog geene ontsteking vermoedt; dan, zoo men deze bij toeneming der pijnen en woeling van het dier ontdekt, moet men tot verkoelende middelen zijne toevlugt nemen.

Roode Kolijk.

De *roode Kolijk* is de allergevaarlijkste boven alle anderen: zij is het gevolg van de vorige, of veelal eene eensklaps zich ontdekkende heete ontsteking van den geheelen ommeloop, en van alle de darmen, tot de nieren ingesloten; men erkent dezelve dadelijk aan het wit der oogen, dat rood en brandig is, aan eene dikke, zwarte, stinkende drek, die veeltijds met roode bloedige slijmvezels vermengd is, en waarbij wel een bloedigen afgang komt, welke dan de roode loop wordt; de pisse wordt brandig, rood, ontstekend en bloedkleurig; de hoornen, de ooren, de staart en de speenen worden aan de einden koud; eene algemeene trilling doet den huid aan: dezelve wordt dan heet, dan koud: het beest is bijna razend van de pijn, slaat achteruit, springt om en om, en valt met uitgespreide

poo-

pooten dikwijls neder en rijst weder op: de ſtaart is ſtijf, kortom, alle bewegingen van ſtuiptrekkingen zijn tegenwoordig, en duiden die onlijdelijke pijnen der ingewanden aan, welke men kramp in de darmen of buikkramp noemt. Middelen in dit geval zijn veelal vruchteloos; men houdt echter, even als in de pleuris en andere kolijken, het herhaald aderlaten voor goed, als verligtende de pijnen. Vele onzer Landlieden oordeelen, dat het telkens uitwendig waſchen van den buik met leuk water, nog al veel verzachting aan de Koe geeft, als mede het lenigen van den aarsdarm met lampolie, om aan den drek gemakkelijker doorgang te verſchaffen.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

Worm-kolijk.

Nog is er een ſoort van kolijk of buikſnijding bekend, welke door wormen veroorzaakt, en daarom *Worm-kolijk* genaamd wordt: deze ontdekt zich ſpoedig, nademaal de Koeijen die wormen, welke maden of maaiken genaamd worden, met den drek uitloozen. Deze Koeijen hebben doorgaans een ſtinkenden adem, en vermageren zigtbaar; zij zijn zeer onrustig, en vooral ſteken zij dikwerf den ſtaart regtuit; indien men met zekerheid deze worm-kolijk erkent, is er eene vrij zekere remedie tegen bekend, namelijk: men neemt een klein theekommetje, of omtrent twee a drie theekopjes limoenſap, klust dat met even zoo veel of iets meer olijven-olie door een, en doet er een drachma of 60 greinen, of naar gisſing een klompje, ter grootte van een

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

witte boon, fijn gestoten aloë door, en geeft dit aan de Koe in, men zal weldra de doode wormen in den afgang ontdekken. Dit middel kan zelfs in alle andere buikpijnen en maagziekten van veel dienst zijn.

Maag-kolijk.

Tot de kolijk of buikpijnen betrekt men ook nog de zoodanige, die veroorzaakt worden door een opgekropte maag en belette spijsvertering, waardoor de maag zwelt of krimpt, doordien de herkaauwde stoffe niet in de overige magen, en gevolgelijk niet in de darmen komen kan: dit doet de Koe walgen en als overgeven, en wordt *Maag-kolijk* genaamd.

Darm-kolijk.

Insgelijks ontstaan er buikkolijken uit de verstopping der darmen en maag, dat nog al vrij gemeen bekend is: men noemt dit wel zouterziek; het is eene verstopping van de dikke darmen en tusschen de bladen der zouter, wordende het ook *Darm-kolijk* genaamd; dan, daar er reeds van de verstopping der darmen gesproken is, zoo behoeve ik hiervan niets meer te melden, dan alleen dit, dat het laatstgemelde purgeermiddel, als mede alles, wat den afgang kan bevorderen, hierin ook van veel nut kan zijn.

Water-zucht of waterbuik.

Nu diene ik nog iets te melden van de *waterzucht* of *waterbuik*, het welk eene ziekte is, waaraan somwijlen de Koeijen, en vooral de oude Koeijen, kwijnen, en welke van tijd tot tijd allengs toeneemt. De Koeijen, die hieraan kwijnen, hebben nu en dan koortsen en loomigheid; men ontdekt in-

zon-

zonderheid aan de lanken of liezen eene ſpanning, en klopping der polsaderen, daarna zwellen de dijen of het achterſtel, eindelijk begint de buik van tijd tot tijd te zwellen, zoo dat onkundigen dikwijls zulk een beest voor wel gedijende en vet wordende aanzien, doch de Boeren en kundige Vetweiders weten dit wel beter, alzoo zij door het betasten weldra ontdekken, dat de huid der Koeijen, welke deze kwaal hebben, trilt, en als eene lillende logheid aanduidt; men kan zelfs den huid indrukken, zoo dat er eene holte in blijft, gelijk dit aan alle waterzucht gemeen is. De waterzuchtige Koeijen zijn log en lui, en liggen gaarne, maar ſtaan moeijelijk op, doch als de waterzucht op het hoogst komt, vermijden zij het nederliggen, en ſtaan veel overeinde, dat doorgaans al een vast kenmerk dezer ziekte is: intusſchen grazen deze Koeijen nog al door, en geven melk, doch ongeſtadig; indien zij dragen, zoo vergooijen zij meestal de Kalven; zij lozen weinig water en doen dit bij korte pozen, eindelijk ſterven zij onverhoeds aan overſtolping van het water. Wat nu de oorzaken dezer kwaal betreft, men gist, dat natte weiden, drasſe landen, en eene geheele verſlapping van de vezelen der darmen en opſlurpende vaten, als mede eene verſtopping van dezelve of in de pisleiders, en ook eene vochtige lucht en natte zomers, wakke winters en dergelijke, er veel aan toebrengen.

Ik

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Ik kan niet nalaten hier nog melding te maken van hetgene ik nu en dan bij de Slagters in het openen van waterzuchtige Koeijen heb waargenomen: ik vondt bij die Koeijen, in den onderbuik, tusſchen het darmſcheil en de holte des buiks, een dun ſlijmerig geel vocht drijven en uitſijpelen, zoo dat, wanneer de ingewanden en de ommeloop er uitgeligt wordt, dit vocht in de holte der ribben zamenvloeit; de blaas is doorgaans bovennatuurlijk geſpannen, deszelfs bekleedſels zijn bleek, en deszelfs wanden zijn vol doorſchijnende heldere vochten: in ſommigen is in het tegendeel de blaas roodachtig ontſtoken, de milt is ongemeen ſlap en flens, en heeft meestal een flaauwe blaauwachtige paarſche kleur. Tusſchen het ganſche celluleuſe, aan of tegen het middenrif of tegen de ribbe- en buikſpieren, was insgelijks ſlijmig vocht, vooral waren de bladen der lebbe en der zouter vol van dit ſlijmige vocht, hetwelk zelfs zich in den ſlokdarm ſcheen aan te zetten: al het welk zamen genomen, genoegzaam de aard dezer ziekte doet kenbaar worden.

Van eenige Landlieden heb ik vernomen, dat zij de Koeijen, welke waterzuchtig zijn, veel witte wortelen en ook de wortelen van kool te eten geven. Ik vinde ook nog een voorſchrift van een middel, beſtaande in alantswortel en boommorsch, van elk 4 oncen, en van agrimonie en weegbreebladeren, van elk een handvol, het welk men alles ruim in water opkookt, tot er vier

pint

pinten nat overblijft, waarvan men alle dag een pint aan de Koe ingeeft, en hiermede eenige dagen aanhoudt, waarna men er uitscheidt of het weder hervat, naar dat men noodig oordeelt.

Door vele Landlieden wordt ook, tegen deze kwaal, aan de Koeijen afkookfel van zevenboom ingegeven, het welk men weet, dat een fterk afdrijvend middel is. De alfem, de hondsdraf, en de wijnfteen of het wijnfteen-zout kennen en bezigen zij insgelijks.

Alvorens nu tot de ziekten der deelen van het achterftel over te gaan, zoo zal het hier de gevoegelijkfte plaats zijn om van die ziekten te fpreken, waardoor wel de deelen van het middenftel, maar tevens ook andere deelen der Koeijen worden aangedaan, en dan komt in de eerfte plaats in aanmerking het *Springvuur;* dan, dit uitvoerig in het negende Hoofdftuk der vierde Afdeeling dezes werks, bij de ziekten der gekalfd hebbende Koeijen, befchreven zijnde, zoo behoeft er alhier niets meer van gezegd te worden.

Het Springvuur.

Het *Lendevuur* heeft, ten aanzien van de koorts en van de zigtbare veranderingen, welke men na den dood der Koe in deszelfs ligchaam ontdekt, zeer naauwe overeenkomst met het fpringvuur: men ontdekt dezelfde verfchijnfels, welke men aan een beest, het welk aan het fpringvuur geftorven is, gewaar wordt; men vindt de ingewanden op dezelfde wijze vergaan en van den

Het Lendevuur.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

brand aangetast, als mede brandvlakken langs den rug, even zoo diep ingedrongen als in het ſpringvuur; men ontdekt dezelve ook in andere vleezige deelen: alleen heeft dit onderſcheid tusſchen het lendevuur en het ſpringvuur plaats, dat in het lendevuur de brandvlakken, in de vleezige deelen, meer aan het voorſte dan aan het achterſte gedeelte der Koe zijn, en voornamelijk op de achterſte ribben en in den omtrek van het hart gevonden worden, waarom ook in het lendevuur de voorſte pooten meer dan de achterſte verlamd zijn.

Door deze ziekte worden inzonderheid in den zomer, bij heet weêr, Koeijen getroffen, welke te voren mager geweest zijnde, op eene goede weide ſpoedig krachtig en vet zijn geworden: dezelve is veel heviger dan het ſpringvuur, en heeft een ſpoediger verloop, zoo dat het beest ſomtijds in minder dan vier en twintig uren er aan ſterft.

Vele Landlieden zijn van oordeel, dat deze ziekte door volbloedigheid veroorzaakt wordt, en noemen dezelve daarom ook wel het *Bloed*, (moetende het echter wel onderſcheiden worden van het zoogenaamd *Lendebloed*, in het derde Hoofdſtuk, en van het *aan het bloed zijn*, of *kwaad bloed*, in het vierde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling, en van de *Bloedziekte*, beſchreven in dit Hoofdſtuk). In het begin dezer ziekte, namelijk het lendevuur, kan men niet beter doen, dan de Koe aderlaten, alzoo bij

bij de schielijk verkregene volsappigheid ook veeltijds eene dikbloedigheid plaats heeft, en dit door de sterke hitte in beweging gerakende, de hevige toevallen veroorzaakt."

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Behalve het aderlaten, zijn vele Landlieden ook gewoon, terstond daarop hun gewoon purgeermiddel, bestaande in de zwarte nieswortel, wrangwortel genaamd, aan de Koe in te geven, door welke beide middelen somtijds nog de, door deze ziekte aangetaste, Koeijen behouden worden.

Het Venijn.

Het *Venijn*, hoe zeer bij velen voor dezelfde ziekte als het springvuur gehouden, schijnt echter daarvan eenigermate onderscheiden te zijn, en somtijds spoediger den dood te veroorzaken.

Taekenen van hetzelve.

Uit een berigt van twee Leden der Commissie van Landbouw in *Vriesland*, gedaan den 19. November 1807, in de Vergadering dier Commissie, door welke zij gemagtigd waren om onderzoek naar deze ziekte te doen, blijkt: dat de Landlieden, welke beesten aan deze ziekte verloren hadden, als teekens van dezelve hadden opgemerkt: tranende oogen, de helft verlies van melk in een half etmaal; dikten onder den hals; veel en zwarten afgang; dat zij wel wat aten, maar spoedig, ja bijna bij ieder mondvol, naar de sloot liepen om te drinken, en veel dronken; ook dat dezelve overkotig stonden, en de meeste veelal spoedig waren gestorven, zelfs verscheiden een uur of drie na dat bij hun de ziekte opgemerkt was; verder, dat de gestorven bees-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

beesten, voor hun dood, ſterk met de pooten ſloegen, en dat, kort na den dood, bij het eene beest eene groenachtige ſtoffe, en bij het andere een dun geel vocht uit den neus liep; als mede dat een der geſtorven beesten, na begraven te zijn, was gebarsten, en er toen een geelachtig ſchuim uit het graf kwam.

Eene der Koeijen, welke door deze ziekte was aangetast, had eene dikte in de zijde gekregen, waaruit, dezelve door den Landman geopend zijnde, een dun bloedig water ontlast was, en welke Koe gebeterd zijnde, echter zeer vermagerd was en zeere uijers had.

Een der Landlieden had tegen deze ziekte olie gebruikt, waarin een ſlang was doodgeloopen, hebbende van dit middel in vroeger jaren nut gehad, en toen drie Koeijen, welke hetzelve gebruikt hadden, herſtelt. Deze beesten waren, na hunne herſtelling, tierig, maar vermagerd, en hadden gezwollen uijers; ook was bij hem eene Koe gebeterd, zonder iets gebruikt te hebben: alle de gebeterden hadden dikke builen of dikke pooten gehad, en deze Landman had opgemerkt, dat, na eene lange hitte en droogte, het venijn het hevigſte was na den eerſten regen.

Aard dezer ziekte.

Wegens den aard dezer ziekte, zijn die Leden der Commisſie van oordeel, dat dezelve van een zeer kwaadaardigen aard is, en zeer waarſchijnlijk in eene geweldige ontſtekingkoorts beſtaat, welke ſpoedig in

koud

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

koud vuur eindigt, en dus een rasſen dood veroorzaakt: maar krijgt het beest uitwendige builen en dikke pooten, dat de ziekte dan minder gevaarlijk ſchijnt te zijn, als dan de inwendige edele deelen zoo veel niet aandoende; ſtellende die Leden het verder in het onzekere, of deze ziekte al of niet beſmettelijk is, offchoon zij echter aanhalen, dat de voorbeelden van het jaar 1783 die ziekte onder de beſmettelijke ſchijnen te rangſchikken, vermits toen, even als altoos, deze ziekte in de lage landen het eerst begonnen was, en zich tot de hooge kleigronden had uitgeſtrekt.

Oorzaken dezer ziekte.

De Leden der Commisſie, bovengenoemd, oordeelen, dat de oorzaak van deze vernielende ziekte moeijelijk te bepalen is, vermits verſchillende meeningen daarover beſtaan, daar de een meent, dat vergiftige dampen en planten of ſlecht water, en weder anderen, dat eene gele ſtof, als boter, welke ſomwijlen op de weiden gevonden wordt, of wel inſekten, de oorzaak zijn; terwijl echter die Heeren, den tijd in aanmerking nemende, waarop deze ziekte heerscht, daarin eenigen grond meenen te vinden voor hun gevoelen, zonder hetzelve echter als zeker te willen opgeven, namelijk: dat deze ziekte altoos na zeer heete en drooge zomers heerscht, of wel na dat hitte en droogte eenigen tijd hebben aangehouden: en daar op zeer heete dagen, hier te lande, altoos koude en door ſterke daauw vochtige nachten volgen, zoo moet het

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII Hoofdst.

vee, dat, den geheelen dag, aan de brandende zon is blootgesteld, die koude en natte nachten verduren, wordende het welgevoedste en dus het bloedrijkste vee er meerendeels door aangetast: ook komt op landen, nabij veel water gelegen, de ziekte het eerst en meest, zijnde daar zeker ook veel nattigheid van den daauw, en het komt dus die Leden der Commissie waarschijnlijk voor, dat door de gedurige opvolging van hitte en koude, de oorzaak dezer ziekte geboren wordt: alzoo het vee, nog door de warmte verhit, de nachtkoude met nattigheid gevoelt, en dat hierdoor eene *praedispositie* tot ontsteking, ja tot rotting geboren wordt. Dat vervolgens het weder beginnende te veranderen, het tot deze ziekte reeds neigend vee ziek wordt; maar die beesten, welke minder bloedrijk zijn, vrij en gezond blijven, wijl bij hun eene zoo sterke spanning der bloedvaten geene plaats heeft gehad.

Voorbehoedingen tegen deze ziekte.

Zoo moeijelijk als het die Gecommitteerden is geweest, om de oorzaak van die ziekte op te geven, even zoo moeijelijk is het hun voorgekomen, de regte middelen ter voorbehoeding van dezelve voor te schrijven; dan, daar deze ziekte het eerst en meest ontdekt wordt op lage en waterachtige landen, zoo oordeelen zij, dat het vee, op dezelve weidende, na eene maand in het land geweest te zijn, ter voorbehoeding zou kunnen worden adergelaten, ten einde hierdoor de spanning der bloedvaten wordende

weg-

weggenomen, de neiging tot ontsteking voorgekomen wierd; terwijl men verder wel naauwkeurig dierde gade te slaan, of het vee genoegzaam afgang behield en of het wel water loosde: was zulks gebrekkig, dan oordeelen zij, dat een zacht verkoelend laxeermiddel veel zou helpen: terwijl zij verder van oordeel zijn, dat, zoo het vee, voor de brandende zon en voor de nachtkoude, door bosch of anderzins konde beschut worden, dit, naar hunne gedachten, een middel zou zijn, waardoor de neiging tot deze ziekte konde worden voorgekomen.

Hulpmiddelen tegen deze ziekte.

Daar deze ziekte met ontsteking vergezeld is, zou houden die Gecommitteerden het doen eener aderlating, in den beginne dezer ziekte, voor goed, als kunnende dan zeer veel nut aanbrengen, als mede een zacht verkoelend laxeermiddel, terwijl zemelwater, welks verzachtende kracht bekend is, zeer dienstig zou kunnen zijn, vooral zoo de ontsteking de ingewanden had aangedaan; maar oordeelen, dat de aderlating geen nut meer kan doen, zoodra de ontsteking tot verzwering of koud vuur is overgegaan. Voorts dragen zij als nuttig voor, het brengen van het zieke vee in ruime en welgeluchte stallen, om hierdoor het zieke van het gezonde vee af te scheiden, en zoo er besmetting bij was, dezelve te beter te weeren. Indien er uitwendige builen komen, zoo is, volgens hun gevoelen, derzelver opening noodig. Verder zeggen

HET RUNDVEE. V. Afd VIII. Hoofdst.

zij, dat het gestorven vee, oogenblikkelijk na den dood, met huid en al, ten minste drie voeten diep behoorde begraven te worden, en wel op eene afgezonderde plaats, niet digt bij het woonhuis, ook niet digt bij een sloot, waaruit het vee drinkt, en niet in de weide, waarin het vee graast; dat de stal, waarop het vee gestorven is, met zeepwater moet worden afgeschrobt; dat het leem der stal van dezelve weggenomen en door nieuw moet worden vervangen; dat het touwwerk, waaraan het beest is gebonden geweest, en het voeder, het welk nog in de stal overig is, diende verbrand, en de stallen verder met zeezoutzure berookingen, of door berooking met jeneverbesfen dienden verfrischt te worden, en dat eindelijk ook de emmer, waaruit het zieke vee gedronken heeft, met heet zeepwater moest afgeboend, berookt, en ten minste drie dagen aan de lucht worden blootgesteld.

Gemelde Gecommitteerden berigten wijders nog, dat zij de landen kruidkundig onderzocht, en geene suspecte of vergiftige planten ontdekt hadden, als mede dat het water, bij deze landen gelegen, ook goed was (*).

Prof.

(*) Men kan het berigt van deze Gecommitteerden, als mede eenige daarbij gevoegde stukken, breedvoeriger lezen in het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, vervaardigd wordende door den Heer J. KOPS, en wel in het vierde Deel derde Stuk van hetzelve.

Prof. P. CAMPER, welke deze ziekte in het jaar 1783 heeft waargenomen, houdt dezelve voor eene bijzondere rotkoorts, waarvan de ontstekingen en verstikkingen de gevolgen zouden zijn, en oordeelt, dat de hardheden in den vetrok van het vel, zoo aan den kossem, hals, kaak als vang, ook de gevolgen zijn van die zelfde rotkoorts, welke het besmette bloed derwaarts voert, en plaatselijke verstopping of *obstructie* veroorzaakt, die somtijds weder verdwijnt, ook somwijlen het vel alleen aandoet en verstikt, of wel geheel uitzet, en door de natuur afgezonderd wordt. Hij oordeelt verder, dat de Koeijen alleen daarom schielijk sterven, omdat deze rotkoorts zeer zwaar is, en spoedig het gedarmte, het vetvlies, de lever en de milt doet verstikken, en dat de Koeijen, die beteren, zeker minder door de ziekte zijn aangedaan; dat de genezing moet beoogd worden door vermindering van bloed en door het ingéven van middelen, welke het bederf tegenstaan. Wijders heeft hij opgemerkt, dat het *Venijn* zich even spoedig achterwaarts als voor aan het beest vertoont.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Gevoelen van P. CAMPER over den aard dezer ziekte.

De Ziekten der deelen van het achterstel.

Overgaande tot de ziekten der deelen van het achterstel, zoo zullen wij ook dit gedeelte in orde voordragen, en het eerst spreken van:

HET RUNDVEE V. Afd VIII Hoofdst.

Ziekten der Nieren.

De *Ziekten der Nieren:* deze zijn in de Koeijen vrij gemeen en dikwerf doodelijk. De verstopping der nieren veroorzaakt in het Rundvee zoo wel waterzucht en verkalking als in den Mensch, en vervolgens ook steenwording, bloed wateren en den pisdrop. Het is niet zeer zeldzaam, in de nieren der Koeijen, steentjes en zelfs geheele verkalkingen te vinden: men kan aan de hardheid en schraalheid van het nierbedde de ongesteldheid van de nieren ontdekken, welke dan ook doorgaans klein en ingekrompen, ja verkalkt of verhard zijn. Voorts vindt men in het tegendeel dikwerf de nieren zoo ongemeen groot en gezwollen, dat zij het nierbedde geheel beslaan: dit is een teeken van eene volslagen veel- en dikbloedigheid, en, naar mijn gevoelen, ontstaat veeltijds het bloedpissen der Koeijen hieruit.

Niersteenen.

Gezwollen nieren.

De gebreken der blaas kan men tot de volgende brengen, als:

1. Belemmerd pissen, 2. bloedpissen, 3. opstopping der pisse, 4. pisdrop, 5. de steen in de blaas, 6. steen in de roije, 7. ontstoken roede, 8. balzucht.

Belemmerd pissen

Belemmerd pissen ontdekt zich, als men ziet, dat de Koe heen en weder loopende, zich tot waterloozen schikt, maar er niets volgt dan bij kleine gedeelten: deze kwaal ontstaat uit eene al te sterke inkrimping der pisleiders en spieren, ook van eene al te scherpe aandoening in de vaten der nieren. Het is eene zeer benaauwde ziekte,

waar-

waardoor de Koeijen al dikwijls getroffen worden. Ik voor mij denke, dat de Koeijen, die veel op dorre heiden en bentgras, of wilde zuring grazen, het meest voor deze kwaal vatbaar zijn, want de ondervinding heeft geleerd, dat de Koeijen, welke op goede grasgronden grazen en frisfche flooten hebben, weinig, of althans minder aan deze kwaal onderhevig zijn.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Tegen het belemmerd pisfen geeft men als middelen op, het aderlaten in de blaasader, dat de melkader ook is, of aan dezelve grenst, en dan het ingeven van een drank, beftaande in honing en witten wijn. Onze *Hollandfche* Landlieden geven de Koe wel oud bier en roggemeel in. Olie, honing en wijn, wel door een gekookt, is een, bij de ouden bekend, zeer nuttig middel.

Bloed pisfen.

Het *Bloed pisfen* is al mede eene welbekende en niet minder geduchte kwaal der Koeijen: in deze kwaal zijn verfchillende trappen, als: 1. wanneer de pisfe hoogrood is, en als bloedig fchijnt: dit is flechts door eene fcherpe fchrijning; de andere foort is, als er kennelijk bloed onder is, en eindelijk als de pisfe volftrekt met flijmig bloed vermengd is. Het bloed pisfen ontftaat uit fcherpe ftoffen in de nieren en in de blaas, en zeer zeker zijn het voorteekenen van verkalkingen en fteenwordingen in de blaas en in de pisleiders; behalve dat het bloed-pisfen kan ontftaan uit de loop, uit de bloedloop, uit rotziekten, en uit eene geheele

 bloed-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

bloedbederving, waardoor dan ook de bloedvaten der nieren zijn aangedaan.

Het eigenlijk gezegd bloedpisſen is, als er bijna niets anders dan bloed te voorſchijn komt, doch het welk dient onderſcheiden te worden van zekere bloedvloeijing, welke wel uit de ſchede der lijfmoeder plaats heeft, en dikwijls bij het uitloozen met de pisſe vermengd is, en ook van het bloed pisſen, dat uit verzweeringen in den krop van de blaas of in de roede der Osſen ontſtaat, welke allen van een anderen aard zijn.

Het hier bedoeld bloed pisſen is dat, welk vrij gemeen bekend is, en veeltijds in het begin van den zomer, in de maand Mei of het begin van Junij, bij de Koeijen plaats heeft: mogelijk brengt de verhitting er dan wel iets aan toe.

Oorzaken van het Bloed pisſen.

De meeste Landlieden houden voor een oorzaak van het bloed pisſen, het eten van kwaad voedſel, vooral van heeremoes of paardeſtaart, disteltoppen of ander aandoenend kruid, het welk in dien tijd even uitſpruit, en dan door de Koeijen wordt afgegraasd; want als deze ſoort van kruiden hoog uitgegroeid zijn, worden dezelve niet door de Koeijen gegeten, ten zij uit hongersnood; waarom men het bloed pisſen ook vrij ſterk en van de ergſte gevolgen ontwaar wordt onder Koeijen, welke op ſchrale geestgronden grazen, waar die kruiden, en ook ſchraal gras, wilde zuring enz. groeijen, kunnende het ook wel ontſtaan uit de ſcherpe haakjes en deeltjes der gemelde planten.

De

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Kenteekenen en gevolgen van het Bloed pissen.

De kenteekenen en gevolgen dezer ziekte zijn in de eene Koe ſterker en van langer duurzaamheid dan in de andere; ſomtijds genezen zij ſpoedig, maar ſomtijds zet zich de kwaal tot ontſteking in de blaas: het eerſte, waaraan men dit ontdekt, is eene hooge kleur aan de pisſe, eene algemeene hitte over het kruis en aan den ſtaart, waar van de haren borstelig beginnen op te ſtaan, als in de ratteſtaart: ook krijgen zij hard de koorts, waarin zij verhit zijn; men ziet de lanken geſtadig inkrimpen, en de Koe dikwijls te vergeefs tot waterloozen persſen, ook ſomwijlen en bij pozen eenige golven roodbloedige pisſe loozen: zij geraken ſpoedig van de melk af, en krijgen doorgaans daarna den drop. Het eigenlijk bloed volgt meestal, als de pis doorzet, en neemt toe in roodigheid, gelijk dezelve ook allengs afneemt als deze ziekte ſlijt en afneemt, maar gaat dezelve tot ontſteking over, dan wordt de pisſe etterachtig, dik en lijmig, en loopt dikwijls af, zonder dat de Koe, zoo als men het noemt, ſluiten kan; zwellende de klink en wordende dezelve tevens als verlamd, en ingeval de Koe met Kalf is, vergooit zij meestal hetzelve, als wanneer de Koe dikwijls geneest en het bloedwellen ophoudt, waarſchijnlijk om dat hetzelve dan andere afleiding bekomt. Dit een en ander zijn de voornaamſte en bekende vatbaarſte teekenen dezer ziekte.

Wat nu de genezing aangaat, men kent

HET RUNDVEE.

V. Afd. VIII. Hoofdst.

Genees-middelen tegen het Bloedpis-sen.

bij de Landlieden en Koeijen-doctors verschillende middelen; als:

Men neme geerst en hennipzaad, van elk zes lood, theriaak twee lood, dit te zamen in twee pinten witten wijn gekookt, en in twee dagen, elken dag de helft, aan de Koe ingegeven, is een zeer goed middel.

Een nog eenvoudiger en zeker niet te verwerpen middel is, het ſap van weegbree-bladeren, uitgeperst en met zoo veel olijven-olie vermengd, dat het te zamen een pint vocht uitmaakt: dit tweemaal daags aan de Koe ingegeven, helpt doorgaans.

Onder onze oude *Hollandſche* remedien vinde ik, bij het gebruik van het gemelde weegbreeſap met olijven-olie, nog gevoegd twee oncen poeder van wijnſteen of van *Cremor Tartari*, en een once poeder van *Colloquint*, met twee a drie gekluste eijeren door een geroerd, en dit vervolgens met een fles rooden wijn warm tot een gekleinst, en hetzelve eens daags aan de Koe ingegoten. Dit middel is voorzeker beredeneerd genoeg, om het den Landlieden aan te bevelen; doch vooral moeten zij het weegbreeſap niet vergeten, om dat dit kruid, hoe gemeen hier te lande en daarom veelligt het minst geacht, in het bloedvloeijen of bloedwateren der Koeijen een allereerst behoedmiddel is.

Nog zijn er, welken de Koe vooreerst aderlaten, en dan tarwemeel met heete melk beſlaan, en dit beſlag, met een musje boom-olie vermengd, aan de Koe ingeven.

In-

Ingevalle nu binnen tweemaal vier en twintig uren deze middelen niet helpen, is de dood volstrekt het gevolg, vooral als het eene bloedstorting is, want men dient wel oplettend te zijn op het bloed pissen, te weten, of het alleen bloed is, dat door eene aderbreuk in de vaten veroorzaakt wordt en doorgaans doodelijk is, of dat het bloed pissen door scherpe vochten veroorzaakt wordt, als wanneer het bloed, vermengd met de pisse, uitvloeit: dit laatste wordt een kwijnend gebrek, waarop gemeenlijk andere volgen, als:

Opstopping der pisse.

Opstopping der Pisse: dit is omtrent hetzelfde als belemmerd pissen, met dit onderscheid, dat, daar de belemmering ontstaat uit eene verkeerde kleinzing in de bloedvaten en in de pisleiders, de opstopping eigenlijk in den krop der blaas zit, waarom ook de Osfen en Stieren hier veel meer aan onderworpen zijn, dan wel de Koeijen, in zoo verre, dat dit als eene bijzondere kwaal der Osfen bekend is bij den naam van

Verstopte Roije.

Verstopte Roije, dat is verstopte roede, zijnde het mannelijk teellid: deze verstopping kan aan de klieren, aan de pisleiders en aan den krop van de blaas zoo groot zijn en zwelling veroorzaken, dat het tot een volkomen ettergezwel overslaat en als verkalkt. Hieruit ontstaan gevaarlijke gebreken, als den pisdrop, daarna de balzucht, en eindelijk de steen in de roije.

Pisdrop.

De *Pisdrop* is eene vrij gemeene kwaal der Osfen: men ziet het dikwijls, dat de Os-

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Osfen grazende, gestadig hun water bij droppen of kleine hoeveelheden laten loopen; sommigen zijn zoo flap in de deelen der waterloozing en in de roede, dat dezelve uithangt, en dikwijls tot een zeker soort van doorzakking in den voorhuid overgaat, die dan

Roije Breuk.

Roije Breuk genaamd wordt, doch ook dikwerf verkeerdelijk met de navelbreuk vermengd wordt, zijnde tusschen die beide zeer veel verschil.

Balzucht.

De *Balzucht* kan men met regt aanmerken als het gevolg van ziekten in de blaas en in de teeldeelen. Het gebeurt, dat de balzak der Osfen zoo geweldig zwelt, dat dezelve als een Koeijen-uijer uitzet: dit wordt veroorzaakt door eene niet goede uit- of affnijding der ballen onder het lubben, als wanneer er nog eenige zaadleidende vaten gemeenschap hebben met de zaadleiders der roede of roije: zulk soort van Osfen zijn doorgaans ritziger en gedijen schraal. De kwaal is bekend genoeg, doch middelen zijn er niet veel tegen aan te wenden, dan alleen eene smeering met eenige daartoe bekende zalf; inwendige middelen helpen weinig. Bij verzweering en etterwording kan het openen goed zijn, doch een verstandig Landman doet best, om zich zulk een Os hoe eer hoe beter afhandig te maken, alzoo er nooit iets goeds van te wachten is. Nog is er een andere kwaal,

Kul-

Kull balg genaamd, dat is, als de ballen en de balzak zoodanig ingekrompen zijn, dat zij dikwils tot verstopping en gevaarlijke zwelling of ettering overgaan. HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Ondertusschen kan het ook zijn, dat de balzak zwelt door weerpijn van de roede, vooral als die tot verharding overgaat, of dat er steentjes in de pisleiders zijn. Kullebalg.

De *Roije* of *Roede* der Osfen *verhard* almede door niet goed te lubben en uit nog overgebleven driften in de Osfen, die, gelijk vrij gemeen is, op elkander verhitten of rijden, waardoor ontsteking en vervolgens verharding ontstaat. Verharde Roije.

Steen in de Roije, dit zijn kleine steentjes en zanderige stoffen, welke men nu en dan in de roede en in de pisleiders der Osfen vindt, en een soort van graveel zijn; evenwel is dit gebrek minder gemeen aan de Osfen, die hier te lande vetgeweid worden, dan wel aan die hooger in *Duitschland* weiden, alwaar men de Osfen voor den ploeg spant en op den dorschvloer laat loopen: het is hierom, dat dit soort van graveel in die streken meerder bekend is, dan hier te lande; niettemin komen hier zulk soort van zandige aanzettingen in de pisleiders der Osfen wel eens voor. Voor het overige wordt het onder het belemmerd pisfen en de verstopping gesteld. Steen in de Roije.

De *Steen in de Blaas* is mede gemeen bekend in *Duitschland* onder de Ploeg-Osfen. Onze Koeijen en Osfen hebben dezelve Steen in de Blaas.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

zelve somwijlen: ik heb moeite gedaan, om er onder mijne verzameling van dierlijke steenen te bekomen, doch tot nog toe is dit mij niet gelukt: het schijnt ook over het geheel, dat er het Rundvee minder mede gekweld is in ons land, dan in bergachtige gewesten, en veelligt zoude ik dit gebrek overgeslagen hebben, indien ik er bij de uitheemsche Schrijvers over den Landbouw niet telkens gewag van vond gemaakt; ik vinde bij hun de volgende voorschriften ter genezing, te weten:

Voor de verharde Roije, een smeersel van malva of altheawortel met ongezouten boter; men kan ook populierzalf gebruiken, dit komt op een uit.

Voor den Steen in de blaas vind ik aangeraden: twee oncen zeevenkel, een half lood kruidnagelen en anderhalf vierendeel lood gestooten peper, op rooden wijn gezet, en leuk, bij kleine hoeveelheden van een half melkkopje daags, in te geven.

Voor belemmerd pissen en pisdrop of koude pis, is mij al mede eene vrij aannemelijke remedie bekend, te weten: radijs, venkel en lavaszaad onder een gestooten en op oud bier warm te trekken gezet, en hiervan aan de Koe of Os 's morgens een melkkop in te geven.

De Breuken.

Nu zoude men nog onder de gebreken dezer deelen kunnen optellen en beschrijven de breuken, waaraan de Koeijen onderhevig zijn, als de Liesbreuk, de Navelbreuk

breuk en de Netbreuk; dan, daar van dezelve reeds zoo veel gezegd is als wij noodig hebben geoordeeld, zoo wijzen wij den Lezer tot die beſchrijvingen, en wel ten aanzien van: HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdſt.

De *Liesbreuk*, tot de beſchrijving van de gebreken der Lies- en Lankklieren, in het derde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling. Liesbreuk.

Wegens de *Navelbreuk*, tot de beſchrijving van het ſpiergeſtel, in het tweede Hoofdſtuk der tweede Afdeeling; en tot de beſchrijving der Lever, in het tweede Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes werks. Navelbreuk.

Wegens de *Netbreuk*, tot de beſchrijving van het Netvlies, in het tweede Hoofdſtuk der derde Afdeeling dezes werks. Netbreuk.

Voorts zouden nu de Elder-, Uur- of Speenziekten moeten volgen; dan, van deze de volgende reeds beſchreven zijnde, zoo behoeft zulks hier niet te worden herhaalt; men zie dan van de:

Verſtopte Speenen, Verſtopte Speenen.

Zeere Speenen, Zeere Speenen.

Het aan de Melk liggen, Aan de melk liggen.

Melkdrop, Melkdrop.

en

en van meerdere gebreken der speenen, de beschrijvingen, in het derde Hoofdstuk dezer vijfde Afdeeling; als mede de beschrijving van een speen- of melkbuisje, om speenen, waarin geene genoegzame doortogt van melk is, aan het melken te helpen, in het negende Hoofdstuk der vierde Afdeeling dezes werks.

Steentjes in de melkvaten.

Ook zijn de steentjes, welke zich somtijds in de klieren en in de melkvaten vastzetten, op Plaat XVII Figuur 10 afgebeeld, en in de beschrijving van die Plaat eenigzins aangedacht.

Dan, bij alle de reeds beschrevene gebreken der speenen, kunnen wij niet nalaten hier melding te maken van dat gebrek, het welk door den Heer EBERHARD genoemd wordt:

Kwade uijers, of ontsteking van den uijer, en derzelver oorzaak.

Kwade Uijers, of *Ontsteking aan de Uijers der Koeijen*, en welke gedeeltelijk ontstaat uit inwendige, en gedeeltelijk uit uitwendige oorzaken, als door alle soorten van scherpigheden, welke op den uijer vallen; door koude; door zwemmen in koud water; door aanklevende vuiligheden; door het al te ruuw en hard melken; door stooten, slaan, en andere bezeringen.

Teekenen dezer ontsteking.

Deze ontsteking van den uijer openbaart zich, (volgens dien Schrijver) door een hard en pijnlijk gezwel, waarbij tevens, wanneer die tot een hoogen graad komt, de buitenhuid roodachtig en op het gevoel heet bevonden wordt, en welk gezwel,

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

zwel, indien er niet ſpoedig ſcheiding in komt, tot verettering of verharding overgaat, en de naastliggende ſpeenen opdroogen. Wordt dit toeval niet wel behandeld, en duurt de ettering lang, dan worden de melkwegen ook aangedaan, en er dringt bloed in dezelven: dit mede wordende uitgemolken, zoo wordt zulks *Bloedmelken* genaamd.

Geneeswijze dier ontſteking.

Zoodra men zoodanig gezwel aan den uijer ontdekt, dan moet men de ſcheiding er van trachten te bewerken, te welken einde men (volgens EBERHARD) de Koe twee tot vier ponden bloed uit de melkaderen moet aftappen, en aan dezelve een poeder tegen de ontſteking ingeven, beſtaande hetzelve, (volgens zijn voorſchrift) in:

Nitri depur.
Sal. mirab. glaub.
— Ammoniac. pur. ana . unc. ß
Pulv. Camphor. . . . . . ſcrup. ß
M. F. Pulv. d. ad vitr. Zijnde de doſis elk uur een drachma (vierendeel loods), of, in minder gewigtige gevallen, alle twee uren een of een en een half drachma.

Als mede dagelijks de warme omſlag, beſtaande (volgens zijn voorſchrift) in:

Rad. Alth. . . . . unc. iij
Herb. Alth. . . . . manip. iv
Flor. melilot.
——— Chamom. rom.
——— Samb ana . . . . . manip. i ß
Farin. ſem. foen. graec. . . unc. iv
C. C. F. ſpec. pro Catapl., zijnde kruiden tot een papachtigen omſlag.

of:

Neemt 12 lood van gemelde kruiden, en doet er bij een lood klein geſneden Venetiaanſche of Spaanſche zeep, kookt dit te zamen tot een pap, en gebruikt het alzoo tot een warmen omſlag.

Doch 's nachts legge men een op linnen geſmeerde pleister, beſtaande (al mede volgens zijn voorſchrift) in:

Empl. Saponat. Barb. . . . unc. iij.
D. S. Zijnde dit eene verdeelende pleister.

Bij het voorſchrift voor deze pleister voegt gemelde Schrijver: dat dezelve op het aanraken niet ſmeerig moet zijn, maar het vocht, door het kooken, zoodanig moet zijn uitgedampt, dat zij, zonder haar vooraf warm te maken, zich niet laat ſmeeren, en dat zij op het gevoel meer glad dan kleverig zij. Men legge deze omſlag en pleister op het gezwel, volgens de opgave, tot dat het volkomen verdwenen is.

Maar

Maar is de ontſteking tot verettering overgegaan, het zij uit zich zelven of door verzuim van een tijdig gebruik der opgegeven middelen, dan moet men het ettergezwel openen, als het rijp genoeg is, dat is, als men de, daarin ſchommelende, ſtoffen duidelijk waarnemen, of tusſchen twee, aan het gezwel tegen over elkander geplaatste, vingeren voelen kan, en met de reeds gemelde uitwendige middelen voortgaan tot de genezing toe, waarbij ook alle dagen tweemaal, de volgende zalf, op een wiekje, ter zuivering der zweer, kan worden gebruikt, beſtaande dezelve (volgens zijn voorſchrift) in:

Unguent. Baſilic. . . . unc. j

D S. Zijnde dit een zalf om te verbinden.

Wanneer echter het ontſtoken gezwel (zegt verder de gemelde Schrijver) door eene onbekwame behandeling en door het opleggen van ongunſtige middelen, gelijk alle te ſterk verkoelende, zamentrekkende en verſtoppende middelen zijn, tot verharding is gebragt, dan is er een veel langer tijd, tot de herſtelling van de Koe, noodig. Deze kan echter, zijns oordeels, geſchieden door het gebruiken van een warmen omſlag, beſtaande (volgens zijn voorſchrift) in het volgende:

Men neme 12 lood van de zoo even,

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII Hoofdst.

tot een warmen omflag aangeprezen, kruiden, en voege er bij 6 lood lijnkoeken, een drachma heele, doch met de schaar wat klein geknipte saffraan, en 2 tot 3 lepels olie; moetende dit alles tot een pap gekookt worden, om tot een omflag te dienen, welke men laauw-warm tusschen doeken op het gezwel legt. Voorts moet men wel opletten, dat men deze en andere pappen, tot omflagen gebruikt wordende, zoo dra dezelve beginnen zuur te worden, niet verder gebruikt, maar er dan weder anderen, uit versche kruiden bestaande, tot dat einde vervaardigd worden.

Men moet met het opleggen van dezen omflag zoo lang voortvaren als noodig is, waardoor het gezwel, hoe hard het ook ware, in eenige weken zeker verdwijnen zal. Komt deze behandeling aan sommige lieden te moeijelijk voor, dan zouden zij (volgens het oordeel van EBERHARD) de scheiding van het gezwel kunnen trachten te bewerken, door er een pleister tegen te leggen, bestaande (volgens zijn voorschrift) in:

Empl. de Cicut.
—— Galban. croc.
—— Saponat. Barb. ana . unc. j
Malax. invic.

D. S. Zijnde dit eene verdeelende pleister.

Zoo er eene inwendige behandeling bij mogt te pas komen, dan (zegt die Schrijver) moet

moet dezelve, naar de onderscheiden oorzaken, ook verschillend worden ingerigt.

HET RUNDVEE. V Afd. VIII. Hoofdst.

Voorts keurt die Schrijver ten sterkste af het bestrijken van de alzoo ontstoken uijer met heete en opdroogende middelen, als Brandewijn en soortgelijken, als mede met gedisteleerde en andere heete olieën, als Terpentijn-, Jeneverbeziën-, Steen- en Rozemarijn-olie enz., wordende door deze middelen de ontsteking verergerd of tot verharding gebragt (*).

Ziekten der baarmoeder.

Nu zouden de ziekten en gebreken, welke in en aan de baarmoeder plaats kunnen hebben, moeten volgen; dan, deze reeds beschreven zijnde, zoo bij de beschrijving der teeldeelen, als bij de beschrijving van de verlossing der Koeijen. zoo wijzen wij de Lezers tot de onderscheiden Hoofdstukken dezes werks, waarin die beschrijvingen te vinden zijn, als onder anderen:

Verlamde, slappe en opgekrompen Banden.

Verlamde, *slappe* en *opgekrompen Banden*, in het tweede Hoofdstuk dezer vijfde Afdeeling.

Met het ligt blijven staan.

Met het ligt blijven staan, in het achtste Hoofdstuk der vierde Afdeeling.

Ont-

(*) Zie het meermaals aangehaalde werk van J. GUNTHER EBERHARD, §. 565 tot 571, en in de achter dat werk gevoegde lijst der geneesmiddelen, de voorschriften No. 6, 7, 29, 30, 31, 32 en 33.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Ontsteking der Baarmoeder. Uitzakking der Baarmoeder. Verleggen der Kalveren.

Ontsteking der Baarmoeder, of zoogenaamde *Moerziekte*, in het negende Hoofdstuk der vierde Afdeeling.

Uitzakking der Baarmoeder, mede in het negende Hoofdstuk der vierde Afdeeling.

Miskraam, of *Verleggen der Kalveren*, in het tiende Hoofdstuk der vierde Afdeeling.

Zijnde de verdere gebreken dezer deelen mede op hun plaats beschreven.

De ziekten der Koeijen dus verre zijnde afgehandeld en beschreven, zoo zullen wij de beschrijving van eenige ziekten, waaraan de jonge Kalveren wel onderhevig zijn, laten volgen.

Verklaring van Plaat XXXXIII*.

HET RUNDVEE. V. Afd. VIII. Hoofdst.

Even zoo als wij, bij de beſchrijving van het PAARD, in het Vierde Deels Eerſte Stuk van onze *Natuurlijke Hiſtorie van Holland*, eene afbeelding van hetzelve gevoegd hebben, met aanwijzing van de meest uitwendige gebreken; zoo hebben wij ook noodig geoordeeld om achter de beſchrijving van de ziekten der koeijen eene afbeelding te voegen van eene koe, met aanduiding der plaats en gedaante van derzelver meest uitwendige gebreken, als mede van de plaats, waar ſommige gebreken, ſchoon niet zigtbaar voor het oog, onder den huid of meer inwendig in het ligchaam plaats hebben: zijnde de ſcherpe doorgaande omtrek de geſtalte van de koe, in derzelver gezonden ſtaat, en de geſtipte lijnen of omtrekken de aanduiding der gebreken of de plaats van dezelven; en daar de namen der gebreken te veel plaats in de afbeelding zouden wegnemen, zoo hebben wij het beter geoordeeld dezelven alleen door letters en nommers aan te wijzen.

A Duidt dan aan de hoornbreuk.
B Verwrongen hoorn.
C Hoornſpleet.
D De plaats der kol.
E Oog-gezwel.
F Kolf oog.
G Verlamd oog.
H Verlamd oor.

I Plaats der hoofd- of oorklieren, welke, door het haar, niet wel te zien zijn, maar naar mate dezelven groot of klein zijn, meerder of minder gevoeld kunnen worden.

J Plaats, waar de klem, (zijnde eene opkrimping of krampachtige verstijving der kaakspieren,) in den muil, plaats heeft.

K Plaats, alwaar de vorsch of tongworm onder de tong gevonden wordt.

L Verlamde kaakspieren.

M Neuswee, of plaats der neusklieren.

NN De snot.

O Halsblijnen.

P Het strangillioen, of plaats der gezwollen of bedorven halsklieren.

Q Verrekte schoft, of plaats der zwelling, door dit ongemak veroorzaakt.

R Ontstoken schoft, of plaats der zwelling, hierdoor veroorzaakt.

S Blaren.

T Plaats der schurk- of schotziekte.

U Gezwollen spieren.

V Gekrompen spieren.

W Gezwollen kossem.

X Keelgezwel.

Y Plaats der kropklieren.

Z Plaats der kwabklieren.

a Maanstrang.

b Spatten.

c Kniegezwel.

d Wratten.

e Klaauwzeer.

f Schel-

f Schelfervoet.
g Schaatsklaauw.
h Kanker.
i Mok- of ekelpoot.
j Losse schoen.
k Plaats der ruidigheid of ontharing achter den schoft.
ll Plaats der daauwworm.
m Lendenbloed of stijfrug.
nnn Blaren.
ooo Aangewassen wervelen, of plaats waar inwendig de wervelen aan een wassen of groeijen, als de kraakbeenige schijf of gelediging, die tusschen iedere wervel geplaatst is, tot beenwording overgaat, en de, in de beschrijving dezer ziekte gemelde, onbuigzaamheid der ruggegraat veroorzaakt.
pp Aangewassen ribben, of plaats daar dezelven, inwendig, aan de gewrichten der ruggewervelen zijn ingelijfd, alwaar dezelve voornamelijk aan een groeijen.
qq Gebroken ribben, of plaats, waar dit, gewoonlijk, inwendig plaats heeft, zijnde dit niet anders dan door het gevoel te onderscheiden.
r Miersheid, zijnde een zamenvloeijende vurigen uitslag.
s Aposteumen of bloedvinnen.
ttt Gallen.
uuuu Plaats der buikklieren.
v Rappigheid, of plaats, waar dit gebrek wel tusschen vel en vleesch plaats heeft.
www Plaats der vangklieren.

x Opgekrompen buikſpieren.
y Navelgezwel.
z Navelbreuk.
z* Plaats der buikpijn.

1 De wolf- of luisziekte.
2 Lamkruis.
3 Plaats, waaromtrent de kruiswrong plaats heeft.
4 Slappe banden.
5 Gezwollen ſpieren.
6 Aambeijen.
7 Rattenſtaart.
8, 8 Staartbreuk.
9 Plaats waar de ontwrichting der heup plaats heeft.
10, 10 Bloedzweren.
11 Bonkziekte.
12, 12, 12 Plaats der uurklieren.
13, 13 Zere ſpeenen.
14 Lies- en elderbreuk.
15 Hakgezwel.
16 Beenbreuk.
17 Overkoot.
18 Klaauwzeer.
19 Klaauwſpleet.
20 Plaats der voetſprouw.
21 Opgekrompen pooten.
22 Kramp, of plaats der opgekrompen peezen, onder den huid, aan de pooten.
23 Klaauwſcheur.
24 Ingevallen lendenen.

A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
a
b
c
d
f
g
h
i
k
m
n
p
q
r
s
t
u
w
x
y
z
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24

VIJFDE AFDEELING.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Bevattende de beschrijving van eenige ziektens en toevallen, welke de Kalveren kunnen overkomen.

De Kalveren mede aan ziektens en toevallen, hun bijzonder eigen, onderhevig zijnde; het zij zoo dra dezelve geboren zijn, het zij zoo lang zij kalveren genaamd kunnen worden, zoo kunnen wij niet nalaten ook hier van iets mede te deelen.

Ziektens der Kalveren.

Gesloten endeldarm en teeldeelen.

Somtijds gebeurt het, dat de endeldarm en de teeldeelen der pasgeboren Kalveren, door een tegennatuurlijk vlies of door eene vaste vergroeijing gesloten zijn; zoo het eerste plaats heeft, hetwelk men gewaar wordt als het door den aandrang der ontlasting wordt opgezet, dan behoort het door eene bekwame hand te worden doorgesneden en de wond behoorlijk genezen. Indien integendeel het laatste, dat is eene vaste ver-

HET RUNDVEE. V Afd. IX. Hoofdst.

groeijing, plaats heeft, dan is het best het Kalf te dooden, alzoo de genezing van zoo een gebrek, zeer onzeker is.

Flaauwe teekenen van leven.

Somtijds komt een Kalf, bijzonder na een moeijelijke verlossing, met flaauwe teekenen van leven ter wereld, om zulk een Kalf te behouden en het leven in hetzelve op te wakkeren, wordt door den Heer EBERHARD aangeraden: het uithalen der slijm uit de bek, alzoo die slijm, bij een zwak leven, de ademhaling kan beletten, voorts het liggen van het Kalf in een laauw bad, zoodanig dat de kop buiten het water blijve; hetzelve te wrijven, te borstelen en in de neusgaten te blazen, en eindelijk hetzelve, door het bestrijken met warm gemaakten brandewijn of azijn, en door het inwinden in warme dekens, trachten te verlevendigen en te versterken.

Somtijds gebeurt het, dat pasgeboren Kalveren niet willen zuigen, zoo dit door zwakheid veroorzaakt wordt, dan behoort men hun de melk in te melken, of aan hun de versch gemolken melk in te gieten: maar is de spruw er de oorzaak van, zoo als dikwijls gebeurd, dan moet men spoedig goede middelen tegen dezelve gebruiken.

De Spruw.

De *Spruw* bestaat in een soort van kleine witte of geele zweeren, waar door de tong, het gehemelte, de keel, de slokdarm en ook wel de maag bedekt wordt, en moet wel onderscheiden worden van de tongblaar en gortigheid, waaraan de Kalveren mede onderhevig zijn, dezelve is meestal door koorts

koorts vergezeld, die met dezelve in zekere tijden klimt, op het hoogste komt en weder afneemt. De voornaamste oorzaken der spruw zijn mogelijk een vervuilde maag, en vooral een zuur, door het veel gebruik van melk ontstaan. Ook gebeurt het wel dat de spruw op nieuw komt als de eerste reeds is afgevallen.

HET RUNDVEE. V. Afd. IX. Hoofdst.

Oorzaken van dezelve.

Tot genezing van de Spruw, wordt door de Heer EBERHARD een poeder aangeprezen, bestaande, volgens zijn voorschrift, in zuurbrekende en zachtafdrijvende middelen, als:

Geneesmiddelen tegen de Spruw.

Magn. alb. ex sale Epsom. unc. j.
Pulv. rad. Irid. flor. . . unc. β.
Sem. Foenic. . . . . . dr. ij.
M. F. Pulv. D S. om dagelijks viermaal 1 of 1½ drachma er van aan het Kalf in te geven.

Indien men echter roofjes der spruw onder den afgang ontdekt, en dus met waarschijnlijkheid besluiten kan, dat de maag en ook gedeeltelijk de darmen met dergelijke zweeren bezet zijn, dan oordeelt die Schrijver, dat men vooral tegen het einde der ziekte, alle afdrijvende middelen dient te vermijden en men dan alleen slijmige en verzachtende dranken dient te laten gebruiken of ze hun in te gieten, als mede dat zoodanige dranken ook in het begin der ziekte zijn aan te prijzen.

Behalve deze inwendige middelen, prijst hij ook het dikwijls wasschen der tong aan,

HET RUNDVEE. V. Afd. IX Hoofdst.

van het begin der ziekte af, met warmen wijn op falij getrokken en met honig vermengd, als mede het aanhoudend beftrijken van dezelve met een middel, waardoor de fpruw fpoedig opdroogt en afvalt, en het welk, volgens zijn voorfchrift, beftaat in:

Aq. fontan. . . . . unc. vj.
Vitriol. alb. . . . . dr. ß.
Mell. rofar. . . . . unc. j.

M. D. S. kunnende hier mede, ook alle vier uren, den bek gewasfchen, en des noods ook in de keel daarmede gefpoten worden.

De Kug der Kalveren.

De Kalveren zijn ook onderhevig aan *de Kug*, dan van deze reeds in het achtfte Hoofdftuk dezer vijfde Afdeeling, bij het befchrijven van de Kug der Koeijen, gefproken zijnde, zoo behoeft er alhier geen verdere melding van gemaakt te worden.

De loop der Kalveren.

Veel zijn de jonge Kalveren aan *de Loop* onderhevig, vooral, indien men niet zorgvuldig vermijdt hun te veel of te hard voedfel te geven en dezelven voor het vatten van koude te bewaren.

Oorzaken van dezelve.

De oorzaken van deze loop zijn dus: eene belette uitwafeming, of eene zure bedorven fcherpte in de maag en in de darmen, welke uit het, in dezelve opgehoopte en zaamgeronnen, gedeelte der, door hun gedronken wordende melk, ontftaat.

Genees-middelen tegen die loop.

Zoo men grond heeft om te vermoeden, dat de laatstgemelde oorzaak plaats heeft, dan

dan prijst de Heer EBERHARD zoodanige middelen aan, welke het vermogen hebben, om de ſcherpte weg te nemen en ook de groven bedorven ſtoffe op te losſen en uit te werpen, en ſchrijft te dien einde een middel voor dat, zijns oordeels, boven alle anderen hiertoe is aan te prijzen, en het welk beſtaat in het volgende: namelijk:

Men neme een half lood Venetiaanſche zeep, en wrijve dezelve zoo lang met een dooijer van een ei, tot dat ze zich daarmede volkomen heeft verbonden: vervolgens doet men 1 drachma ſijn geſtampte rhabarber, en 16 lood bronwater er bij, en roert dit op nieuw zoo lang, tot het volkomen vermengd is; dit maakt men in drie gelijke deelen, waarvan een deel 's morgens nuchteren, het andere 's middags, en het laatſte 's avonds aan het Kalf wordt ingegeven.

In geval de loop, na het behoorlijk afdrijven, door dit middel, en eene welgeregelde toediening van voedſel, niet ophoudt, dan kan men, volgens dien Schrijver, dagelijks, door hun laten gebruiken, eenen afgekookten drank van twee tot drie lood gebrande en gemalen akers, en hun water te drinken geven, waarin dikwijls een gloeijend ijzer gebluscht is.

Doch is de loop door eene gevatte koude ontſtaan, dan moet men het Kalf warmer houden en aan hetzelve zoodanige middelen geven, welke de uitwaſeming het krachtigſte kunnen bevorderen, waartoe

vlier

HET RUNDVEE. V. Afd. IX. Hoofdst.

vlier en anderen kruiden, van dien aard kunnen worden gebruikt (*).

Hier mede de beschrijving der ziektens van het Rundvee, volgens ons plan, hebbende ten einde gebragt, zoo zullen wij in de volgende Hoofdstukken overgaan tot het beschrijven der *Veepest* en daartoe betrekkelijke zaken.

(*) Zie het meermaals aangehaalde werk van J. GUNTHER EBERHARD, § 581 tot 592, en in de achter dat werk geplaatste lijst der Geneesmiddelen, de voorschriften No. 36, 37 en 38.

VIJFDE AFDEELING.

TIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene inleiding tot de beschrijving van de Veepest, benevens de geschiedenis der Veepest zelve, van de oudste tijden af.

Thans ondernemen wij een onderwerp te behandelen, hetwelk, gedurende het beloop der eeuwen, door vele kundige Mannen, niet dan met zeer twijfelachtige en duistere verklaringen behandeld is, en tot heden toe als nog niet volkomen beslissende betoogd is, namelijk de Veepest, of de woedende Smetziekte onder het Rundvee.

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst. Inleiding.

Deze geduchte roede des doods wordt uit zoo vele en verschillende oogpunten beschouwd, als er schier landen en ingezetenen, ja, wat zeg ik, schier Veehoeders en Landlieden, mitsgaders Geneesheeren zijn, in wier oorden de slaande Engel onder de Runderen doorgaat.

HET RUNDVEE. V. Afd. X Hoofdst.

Het is met de kennisse en beschrijving dezer doodelijke ziekte eveneens gelegen als met meest alle de Pest- en Smetziekten onder de Menschen, waarover men zeer vele verschillende denkbeelden ontmoet.

Niet te min is het door de vlijt veler oplettenden zoo verre gebragt, dat men ten minste deze geduchte ziekte beter kent, en nagenoeg tot geregelde bepalingen gekomen is, alle welke, het zij in afzonderlijke stukjes, of in de gedenkschriften der Maatschappijen, in zeer grooten getale gevonden worden, doch welke tot heden toe niet dan stuksgewijs en veelal uit den eenen in den anderen overgenomen, voorkomen, en welke alle een voor een te overwegen, zeer zeker verwarring en twijfeling zouden veroorzaken. Ons voornemen is derhalve om van de voornaamste en geloofwaardigste een goed en vatbaar gebruik voor den Landzaat te maken, en alzoo, volgens onze aangenomen zetregel, al het voornaamste voor te dragen, dat wij met mogelijkheid door lange ervaring hebben kunnen bijeenbrengen, om zoo volledig zulks mogelijk zij, dit gewigtig stuk geregeld te behandelen, en daarbij van de voornaamste plakaten en openbare aankondingen te spreken of dezelve in te lassen, die van tijd tot tijd zijn algemeen gemaakt, en dus zoo veel in ons is te voldoen aan den wensch van wijlen den beroemden Hoogleeraar PETRUS CAMPER, om, namelijk zoo veel mogelijk, derge-

HET RUNDVEE. V. Afd. X Hoofdst.

gelijke zaken in het ligt te brengen, zoo dat wij, daar wij des beroemdens Mans voetspoor drukkende, openbaar bekennen hem veelal op den voet te volgen, gelijk ook andere meest beroemde Mannen.

Wij zullen dus in dit en volgende Hoofdstukken, zoo ordelijk mogelijk is, dit ons onderwerp behandelen. Ten dien einde zullen wij deze zaken tot de volgende afdeelingen bepalen: als:

Eerst de Geschiedenis der Veepest, van de oudste bekende tijden tot op onze dagen.

Ten andere. De opgave der verschillende gevoelens over de kenteekenen van de veepest, mitsgaders het begin, den voortgang, midden en einde der ziekte.

Ten derde. Opgave der voorbehoedmiddelen en genezing.

Onder deze drie hoofdverdeelingen zullen geredelijk de onderdeelen van dezelven volgen. Wij gaan over ter zake, en wel tot

De Geschiedenis der Veepest.

Geschiedenis der Veepest.

Even gelijk de Schrijvers over de Veepest, verschillen over den aard dezer ziekte, niet minder verschillen zij in derzelver Geschiedenis, of laat ik liever zeggen, tijdkundige gebeurtenissen. Deze stelt de eerste ontdekking vroeger, gene later: anderen houden de besmetting meer eigen aan het eene werelddeel of gewest dan het andere,

 en

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

en ook weder anderen aan kouder of warmer luchtftreek, en dus heeft ieder iets voor zijne ftelling, doch meest allen blijven ftaan op de eerfte ontdekking in het land dat zij bewoonen, en dienvolgens kan men ten aanzien der *Nederlanden* en *Holland*, volftrekt niet vroeger opklimmen, dan tot de kennis welke wij door onze Kronijken er van verkregen hebben.

Ten aanzien van andere landen, is de eerfte aan ons bekende Veepest die, welke ten tijde van MOZES in *Egypten* gewoed heeft, dan welke als eene bijzondere zaak is aan te merken.

Veepest ten tijde van ROMULUS enz.

Als eigentlijke Veepesten zijn, in de oude gefchiedenis bekend, eene, welke ten tijde van ROMULUS te *Rome* heerschte, en welke zoo fterk woedde, dat men bekommerd was dat die Pestziekte onder de Runderen, ook tot de Menfchen zoude overflaan: ook wordt in het leven van NUMA van een fterk gewoed hebbende Pestziekte onder alle foorten van Vee gefproken.

VIRGILIUS maakt ook melding van eene ijsfelijke Veepest in *Italië*, zoo ook OVIDIUS, welke eene Veepest op het Eiland *Egina* op deze wijze befchrijft: „ De ziek-
„ te (zegt hij) zag men eerst haar kracht
„ toonen op Honden, Gevogelte, Scha-
„ pen, Runderen en 't Wild, dat fchielijk
„ henen ftorf; de ongelukkige akkerman
„ ftond verzet, als de fterke Stieren onder
„ het ploegen dood ter aarde ploften, en in
„ de

„ de veur vielen, dat de zieke Schapen „ uitteerde en de wol uitviel," enz. Elders nog: „ de Offerstieren vielen ter ne- „ der eer ze gebold wierden," enz. enz.

HET RUNDVEE. V. Afd. X Hoofdst.

De Kardinaal BARONIUS meldt van eene geduchte sterfte onder het Rundvee, welke in het jaar 376 in geheel *Europa* gewoed heeft.

SEVERUS SANCTUS, een Dichter, die Anno 395, of, zoo andere willen, 500 jaar na CHRISTUS geboorte leefde, beschreef in een Latijnsch gedicht de sterfte der Runderen, onder den titel: *Endeleschi Rethorum de Mortibus Bovum.* Deze Pestziekte, meldt hij, kwam uit *Oostenrijk* en *Dalmatië* over *Braband* ook tot ons en *Vrankrijk.*

Veepest van den jare 376 en 395.

Haec dira lues serpere licet
Pridem Panonios, Illyrieos quoque
Et Belgas graviter stravit, & impio
Cursu nos quoque nunc petit.

Dat is:

Dees ijsselijke smet kroop ongevoelig voort,
Eerst bij het *Ongers* volk, daarna in 't veerijk oord
Van den *Dalmatiër*, tot in de *Nederlanden*,
Waar 't schroeijend pestvuur in der Rundren ingewanden
Bij d'*Aquitaner* en in *Galliën* verspreid,
Al 't vee verteerde, wijl de Landman weent en schreit.

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

Veepest van het jaar 810.

Na dit tijdstip komen ons, onder anderen, voor de sterfte, welke ten tijde van Keizer KAREL *de Groote*, en wel in het jaar 810, in alle de landen onder deszelfs heerschappij gelegen, ja genoegzaam in geheel *Europa*, onder het Rundvee heerschte; als mede eene sterfte onder hetzelve ten tijde van Koning EGINARD, waarvan, volgens ULYSSES ALDROVANDUS, in de oude Duitsche Kronijken, gewag wordt gemaakt.

Veepesten van de jaren 1272 en 1514.

Eene der aanmerkelijkste Veepesten, welke in ons Vaderland een allerverschrikkelijksten hongernood en verwoesting heeft aangebragt, is die, welke in den jare 1272 heeft gewoed, en waarvan EMMIUS in zijne verhalen van *Vriesland* getuigt, dat er een algemeene hongersnood uit ontstond.

Zoo is ook onder de aanmerkelijkste die, welke in het jaar 1514 gewoed heeft, en door RAMAZINI beschreven is.

Veesterften in de jaren 1530, 1545, 1599, 1617 en 1635.

In het jaar 1530 heeft er in ons land eene sterfte onder het vee plaats gehad.

In de Kronijk van GOUTHOEVEN vinden wij, dat er in het jaar 1545, ter oorzake van droogte, eene sterfte onder het vee geweest is.

In het jaar 1599 was er eene geduchte sterfte in de *Venetiaansche* Staten, welke door FRACASTORIUS beschreven is.

In de jaren 1617 en 1635 hadden er wederom sterften onder het vee in ons land plaats.

In

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

In *Saxen* heeft in het jaar 1643 een allervreesfelijkfte Veepest gewoed.

Veepest van het jaar 1643. en 1682.

Op deze volgt nu die van het jaar 1682, als wanneer er eene Veepest heerschte, die, gelijk vele der vorigen, wederom allereerst in *Italië* ontftond en van daar overfloeg langs *Zwitserland* tot in *Bourgondiën*, vervolgens in *Duitschland*, in *Braband* en ook hier te Lande; doch volgens de Kronijken is dezelve niet zoo fterk in *Holland* en in de overige vereenigde Provintien geweest, dan die genen, welke in de volgende eeuw bekend zijn.

Veepest van het jaar 1710 enz.

De eerfte aanmerkelijkfte Veepest, na het jaar 1700, ontftond in het jaar 1710 in *Italië*, doch floeg in het jaar 1711 over in *Hongarijën* en *Dalmatië*, na dat in *Padua* genoegzaam al het vee er aan geftorven was. In het jaar 1713 verfpreidde de ziekte zich al verder in het *Milaneesche*, in *Venetiën*, in *Napels* en *Rome*, van waar de Veepest overfloeg tot in het *Tijrolfche*, *Bohemen*, *Moskoviën*, *Zweden*, *Denemarken*, *Pruisfen* en verdere gedeelten van *Duitschland*, *Vrankrijk*, *Braband*, *Vlaanderen*, *Zeeland* en *Holland*; van waar dezelve, volgens de *Engelsche* Gefchiedfchrijvers, in *Engeland* werd overgebragt door huiden van beesten, welke aan die ziekte geftorven waren. In *Vriesland* kwam deze zelfde fterfte in 1713 en 1714 insgelijks, en fleepte in den tijd van een jaar veertig duizend ftuks hoornvee

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

vee weg, waarop door de Staten bij Plakaat geboden werd, het geſtorven vee in zee te werpen of te begraven, en het vleesch niet te eten. In het jaar 1714 was deze Veeziekte, volgens OUTHOF, ook in *Zwitſerland* verſpreid.

Veeziekte in het jaar 1732.

In het jaar 1732 heerschte er onder het vee eene brandige ſmetziekte, waarin eene ſterke brandigheid in blaasjes of puistjes op de tong en aan de kaakklieren plaats had, doch welke door middel van doorvlijming en afſpoeling genezen werden.

Na dat in eene aanmerkelijke tusſchenpoozing van jaren de Veepest hier en daar allengs verminderde, ſcheen dezelve in *Holland*, *Vriesland* en in de overige *Nederlanden* als verdwenen; dan, in het jaar 1740, of liever na de harde winter van dat jaar, begon dezelve zich weder in ſommige Landen te vertoonen, en nam van tijd tot tijd zoodanig toe, dat dezelve in de jaren 1743 en 1744 ook in ons Vaderland algemeen werd. Verſcheiden Plakaten werden door de Staten van *Holland* en *Vriesland*, hiertoe betrekkelijk, uitgegeven, en premiën beloofd; ook werd bijzonder de Medicijnſche Faculteit gelast, om, bij voorraad, eenige behoedmiddelen op te geven; ook kwamen er in dien tijd ontellijke opgaven en adresſen te voorſchijn, welke allen op te noemen vervelend en veelligt overbodig zoude zijn: aanmerkelijk zijn geweest die gene, welke uit *Berlijn* en andere deelen

Veepest in het jaar 1740.

van

van *Duitschland* en ook uit *Braband* zijn overgezonden.

Velen waren van gevoelen, dat de Veeziekte, in dien tijd, uit *Denemarken* en het *Holsteinsche* tot ons is overgebragt, hun denkbeeld grondende op den Veehandel, welke onderling tusschen die Landen en ons Land plaats heeft, en wel om dat er zeer veel vee uit die Landen naar ons Land, maar niet uit ons Land naar die Landen wordt overgevoerd. Zeker is het, dat de ziekte, volgens de meeste berigten van dien tijd, eerder aan den kant van *Bremen* enz. is ontdekt, dan in ons Land; intusschen waren in *Denemarken*, zoo wel als in *Holland*, *Vriesland* en andere Gewesten, alle zorgen, voorzorgen en hulpmiddelen zonder uitwerking, tot dat de sterfte als van zelve allengs verminderde.

Na dat dan sedert het jaar 1740, vooral 1744 en 1745 de Veepest zeer sterk gewoed had, bleef er echter nog altijd zoo veel gebeterd en ook onbesmet vee in *Holland* en *Vriesland* enz. over, dat, bij de natuurlijke vermenigvuldiging van het Rundvee en vermindering der plage, in sommige streken den Veebouw nog gaande konde worden gehouden; en het dient hier onze aandacht niet te ontglippen, dat de Veepest zeer dikwijls in eenige streken en dorpen sterk bleef aanhouden, terwijl men in andere er van bevrijd bleef, of dat er slechts weinige stallen besmet waren, zoo dat de meest be-

HET RUNDVEE. V. Afd. X Hoofdst.

besmette streken of gewesten veeltijds wederom toevoer van vee bekwamen uit de minst besmette, en hierdoor is, naar onze gedachten, te verklaren, waarom, sedert de algemeenheid dezer ziekte, dezelve in de eene plaats scheen op te houden, en elders weder toe te nemen, zoo dat dezelve slepende en als afwisselende gebleven is tot in en na de jaren 1752 en 1753; althans uit twee Plakaten, door de Heeren Staten van *Holland* en *Westvriesland* den 11. Maart 1752 gearresteerd, blijkt, dat de ziekte als toen weder sterker woedde: een van dezelve diende om het slagten van Kuis- of Koekalven, als mede van Melkkoeijen en die met kalf waren, en van Kuis-hokkelingen en Vaarzen te verbieden, en dus tot beter aankweeking van het Rundvee; de andere betrof den invoer van het Rundve in de Provintie *Holland* en uit het eene district in het andere.

Veepest van het jaar 1752 enz.

Behalve deze Plakaten zijn er nog meer andere, welke voor dien tijd zijn vastgesteld, waaruit blijken kan, met hoe veel nijverheid en voorzorgen de Staten in die dagen reeds werkzaam zijn geweest, zoo wel om die ziekte te kennen als deszelfs voortgang te stuiten en alle mogelijke voorbehoeding te bepalen; dan, daar het uitschrijven van alle die Plakaten eene al te groote uitgebreidheid aan dit ons werk zoude veroorzaken, laten wij die berusten, kunnende dezelve in de Plakaatboeken verder worden nagegaan.

Het

Het blijkt dan, dat de Veepest van het jaar 1744 tot de jaren 1751 en 1752 wel allengs aan het afnemen is geweest, maar niet geheel heeft opgehouden, tot dat in het begin van het laatstgemelde jaar de ziekte wederom zoo ſterk gewoed heeft, dat men noodig heeft geoordeeld, de beide opgenoemde Plakaten te moeten doen afkondigen. Na dien tijd is deze Veeziekte allengs wederom verminderd, tot dat dezelve in het jaar 1766 tot het jaar 1769 wederom ſterk geheerscht heeft, als wanneer er nog ſterker Plakaten ter voorbehoeding te voorſchijn kwamen; de twee voornaamſte zijn die van den 14. October 1768 en 15. April 1769, en toonen aan, dat men nog meerder oplettende wierd in dit ſtuk, dan wel in vroeger jaren.

HET RUNDVEE, V Afd. X. Hoofdſt.

Veepest van het jaar 1766 enz.

In de jaren 1770 tot 1773 en vervolgens is deze Veepest wederom beginnen af te nemen en is eindelijk geheel opgehouden.

Intusſchen is het opmerkelijk, dat het Rundvee in die jaren, waarin de Veepest verminderde of geheel ophield, zoo ſterk vermenigvuldigde, dat er dan in korten tijd wederom overvloed van vee was, waaraan zeker ook veel heeft toegebragt, dat het ſlagten der Koekalven enz in tijden, waarin de Veepest plaats had, bij Plakaat verboden werd, waarvan een voorbeeld door ons op de vorige bladzijde is aangehaald; terwijl er ook in die tijdſtippen dat de beſmetting het ſterkſte woedde, evenwel altoos

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

toos nog beesten overgebleven zijn, en ook zoodanige, welke, besmet zijnde, gebeterd zijn, waardoor er bij vermindering of geheele ophouding der Veeziekte altoos nog een aanmerkelijk getal is overgebleven.

Tot een voorbeeld van dit laatste zullen wij hier eene opgaaf mededeelen, welke in het jaar 1770 gedaan is wegens het getal der, tot den laatsten December 1769, in de Provintie *Holland* gestorvene en gebeterde Koeijen; dezelve is aldus:

Gestorven Beesten in het Zuider-Kwartier	76329
In het Noorder-Kwartier . .	37229
is te zamen . .	113558

Gebeterde Beesten in het Zuider-Kwartier	24032
In het Noorder-Kwartier . .	18409
is te zamen .	42441

Wanneer men dit nu tot eene proportionele berekening tot elkander brengt, dan staat het getal der gestorvene tot de gebeterde Beesten:

In het Zuider-Kwartier nabij als 3 tot 1.
In het Noorder-Kwartier nabij als 2 tot 1.

Wanneer men ook zoodanige berekeningen en opgaven had van de bijzondere dorpen, gehuchten, en zelfs van stal tot stal, dan zou-

zoude men misschien gewigtige ontdekkingen kunnen doen omtrent de onderscheidene streken van ons land, ten aanzien van de meerdere of mindere vatbaarheid voor de besmetting, van de eene streek tegen de andere gerekend; nademaal het overtuigende gebleken is, dat dikwijls in het eene dorp bijna alle beesten gestorven zijn, terwijl in een ander, daaraan het naast gelegen, de ziekte of veeltijds geene plaats had, of niet zoo sterk heerschte, of ook wel zoo laat begon, dat het elders reeds scheen op te houden. Er zijn in het jaar 1773, op order der Staten van *Holland*, wel gedrukte lijsten naar de onderscheidene dorpen en districten gezonden, om daarin elken dag het getal der gestorven, gebeterde en nog ziek zijnde beesten in te vullen, en van deze zullen zeker wel een aantal zijn ingezonden; dan of dit in genoegzame mate geschied is, om er zoodanig gebruik van te kunnen maken, als door ons bedoeld wordt, is ons onbekend, althans er is, zoo verre wij weten, niet van dien aard publiek gemaakt.

Wat den tijd van het jaar betreft, in welken de meeste, door deze ziekte aangetaste, beesten gestorven zijn; daaromtrent zouden die lijsten mogelijk ook veel opheldering kunnen geven. Eene zoodanige lijst, welke aan ons uit *Oud-Beijerland* is toegezonden, dan waarop de aanteekening niet van dag tot dag, maar van maand tot maand gesteld was, zullen wij hier mededeelen; dezelve luidt aldus:

Lijst

Lijst der opgegevene Beesten ter Secretarij van Oud-Beijerland.

1773.	Getal der Beesten, zoo oud als jong, aan de ziekte gestorven	Getal der Beesten, zoo oud als jong, van de ziekte gebeterd.	Getal der Beesten, zoo oud als jong, die op den laatsten van iedere maand nog ziek waren.
Januarij . . .	24	10	1
Februarij . . .	1	2	0
Maart, April, Mei en Junij geene ziekte bespeurt.			
Julij	6	0	5
Augustus . . .	10	4	8
September . . .	33	17	2
October . . .	12	10	1
November . . .	6	4	0
December . . .	1	0	0
In den jare 1774 en 1775 tot Aug. 1776 is onder *Oud-Beijerland* geene ziekte bespeurt.			
1776. Augustus . . .	5	6	1
September . . .	5	2	1
October . . .	2	13	3
November . . .	3	2	2
December . . .	5	10	0

Uit

Uit deze lijst ziet men, dat de meeste sterfte aldaar in het jaar 1773 in den winter, in den zomer en in het najaar geweest is, terwijl de afneming en het staan der ziekte in het voorjaar heeft plaats gehad; schijnende men voor het jaar 1773 zoodanige aanteekeningen niet gehouden te hebben. Na dat van Januarij 1774 tot Augustus 1776 aldaar die ziekte niet bespeurd was, blijkt uit die lijst, dat er dezelve weder in Augustus tot December 1776 heeft plaats gehad, en verder loopt die lijst niet, zoo dat de ziekte aldaar na dien tijd schijnt opgehouden te zijn.

HET RUNDVEE. V. Afd. X. Hoofdst.

Van ziekten, welke na dien tijd hebben plaats gehad, en welke van een meer of min besmettelijken aard geweest, maar echter niet tot de eigenlijke Veepest te betrekken zijn, zullen wij hier niet spreken.

Hiermede oordeelen wij de historie der Veepest en dus dit Hoofdstuk te kunnen besluiten, en zullen in het volgende overgaan tot het opgeven van derzelver kenteekenen.

VIJFDE AFDEELING.

ELFDE HOOFDSTUK.

Behelzende eene opgave van de teekenen der Veepest, welke, uitwendig, bij de Koeijen plaats hebben.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Inleiding.

Tot eene beſchrijving van de kenteekenen der Veepest komende, zoo vinden wij een menigte opgave van onderſcheiden geleerde Mannen, ja wij zouden met den grooten CAMPER kunnen zeggen, dat er geen einde te vinden is aan alles wat door verſchillende Geleerden in *Italië*, *Engeland*, *Vrankrijk*, *Duitschland* en *Holland*, wegens de Veepest en derzelver kenteekenen, is aangeteekend: wij oordeelen te kunnen volſtaan met die van de voornaamſte op te geven, en zullen dit doen in zoodanige rangſchikking als dezelve in de verſchillende tijden, in welke de Veepest heeft plaats gehad, zijn in het licht gekomen: wij zullen dit alles zoo duidelijk en verſtaan-

ſtaanbaar trachten voor te ſtellen als ons mogelijk is, en zullen vervolgens die verſchillende opgave tot een brengen en daarbij onze eigene opmerkingen voegen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Tot een opgave van de uitwendige teekenen der Veepest komende, zoo moeten wij melden, dat wij vroeger dan van de Veepest van het jaar 1713 weinig of geene aanmerkelijke beſchrijvingen van dezelven hebben; er zijn er zeker wel door kundige Mannen aangeteekend, doch dezelve zijn door latere Schrijvers, bij hunne eigene opmerkingen, meestal overgenomen, waarom wij ons bij de voornaamſte aan ons bekende en waarop wij aan kunnen, zullen bepalen.

Het eerſte komt dan in aanmerking het werk van LANCISIUS *de Bovilla peste*, in het jaar 1718 gedrukt. Wij zullen een vertaling van dat gedeelte van den tekst mededeelen, waarin de uitwendige kenteekenen door hem worden opgegeven, komende dezelve hier op neder.

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens LANCISIUS.

„ In de meeste Runderen waren de voor„ naamſte teekenen der beſmetting, ſchie„ lijke lusteloosheid; zij laten hare hoof„ den hangen; uit de doffe oogen vloeijen „ tranen, en uit de neus en mond ſnot en „ kwijl; ondertusſchen liggen zij loom en „ log op den grond, door een hevige koorts „ overvallen; zij walgen, trillen en zijn „ huiverende; de tong en keel was zeer „ ontſtoken en met puisten en vurigheid, „ als mede met waterblaasjes en zweeren „ be-

HET RUNDVEE. VI. Afd. XI. Hoofdst.

„ bezet; in het begin der ziekte waren zij „ zeer dorstig, doch vervolgens weigerden zij „ volſtrekt te eten of te drinken, vermits „ zij niet meer konden doorſlikken noch her- „ kaauwen; zij werden vervolgens loslijvig „ en haar afgang was ſtinkende van ver- „ ſchillende kleur, veeltijds bloedig; de „ reuk welke zij van zich afgaven, was „ benaauwd; de ademhaling was zwaar, „ veelal kugchende; zij ſtierven in eene „ week."

Ramazinus, een ander voornaam Onderzoeker, heeft insgelijks in het jaar 1718 een traktatje over de Veepest, in het Latijn, in het licht gegeven, en dus in dien zelfden tijd van lancisius, waarin hij aldus de kenteekenen der ziekte opgeeft als eene ſmetkoorts Wij zullen weder de vertaling mededeelen, dus zegt hij:

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens ramazini.

„ De plage die het Rundvee in zulk een „ menigte doet ſterven, is blijkbaar genoeg „ eene koorts; voornamelijk ziet men dit „ aan de koude trillingen en huiveringen en „ onmiddelijk daaraan volgende hitte en „ brandigheid, die het geheele ligchaams- „ geſtel gevoelt; gevoegd bij eene ſnelle „ beweging in de polsaderen: wijders dat „ deze koortſe kwaadaardig, beſmettende „ en dodelijk is, kan men opmaken uit de „ toevallen die dezelve te weeg brengt: te „ weten: ſterke angst of benaauwdheid, „ moeijelijke ademhaling met een ſoort van „ kreunen en ſteenen; in het begin of bij het „ verheffen der koortſe eene logge loomheid

„ en

„ en ſluimerſlaap ; aanhoudende vloeijing „ van een benaauwd ruikende ſnot en kwijl, „ welke uit de neus en den muil vloeit ; „ een onverdragelijke ſtank in de dunne „ en veeltijds bloedigen drek ; verloren „ eetlust en een volſlagen ophouding der „ herkaauwing ; puisten, die op den vijfden „ of zesden dag over het geheele ligchaam „ uitſlaan en uitbarsten, als mede gezwel„ letjes of uitpuilende etterbuilen, die naar „ zeker ſoort van pokken gelijken. Ein„ delijk ſterven zij omtrent den zevenden „ dag, en zeer weinige beteren er van de„ ze ziekte."

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Uitwendige kenteekenen der Vee-pest, volgens de opgave van vier *Haagſche* Geneesheeren.

Vier *Haagſche* Geneesheeren hebben in het jaar 1745, in eene Verhandeling over de Sterfte van het Rundvee, de volgende zeer beknopte opgave van de uitwendige kenteekenen der Veepest, gedaan, zijnde volgens hun, de zekerſte kenteekenen der veeſmet, „ vermindering van eetlust, als „ ook van melkgeven ; koude aan de hoor„ nen en ooren ; harde afgang in het be„ gin der ziekte ; ontſteking aan de oogen, „ en inzonderheid benaauwdheid in de adem„ haling enz."

In een Ordonnantie, volgens bevel van den Koning van *Pruisſen*, in dato den 13. Augustus 1749, in deszelfs Landen gepubliceerd, vindt men het volgende wegens de uitwendige kenteekenen der Veepest opgegeven, en zulks wel volgens eene conferentie, welke met het Opper - Collegium Medicum te *Berlijn*, gehouden is : dus

HET RUNDVEE V. Afd. XI. Hoofdst.

Kentee kenen der Veepest, volgens het *Collegium Medicum* te *Berlijn*.

luidt hetzelve, volgens de Nederduitsche vertaling welke daarvan op 's Lands Drukkerij in *'s Hage* is uitgegeven.

„ Men heeft bij de sterfte van het Hoorn„ vee, in den jare 1748. hier te Lande (in „ *Pruisſen*) ontstaan, en waaromtrent de „ voornaamste ziekte een soort van een „ heete, ontsteekende en kwaadaartige koorts „ geweest is, noodig gevonden, voorna„ melijk op twee omstandigheden te letten:

„ 1. Of het vee niet meer eten en ook „ niet meer herkaauwen wil?

„ En is de eigenlijke ontstekende koorts „ zoo verre gegaan, dat alsdan in de maag „ de steeds ontstokene verstopping van het „ aanstekende vergif zich reeds aangezet en „ den heeten brand veroorzaakt heeft, het „ welk door het koud vuur binnen twee „ of vier dagen eindigt met een doodelijke „ buikloop of schielijke verstopping en „ sterk opzetten der lever."

„ 2. Of het vee nog iets eten en ook nog „ eenigzins herkaauwen kan?

„ Hier omtrent nu zijn de voornaamste „ kenmerken der eerst aankomende ziekte, „ door een ieder die slechts op zijn vee en „ deszelfs voedsel dagelijks naauwkeurig „ acht geeft, op de volgende wijze zeer „ duidelijk op te merken.

„ 1. Wanneer het vee trager begint te „ eten.

„ 2. Trager te herkaauwen.

„ 3. Wanneer de verdere bewegingen van „ eenig beest zich trager en droever ver-

„ too-

„ toonen, inzonderheid met de oogen
„ enz.

„ 4. Bij de melkbeesten wordt mede eene „ vermindering van melk of een schielijk „ ophouden van dezelve bemerkt.

„ 5. Bij sommigen raken ook de tanden „ aan het waggelen.

„ 6. Bij de meesten, de ziekte onder de „ leden hebbende, bespeurd men, in ver- „ gelijking der gezonde beesten, eene veran- „ dering aan de oogen: dezelve zijn meer- „ der glanzig, brandende en dieper in het „ hoofd, met, ook zonder aflooping van „ eene meerdere waterachtigheid of slijmach- „ tige stoffe, enz."

Deze is de beschrijving der kenteekenen door de *Berlijner* Geneesheeren opgegeven: de belangrijke raadgevingen, welke in dat stuk volgen, zullen wij in een volgend Hoofdstuk, over de geneesmiddelen en voorbehoeding mededeelen.

Hierbij behoort ook een opgave der ziekteteekenen, genomen uit een origineele Missive welke uit *Emkendorff* in het *Holsteinsche*, aan de Hoog Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, in dato 8 Julij 1745, geschreven is.

Zie hier dezelve, volgens de Nederduitsche vertaling, welke mede op 's Lands Drukkerij is uitgegeven; voor zoo verre het de uitwendige kenteekenen betreft:

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens opgave uit het *Holsteinsche*.

„ 1. Bij het ziek gewordene en naderhand „ gestorven vee, is bevonden dat hetzelve „ heeft gehad het bekende ruggebloed.

 „ 2.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ 2. Heeft men den ſtaartworm, die al-
„ le Huislieden bekend is, en die zich ins-
„ gelijks bij de eerſte ziekte (in 1713)
„ heeft geopenbaard, ook bij deze ziekte
„ onder het Rundvee, in den beginne be-
„ vonden."

De verdere kenteekenen worden door den Schrijver van dien brief, dus opgegeven:

„ 1. Het beest laat, zoo ras als het van
„ deze ziekte iets voelt, den kop en de
„ ooren hangen.

„ 2. Het ligt den ſtaart dikwijls op, als
„ of het drek losſen wilde; doch daar
„ komt maar zeer weinig, hebbende het-
„ zelve geenen ordentelijken afgang, zoo
„ als andere gezonde beesten.

„ 3. Kan men ze ook uit de herkaauwing
„ zien; want offchoon het beest in den be-
„ ginne van de ziekte nog herkaauwt,
„ gaat zulks evenwel maar zeer traag en
„ langzaam toe.

„ 4. Wil het beest, zoo wel bij het op-
„ ſtaan, als ook anders, in den eerſten aan-
„ vang van de ziekte, zich gaarne rekken;
„ doch men kan daarbij tevens zien, dat
„ het denzelven in de rugge ſchort, want
„ het rekt zich niet ter dege uit, maar
„ houdt ſpoedig daar mede op.

„ 5. Is het uiterſte einde van den ſtaart,
„ zoo verre als de lange haren zitten,
„ garsch ſlap of weeker, dan bij gezonde
„ beesten.

„ 6. Is het vel of de huid van het beest

„ ook

„ ook zeer vast op den rugge, en men kan „ hetzelve, wanneer de rugge met azijn ge- „ wasſen wordt, ook met de hand wat los „ trekken, zoo als men bij het ordinaar „ ruggebloed pleegt te doen.”

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

In dit laatſte berigt doen zich nu twee bijzonderheden op, die eenigzins afwijken van de vorige opgaven, te weten: het opligten van den ſtaart, eene persſing tot afgang, uitvallen van het ſtaarthaar, het rekken der rugge enz., alle welke bijzonderheden toen nog niet algemeen onder de kenteekenen opgegeven zijnde, nader in aanmerking moeten komen.

Op deze ſtukken volgen die, welke bij gelegenheid der Veepest van den jare 1769 enz. zijn te voorſchijn gekomen, namelijk: eene opgave van kenteekenen uit een' origi-nelen vertaalden Engelſche brief, die in het jaar 1769, bij gelegenheid dat het geneesmiddel, beſtaande in teerwater, veel gerucht in *Engeland* gemaakt heeft, is geſchreven. Wij nemen er alhier uit over hetgeen de opgave der teekenen betreft, en ſparen het overige van den inhoud, tot dat die bij de opgave der geneesmiddelen te pasſe komt. De Schrijver zegt dan:

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens opgave uit *Engeland*.

„ Vooraf dient men te weten, dat mij „ bij een allernaauwkeurigst onderzoek ge- „ bleken is, dat het hoofd als de zitplaats „ der ziekte van deze dieren moet aange- „ merkt worden, dan of dezelve juist daar „ haren oorſprong neemt, laat ik ter be- „ ſlisſing van andere onderzoekers over;

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ zeker is het ondertusſchen, dat men het „ hoofd zeer zwaar verſtopt en verkouden „ vindt, de keel en het verhemelte gezwollen en met taaije ſlijm bezet, de „ tanden los en den bek zoo teer en zwak, „ dat zij niet in ſtaat zijn om eenig voedſel van den grond te kunnen opnemen, „ en het drinken hun maar alleen mogelijk „ is. De ziekte neemt haren aanvang en „ wordt kennelijk, wanneer de melkbeesten minder melk geven, minder eten, en „ minder herkaauwen, ja op het laatst met „ het een en ander geheel uitſcheiden, enz."

Nog behoort tot de opgave der *Engelſchen* die van zekeren ELLARD TUFFER, te weten: 1. ſchudding of trilling; 2. hitte aan de ribben en den muil; 3. klopping aan de aderen van den hals; 4. de hoornen heet en koud bij vlagen; 5. ook de ooren en neusgaten, en is als dan zwaar ziek; 6. houdt op met eten, en wel des zomers eerder dan in den winter; 7. laat den kop hangen; 8. drinkt weinig; 9. wordt hardlijvig; 10. hoest of kucht ſterk; 11. ſteent en kreunt; 12 de ſtaart wordt ſlap en koud; 13. de loop begint bloedig te worden; 14. de oogen worden bleek en flets; 15. eindelijk komt er waterachtige afgang, en zij laten de pis loopen — waarop eindelijk de dood volgt.

Op deze aanduiding laten wij volgen eene opgave der uitwendige kenteekenen, getrokken uit de gedachten van eenen Geneeskundigen (L. BICKER), over den aard en oorzaak der

Vee-

Veepest, en welke gedachten wij verder, bij de opgave der inwendige teekenen en der geneesmiddelen, zullen mededeelen; zie hier dezelve, voor zoo verre die hier ter plaatse behooren.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Uitwendige teekenen der Veepest, volgens L. BICKER.

„ IV. Vrij duister en onzeker zijn de „ eerste verschijnselen of kenteekenen der „ ziekte in Ossen, Kalveren, Hokkelin- „ gen, en in allen die geen melk geven. „ Velen dezer zijn reeds eenige dagen ziek „ geweest eer men het ontdekt. Men be- „ hoorde zich toe te leggen om er meer- „ der kennisse van te krijgen, ten einde „ men in tijds de noodige hulpmiddelen „ konde aanwenden. Men kent ze eerst „ aan eene zekere treurigheid, kwijning, „ loomheid en magteloosheid. De meeste „ beesten beginnen minder te eten en te „ drinken, schoon ze veel snuffelen; zij „ kugchen nu en dan; de horens worden „ meest koud, de oogen rood en beginnen „ te tranen, de neus te loopen; de tan- „ den worden min of meer los; het tand- „ vleesch brandig en ontveld; en zoo er „ roode puistjes of pukkels zich op de „ tong vertoonen, is het een zeker teeken „ van ziekte. Het ophouden van de her- „ kaauwinge en andere volgende teekenen „ en verschijnselen zijn zigtbarer en genoeg „ bekend."

Nu komen wij tot de opgave der kenteekenen, zoo als die door den Hoogleeraar P. CAMPER worden voorgedragen. Dezelve verdeelt de kenteekenen, of zoo hij het noemt,

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens P. CAMPER.

noemt, de voornaamſte toevallen der ziekte, in uitwendige en inwendige omſtandigheden, en vangt dus aan:

1. „ Het vee geeft geene voorteekenen „ van beſmetting, maar waarſchuwt met „ den ſlag, als het reeds beſmet is; het „ wordt kiesch in het eten, en laat het „ geheel ſtaan; dan weder ſchijnt het vro- „ lijker bij verwisſeling, eet, drinkt, en „ blijft herkaauwen; onderwijlen wordt het „ onrustig, *knarst op de kiezen*, en ein- „ delijk houdt het op van herkaauwen, „ het beſlisſend teeken van waarlijk ziek „ te zijn, uitgezonderd in de Melkkalve- „ ren, want deze herkaauwen nog niet, „ gelijk GALENUS reeds met eene allerfraai- „ ſte proef op Lammeren en jonge Geiten „ aangetoond heeft.

2. „ *Vermits de beesten door sommige* „ *andere ziekten aangedaan, mede niet* „ *herkaauwen, wordt dit teeken twijfel-* „ *achtig:* maar de andere toevallen, zoo „ even opgenoemd, die deze ziekte altoos „ verzellen; de huiveringen en ſchuddin- „ gen, die zij tevens toonen, hunne on- „ gerustheid en *overkoots*, (*dat is op de* „ *toonen met de achterpooten ſtaan*,) zijn „ beſlisſende bewijzen, vooral wanneer de „ beſmettinge hier of daar in de nabuur- „ ſchap reeds beſpeurd is.

3. „ De pols, die van 60 tot 70, 75, „ 80, ja zelfs tot 90 ſlagen opklimt in één „ minuut, geeft eene zware koorts te ken- „ nen, en wel zulk eene, die met eene

„ ſpoe-

„ ſpoedige verzwakking van het geheele dier
„ gepaard gaat; want de pols is niet al-
„ leen ras, maar ongeſtadig, zonder ſterk
„ te zijn, even als in de rotkoortſen. Dik-
„ wijls kan men die bijna nergens gewaar
„ worden.

4. „ De ooren en de horens zijn om
„ deze reden koud, bij verwisſeling; dan
„ de horens alleen, dan de ooren, dan
„ beiden te gelijk.

5. „ De afgang houdt veeltijds in de eer-
„ ſte dagen zijnen loop, ſomtijds wordt hij
„ miskleurig, ſtinkt ſomtijds zoo ſterk naar
„ *muscus*, dat de geheele ſtal er van ver-
„ vuld is; dikwerf wordt hij droogachtig,
„ naauwelijks te zamen hangende, dan eens
„ week en dun, of wel het dier geraakt
„ verſtopt, om dat het gedarmte en de
„ buikſpieren geen krachts genoeg hebben
„ om de opgepakte ſtoffen voort te drij-
„ ven.

6. „ De zwakheid overmeestert al ſchie-
„ lijk met de eerſte koorts het kwijnend
„ beest, het welk het hoofd laat hangen,
„ om dat het zwaar is, en door de nek-
„ ſpieren in eene ſchuinſche rigting moet
„ gehouden worden: de ooren hangen van
„ gelijken nederwaarts, en om dezelfde re-
„ den: ook verliest de ſtaart zijne bewe-
„ gingen, *het bulken en loeijen* houdt ge-
„ heel op.

7. „ Het kucht onderwijlen, eerst nu en
„ dan, vervolgens geſtadig, evenwel meer-
„ der of minder naar mate de ſtoffe der

„ ziek-

HET RUNDVEE.

V. Afd. XI. Hoofdst.

„ ziekte op de longen valt of op het gedarmte.

8. „ De oogen, welke in de gezonden „ zoo levendig ſtaan, en zwart zijn, worden ſlaauw, droefgeestig, en het wenkvlies (*Membrana Nictitans*), bij den gezonden onzigtbaar, puilt uit de verdikking zijns uitwendigen vlies, en vertoont eene bleekroode blaas, niet ongelijk aan die ziekte, welke wij bij ons *Chemoſis* (leepoog) noemen. Hier en daar laat zich op hetzelve eene groote ontſtokene plek zien; het wit van het oog, in den kleinen hoek voornamelijk zigtbaar, is mede ſterk ontſtoken, het geheele oog ſchijnt als opgezet en uit te puilen; de oogen ontlasten eene etterachtige ſtoffe uit den grooten ooghoek, en wanneer de ziekte hevigst is, loopen in ſommigen de tranen bij ſtralen nederwaarts.

10. „ Uit het gladde van den ſnuit ſijpelen nu en dan duizende droppen, even als zweet, uit de gaatjes, die hij natuurlijk heeft.

11. „ De neusgaten ontlasten eerst een dunne ſtoffe, welke den derden dag ſlijmerig wordt en als etter verdikt, en met dergelijke kwijl uit den mond vermengd, langs den ſnuit nederloopt. Het beest onderwijlen veegt dit niet af met de tong, die in de gezonden anders gedurig de bek en neusgaten afſikt en zuivert.

12.

12. „ In sommigen vermeerdert de hoest, „ de ademhaling wordt benaauwd, het dier „ afgemat door de koorts, en verzwakt „ door mangel van voedsel, valt neder, „ strekt dan eens den kop regtuit, dan „ kromt het den hals, zoekt verscheidene „ middelen om adem te kunnen halen, steu- „ nende onderwijlen, even als een mensch „ dat zware pijnen lijdt. De kwijl wordt „ schuimachtig, en alles geeft te kennen, „ dat de longen zeer zwaar aangedaan zijn „ en het dier in het uiterste gevaar is. Nu „ schijnt de hoest te verminderen, om dat „ de krachten het niet toelaten. Het is „ om deze reden, dat sommige *Franschen*, „ en ook de groote HALLER, in zijnen brief, „ onlangs aan mij geschreven, de ziekte „ *Pulmonie*, dat is longziekte, noemen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

13. „ In anderen valt de stoffe meerder „ op de ingewanden van den buik, de groo- „ te pens zet zich uit, en wordt door wind „ opgeblazen en stijf gezwollen als een trom- „ mel: het dier schijnt te zullen barsten, „ slaat men er op met de hand, het klinkt „ dof en even of men op een trommel „ sloeg.

14. „ Eenige Geneesheeren hebben waar- „ genomen dat de huid op den rug en len- „ denen als vast aangegroeid schijnt, in het „ hevigst der ziekte; ik heb dit niet dui- „ delijk ondervonden, maar helle hiertoe „ over, dat misschien de groote gespan- „ nendheid der buik het vel vaster heeft „ doen schijnen.

15.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

15. „ Bij anderen kraakt het vel van den „ rug, als men er met den vinger op „ drukt, misfchien omdat het bederf reeds „ lucht gebragt heeft onder het vel.

16. „ Velen dezer mededogenswaardige „ dieren beginnen den vierden, vijfden of „ zesden dag der ziekte, op eene buiten- „ gewoone wijze te fpuiten, dat is, dun af „ te gaan, zoo dat de drek, als uit een „ fpuit gedreven, over den greppel heen „ loopt; een vreesfelijke ftank verzeld de- „ ze, en niets fchijnt fchadelijker voor de „ overige, dan de bedorvenheid van deze „ lucht; fomtijds is deze ftoffe met bloed „ en etter gemengd.

17. „ Anderen fpuiten in het geheel niet, „ en fterven met den drek in den aarsdarm, „ die uitpuilt, open ftaat en bloedige, ook „ etterachtige ftoffe ontlast. In de Koeijen „ is het vrouwelijk deel mede opgezet en „ open; zoo zwak is het geheele dier, dat „ de fluitfpieren alle kracht verloren heb- „ ben.

18. „ De blaas verliest ook bij de mees- „ te hare kracht; zeldzaam pisfen zij ge- „ durende de ziekte, deels, om dat het „ water, tusfchen beiden gedronken, of „ het vocht ingegeven, in de magen blijft „ liggen zonder opgeflorpt te worden; „ deels, om dat het dier vele vochten door „ de neus, oogen en mond ontlast.

19. „ Ik heb niets gezegd van de melk, „ om dat de ziekte al het Hoornvee, van „ allerlei geflachtfoort, op gelijke wijze „ aan-

„ aandoet, en dit als alleen eigen aan de „ melkgevende, tot het laatst moet gehouden worden; de melk vermindert, wordt „ dik en bederft in de uijers. HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

20. „ De duurzaamheid dezer ziekte, en „ het klimmen der toevallen kan naauwelijks bepaald worden: in sommigen is de „ verrotting zoo hevig, dat zij het dier in „ vierentwintig uren doet sneven; somwijlen sterven zij op den derden of vijfden, „ en ook wel op den zevenden en elfden „ dag, doch dit is zeer zeldzaam.

22. „ Zij sterven dan eens met uitgestrekte, dan met ingetrokken pooten; „ ook liggen zij niet altoos, gedurende de „ ziekte, op dezelfde zijde, offchoon de „ pens sterk met lucht opgezet is. Ik heb „ er zeer naauwkeurig op gelet, en de „ beesten dan eens op de eene dan op de „ andere zijde vinden leggen, zoo dat de „ pens in dit geval geen ongemak hieraan „ schijnt te veroorzaken.

23. „ Bij sommigen koomt een uitslag „ over den huid, meest bij de liezen, welke sommigen voor een goed teeken houden; doch wij hebben er zien sterven, „ die eenen uitslag, welke de Boeren *rappigheid* noemen, vrij sterk hadden.

24. „ Omtrent het bloed kan ik niet veel „ met zekerheid zeggen: eenigen meenen „ dat het verdikt, anderen dat het verdunt: „ de meesten komen hierin overeen, dat „ het niet stolt, maar snotterig is, even „ als het in menschen, door rotkoortsen

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ aangedaan, dikwijls gevonden wordt; in „ de verstorvenen heb ik het altoos vloeibaar gevonden, en nimmer gestold.

25. „ Deze zijn dan de toevallen, die „ allen, oud of jong, Osfen, Kweeën, „ Bullen, Vaarzen en Koeijen, met en zon„ der kalf eigen zijn. De Koeijen, die „ met kalf zijn, alles gelijk staande, wor„ den door deze schrikkelijke ziekte meer„ der gedrukt, en wel naar mate dat zij „ digter aan het kalven zijn. De ziekte „ evenwel kan een enkele keer zoo matig „ zijn, dat zij er door komen, zonder het „ kalf te verleggen, doch dit is zeer raar: „ de meesten, wanneer zij al het gevaar „ der ziekte ontkomen, miskramen in het „ vervolg."

Na het mededeelen der kenteekenen uit het werk van den Hoogleeraar P CAMPER, zullen wij ook die hier laten volgen, welke door den geleerden Heer H. VINK worden opgegeven, en wel weder zoo ver als het de uitwendige kenteeken betreft; dus schrijft dezelve:

Kenteekenen der Veepest, volgens H. VINK.

1. „ Die ongelukkige dieren toonen van „ den beginne af aan eene druiligheid, een „ flaauw, droefgeestig gezigt; er zijn tus„ schen beiden oogenblikken, dat zij wat „ vrolijker schijnen; *zij staan veel naar „ den slootkant, met den kop naar den „ wind gekeerd, en verwijderen zich van „ hunne makkers*; zij zijn loom in 't gaan; „ de melkbeesten geven aanstonds minder „ melk, en welhaast in het geheel niet;

„ *de*

„ *de melk geeft echter weinige of geene* „ *kenbare teekenen der ziekte*, *en*, *gedronken*, *besmet zij de kalveren niet*; „ naar mate de melk vermindert, wordt „ zij dikker en blijft in de uijers staan; „ de oogen zijn somwijlen in het eerste „ begin der ziekte rood, in anderen alleen „ op het einde; dunne en snotterige stof „ vloeit uit de neus en oogen, even als „ of zij zwaar verkouden waren; *zij schudden dikwijls met den kop*; zij kugchen „ veelmalen; zij eten weinig of niet, nu „ en dan nog wel eens snuffelende, als of „ zij iets naar zich nemen wilden; zij herkaauwen niet meer het voedsel, noch „ likkebaarden; zij bulken noch loeijen „ niet; de oogen worden brandiger; op de „ tong zijn ligte roode puisten, uit den „ mond loopt taaije, witte kwijl; in de „ kalveren zwelt de kop; zij knarssen op „ de tanden, welke min of meer los worden, *schoon dit laatste ook gezegd wordt* „ *in gezonde beesten plaats te hebben*; „ de keel is met een rood slijm bezet; de „ zwelging wordt moeijelijker; als zij iets „ drinken willen, *verkiezen zij koud water*; sommigen drinken zeer gulzig, anderen met zeer veel moeite; de tong „ wordt hoe langer hoe meer beslagen; „ sommige beesten zijn slaperig; zij staan „ overkoots; sommigen leggen meestal, „ anderen blijven staan.

2. „ Het bloed, dat in den beginne afgelaten wordt, schijnt gezond en niet ont-

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ ſtoken; naderhand is het ſlijmeriger of „ ſnotteriger, eene enkele reize dik; op „ het eind der ziekte vloeibaar dun; na „ den dood ontbonden, gelijk de helling „ der ziekte, op 't laatst tot rotting, ligt „ doet begrijpen.

3. „ De afgang is zeer verſcheiden; ſom„ migen hebben van den beginne eenen „ harden en opgeſtopten afgang tot het „ einde toe, andere integendeel ſterke ſpui„ tingen, die op het laatst zeer ſtinkend, „ geel of met zwart bloed vermengd is.

4. „ Zij pisſen weinig, en die pis is „ dan nog bruin of hoog rood; het „ dier wordt koortſiger, daar het in den „ beginne meestal geen koortſe had; het „ krijgt trillingen der huid, huiveringen, „ de pols is ſneller, klein; de zwakheid „ neemt hand over hand toe; de uitein„ den, als horens, ooren, neus, bek, „ *pooten* en *ſpeenen* worden koud, dan we„ der wat warmer, en dikwijls of meestal „ in den beginne der ziekte de ademhaling „ moeijelijker; de kuch vermeerdert; bij „ ſommigen ziet men een uitſlag op den „ huid, veelmalen in de liezen of op de „ uijers, hetgeen, zoo het veelvuldig is, „ een zeer gelukkig voorteeken van her„ ſtelling uitlevert.

5. „ De buik zwelt, hetgeen op het „ laatst der ziekte een doodelijk teeken is; „ de pols wordt ongelijker of ongeregeld; „ het dier is ongedurig, tobt ellendig, is „ in dien korten tijd der ziekte onbegrij-

„ pe-

„ pelijk vermagerd, de huid zit er van „ vast op den ſchoft; het ſteunt erbarmelijk, en ziet zijne oppasſers met droevige oogen aan, als wilde het om hulpe ſmeeken; het ſtinkt ondragelijk uit den bek; de buik zet nog al meer op, en wordt als een trommel in ſommigen geſpannen, in anderen is de buik geheel ingevallen; eindelijk ſterft het dier, het eene ſchielijker dan het andere, ſommigen zijn *binnen weinige uren gezond en dood*, in 12, 24, 48 uren, anderen in 4, 5, 6, 8, 10, 12 of meer dagen, naar mate van de hevigheid der ziekte.

6. „ Wij hebben beesten gezien, welke buiten het gebrek van herkaauwing tot den vierden of vijfden dag *geene andere teekenen of toevallen der ziekte hadden*, en echter ſtierven.

„ Dit zijn wel de voornaamſte teekenen der ziekte, welke men echter zelden vroeger in de Melkbeesten, dan bij het minderen der melk in acht genomen en opgeteekend heeft. Doch zoo men zich de moeite gaf van de gewoonten en natuurlijke neigingen en bewegingen der dieren wat naauwkeuriger gade te ſlaan, en de minſte veranderingen of afwijkingen van den gezonden ſtaat op te merken, zoude men waarſchijnlijk vroeger teekenen ontdekken, welke ons gelegenheid zouden geven van bij tijds, eer de ziekte te verre gevorderd was, gepaste middelen, die in den eerſten aanval mis-

„ ſchien alleen te ſtade kunnen komen, te „ beproeven, of ten minſte deze aangedane „ beesten ſpoediger van elkander af te zonderen, en dus de beſmetting voor te komen, eer het ſmetgif zijne grootſte kracht „ bekomen had.

7. „ Is de koe met kalf, zoo blijft het „ kalf zelden in het leven, het wordt dikwijls ſtaande de ziekte afgedreven, of „ zulks geſchiedt kort na de betering. Verlegt de koe haar kalf ſtaande de ziekte, „ zoo vleit zich de Boer met hope van herſtelling. Blijft bij een zeldzaam geluk „ het kalf in het leven, meenen ſommigen, dat men het voor gebeterd houden „ mag, dewijl het in het ligchaam der „ moeder beſmet geweest zal zijn.

8. „ Ik twijfel nogtans, of men hier wel „ volkomen ſtaat op maken kan, om dat „ men, na den dood van met kalf zijnde „ beesten, in de kalveren geen zigtbaar „ teeken van de ziekte gevonden heeft," enz.

Hier eindigt de opgave der uitwendige teekenen in de Veepest, door den kundigen Heer VINK opgegeven, waarin wij eenige kenteekenen onderſcheiden hebben, welke bij de vorige reeds aangehaalde Schrijvers niet gevonden worden.

Bij het aangehaalde uit de werken van de Heeren CAMPER en VINK behoort ook dat gene, het welk door den zeer geleerden Heer E. SANDIFORT, Hoogleeraar in de *Heel- en Ontleedkunde* aan de Leydſche Hoogeſchole,

le, over de Veeziekte, welke in het jaar 1769 regeerde, is geschreven; hetzelve is geplaatst in de Verhandelingen der *Zweedsche Akademie*, welke ook in het Hollandsch vertaald zijn uitgegeven, en wel in het Vierde Deel deszelven werks.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Zie hier, hetgeen genoemde Hoogleeraar als uitwendige kenteekenen opgeeft, zoo uit deszelfs eigene ondervinding, als uit het reeds medegedeelde door andere Schrijvers.

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens E. SANDIFORT.

„ Dat een beest besmet is, leert men „ uit de volgende teekenen: het zondert „ zich af van de overige beesten; het ligt „ doorgaans neder op de aarde; het eet „ weinig; het ziet er droevig en benaauwd „ uit; ook zijn de oogen rood, even of „ zij opgespoten waren. In dezen toestand „ blijft het, tot dat de ziekte zwaarder „ wordt, wanneer het doorgaans noch eet, „ noch drinkt, en, in gevalle het iets nuttigt, echter niet herkaauwt. Het geheele ligchaam, of sommige deelen, beginnen sterk te beven, waarop volgt eene „ koortsige hitte, en de pols rad, ongelijk, doch niet zeer sterk wordt. De „ hoornen, ooren en pooten worden somtijds „ koud, somtijds warm; de bek en keel „ worden droog. Ondertusschen knerst het „ vee op de tanden, en het wordt met „ winden in den buik geplaagd. De pis „ en afgang wordt doorgaans in den beginne niet ontlast, maar, wanneer het „ vee dezelven vervolgens begint te ontlasten, hebben zij eenen zeer kwaden

 „ reuk,

HET RUNDVEE V. Afd. XI Hoofdst.

„ reuk, en zijn ſomtijds te dik, ſomtijds „ te dun. De dorst is bij de meesten den „ tweeden en derden dag niet te lesſchen. „ Het vee kan van zwakheid den kop niet „ ophouden, en de ooren hangen neder. „ Men hoort het niet loeijen. Langzamer„ hand begint het te hoesten, meer of „ min, naar mate de longen veel of wei„ nig aangedaan zijn. De buitenſte vliezen „ der oogen zwellen op, en hangen buiten „ dezelven in de gedaante van eene rood„ achtige waterblaas. Het wit der oogen „ wordt geheel rood en ontſtoken. Uit „ den grooten ooghoek druipt een weinig „ etter, en, wanneer de ziekte zwaar wordt, „ vlieten zeer vele tranen uit de oogen. „ Uit de kleine openingen, welke natuur„ lijker wijze in het gladde gedeelte van „ den bek gevonden worden, komt een „ vocht te voorſchijn, en uit de neusgaten „ loopt in den beginne een dun en helder „ water, het welk op den derden dag taai, „ ſlijmig en met etter gemengd wordt. „ Soortgelijk vocht loopt ook uit den bek; „ en dit likt het vee niet, gelijk het an„ ders gewoon is te doen, met de tong „ af. De adem wordt met moeite, met „ een gereutel, en ſnorkende, gehaald. „ Het vee, door de koorts zeer verzwakt, „ blijft dan op de aarde liggen, en heft „ veeltijds den kop op, veeltijds drukt het „ denzelven tegen de borst, die opzwelt, „ en even als een trommel uitgeſpannen „ wordt. Het vel ſchijnt doorgaans tegen-

„ na-

„ natuurlijk van het vleesch te zijn afge„ zonderd. De meeste krijgen op den vier„ den, vijfden of zesden dag eenen ſtinken„ den, veeltijds bloedigen loop, met he„ vige persſingen. De pis wordt in eene „ geringe kwantiteit ontlast. De uitwen„ dige teeldeelen zwellen bij de koeijen „ op, en, die met kalf zijn, verleggen dit „ doorgaans. De melk vermindert veel, „ zoodra het vee ziek wordt, en neemt „ eenen bijzonderen reuk aan, ook ſtremt „ zij ſchielijk, wanneer men ze kookt, als „ de ziekte ten hoogſten top geklommen „ is. Sommige beesten ſterven van deze „ ziekte binnen vier- en twintig uren, an„ dere op den derden, vierden, vijfden, „ tot den zevenden dag."

Bij deze kenteekenen vermeldt zijn Ed. ook onder de inwendige kenteekenen het los worden der tanden, als mede dat bij de meeste koeijen, welke niet bevrucht waren, de klink zoodanig was zamengetrokken, dat men naauwelijks een dunne pen in dezelve brengen konde; dan wij doen dit hier op de uitwendige teekenen, welke door zijn Ed. worden opgegeven, volgen, om dat de kenteekenen, die aan deze deelen plaats hebben, ook door de andere Schrijvers bij de uitwendige kenteekenen geplaatst worden.

Wegens het bloed zegt zijn Ed.: „ dat „ men onder andere zaken heeft waargenomen, dat het bloed van een ziek beest" (door aderlating bekomen) „ ſchielijk ſtol-

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ de, slijmig en taai wierd, zonder eene „ ontstekingskorst, en bijna zonder wei, „ onaangezien men het liet staan tot den „ zesden dag, na dat de aderlating was ver„ rigt, en dit heb ik zelfs ook waargeno„ men; daarentegen wordt het bloed van „ een gestorven beest niet dik, al laat men „ het acht dagen lang onaangeroerd staan."

Teekenen van beterschap, volgens E. SANDIFORT.

Verder zegt deze Hoogleeraar: „ Men „ moet voor een goed teeken in deze ziek„ te aanzien, wanneer het vee den zeven„ den dag overleeft, dewijl de toevallen, „ indien zij van den beginne af niet al te „ zwaar geweest zijn, dan doorgaans ple„ gen af te nemen. Het geeft ook te ken„ nen eene verandering ten goede, als het „ vee weder eten en drinken wil; wan„ neer de ademhaling vrijer en egaler wordt; „ wanneer de afgang lijvig wordt, even als „ zij natuurlijk plagt te zijn; wanneer de „ pis in een behoorlijke kwantiteit ontlast „ wordt; wanneer de oogen niet sterk ont„ stoken zijn; en wanneer er kleine blaas„ jes in de liezen, en op andere plaatsen, „ te voorschijn komen. Het is wel geen „ uitgemaakte zaak, dat deze blaasjes altijd „ zulk een goed teeken zijn, maar ik heb „ echter waargenomen, dat bijna al het „ vee, aan het welk ik dezelve heb ge„ zien, weder gezond geworden is, en ik „ zag eens eene koe, uit welker liezen veel „ stinkend vocht te voorschijn kwam, en „ welke ook herstelde. Men heeft in deze „ ziekte zeer goede hoop, wanneer de poo-

„ ten

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

„ ten in den beginne zeer koud zijn, en „ op den derden dag hunne natuurlijke „ warmte weder krijgen; doch men kan „ met zekerheid zeggen, dat het vee beter „ zal worden, wanneer de trek tot eten en „ het vermogen om te herkaauwen weder- „ komen, vooral wanneer de hoest teffens „ vermindert. Daarentegen kan men niets „ anders, dan den dood, te gemoet zien, „ wanneer de toevallen allengskens ſlimmer „ worden, of ook van den beginne af te „ zwaar zijn; wanneer alle natuurlijke ver- „ rigtingen in wanorde komen; wanneer „ de ademhaling moeijelijker wordt; wan- „ neer de drek, of in het geheel niet ont- „ last wordt, of in eene te groote kwan- „ titeit, of wanneer dezelve te dun is; „ wanneer de roode loop en pijnlijke per- „ ſingen zich daar bijvoegen; wanneer de „ ontlasting van de ſlijm uit den bek en „ neus ophoudt, of ten minſte de ziekte „ niet vermindert; wanneer de oogen bo- „ venmate ontſtoken zijn; wanneer zich de „ bovengenoemde blaasjes niet laten zien, „ of ſchielijk verdwijnen, terwijl onder- „ tusſchen de toevallen ſlimmer worden, „ enz."

Doodelijke teekenen, volgens denzelven.

Wij kunnen ook niet nalaten, om van het werk van den geleerden Doctor J. ENGELMAN gebruik te maken, en uit hetzelve hier de uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens zijne opgave, mede te deelen.

De

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

De Heer ENGELMAN oordeelt uit de verschijnselen eener ziekte in vergelijking van onderwerp en verschijnselen, opklimmende tot de Natuur, ook zoo tot de Veeziekte, en meent dezelve hoofdzakelijk te kunnen brengen onder drieërlei kenteekenen, volgens orde des tijds; namelijk (*a*) in *voorgaande*, (*b*) *verzellende*, (*c*) *volgende*, doch alle aan elkander verbonden. Wij zouden er gaarne, ten vierde, bijvoegen: (*d*) *beslisfende*, doch blijven bij 's mans bestek.

Uitwendige kenteekenen der Veepest, volgens J. ENGELMAN.

De eerste (*a*) verklaart hij *voorbereidende, met inzigt op hetgeen vervolgens de ziekte vergezelt.*

De tweede (*b*) toonen ons *de afwijkingen van de bedieningen der deelen des dierlijken ligchaams.*

De derde (*c*) *zijn zulken, die met veel grond toonen, dat de krachten der Natuur bovendrijven zullen, en de stoffelijke oorzaak, die de ziekte opwekt, uitdrijven, of dat ze zullen bezwijken, en de dood een einde van de ziekte zal maken.*

Op deze drie bepalingen breidt de Heer ENGELMAN zijne waarnemingen uit, en oordeelt de gevolgen verklaarbaar te zijn; en hierop zijne waarnemingen bijeen trekkende, is aan hem gebleken: „ dat de ziekte „ allen Runderen niet op eenerlei wijze „ aankomt: der Kalven kop zwol; zij kregen builen tusschen de oogen en suizebolden; vervolgens liep er eenige etterige stoffe oogen en neus uit. De Pin„ ken

„ ken fchenen minder aangedaan, en ble-
„ ven vrij vlug op de pooten, fchoon men
„ bij alle de Runderen eene meerdere loom-
„ heid in het gaan en opftaan, eene meer-
„ dere uitrekking van den nek en druilig-
„ heid bemerkte, zoo dat men ze zich van
„ hunne gezonde makkers ziet verwijderen,
„ veel fnuffelende en minder etende, en
„ een weinig kugchende."

In deze beknopte opgave is men meerder oplettend geweest op de verfchillendheid van ouderdom en ftaat van het vee, dat is van Kalf tot Pink; het was ook wel noodig geweest dat die van Hokkeling, Vaars, Melkkoe, aan of van den uring, met of zonder kalf, Os of Stier enz. er was bijgevoegd, hetgeen nog al van belang zou geweest zijn, om dat men daardoor de uitwerkfelen der ziekte mogelijk nader zoude hebben leeren kennen met opzigt tot de krachten der dieren, en ook ten aanzien van berekeningen op de beraming der onderfcheiden foorten van gebeterd vee: dit fchijnt aan velen, behalve aan ENGELMAN, in het opgeven der kenteekenen ontfnapt te zijn, daar het nogtans in het uitoefenen der inenting naauwkeuriger is gade geflagen, blijkens de proeven van de Heeren TAK, KOOL, EELKO ALTA, CAMPER en anderen, waarin men naauwkeurig deze onderfcheidingen heeft in acht genomen.

Na dezen uitftap keeren wij weder tot de nadere bepalingen van Doctor ENGELMAN. Hij geeft als verdere uitwendige kenteekenen

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

nen der ziekte op, dat de mest of drek vermindert, dikker en brandiger, en op de ſtallen bruin en ſtinkend wordt. Het is dan in beide gevallen een meerdere ſtank en ongewone kleur, die men als een eerst kenteeken hebbe gade te ſlaan.

„ Wijders neemt de loomheid toe; vele „ beesten ſtaan aan den ſlootkant, als met „ de kop naar den wind gekeerd; het kug- „ chen blijft; de oogen beginnen te tra- „ nen, de neus iets te loopen; op de tong „ vindt men heete roode pukkels, een ze- „ ker teeken der ziekte; vervolgens wor- „ den de oogen brandiger, neus en oogen „ beginnen te etteren; de beesten ſchudden „ nu en dan den kop; loopen veel ſnuf- „ felen, doch eten hoe langer hoe min- „ der; de tanden worden min of meer los; „ de tong en keel wordt ſlijmerig, en de „ zwelging ſchijnbaar moeijelijker; de bees- „ ten drinken nu en dan wat, doch niet „ veel te gelijk, beminnende koud water.

„ Naar mate de ſcherpe ſtoffe meer de „ neus en ſlijmvliezen van de keel bezet, „ en door den aandrang van het hart en „ de vaten dieper wordt ingedrongen, moe- „ ten ze meer ontſteken, geprikkeld zijn- „ de, en beginnen te etteren, dus komt „ een ſtank in de keel en de neus. De „ ſcherpte in de holtens der neus doet ze „ den kop ſchudden, en maakt dat de bees- „ ten aan het gras of voeder ſnuffelende, „ daaraan ſtank verbonden vinden; dus ra- „ ken ze van het eten af; de keel meer

„ be-

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ bezet zijnde, halen ze moeijelijker adem: „ het is dan geen wonder, dat ze zich met „ den kop in den wind zetten, om ruimer „ te ademen. Het ſlijmvlies in de keel „ meerder bezet rakende, moeten de on- „ derleggende ſpieren, die naar de tong, „ long en ſlokpijp gaan, meerder ontſte- „ ken, en alzoo de dorst grooter en de „ zwelging moeijelijker worden. Hiervan „ het dikwijls en weinig drinken. Dezelf- „ de ſcherpte op dat tongvlies ontſteekt de „ zenuwtepeltjes, maakt dezelve vol puk- „ kels, en het tandvlies ontſtekende, raken „ de tanden los, en hoe ze de ſtrot meer „ bezet, hoe de beesten door de ontſteking „ der luchtpijp meer kugchen.

„ De Koeijen raken van het eten af, en de „ Melkkoeijen uit de melk, die, naar mate „ dat ze mindert, dikker en vetter wordt: „ dezelve heeft geen kwade reuk, noch „ ſchift op het vuur niet, ten zij men de „ beesten in meer dan twaalf uren niet „ melkt, of de melk bijna geheel weg is „ en op het laatst dik wordt.

„ Hierop volgt het ophouden der her- „ kaauwing, en de ontſteking der maag; „ de ſtrot of liever de ſlokdarm wordt ont- „ ſtoken en belet de opkaauwing en neêr- „ kaauwing, terwijl het gras of hooi dus „ in de eerſte maag blijvende, aan het gis- „ ten en broeijen geraakt door de daar- „ door veroorzaakte warmte.

„ Als dus de ziekte en ontſtekende ver- „ ſtopping in de magen hare uitwerkſelen

„ ver-

„ vertoont, ſlaat de ontſteking over tot de „ darmen en de ingewanden des buiks, als „ dan geraken de Runderen aan een dunne, gele, ſtinkende afgang; de pis wordt „ bruin en weinig; hieronder loopt eene „ koortſige geſteldheid: dat blijkt aan de „ huiveringen, aan de veranderlijke koude „ en warmte der uiterſte leden, als horens, ooren, ſpeenen, klaauwen enz.

„ Voorts beſpeurt men eene koortſigheid in de ademhaling; de kuch is minder; de polsſlag begint naar mate der „ gevaarlijkheid ongeregelder te ſlaan en te „ verſnellen, zoo dat, daar men de polsſlagen, bij gezond vee, op 60 in een „ minuut ſtelt, zoo klimt dezelve, in de „ toeneming der koortshitte, tot 80, 90, „ 100, ja 110 in een minuut, en het beest „ ongedurig woelende, vermagert, zoo dat „ de huid als op de ſchoft vastzit, de „ buik zwelt, den adem ſtinkt, en het dier „ ſterft."

Hierop komen de voornaamſte uitwendige kenteekenen, welke door den Heer ENGELMAN worden opgegeven, neder. Deszelfs verdere beredeneerde aanmerkingen kunnen wij niet overnemen, vermits wij daardoor te wijdloopig zouden worden; maar kunnen evenwel niet nalaten om ook, volgens zijne opgave, de uitwendige kenteekenen mede te deelen van dezelfde ziekte, maar in een' ſtaat, dat dezelve hoop op beterſchap geeft, en welke wij bij an-

de-

deren zoo juist en onderscheiden niet geboekt vinden.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Teekenen der Veeziekte, wanneer dezelve hoop op beterschap geeft, volgens ENGELMAN.

De Heer ENGELMAN leidt dezelve daarvan af „ dat de Veeziekte-teekenen in allen „ niet eenen en denzelfden loop houden." Hij oordeelt te regt, „ dat de werking der „ edelste partijen ter voortduringe van het „ leven niet te veel noch te lang van haren natuurlijken loop moeten afwijken, „ om in staat te zijn zich van de vreemde „ en bedorven stoffe te ontdoen, en door „ de geschiktste uitloozing uit te drijven „ de levensdeelen; bij voorbeeld: het „ Hart, de Long en de Slagaderen moeten „ minst afwijken van slag en beweging; de „ pols omtrent 60 malen in een minuut „ en geregeld blijven doorslaan; de natuurlijke warmte gelijkmatigst blijven; de „ krachten moeten niet schielijk afnemen; „ geene koude der uiterste deelen, geene „ ongedurigheid noch huivering bespeurd „ worden; de ademhaling en kuch ruim „ blijven. De beesten moeten helder uit „ de oogen zien; de ooren stijl uitzetten, „ naar hunne makkers omzien en bulken; „ zij moeten de staart, als zij mist en water maken, wel opligten; opstaande, „ zich wel uitrekken; de huid moet niet „ op de schoft gaan vastzitten, en de beesten niet op het oog vermageren; zij „ moeten nu en dan aan het voorgeworpen voedsel snuffelen, het drinken niet „ weigeren, en niet bij kleine teugen dikmaals drinken. Geen stank moet er uit

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

„ de keel komen; er moet een zweemfel „ van herkaauwen blijven; de Melkbeesten „ moeten niet fchielijk en geheel uit de „ melk raken; zij moeten in het eerst niet „ geheel verftopt zijn, en vervolgens niet „ aan den dunnen gelen loop raken, het best „ is dat dezelve met groen vermengd blijve „ en opdikke; de pis moet niet bruin noch „ brandig zien. Het is ook een goed voor- „ teeken, dat Kalfkoeijen het kalfje verleg- „ gen. Eindelijk moeten zij weder aan „ het herkaauwen, of aan het plukken van „ gras of hooi, dat onder het lijf ligt en „ zacht is, geraken."

Als men deze opmerkingen in vergelijking ftelt tegenover de opgegeven kwade kenteekenen der ziekte, zoo die, welke door den Heer ENGELMAN, als die door de Heeren CAMPER, VINK en anderen worden opgegeven, valt het niet moeijelijk, om over den meer of min gevaarlijken ftaat der ziekte te oordeelen; waarom wij dit aan het oordeel en gezond verftand van den Lezer overlaten, als hij flechts het tegenovergeftelde in acht neemt, terwijl men uit dezelve, ten kwade genomen, de zekere teekenen des doods kan opmaken, zoo als de laatstgemelde ten goede kunnen waargenomen worden.

Ondertusfchen, het zij dezelve of in den aanvang of in den voortgang, midden en afloop der ziekte tot leven of dood overhellen, blijft nogtans de ziekte aan allerlei toevallen onderhevig; dat is, dat een beest, het welk alle goede teekenen heeft, eensklaps

klaps bezwijkt en ſterft, gelijk wederom integendeel dikwijls een beest, dat hopeloos ſchijnt en als aâmechtig naar den dood ſchijnt te zwoegen, onverwachts als verrijst en betert. De tijden van ſterven en beterſchap zijn in deze ziekte zeer ongelijk: ſtervende ſommigen binnen drie of vier dagen, anderen leven tot den achtſten, negenden of tienden dag. ENGELMAN bepaalt er ook niets van, en hij ſchijnt geen blijk gezien te hebben van de etterbuilen of pokkige zweren onder den huid, waarvan RAMAZZINI ſpreekt; evenwel, en dit kan ik voor mij ook bevestigen, te weten, dat de gebeterde beesten, meest alle, na het doorſtaan der ziekte, puisterig of rappig wierden: ik heb er verſcheiden gezien, die aan den hals op ſtal blijnen kregen, doch ik vermoede, dat dit door het ſchuren, om de jeukerigheid te verdrijven, veroorzaakt werd.

Bijeenvoeging der onderſcheidene opgaven van de uitwendige kenteekenen der Veepest.

Nu zouden wij, na de opgave van de uitwendige kenteekenen der Veepest, ook tot die der inwendige deelen, welke men na den dood der Koeijen ontdekt, kunnen overgaan, maar zullen, tot meerdere verſtaânbaarheid van de reeds opgegeven uitwendige teekenen, dezelven eerst tot een geheel brengen, het welk met onze eigene opmerkingen vermeerderd is, en zullen in de opgaaf der ledematen meestal dien rang volgen, waarin wij dezelve, in onze beſchrijving van het beendergeſtel enz., van de uitwendige ledematen hebben opgegeven; wij

 gaan

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

gaan dus over tot de bijeenvoeging van de voornaamſte der onderſcheidene opgaven en onze opmerkingen, en wel eerst tot de

Kenteekenen der Veepest, aan de beweging der Koeijen.

Teekenen aan de beweging der Koeijen.

De eerſte omſtandigheid, welke eene ongeſteldheid te kennen geeft, is dat het beest over het algemeen *trager*, *loomer* en *lusteloos* wordt. Dit heeft in meer andere ziekten of gebreken plaats, maar in de Veepest komt dit ſpoedig: het is een *ſchielijke lusteloosheid*, daar in andere toevallen van ziekte meest altoos wel lusteloosheid en loomheid plaats heeft, doch deze worden dan langzaam geboren: derhalve is het teeken van eene ſchielijke lustelooze loomheid zeer aannemelijk. CAMPER bevestigt dit, en zegt, *dat het vee als met den ſlag waarſchuwt*, en dan blijkt de lusteloosheid in hun *tragen gang* enz.: andere, door ons aangehaalde, Schrijvers noemen het loomheid in het gaan, ook eene zekere treurigheid, kwijning, loomheid, magteloosheid en verloren eetlust; terwijl al verder door hun wordt opgegeven, dat de beſmetten beesten in de weide zich van de anderen afzonderen, en ſtaan naar den ſlootkant met den kop tegen den wind gekeerd; dat zij er droevig en benaauwd uitzien, doorgaans op de aarde nederliggen en weinig eten; bij velen is de dorst, in het begin, zeer groot, en bij de meesten den tweeden of derden

Lustelooze loomheid, tragen gang, weinig eten, enz.

dag

dag niet te lesſchen; ſommigen drinken zeer gulzig, anderen met zeer veel moeite, om dat de doorzwelging belemmerd is; bij het zwaarder worden der ziekte eten of drinken zij doorgaans niet.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Trilling, huivering en beving, enz.

Hierop volgt *huiverigheid*, en wel *koude trilling* en *huivering*, en onmiddellijk daarna *hitte* en *brandigheid* over het geheele ligchaam, gevoegd bij eene ſnelle beweging in de polsaderen; onder de aangehaalde Schrijvers wordt dit ook genoemd, eene *ſterke beving* van het geheele ligchaam, of van ſommige gedeelten van hetzelve, gevolgd door eene koortſige hitte en een radde, ongelijke, doch niet zeer ſterke pols.

Overkoots ſtaan.

Vervolgens komt ook in aanmerking het *overkoots ſtaan*, dat is, het ſtaan op de nageltoppen der achterhoeven of klaauwen. Het overkoots ſtaan der Koeijen is meest kennelijk als zij op ſtal ſtaan: zij ſtaan dikwijls overkoots al zijn zij gezond, zoo dat dit teeken niet op zich zelven als beſliſſende, maar in zamenhang met de andere teekenen moet aangemerkt worden.

Kenteekenen der Veepest aan het Hoofd.

Kenteekenen aan het hoofd.

Het laten hangen van hetzelve.

Tot de kenteekenen aan het hoofd behoort *het hangen van hetzelve:* het vee kan van zwakheid den kop niet ophouden, en de Koe laat den kop als tegen den kosſem laag tot aan de knieën hangen, en heft den-

HET RUNDVEE. V. Afd. XI Hoofdſt.

denzelven niet ſchielijk, maar loom en langzaam op; ook ſchudden zij dikwijls met den kop.

De kenteekenen der Veepest aan de Hoornen.

Kenteekenen aan de hoornen, beſtaande in koude hoornen en pijn aan dezelven.

Het eerſte hiervan is *de koude aan de hoornen:* deze wordt men het eerst gewaar, als men met de volle handpalm aan de toppen der hoornen tast, die het eerst koud zijn, en welke koude bij den voortgang der koorts ook tot de hoornwortel of tot de krappen overſlaat; doorgaans blijven dezelve lang koud, zelfs in de koorts, doch bij toeneming der ziekte worden zij onderaan warmer; ik meen ook opgemerkt te hebben, dat, als men ſterk aan de hoornen wringt, zulks aan de Koe pijn veroorzaakt, terwijl ook de touwen, welke men om de kroon of kruin ſlaat, hen ſchijnen wee te doen, zoo dat men hieruit zoude denken, dat zij zware hoofdpijn hadden.

Kenteekenen der Veepest aan de Ooren.

Kenteekenen aan de ooren.

Koude ooren.

De koude der ooren vinden wij mede als een teeken der Veepest aangeteekend; wij hebben hetzelve ook waargenomen, blijvende deze koude aan de toppen der ooren kenbaar, zelfs tot kort voor den dood; in ſommigen worden dezelven geheel koud.

Het

Het hangen der ooren wordt mede als een teeken van de Veepest opgegeven, het welk zeker veroorzaakt wordt, doordien het geheele ſpiergeſtel en dus ook de oorſpieren door de ziekte verſlapt en aangedaan zijn.

HET RUNDVEE. V Afd. XI. Hoofdſt.

Het hangen der ooren.

Teekenen der Veepest aan de Oogen.

Kenteekenen aan de oogen.

Flaauwe, brandige en ontſtokene oogen enz.

Over het algemeen zijn de oogen der Koeijen, in hun gezonden ſtaat, ſterk glanzig en vrij rond; deze glans, welke in gezonde beesten de oogen zoo levendig doet ſtaan, *verſlaauwt* bij den aanvang der ziekte; dit neemt toe bij derzelver voortgang, zoo dat de glans van het levendig gezigt als verdwijnt; de oogen worden *brandig*, zelfs wel rood, even of zij opgeſpoten waren; door ſommige der aangehaalde Schrijvers wordt dit *ontſteking* en *roodheid* in de oogen genoemd, volgende het een op het ander. CAMPER beſchrijft dit zeer naauwkeurig, en ſpreekt eerst van het flaauw ſtaan der oogen, vervolgens van de uitpuiling van het wenkvlies, terwijl hetzelve zich als een bleekroode blaas vertoont, en eene groote ontſtokene plek zich op hetzelve laat zien, terwijl ook het wit van het oog, in den kleinen hoek voornamelijk zigtbaar, mede ſterk ontſtoken is en het geheele oog als opgezet ſchijnt. De Heer SANDIFORT beſchrijft dit mede naauwkeurig, daar hij zegt, dat de buitenſte vliezen der oogen opzwellen en buiten dezelven

 han-

HET RUNDVEE V. Afd XI Hoofdst.

hangen in de gedaante van een roodachtige waterblaas, als mede dat het wit der oogen geheel rood en ontſtoken wordt. Wij hebben opgemerkt, dat, eenige dagen voor dat de ziekte zich openbaart, de oogen dier beesten veelal dik en gezwollen en als uitpuilende waren, met eene zekere vonkende ſtraling: dit wordt door de *Berlijner* Geleerden *brandende oogen* en door onze Landlieden *vurige oogen* genoemd, waarbij de eerstgemelden ook voegen, dat de oogen dan als dieper in het hoofd ſtaan. Deze teekenen zijn veelal over het hoofd gezien; dezelve vereiſchen echter opmerking, daar zij, zoo als gezegd is, genoegzaam altijd eenige dagen voor de overige teekenen der ziekte zigtbaar zijn, waarop dan de flaauwe oogen, de ontſteking enz. volgen.

Het tranen en etteren der oogen.

Het tranen en etteren der oogen wordt al mede onder de teekenen der Veepest geſteld: CAMPER zegt, dat uit den grooten ooghoek eene etterachtige ſtoffe ontlast wordt, en wanneer de ziekte op het hevigſte is, dat dan in ſommigen de tranen bij ſtralen nederwaarts vlieten. SANDIFORT zegt, dat uit den grooten ooghoek een weinig etter druipt, en wanneer de ziekte zwaar wordt, dat dan zeer vele tranen uit de oogen vlieten; meer der aangehaalde Schrijvers ſpreken van het tranen der oogen en ontlasting van eene etterige of ſlijmerige ſtoffe uit dezelve; zoo dat de ontlasting van traanvochten, wanneer die ſterker dan gewoonlijk en als bij ſtralen uit de traanklieren vloeit,

vloeit, gepaard met eene ontlasting van etterachtige stoffe uit den grooten ooghoek, als een der teekenen van de Veepest is aan te merken.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

De kenteekenen der Veepest aan de Neus.

Kenteeken aan de neus, bestaande in de ontlasting van eene slijmerige en etterachtige stoffe uit de neus.

Deze zijn eene uitvloeijing van *slijmerige en etterachtige stoffen* uit de neus, vergezeld van stank en kwade lucht: LANCISIUS zegt snot en kwijl, en voegt die uitloozingen bijeen, als uit de oogen, mond en neus vloeijende, dat echter, naar onze meening, onderscheiding verdient, dewijl uit die onderscheidene deelen ook onderscheidene stoffen ontlast worden. CAMPER houdt deze onderscheiding zeer naauwkeurig in het oog, daar hij zegt: dat uit de neus eerst een dunne stof ontlast wordt, welke den derden dag slijmerig wordt en als etter verdikt, en met dergelijke kwijl uit den mond vermengd, langs den snuit nederwaarts loopt.

Daar nu de Koeijen, in haren gezonden staat, geladig vocht uit de neus lozen, maar ook dan de neus gestadig met de tong likken, zoo heeft dit aflikken in de Veepest geene plaats, zoo dat men op dit onderscheid zeer opmerkzaam moet zijn, vooral in tijden als de Veepest regeert, en dan wel bijzonder op den derden dag, na dat die buitengewone afloop der dunne stoffe uit de neus bespeurd is; ook kan

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

het van veel nut zijn, wanneer men op den aard dier slijmerige of etter gewordene stoffe acht geeft; wij ten minste hebben opgemerkt, dat van vele beesten, welke gestorven zijn, deze etter gewordene snotstoffe groengeel van kleur en klonterig was, met zwaren stank vergezeld; van anderen, welke veelal gebeterd zijn, hebben wij opgemerkt, dat die stoffe taai was, en, als aan een hangende en aan een verbonden, uit de neus vloeide, zoo dat er, wanneer men dezelve met een doek aanvatte en er aan trok, een geheel aanhangsel volgde: deze stoffe was ook minder stinkende, en op gezegde wijze uit de neus gehaald zijnde, scheen zulks het beest te verligten, en zulk een prop weg zijnde, volgde er dunner stoffe. Ook hebben wij er gezien, in welker neus deze stoffe zoo dik was, dat de beesten er als in verstikten, alhoewel dezelve niet stonk: uit welk een en ander wij opmaken, dat dit kenmerk der Veepest met onderscheiding van het eene beest tot het andere behoort te worden in acht genomen.

De kenteekenen der Veepest aan den Muil.

Kenteekenen aan den muil.

De muil, welke door anderen de snuit genaamd wordt, is dat gedeelte van het hoofd, het welk overeenkomst heeft met hetgene men den mond in den mensch noemt: aan dezelve bespeurt men in de Veepest me-

mede bijzondere teekenen, welke zijn opgemerkt in de volgende te beſtaan:

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Zweetdroppels aan de bovenlip.

Men ontdekt aan den muil, bijzonder aan de bovenlip of ſnuit, *duizende droppels*, welke even als *zweet*, uit de zigtbare poriën of gaatjes, welke de ſnuit natuurlijk heeft, zijpelende, nederdruipen: dit vermeerderende, vermengt het zich met de vochten, welke, uit de neus ontlast wordende, nederdruipen, waardoor deze vochten ook in de kom van de onderlip of kin komen, en aldaar de kwijlklieren en hoeken der mond ontſteken.

Ontſteking aan den muil.

Hierop volgt *ontſteking in den muil*, alwaar men dan inwendig, aan de wang- of kaakklieren, blaasjes, puistjes of zweertjes ontdekt, welke ſpoedig in een vloeijen; het verhemelte is gezwollen en met taaije ſlijm bezet.

Kenteekenen der Veepest op de Tong, enz.

Kenteekenen op de tong.

Meest alle naauwkeurige waarnemers hebben, ten tijde van de Veepest, in den mond en op de tong der Koeijen vurige puisten en zweeren, als blaasjes uitbarstende, ontdekt. LANCISIUS meldt, dat de keel en tong ontſtoken was met puisten en vurigheid, ook met waterblaasjes en zweren. RAMAZZINUS ſpreekt van puisten over het geheele lijf, doch vermoedelijk bedoelt hij ook die in den muil; anderen ſpreken ſlechts van een gezwollen verhemelte; BICKER houdt roo-

Puisten en zweren op de tong.

roode pukkels op de tong voor een zeker teeken der ziekte; VINK maakt gewag van ligte roode puisten op de tong: het moet dus vreemd voorkomen, dat CAMPER, welke zoo ongemeen oplettend geweest is, als mede anderen, niets van zoodanige puistjes of blaasjes fpreken. Ik onderneme dit uit onze eigene ondervinding te kunnen oplosfen. Men zie dan onze befchrijving van de tong, het verhemelte, de kwijlklieren enz., in het achtfte Hoofdftuk der tweede Afdeeling van dit werk, als mede op de daarbij behoorende Plaat XIII, daar zal men naauwkeurig befchreven en afgebeeld vinden, dat de tong, welke fponsachtig is, vol is van kleine tepeltjes, die achteraan digt aan de opening van den flokdarm grooter wordende, zeer kennelijk zijn, terwijl aan het verhemelte insgelijks dergelijke, als in reijen gefchaard, zigtbaar zijn; zoo zijn er ook, vooral aan de bovenlip, eene menigte rimpelige tepeltjes, even als zenuwachtige tandsgewijze lellen; het zijn dus geene puisten of zweertjes, of blaasjes, die uit de zelfftandigheid der fmetftoffe zelve ontftaan, maar het zijn deze tongtepeltjes en lelachtige deeltjes, die door de befmetting aangedaan wordende, ontfteken; terwijl de natuurlijke chijl verdikkende en de chijltepeltjes verftopt wordende, tot verzwering geraken, en eindelijk den huid van de tong, die anders vrij dik is, nog meer doen zwellen; de kleur dezer puistjes of ontftoken tepeltjes, hoewel in den beginne rood

rood en vurig, wordt vervolgens blaauw en eindelijk zwartachtig, waarop er de etter, die vuil en bruinachtig is, uitbarst, en welke ook een ſtank of reuk veroorzaakt, even als die, welke uit bedorven longen voortkomt.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Kenteekenen der Veepest aan de Kwijl, die uit den Mond vloeit.

Kenteekenen aan de kwijl.

Dat de Koeijen natuurlijk altijd uit den muil aan de hoeken der lippen ſljm en kwijl laten afvloeijen, bijzonder als zij na het grazen gedronken hebben en zich tot herkaauwen ſchikken, hebben wij reeds in een vorig Hoofdſtuk van dit werk gemeld, maar dewijl men het ontlasten van kwijl uit den bek of muil, in de Veepest, als een kenmerk der ziekte opgeeft, zoo kan dit niet in aanmerking komen, ten zij er buitengewone kwijling of ander ſoort van kwijl wordt waargenomen, als in de gezonden ſtaat, want dan is de gewoone kwijl, die de Koeijen, onder het gezond herkaauwen, laten uitvloeijen, meest altijd helder, dun, ook niet het minste ſtinkende, daar integendeel *de kwijl*; in de Veeziekte eerst wel *wit*, maar *dikker* en *taaijer* is, voorts *groengeel*, *ſnotterig*, *ſtinkende* en eindelijk *ſchuimende* wordt; CAMPER ſtelt dit laatſte als een teeken, dat de longen zeer ſterk zijn aangedaan, en het beest in het uiterſte gevaar is; ook maakt hij hierbij melding dat verſcheiden buitenlandſche Geleer-

Ontlasting van dikke, taaije kwijl of ſlijm uit den muil.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

leerden, waaronder ook *Franschen* en de geleerde HALLER gevonden worden, deze ziekte *Pulmonie*, dat is, longziekte noemen; dan, behoudens onze achting voor die geleerde Mannen, zoo spreekt onze ondervinding echter dit geheel tegen, om dat de Longziekte, welke bij ons bekend is onder den naam van *het Longevuur*, van eenen anderen aard is. Deze ziekte komt langzaam aan en veroorzaakt van tijd tot tijd verstoppingen in de luchtcelletjes der longen, die dan aan malkander wassen en eindelijk kalkachtig worden, gelijk wij dit in een vorig Hoofdstuk dezes Werks beschreven hebben. In de Veepest daarentegen ontdekt men zulk een uitwerksel niet. De oplettende CAMPER meldt ook in de inwendige ontleding er niets van, dan dat de longen bleek roodachtig zijn, hier en daar ontstoken met purpere plekken, en dit is naar waarheid. Ondertusschen heb ik vele beesten zien ontweiden, die het ware longevuur onder de leden hadden, het welk zekerlijk dan geen dadelijk teken der Veepest is. Het is intusschen, naar ons inzien, aanmerkelijk, dat verscheiden Koeijen beterde, die het longevuur hadden, en sommigen die gebeterd waren, hetzelve naderhand kregen; dit opmerkende, is het van belang, om hier, zoo veel doenlijk, op te letten, namelijk, om geene Koeijen als door veepest besmet te houden, die het longevuur hebben, vooral buiten pesttijden, of kort daar na.

Na

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

Na dezen, hier noodigen, uitſtap, op het hier behandelde onderwerp terug komende; zoo oordeelen wij dat men wel degelijk de ſtinkende kwijl, welke uit den muil vloeit, behoort te onderſcheiden van die, welke uit den neus ontlast wordt Die, welke uit den muil vloeit, is doorgaans veel dikker en begint op het laatst met geheele vellen van aanſlag, op en aan de tong en de keel, af te vallen, welke vellen niet zoo zeer de huid der tong is, zoo als ſommigen meenen, maar een korst van verdikten aanſlag, even als de ſpruw, hoe zeer op het laatst der ziekte en als de hoogſte trap van bederf plaats heeft, den opperhuid der tongtepeltjes, welke, gelijk gezegd is, ontſtoken zijn, ontvelt en afruit.

Kenteekenen der Veeziekte aan de Tanden.

Kenteekenen aan de tanden.

Het los worden der tanden en het knarsſen op de kiezen.

De meeste opmerkers ſpreken van het *los worden der tanden* van het tandvleesch, en van het *knarsſen op de kiezen*, doch ook dit vereischt eenige opheldering. In Koeijen, welke reeds op haar vierde of vijfde kalf, of wel ouder zijn, ſtaan de tanden vast, en het los worden van dezelven, in de Veepest, zou dan als een teeken van dezelve kunnen worden aangemerkt; dan in jonger Koeijen zou dit kunnen vallen in den tijd, dat dezelve, natuurlijk, verwisſelen, en derhalve behoort op dit onderſcheid wel acht gegeven te worden; ſchoon het

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

het waar is, dat het tandvleesch ſterk zwelt en dit eene losſigheid aan het kinnebakken veroorzaakt. Meerder bewijs der tegenwoordigheid van koorts kan, naar ons gevoelen, afgeleid worden uit het knarsſen op de kiezen; het welk door de meeste opmerkers, en zelfs door den Heer VINK, ten onregte knarsſen op de tanden genoemd wordt; want de Koeijen geene boventanden hebbende, kunnen zij op de tanden niet knarsſen; maar het knarsſen, dat men hoort, is van de kiezen op elkander, wanneer het beest nog pogingen doet om te herkaauwen, maar het welk vooral gehoord wordt als zich de koorts verheft, als wanneer er eene trilling ontſtaat en de kaken als op elkander ſlaan, en het klappertanden veroorzaakt, dan het welk te onderſcheiden is van het knarsſen op de kiezen, het welk als een teeken van den naderenden dood is aan te merken: de opmerkzame CAMPER noemt het uitdrukkelijk *knarsſen op de kiezen*, daar hem zeer wel bekend was, dat de Koeijen geene boventanden hebben, en dus op de tanden niet knarsſen kunnen. Men kan ook dit knarsſen op de kiezen, in de Veepest, op tweeërlei wijze waarnemen, namelijk: het kletteren der kiezen op elkander, bij den eerſten aanvang der ziekte, het welk de koorts aankondigt; en het eigenlijk knarsſen met de kiezen, het welk niet zoo zeer door eene trilling of beving ontſtaat, maar wel door eene verſtijving en ſtuiptrekking in de kaakſpieren, en welk

laatst-

laatstgemeld gekrars den dood aankondigt, die ook meestal kort daarop volgt.

Kenteekenen der Veepest aan den Hals.

Kenteekenen aan den hals.

Deze zijn weinig door de Geneeskundigen opgemerkt, niettemin zijn dezelve wel degelijk onder de kenteekenen te ſtellen, die door de Landlieden en Veehandelaars opgemerkt worden, waarom wij die vooral ook niet kunnen overſlaan.

Klopping der polsaderen, als mede zwellingen en bobbels aan den hals.

In de Veepest wordt de hals klam en zweterig; en aan denzelven voelt men handtastelijk de ſterke klopping der polsaderen, en met de vingeren naauwkeurig en zacht langs den nek, tusſchen de kaken, tegen de ſtrot en aan de keelput en den kosſem wrijvende, zal men onder den huid ligte knobbelachtige verhevenheden of zwellingen en bobbels in de vetrok ontdekken, welke daarna den hals doen zwellen; de nek- en halsharen zijn als los, ſtaande buiten de gewone vleug; en de Koeijen ſchurken ſterker dan voorheen, uit hoofde der jeukerige prikkeling van het bloed; veelmalen ontſtaat er allereerst aan den hals eenige uitſlag als een ſoort van ſchelferachtige vurigheid: alle welke teekenen zich bij de Veepest duidelijk doen zien, en dezelven zijn vooral als zeer nadeelige teekenen aan te merken, wanneer bij den voortgang der ziekte tevens den kosſem begint te ruijen

en men, als dezelve kaal wordt, er een vurigen uitflag aan ontdekt.

De kenteekenen der Veepest aan den Huid.

Kenteekenen aan den huid.

Verfcheiden, waaronder VINK en ENGELMAN, merken als een kenteeken in de Veepest aan, dat *de huid op den rug en de lendenen als vastgegroeid fchijnt* in het hevigfte der ziekte, en ook dat het beest vermagert, zoo dat de huid als op den fchoft vastzit; intusfchen is dit teeken aan de lendenen, in de Veepest, van tweeërlei aard: in het begin der ziekte is de ruggeftreng als loom, en de fpieren zijn flap, zoo dat de Koe als waggelt; bij den voortgang der ziekte worden de lendenen ftijf, hetgeen door het zwellen der ontftokene fpieren en klieren veroorzaakt wordt; dit ontdekt men duidelijk bij het opftaan en nederliggen der zieke beesten, dat doorgaans met pijnlijkheid gefchiedt, waarom zij de beweging vermijden; bij fommigen is de huid langs den rug gefpannen en opgezet, zoo dat men er op drukkende, als eene krakende kreuking, even als van droog pergament, er aan gevoelt, het welk, volgens het gevoelen van CAMPER, kan veroorzaakt worden doordien in zoodanige beesten het bederf misfchien reeds lucht onder het vel gebragt heeft, en dit kan ook bedoeld worden door den Heer SANDIFORT, daar dezelve zegt, dat

het

het vel doorgaans als tegennatuurlijk van het vleesch afgezonderd schijnt te zijn. Voorts staat het haar op den rug stijf, en ruidt veelal af; evenwel schijnen de zieke beesten door eene zachte wrijving met de hand langs de ruggegraat somtijds eenige verligting te gevoelen; het is wijders langs de ruggegraat, dat men in vele zieke beesten een *schelferachtige rappigheid* ontdekt, welke afruidt als de ziekte tot staan komt, en welk afruijen door de Landlieden voor een goed teeken gehouden wordt: CAMPER zegt, er te hebben zien sterven, welke een uitslag of rappigheid vrij sterk hadden: wij willen hierin niets beslissen, maar meenen echter te mogen stellen, dat het als een teeken is aan te merken, het welk hoop op beterschap geeft, om dat wij dezelve er veeltijds op hebben zien volgen, vooral als het sterk zweeten aan den hals ophielt, de slagaderen minder gezwollen stonden, en de tong begon te verdunnen.

HET RUNDVEE. V Afd. XI. Hoofdst.

Tot de teekenen aan den huid wederkeerende, zoo moeten wij melden, dat het vastzitten van den huid ook in andere ziekten der Koeijen voorkomt; zijnde onder anderen ook een gevolg van de longezucht, het schurft, de rappigheid en van den daauwworm, als wanneer de vetrok verteert en de huid veeltijds aan het vleesch en de tusschenribbige spieren als aangroeit: het kan wel waar zijn, dat er onder de besmette beesten zijn, welke zoodanigen aangegroeide of aangewassen huid hebben, dan dit kan

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

fomtijds veroorzaakt worden door een dier opgenoemde ziekten, welke zij kort te voren kunnen gehad hebben, of te gelijken tijde kunnen hebben; CAMPER zegt, die vastgroeijing van den huid niet duidelijk te hebben ondervonden, maar denkt, dat de groote gefpannenheid van den buik het vel vaster heeft doen fchijnen, het welk mogelijk is, daar, volgens de waarneming van CAMPER, in fommige Koeijen de groote pens zich zoodanig uitzet en door wind opgeblazen wordt, dat die ftijf zwelt en het dier fchijnt te zullen bersten, zoo dat men op den huid flaande, dit dof klinkt, even of men op een trommel flaat; dan wij voor ons wijten dit niet alleen aan het opzwellen der pens, maar tevens ook aan de gisting en opzwelling in de andere ingewanden en aan de verftopping van den drek in dezelven, en van de pisfe in de blaas, welke niet behoorlijk ontlast wordende, die deelen verbazend moet doen uitzetten: intusfchen hebben wij waargenomen, dat die gefpannenheid van den huid of vermoede aanwas, in alle Koeijen niet even fterk is, alzoo wij er gevonden hebben, welke in het geheel geene zwelling van den buik of gefpannenheid van den huid vertoonden, maar dadelijk mager en dun werden, zijnde dit voornamelijk Kalven en Vaarzen geweest, of zoodanige Koeijen, welke dadelijk een dunnen afgang kregen. Het fpreekt ook van zelve, dat men bij dit opzwellen ook in aanmerking dient te nemen of de Koe al of niet met kalf,

en

en hoe verre zij in dien ſtaat gevorderd is.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Alvorens van de kenteekenen aan den huid der Koeijen af te ſtappen, moeten wij nog ſpreken van het gevoelen, het welk in het jaar 1745 in *Denemarken* en in het *Holſteinſche* vrij algemeen ſchijnt te zijn geweest; namelijk, dat de beesten, aan de Veepest ziek zijnde, het bekende ruggebloed hadden, blijkens de Misſive uit *Emkendorff* in het *Holſteinſche*, welke door ons hier voren op bladz. 287 tot 289 is aangehaald, en waarin gezegd wordt: 1. dat het ziek geworden en naderhand geſtorven vee heeft gehad het bekende ruggebloed; 2. dat men in den beginne bij deze ziekte onder het Rundvee ook de ſtaartworm heeft ontdekt, en 3. dat aan de beesten het vel zeer vast op de rugge zat, en wanneer de rugge met azijn gewasſen werd, men dan de huid met de hand wat los konde trekken, zoo als bij het gewone ruggebloed. Hoe veel ſchijn dit bij den Schrijver van dien brief heeft, zoo komt het ons echter voor, dat dit rugge- of lendebloed niet als een eigenſchap van de Veepest is aan te merken, zoo min als den ſtaartworm, daar men bevonden heeft, dat de geneesmiddelen, welke in die ziekten met goed gevolg gebezigd worden, in de Veepest, bij zoodanige verſchijnſelen, niets goeds uitwerkten, en dus dezelve verſchijnſelen in de Veepest van een anderen aard waren, dan wel in de ziekten, welke het rugge-

HET RUNDVEE. V. Afd XI. Hoofdst.

of lendebloed en den ſtaartworm of wolf in den ſtaart genaamd worden, hoe zeer dezelve er eenige overeenkomst mede ſchijnen te hebben.

De kenteekenen der Veepest aan den Vang of de Liezen.

Kenteekenen aan den vang of de liezen.

Door den vang verſtaat men onder de Landlieden eigenlijk de liezen, of dat gedeelte van den achterbuik, het welk aan de dijen tegen den elder of het uur aanloopt, en minder harig is dan den huid van den buik zelve. Hieraan ontdekken zich in het begin der ziekte zekere zwellingen als blijnen, daarna roodachtige ontſtokenheid, eindelijk kleine pukkels en uitſlag: deze uitſlag teekent zeer zeker de hoogſte trap der ziekte. Sommige Boeren houden den ſterken uitſlag dezer vurigheid voor een goed teeken van nabij zijnde beterſchap, en naar onze opmerking en die der Veehouders, waar wij de ziekte hebben gade geſlagen, heeft men deze uitſlag dikwijls als een goed teeken kunnen aanmerken, en de beesten, die het op den vierden of vijfden dag kregen, zijn meestal gebeterd, en het ſchijnt, dat hoe meerder deze uitſlag zich openbaart, hoe meerder de brand of beſmetting naar buiten uitwerkt en lucht aan de ingewanden geeft; ſlaat integendeel die uitſlag of brand naar binnen, dan wordt zeker de ziekte gevaarlijker en de dood van het beest zekerder: de Landlieden zijn daarom ook

zeer

zeer oplettend op dit teeken, en merken op, of de pukkels enkeld ſtaan, dan of dezelve zamenvloeijen; of zij etteren en het geheele uur aanſteken; of de uitſlag hoogrood of blaauwachtig van kleur is enz.; ook beöordeelen zij de uitſlag over den huid altoos naar die, welke aan de liezen, den vang of aan den kosſem plaats heeft.

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdſt.

Kenteekenen der Veepest aan de Speenen.

Kenteekenen aan de ſpeenen.

Meer dan men wel denkt, ontdekt men de zware en ware Veepest aan deze deelen. De Geneesheeren ſpreken er niet zeer voldoende over, en maken meestal ſlechts melding van het verminderen der melk; de Heer VINK evenwel ſpreekt van het koud worden der ſpeenen; de Landlieden zijn in tijden der Veepest en ook in andere ziekten der Koeijen op deze deelen zeer opmerkzaam. Het eerſte voorbodig kenteeken van de Veepest aan de ſpeenen is, dat dezelven en bijzonder de toppen koud zijn al is het uur warm, doch bij het klimmen der ziekte worden zij heet en krimpen als in; doch als de koorts en de uitſlag aan den vang, de liezen en het uur zich begint te vertoonen, dan zwellen zij; de melk, die bij pozen afdroop, of nog al uitgemolken werd, verdikt en wordt klonterig, welke klonters men handtastelijk in de kwartieren van het uur voelen kan: vervolgens beginnen de ſpeenen te etteren en te zweren,

HET RUNDVEE. V. Afd. XI Hoofdst.

ren, zoo dat het beest fchier niet rijzen kan, maar door de fmart en angst, zich nu op deze, dan op gene zijde nedervleidt, als wanneer het ook dikwijls de achterpooten uitrekt, al het welk, gevoegd bij de overige toevallen, de Veepest kenmerkt. Gebeurt het daarentegen, dat de ettering wel afvloeit en begint te verdunnen, dan is dit geen ongunftig teeken, en men heeft hoop van herftel. Men begrijpt ligtelijk, dat dit voornamelijk op melkgevende beesten toepasfelijk is, want op Koeijen, die droog ftaan, op Schotvaarzen en Hokkelingen is dit zoo volledig niet toe te passen, ten zij alleen de vurige uitflag, verzwering, en koude en hitte aan de fpeenen; in de Osfen befpeurt men insgelijks aan den koker der mannelijke roede in het begin eene koude, daarna insgelijks brandigheid en vurigheid aan den voorhuid en afdruipende dunne etter, die met de pisfe bij horten en teekenen van fmart uitlekt, dat is: dropsgewijze, afdruipt, gelijk er insgelijks vurigen uitflag tot aan den balzak uitflaat.

Teekenen der Veepest aan de Klink der Koeijen.

Kenteekenen aan de klink.

Aan de klink, dat het uitwendig vrouwelijk deel eener Koe is, vindt men al mede een alleropmerkelijkst kenteeken der Veepest, dewijl alle andere toevallen, welke de klink treffen, dezelve nimmer, of ten minfte wei-

weinig overeenkomst hebben met die, welke in de Veepest aan dezelve bespeurd worden; want behalve dat de pis dan brandig is, zoo geeft ze een benaauwden reuk van zich; de mond der blaas is rood en ontstoken; de kittelaar, eerst ingekrompen, zwelt daarna en begint te etteren, welke etter zich vermengt met die, welke uit den krop der blaas vloeit, zoo dat het beest weinig of zeer pijnlijk bij horten haar water loost, dat anders nooit bij eene Koe plaats heeft; de lippen der klink zijn gezwollen, inwendig rood en ontstoken, waarin veelal op het hoogste der ziekte een stinkende etterslijm, welke uit de lijfmoeder komt, zich vastzet. Zoo deze zwelling begint te verminderen en de Koe weder natuurlijk begint haar water te lozen, dan is dit bijna een zeker teeken, dat het beest betert.

De kenteekenen der Veepest aan den Aars, en aan den Afgang.

Kenteekenen aan den aars en den afgang.

Even gelijk aan andere uitwendige uitloozende deelen de kenteekenen van inwendige ongesteldheden der dieren zich opdoen, even zoo is dit kenbaar aan dat deel, waaruit de uitloozing der drekstoffen plaats heeft, namelijk aan den aars. Verscheiden ongemakken, waarvan wij, bij de beschrijving der onderscheidene ziekten, welke dit deel kunnen treffen, hebben melding gemaakt, kunnen ook toevallig bij de Veepest plaats

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

hebben, doch kunnen niet als beslisſende kenteekenen er van worden aangemerkt, maar wel andere kenteekenen, welke in de Veepest aan den aars en aan den afgang plaats hebben, en deze zijn de volgende: in het begin der Veepest is de aars der Koeijen doorgaans als geſloten en zamen gekrompen, en de drek wordt klonterig en ſomtijds niet geloost; de inwendige brandigheid zet zich aan de wanden van het gedarmte, en de wormsgewijze beweging ophoudende, zoo kan de endeldarm even zoo min als de aarsſpieren eenige kracht uitoefenen om de drekſtoffen uit te drijven; dus worden de ingewanden verſtopt, en het dier blijft eenige dagen in dien ſtaat als benaauwd en met een opgezetten achterbuik ſtaan, tot dat het inwendig verderf op den vierden of vijfden dag, na het begin der ziekte, eene volſlagene magteloosheid aan de aarsſpieren, en eene geheele verrotting aan de inwendige bekleedſelen, inzonderheid aan het fluweel- of ſlurpvlies veroorzaakt: als dan geraken de Koeijen aan eene loslijvigheid, en na het loozen van een harden zwarten drekprop verlamt de aars, en eene geheel dunne ſtinkende ſtof volgt eerst als een dunnen afgang, en is nu bruin, dan zwart, met eene bloedige etterige ſtoffe, en veelmaals met bloedige vellen vermengd, het welk een doodelijk teeken is; eindelijk ontloopt de drek als dun vuil water, meest altoos bij tusſchenpozen, met eene ſterke ſpuiting, veroorzaakt door de ſterke krimpin-

pingen en persfingen der ingewanden, die in fommige dieren zoo fterk is, dat het beest als in flaauwte valt, en als in eene ftuiptrekking daarhenen fterft; dit gefchiedt in de felfte woede der Veepest zeer veel, zoo dat vele dieren, bij de eerfte vlaag der opgemelde fpuiting, op den derden of vierden dag of fomtijds terftond fterven. Deze drekftoffen, het zij dik of dun, brengen zulk een ondragelijken ftank mede, dat men het naauwelijks bij haar kan houden; velen houden dezen ftank ook voor befmettend, het welk zeker niet geheel ongegrond is; evenwel oordeelen wij, dat men ook dit met onderfcheiding dient te bepalen, nademaal deze ftank, hoe ondragelijk en befmettende dezelve zijn moge, niet altijd op alle Koeijen vat fchijnt te hebben, blijvende het intusfchen niet te min zeker, dat deze ftank voor het overige nog onbefmette vee nadeelig zij. De teekenen van de Veepest aan den aarsdarm zijn voorts, gedurende de verftopping, een fterke opzwelling aan den ring van het aarsgat, het welk bij aanpersfing openftaat, uitpuilt, en als bloedig en omgekeerd zich vertoont: fommige Koeijen ontlasten in het geheel den drek niet, en fterven met denzelven in den aarsdarm; ook gebeurt het fomtijds, dat die fterke ontlasting of fpuiting eensklaps ophoudt, en de dood dan fpoedig volgt. Maar is het dat de aars begint te flinken en na de dunne afgang den aarsdarm weder inzakt, beginnen de banden aan de walegreep ftrakker

te

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

te ſtaan, de afgang klonteriger te worden, dan houden verſcheiden Landlieden zulks voor een goed teeken en hebben hoop op beterſchap, vooral als de Koe begint te drinken.

Wegens die banden, welke zich aan den ſtaart en aan het kruis bevinden, moeten wij hier nog bijvoegen, dat het geen gering teeken van de ware Veepest is, als dezelve ſlapper worden, en aldaar, zoo wel als in de holte der wale- of wallegreep, waarin de mond van de aarsdarm ligt, een vurige uitſlag en rappigheid te voorſchijn komt, en er eene ruijing van het haar op den huid ontdekt wordt.

De kenteekenen der Veepest aan den Staart.

Kenteekenen aan den ſtaart.

Gelijk het uit alle teekenen van eenige koorts, van wat aard dezelve zijn moge, als een zetregel wordt aangenomen, dat men aan de uiterſte deelen des ligchaams het eerst eene zekere koude en verbleking, daarna wederom eene toenemende hitte gewaar wordt, zoo beſpeurt men ook aan den ſtaart der Koeijen zekere teekenen in de Veepest, waaruit men gewaar wordt, dat die beesten door dezelve zijn aangedaan; men wordt gewaar dat de zoodanige, welke beſmet zijn, den ſtaart ſlap laten hangen, daar zij anders met denzelven heen en weder kwispelen; en welk ſlap hangen van den ſtaart zeker veroorzaakt wordt doordien

dien het ruggemerg en de zenuwen ſterk door de ziekte worden aangedaan, en de ſtaart als eene verlenging der ruggegraat is aan te merken: deze ſlapheid der ſtaart heeft zelfs plaats daar, waar dezelve begint en den aars en klink bedekt; het beest doet bij de persſingen tot afgaan en waterloozen wel pogingen om den ſtaart op te ligten, zoo als dezelve gewoon zijn, maar is daartoe onmagtig. In ſommigen wordt het oppergedeelte van den ſtaart bij toeneming der ziekte als verſtijfd en roerloos, het uiteinde aan den pluim blijft ſlap en wordt hoe langer hoe ſlapper; eindelijk beginnen de lange haren aan den pluim uit te vallen en te ruijen, de korte haren langs den geheelen ſtaart doen dit insgelijks, dezelve liggen niet meer in hunne gewone glooijing, maar beginnen als borstelig te ſtaan; bij velen wordt de ſtaart rappig en kaal In-geval eene Koe, het lendebloed onder de leden heeft, of dat dezelve met rappigheid, ſchurft of luisziekte bezet is, als zij door de Veepest wordt aangetast, dan openbaren zich die kwalen zeer ſterk, vooral aan het kruis en aan het begin van den ſtaart. In korte woorden kunnen wij dan zeggen, dat de ſlapheid en magteloosheid van den ſtaart, gevoegd bij eene ſoort van rappigheid en afruijing van het haar, een voornaam medeteeken der Veepest is, waarbij men dan ook nog voegen kan, dat aan het kale ondergedeelte van den bovenſtaart, daar dezelve den aars dekt en over de wa-

le-

HET RUNDVEE. V. Afd. XI. Hoofdst.

legreep nederhangt, meestal ook een vurigen uitslag plaats heeft.

Kenteekenen der Veepest aan de Nagels.

Kenteekenen aan de nagels.

Eindelijk en ten laatste kan men aan de nagels of hoornen der gekliefde hoeven, als zijnde mede onder de uiterste ledematen, even als aan de toppen der hoornen, eene zekere koude gewaar worden, doch meer of min gevoelig naar dat de Koeijen oud zijn, om dat in oude beesten, gelijk in de meeste dieren, de nagels verdikken en meer of min aan de einden ongevoelig worden, behalve aan de inworteling aan den huid; ik voor mij heb ook getwijfeld of men aan de Koeijen (ten minste van de Kalveren weet ik het zeker) niet kan waarnemen, dat de nagels of schoenen, zoo als men de hoeven noemt, slap en als los worden: zoo veel is intusschen zeker, dat de Koeijen, welke door de Veepest zijn aangetast, eene weedom en magteloosheid aan de klaauwen gevoelen, zoo dat ze schroomen eenen voet voort of neder te zetten, waardoor dan ook het zoogenaamd overkoots slaan van de, door die ziekte aangetaste, beesten veroorzaakt wordt.

Hiermede hebben wij, geachte Landgenooten! nu vrij breedvoerig de uitwendige kenteekenen der Veepest voorgedragen, en zullen, in het volgende Hoofdstuk, de inwendige kenteekenen dier ziekte opgeven.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene beschrijving van de kenteekenen der Veepest, welke aan zoodanige beesten, die aan deze ziekte gestorven zijn, na derzelver opening, inwendig bevonden zijn plaats te hebben.

Overgang tot de beschrijving van de inwendige benteekenen der Veepest.

Na dat wij, in het vorige Hoofdstuk, de uitwendige kenteekenen der Veepest hebben opgegeven, zoo zullen wij nu tot eene opgave en beschrijving der inwendige kenteekenen, welke men na den dood en de opening der aan die ziekte gestorven Koeijen gewaar wordt, overgaan; dit wel te verstaan, vordert eene meerdere ontleedkundige kennis der inwendige deelen, dan wel bij de uitwendige kenteekenen noodig is; hier evenwel eene ontleedkundige beschrijving van

HET RUNDVEE. V. Afd. XVI. Hoofdst.

van de inwendige deelen bij de beschrijving der inwendige kenteekenen te voegen, zoude eene onnoodige vergrooting van ons werk zijn, te meer, daar wij reeds in voorgaande Hoofdstukken alle de inwendige deelen zoodanig ontleedkundig beschreven en daarbij afgebeeld hebben, dat wij oordeelen er niets meerder te moeten bijvoegen, maar onze lezers naar die voorgaande Hoofdstukken en afbeeldingen te kunnen wijzen, ten einde bij de volgende opgave van de inwendige kenteekenen der Veepest te kunnen worden overwogen en vergeleken.

Wij zullen ook, uit die inwendige kenteekenen der Veepest, tot eene nadere bepaling der ziekte trachten te komen, en daar er, gelijk de Heer CAMPER te regt zegt, bijna geen einde is aan alle de verschillende opgaven van, en gevoelens over die inwendige kenteekenen, zoo zullen wij dezelven niet van elk afzonderlijk voordragen, maar die van de voornaamste bijeenvoegen, en dezelven, met onze eigene opmerkingen vereenigd, wegens elk deel in het bijzonder opgeven.

Tot de beschrijving dezer inwendige kenteekenen van de Veepest dan overgaande, komen het eerst in aanmerking:

De inwendige kenteekenen der Veepest aan en onder den Huid.

Inwendige kenteekenen aan en onder den huid.

Wanneer de huid, aan de borst, van eene, aan deze ziekte gestorvene, Koe, tot op de spie-

ſpieren of derzelver bekleedſelen, was doorgeſneden en afgevild, beſpeurde men meerdere kenteekenen der veepest, dan men wel dacht. Zoo dra de huid aan de krop van de kosſem was doorgeſneden en afgevild, ontdekte zich de vetrok, geheel als korrelige klontertjes; de kliervet-weefſels waren niet zacht noch lilachtig, ook niet geelachtig, als in gezond gedood vee, maar ongelig ingekrompen en veelal met ontſtoken bloedadertjes: ter plaatſe, daar de huid naar de buik loopt, zag men ſomtijds onder dezelve een blauwachtige opzwelling. Bij het vee, dat in het begin der ziekte geſtorven was, ontdekte men bij de doorſnijding van den huid niet veel ſtank, hetwelk door den Heer ENGELMAN mede is opgemerkt, welke ook het beſtaan der etterbuilen of zoogenaamde koolen ontkent, welke ſommige beweren, dat, reeds in het begin der ziekte, onder den huid gevonden worden; wij durven hiervan geene vaste beſliſſing geven; het is wel waar, dat er op de ſchoft niet van te zien was, hetgeen door de ſpanning kan veroorzaakt zijn; maar aan en om de ooren, aan den hals en aan de lanken, zijn zeer dikwijls etterachtige klierontſtekingen gevonden: of men deze nu etterbuilen, koolen of pestkoolen wil noemen, laten wij aan een ieder over.

Wanneer de ziekte tot den hoogſten graad gekomen, en het beest dan geſtorven was, vond men op en tusſchen de vetrok, licht

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

blaauwe of zwarte plekken, en men bespeurde tusfchen den huid en de vetrok, eene muffe uitwafeming, daar anders de gewone vetreuk frisfcher is. Zoo dra men de vetrok van de onderliggende fpieren wilde fcheiden, zoo gefchiede dit gemakkelijk, daar dit fpoedig los liet van het vleesch, het welk men bevondt flap en los van vezelen te zijn. Aan de kosfem of borstkwabbe was altijd het vet ontftoken en los.

Wanneer de huid aan de buik was doorgefneden, bevond men, dat men dezelve mede gemakkelijk konde afftroopen; de vetvliezen waren flijmerig en vol breede lanken en vlekken; de fpieren los en hooger rood dan gewoonlijk, en eene ftinkende uitwafeming kwam uit de tusfchenhuidfche deelen voort; de afgevilde huid bleef langer dan naar gewoonte week, maar behield evenwel nog vaste zelfftandigheid genoeg om tot leder bereid te worden, mits de leertouwers dezelve zeer fpoedig in hunne kuilen bezorgde.

Wegens den huid aan de buik, is ook door CAMPER en ENGELMAN opgemerkt, dat men, door het vel en de fpieren van de buik ftekende, de lucht er met geweld en geraas uitvloog.

De inwendige kenteekenen der Veepest in den Kop.

Kenteekenen in de kop.

Het is moeijelijk om de koppen van oude Koeijen op zoodanige wijze door te hak-

hakken, dat er eene regelmatige ſcheiding der beenderen kan plaats hebben; ten zij door dezelve lang te laten rotten of door dezelve op te kooken: op de bevinding, door deze wijze van ontleden bekomen, was derhalve niet veel ſtaat te maken, ten aanzien van de inwendige kenteekenen der veeziekte, welke men oordeelde in den kop te kunnen opmerken. Om het evenwel te onderzoeken, diende men zich dus te bepalen tot zoodanige koppen, welke kort na den dood van het beest waren doorgehakt, hoe ruw zulks dan ook geſchied was, of men moest zich bepalen tot de koppen van jonge hokkelingen en van kalven, welke aan de veeziekte geſtorven waren, ten einde in dezelve de kenteekenen juister te kunnen nagaan, daar in de beide laatstgenoemde, de beenderen der Kop nog zoo vast niet zijn verhard, of dezelve kunnen, door eene kundige hand, beter geſcheiden worden, en men kon dus beter daarin over het inwendig geſtel en kenteekenen oordeelen: de ontleeding der koppen van die onderſcheiden ſoorten van Runderen is door ons geſchied, en de kenteekenen in acht genomen, om dat wij in het vermoeden waren dat door de ontleeding van verſchillende ſoorten van koppen en op onderſcheidene wijzen, ook verſchillende over de kenteekenen in de hersſenen geredeneerd is. Door zeker Gezelſchap in het *Brunswijkſche* zijn de hersſenen ontſtoken gevonden; RAMASSINI ſpreekt ook

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

van een ſoort van *Epiſema* in de hersſenen; MICHELETTI vond dezelve waterachtig en verrot; ook heeft de Heer ENGELMAN eenig bloedig water in de holte der hersſenen gevonden; de Hoogleeraar SANDIFORT zegt, dat men in den kop doorgaans veel water gevonden heeft, het welk gedeeltelijk de hersſenen omringde, gedeeltelijk in derzelver holligheden beſloten was; als mede dat hij het harde hersſenvlies zeer zelden, maar het *pia mater* bijna altoos ontſtoken gevonden heeft. CAMPER vond de hersſenen gaaf en leidt daaruit af, dat die dieren tot op het laatst van hun leven bij hun kennis zijn; het welk wij echter zoo zeker niet ſtellen dat bij allen zoude plaats hebben; daar er velen geweest zijn, welke twee of drie dagen voor hun dood ſluimerig en dommelig waren, de oogen niet openden, en geene onduidelijke teekenen gaven; waar uit men konde opmaken dat zij in de hersſenen een ſoort van ijlhoofdigheid of ſmart gevoelde. Na deze opgave zullen wij onze eigene waarnemingen mededeelen van zoodanige inwendige kenteekenen der veepest, als wij in de koppen der Koeijen gevonden hebben.

De kenteekenen der Veepest in de Hersſenen.

Kenteekenen aan de hersſenen.

In doorgehakte koeijenkoppen waren de hersſenen verſchillende en in den eenen weeker als in den anderen, de hersſenvliezen wa-

waren in den eenen los, met eenig vocht er tusſchen, in den anderen weder vast, bijzonder aan het bekkeneel; doch meestal ſchenen de groote bovenhersſenen natuurlijk te zijn, maar in de kleine hersſenen hebben wij, vooral ter plaatſe waar de reuk- en oogzenuwen uitſpruiten, meestal eenige kennelijke ontſteeking, ten minste eene ſterke opzetting der bloedvatjes gezien, welke opzetting veeltijds zoo ſterk was, dat het ſcheen als of dezelve door kunst waren opgeſpoten. Tusſchen de afſcheidſelen van het hersſenvlies was veeltijds dun helder vocht, en tusſchen het halvemaanswijs middenſchot ſlijmerige weekheid.

In de koppen van Kalveren en van Hokkelingen, die aan de ziekte geſtorven waren, en waarvan wij de beenderen regelmatig hadden kunnen ſcheiden, hebben wij meerendeels de hersſenen, zoo ver het uitwendige betrof, vrij gaaf bevonden, doch daarentegen in de inwendige deelen, daar dezelve aan de kleine hersſenen en aan de zintuigelijke zenuwen grenzen, het merg volbloedig, dikwijls geheel rood, en veeltijds met zamenwellende adertjes als ontſtoken, ten minſte opgezet bevonden. Als men zulk een kalfskop opkookte, gaf de waſem van den beſmetten opgekookt wordenden kop volſtrekt een walgelijke reuk; en daar de hersſenen van een gezond gedood Kalf, wanneer de kop gekookt wordt, als tot een ſtollen, zoo waren de hersſenen

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

in den opgekookten kop van een, aan de Veeziekte gestorven, Kalf doorgaans pappig en zonder zamenhang; het merg verkookte, en men vond slechts stinkende vellen en geklonterde brokken; waaruit wij meenen te mogen opmaken, dat het hersfengestel van aan de Veepest ziek zijnde en gestorven Runderen wel degelijk door die ziekte wordt aangedaan.

De kenteekenen der Veepest aan het Verhemelte.

Kenteekenen aan het verhemelte.

Hiervan is alreeds bij het vermelden der uitwendige teekenen aan den muil iets gezegd; hier melden wij verder, dat de klieren en snotwegen met bedorven snot en slijm bezet waren, en vooral had dit aan de groote klieren aan de longeklep, aan den slokdarm en het strottenhoofd, en aan de wortel van den tong tegen het verhemelte plaats. De Heer CAMPER schijnt hieromtrent niet zeer naauwkeurig te zijn, nademaal hij zegt, alleen in den strot eene ontstokenheid gezien, en voorts de neus en neusgaten inwendig meest gaaf bevonden te hebben, het welk echter, ten aanzien van de plaats, alwaar de neus- en snotklieren, mitsgaders de reukzenuwen tegen het verhemelte aanliggen, zeer zeker zoo niet is, vermits aldaar wel degelijk sterke teekenen van besmetting, ontsteking en verderfelijke opzwelling der klieren en spieren gevonden werden. De Heer SANDIFORT zegt, dat

de

de *Tunica Schneideriana*, of het vlies, het welk de neusgaten en het verhemelte inwendig bekleedt, altoos ſterk ontſtoken, en dikwijls door het koude vuur aangedaan was. Verder hebben wij bevonden, dat het achtereinde van het verhemelte, ter plaatſe alwaar het tegen het ſtrottenhoofd en het dikke achtereinde der tong komt, zich genoegzaam altijd als geheel verveld, verſlijmd, verzworen en vol etterbuilen vertoonde, en hierdoor worden zeker ook de kwijlklieren in den muil aangedaan. De Heer ENGELMAN heeft de klieren aan den ſtrot donker rood en ſlijm er tegen aan gevonden.

Kenteekenen der Veepest aan de Keelklieren.

De keelklieren waren in alle, aan de Veepest geſtorvene, Koeijen ontſtoken, verdikt, gezwollen en zeer etterachtig, waaromtrent door LANCISIUS wordt aangemerkt, dat het veeltijds plaats heeft, dat de beesten, in het begin der ziekte, eerder door die ſterke ontſteking en zwelling verſtikken en ſterven, dan wel door de beſmetting in de ingewanden.

Kenteekenen aan de keelklieren.

De kenteekenen der Veepest aan de Tong.

De tong is altoos aan deszelfs achtereinde dik gezwollen, en perst door die opzwel-

Kenteekenen aan de tong.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

zwelling een ontſloken, brandige aanzetting tegen het verhemelte. De Heer SANDIFORT ſpreekt van een groenachtig ſlijm, waarmede de tong overtogen was. Van de verdere kenteekenen op de tong, hebben wij hier voren, bij het beſchrijven van de uitwendige kenteekenen, geſproken, en zullen dus hier alleen nog bijvoegen, dat de beſmetting op de tong geen invloed ſchijnt te hebben op het inwendig vleesch van dezelve, vermits de tong, doorgeſneden zijnde, deszelfs vleesch doorgaans, inwendig, natuurlijk bleek rood en vast bevonden is; zoo ook bevond de Heer ENGELMAN de eigen ſpieren der tong blank, en niet verrot of aangedaan, ook niet ſlijmerig of lillig, daar integendeel de hoofd-, kaak- en keelſpieren zoodanig bevonden werden.

Verdere kenteekenen der Veepest aan den Kop, na dat de huid er is afgevild.

Verdere kenteekenen aan den kop.

Behalve de reeds opgegevene kenteekenen aan den kop, zoo bevond men nog aan denzelven, na het afvillen van den huid, dat aan de oogkuilen, gelijk ook aan de oorklieren, aan de neuszenuwen en aan de lippen overal etterbuilen en gezwellen gezien werden, en ook dat de ſpieren verſlapt en lillig waren, als mede dat het vet ſlijmerig was, en ook dat er wel roode bloedige ontſtekingen plaats hadden, welke niet

niet ongelijk waren aan hetgeen de Landlieden bloedvinnen noemen.

HET RUDNVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

Kenteekenen der Veepest aan de ontbloote Spieren van den Hals.

Kenteekenen aan de spieren van den hals.

Deze waren allen, vooral daar dezelve naar den kossem loopen, gezwollen, slap en vol blaauwe en bloedige plekken: het vet was meest altijd ongelig, schraal, niet lenig noch smerig, en zelfs zich weinig aan de handen of aan het vilmes aanzettende, het welk anders in gezond geslagt vee altoos geschiedt; integendeel was het taai, ingekrompen en als klonterende, vol paarsroode vlekken, welke dikwijls zelfs zwartblaauw en vurig waren; CAMPER noemt het vervuurd, dat is droogachtig broos. De Heer ENGELMAN zegt van de halsspieren, dat dezelve veel bloediger waren dan in gezond geslagte en gevilde beesten. Dit een en ander het voornaamste zijnde, dat wij in de koppen, na het villen en openen van dezelven, hebben opgemerkt, zoo slaan wij eenige kleinigheden, welke in het zenuwgestel van den kop waren op te merken, over, en begrijpen zulks onder het vermelden van het geheele zenuwgestel.

Kenteekenen der Veepest ann het Zenuwgestel.

Kenteekenen in het zenuwgestel.

Het zenuwgestel van aan de Veepest gestorvene Koeijen was geheel ontsteld en

 slap,

HET RUNDVEE V. Afd. XII. Hoofdst.

ſlap, en bijzonder aan het hersſen- en ruggemerg ſterk aangedaan; aan ſommige zenuwen, vooral aan die, welke zich in de pooten bevinden, beſpeurde men ſterke opkrimpingen en bewijzen van ſtuiptrekkingen, welke bij de geſtorvene beesten zeker hadden plaats gehad.

Kenteekenen der Veepest aan den Slokdarm.

Kenteekenen aan den ſlokdarm.

De ſlokdarm was altoos brandig, rood en ontſtoken; de ſpiervezelen waren los en de vliezen ſlijmerig, nooit vast aan de ſpieren, zoo als anders bij gezond vee plaats heeft. Het eigenlijk ſtrottenhoofd was zeer ſterk bezet door eene taaije, veeltijds ſchuimachtige ſlijm; zeer dikwijls had er eene volkomen ettering plaats, welke zich tegen de wortel van de tong aanzette, en bij de eerſte doorſnijding van den ſlokdarm waſemde een muffe en walgelijke reuk uit.

Kenteekenen der Veepest in de Longepijp.

Kenteekenen in de longepijp.

De longepijp was uitwendig redelijk gaaf, maar inwendig was de ontſteking zeer ſterk; de inwendige bekleedſelen waren meest altoos bloedig, velachtig en vol roodachtige en ſomtijds met paarſche plekken, ja men vond zelfs plekken, welke door het vuur waren aangedaan; het allerinwendigſte vlies, het welk, natuurlijk, vast aankleeft, was lenig

nig en los; zoo wel de longepijp, als derzelver takken, welke door de long verſpreid zijn, waren met een bloedig ſchuimig ſlijm vervuld, en in de bloedaderen waren kleine klonteringen, welke men bijzonder in de ſlagaderen tusſchen de klapvliezen konde zien, en door het drukken tusſchen de vingeren voelen. HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

Nu tot de ingewanden van de borst overgaande, komen het eerst in aanmerking:

De kenteekenen der Veepest aan en in de Longen.

Kenteenen in de longen.

Men vond de longen, in beesten, welke aan de Veepest geſtorven waren, niet altoos even ſterk aangedaan; er waren er, welke uitwendig gaaf ſchenen te zijn, en waaraan men geene teekenen van beſmetting beſpeurde; doch bij de doorſnijding dier longen ontdekte men hier en daar ontſteking en met bloed opgezette blaasjes: dan dit werd meest alzoo bevonden in beesten, welke ſpoedig geſtorven waren, en vooral in jong vee. In anderen waren de longen dikwijls doorgaans met paarſche vlakken, en aan de einden der kwabben met builen vol geklonterd bloed, en met etterbuilen bezet. In Koeijen, welke het longevuur nog hadden, of, kort voor dat zij de Veepest kregen, zulks gehad hadden, waren altoos harde kalkachtige korrels, zwart van oppervlakte, aan de randen der kwabben tastbaar en voor het oog zeer kenne-

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

nelijk: dezelve weêrſtonden dikwijls het ontleedmes, bij het doorſnijden; terwijl de ſtank van het geronnen en met etter vermengde bloed, het welk zich in de luchtcellen en in de long-aderen bevond, eene volkomen verrotting van hetzelve aanduidde. De Heer SANDIFORT meldt, de longen in de meeste geſtorvene beesten zeer ontſtoken te hebben gevonden, zelfs zoo, dat dezelve bij velen in het vuur waren overgegaan, ja veeltijds door het koude vuur geheel en al verteerd. In de long van eene Koe, welke op den vijfden dag geſtorven was, vond zijn Ed. veel *Vomicae*, vol van een dikke gele etter. Dit een en ander zamengevoegd, duidt aan, dat de longen mede zeer ſterk door de Veepest worden aangedaan.

De kenteekenen der Veepest aan en in het Hart.

Kenteekenen in het Hart.

In het hart vindt men zoodanige ſterke en beſlisſende kenteekenen niet, als in de longen, ſchijnende het, dat het hart, van alle de inwendige deelen, het langſte van de beſmetting bevrijd blijft. De Heer CAMPER heeft opgemerkt, dat in de eene holte van het hart nu eens geklonterd, bij anderen vloeibaar bloed gevonden werd. De Heer VINK maakt echter melding van blaauwe vlakken, welke hij aan de groote ſlagader gezien heeft; dan dit kan in Koeijen geweest zijn, welke lang met de ziekte en den

den dood geworsteld hadden. De Heer SANDIFORT zegt, bij weinigen het hart ontſtoken, maar bij velen het zeer groot bevonden te hebben, als mede dat het hartzakje meer of min ontſtoken was. Door den Heer ENGELMAN worden de volgende bijzonderheden wegens het hart opgegeven, namelijk: dat het doorgaans ſlapper was, dan in gezond geſlagte beesten; dat het bij de holten der klapvliezen onder de kroonaderen vol bloed was, en dat in de regter holligheid dun zwart bloed gevonden werd.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

De kenteekenen der Veepest aan het Netvlies of het Buikvlies.

De buik geopend zijnde, 'zoo komt het netvlies het eerst in aanmerking. Het netvlies behoort mede onder dat gene, het welk in de Koeijen, ſterker dan ſommige andere gedeelten, door de Veepest wordt aangedaan; CAMPER vondt hetzelve bij velen ontſtoken en door het koud vuur aangetast, zoo dat het met roode, paarſche en zwarte plekken hier en daar bezet was; VINK meldt, hetzelve iets ontſtoken en met bruine verſtorven vlakken bevonden te hebben; ENGELMAN beſpeurde, dat de vaten van het netvlies, aan het darmſcheil, vol bloed, de klieren blaauw, en het vet niet goed van kleur of met bloedſpatten bezet was; door meer anderen wordt iets dergelijks gemeld: die bloedſpatten, intusſchen, hebben ook in het vet of de vetknobbeltjes plaats, wanneer

Kenteekenen aan het netvlies.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

neer de Koe zoodanige andere ziekten heeft, waarin de longen zijn aangedaan, bijzonder als zij het longevuur hebben: niettemin kunnen de opgenoemde teekenen te zamen genomen, wanneer die aan het netvlies en het vet bevonden worden, als teekenen eener doodelijke besmetting worden aangemerkt.

Kenteekenen der Veepest aan het Middenrif.

Kenteekenen aan het middenrif.

Wegens de kenteekenen der Veepest aan het middenrif wordt door de onderscheiden Ontleders, welke over de Veepest geschreven hebben, niet veel gezegd; eenige onder hun melden, hetzelve door de besmetting aangedaan, of min of meer ontstoken gevonden te hebben; wij hebben het naauwkeurig onderzocht en bevonden, wanneer de Koe geopend en de pens, de lever en andere ingewanden er waren uitgeligt, dat over en langs het middenrif van aan de Veeziekte gestorvene beesten, eene zwartroode, met plekken als overwasemde doffe kleur was, daar het anders in gezond geslagte Koeijen helder rood, gespannen en met goudgele vetvliezen bezet is; verder ontdekte zich de ontsteking zeer duidelijk aan die plaatsen, waar de maag, de lever en andere ingewanden tegen het middenrif gelegen hadden.

In Koeijen, bij welke de ziekte in den hoogsten graad gekomen was, en bij welke dus ten sterkste de inwendige ontsteking en ver-

verrotting had plaats gehad, vonden wij het middenrif niet alleen ontſtoken, maar bijna geheel bedorven, ſtinkende en lijmerig, als mede ſlap van ſpiervezelen, daar die in den gezonden ſtaat integendeel vast en geſpannen zijn, en zelfs in het longevuur ſlechts hier en daar ſchijnen aangedaan te zijn, zonder hunne vast- of geſpannenheid geheel te verliezen. Al het gemelde wegens het middenrif dan opmerkende, zoo kan men daaruit beſluiten, dat het middenrif door de Veepest ſterk wordt aangedaan, en dat de ziekte zeer gevaarlijk wordt, wanneer hetzelve zoo ſterk er door wordt beſmet, dat het tot bederf overſlaat.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

Kenteekenen der Veepest aan en in de Maag.

Bij al het onderzoek, het welk men ten aanzien van de ingewanden der, aan de veepest geſtorven, Koeijen heeft in het werk geſteld; zoo heeft men, onder anderen, ook de meeste aandacht op de maag gevestigd, daar dit deel in de herkaauwende dieren van een zonderling geſtel is, als zijnde vier magen of gedeelten der maag, welke aan elkander verknocht, echter elk een afzonderlijke werking hebben, en welke werking niet als gewoonlijk plaats kan hebben, zoo dra de herkaauwing ophoudt en de ontlasting niet behoorlijk plaats heeft. Over dit zonderling geſtel der maag in de Koei-

Kenteekenen aan en in de maag.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

Koeijen, als mede over de herkaauwing, hebben verſcheiden Geleerden geſchreven, en inzonderheid is dit ſtuk door de Heeren CAMPER en VINK, in hunne lesſen over de Veepest, uitvoerig behandeld. Om nu hier ter plaatſe hier over uit te weiden, vinden wij onnoodig, daar wij vertrouwen dit ſtuk, in het derde en vierde Hoofdſtuk der derde Afdeeling van dit ons Werk, zoo uitvoerig te hebben behandeld en door Afbeeldingen opgehelderd, dat wij er niets meer behoeven bij te voegen, maar den Lezer naar die Hoofdſtukken en Afbeeldingen te kunnen verwijzen.

Wat dan nu de teekenen betreft, welke aan en in de maag der, aan de Veepest geſtorven, Koeijen gevonden worden, zoo komt het eerst in aanmerking dat gedeelte van dezelve, het welk de *eerſte Maag* of *Pens* genaamd wordt.

Bijzonder aan en in de eerſte maag of pens, en in de tweede maag of hoeve.

De Pens, het welk de eerſte maag is, is benevens de hoeve of tweede maag, in gezond geſlagte beesten, opgezet en geſpannen: de kleur is dan wit geelachtig of licht graauw, de vliezen gaaf, de bloedaderen vol, de ſpiervezelen geſpannen en onderling aan de andere bekleedſelen vast verbonden: maar in Koeijen, aan de Veepest geſtorven, was de pens of eerſte maag, buitengewoon geſpannen en opgezet, zoo dat dezelve, bij het openen der buik uitzette en uitpuilde, en welke buitengewoone uitzetting, volgens de niet ongegronde meening van ſommige Schrijvers, veroor-

zaakt

zaakt wordt door het ophouden der herkaauwing, waardoor het voedsel niet regelmatig in de andere magen en vervolgens in de darmen kan worden overgebragt. De Heer SANDIFORT meldt de pens sterk ontstoken gevonden te hebben, en vol van onverteerd voeder, het welk somtijds droog en somtijds (dat is bij andere beesten) meer met vocht gemengd was; in de tweede maag of hoeve vond hij de ontsteking minder zwaar, maar dezelve mede vol voeder, het welk eveneens gesteld, maar drooger was. De Heer ENGELMAN zegt, dat het binnenvlies der eerste maag doorgaans rottig was. Als kenteekenen der besmetting hebben wij nog gevonden, dat aan de pens, zeer kennelijk, verscheiden breeden, als wolkachtig in elkander vloeijende ontstokene plekken waren, welke in den eenen een flaauw roode, in anderen een paarsachtige en in velen een zwartbruine kleur hadden, en welke het meest zigtbaar waren aan de vouwen, welke de pens aan de slokdarm heeft.

Aan de tweede maag of hoeve waren mede dergelijke teekenen zigtbaar, voornamelijk ter plaatse, daar de maag tegen de lever aankomt; evenwel vond men in verscheidene de uitterlijke teekenen aan de eerste en tweede maag zoo zigtbaar niet; maar wat het inwendige betrof, zoo waren zij grootelijks bedorven; zoo dra dezelven geopend werden, ontlasten zij een vreeslijk stinkende stoffe, welke meestal slijmerig, velachtig, zwart en verrot was, en het on-

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

verteerde voeder lag als zwarte dikke ſtinkende klonters in de holligheden der pens en meestal ook alzoo in en aan de mond der hoeve. Wanneer deze magen werden afgewasſen en afgeſpoeld, zoo vielen er van de binnenſte rok geheelen vellen af, (daar dezelve in gezond geſlagte beesten integendeel zeer vast aan de andere bekleedſelen blijft), in de hoeve waren echter de tandgewijze tepeltjes, ter plaatſe daar dezelve naar de onderſte mond loopt, welke aan de derde maag grenst, nog al vaster, maar die opening of mond was meestal opgepropt met klonterige ſtoffen. De uitwendige bekleedſelen dezer twee magen waren ook gemakkelijker af te ſcheiden of af te pellen, als in gezond geſlagte beesten.

De derde maag, de boekpens of zouter.

De derde maag of boekpens was uitwendig met ſmetvlakken, en dezelve was, zoo als de Heeren CAMPER en VINK mede hebben waargenomen, ſterk ingetrokken en ingekrompen. De Heer SANDIFORT heeft waargenomen, dat de bladen van deze maag veeltijds door het koude vuur waren aangedaan, als mede dat er zich een zeer drooge ſtoffe tusſchen bevond, welke er uitzag als loodkleurige koeken, en aan welke het buitenſte vlies der bladen zoo vast zat, dat het zich van de bladen afzonderde; terwijl evenwel bij ſommigen deze ſtoffe wat weeker was. Wij hebben zoodanige drooge ſtoffe mede er in gevonden, welke als verharde platte klompjes, aan en naast elkanderen, tusſchen de bladen der boekpens lagen, en aan de buitenſte vliezen er

van

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

van waren vastgekleeft. De Heer CAMPER heeft mede opgemerkt dat die harde ſtoffe aan de opperſte vliezen der bladeren vast zat en voegt er bij dat ſommigen bladen geheel als verſtorven, voorts droog en doorſchijnende als goudvlies waren, welke doorſchijnendheid zeker veroorzaakt wordt door de afſcheiding der bekleedſelen, welke ter wederzijde aan die bladen zijn, als wanneer dezelve, van hunne rokken ontbloot, natuurlijk doorſchijnend worden; terwijl verder door dienzelfden Heer is waargenomen dat de boekpens, aan deszelfs geul, daar dezelve naar de lebbe of vierde maag loopt, veeltijds bloedig en vol ſtinkende ſtoffe was. Onze waarnemingen in vele opzigten met het gemelde overeenkomende, ſpreken wij van dezelve niet verder, om onnoodige herhaling te vermijden, en zullen hier alleen nog bijvoegen hetgeen de Heer ENGELMAN zegt, namelijk: dat hij de bladen van de boekpens blaauw en ros van kleur en vol gedroogd kaauwſel gevonden heeft.

In de vierde maag, de lebbe of de roo.

De vierde maag, zijnde de lebbe of de roó, vonden wij altoos neergeſlagen en flets, daar dezelve in gezond geſlagte beesten integendeel bol en opgezet is, en daar dezelve dan ook vol ſlijmerige en geronne ſtoffe van eene bijzondere eigenſchap is, zoo vonden wij in de vierde maag van aan de Veepest ge‘orven Koejien, integendeel niets van die ſlijmerige ſtoffe, en aan den mond van dezelve, daar die in de darmen over-

overgaat, bevond zich een zamengeronne dikbloedige materie, waarvan de ſtank ondragelijk was en de beſmetting ten ſterkſte aanduidde. In ſommige beesten, meestal in zoodanigen die op den vierden of vijfden dag geſtorven waren, vonden wij in de vierde maag een dunne waterachtige, groengeele vloeibare ſtoffe, en het ſlot dezer maag, of *Pijloris*, verlamd en open, zoo dat die ſtoffe ongekleinst in het gedarmte had kunnen doorloopen, het welk mogelijk die loop of ſpuiting, als dezelve plaats heeft, veroorzaakt, en welke, bij een afruijing van het zoo lenig inwendig lebbevlies, bloedig wordt; dit de binnenſte fluweelvliezen der darmen ook aanſtekende, wordt daardoor mogelijk de bloedloop veroorzaakt. Het binnenſte vlies der lebbe ſcheidde zich bij de opening dadelijk af, zoo er dan nog iets van overig was, maar het was doorgaans zoo bedorven, dat het alreeds verrot was, of aan de bladen der lebbe als losſe vellen aankleefde; terwijl de geheele lebbe almede door vlakken, welke meest roodachtig waren, bezet was.

Van hetgeen door anderen Schrijvers wegens de teekenen der Veepest, in de vierde maag of lebbe, gemeld wordt, zullen wij alleen mededeelen, dat de Heer SANDIFORT meldt, dat de lebbe altoos ſterker ontſtoken was, en doorgaans een ſtinkend groenachtig vocht bevatte; terwijl zijn Ed. verder van deze bijzonderheid melding maakt, namelijk: dat hij aan een jong beest,

het

het welk op den derden dag ſtierf, eene zoo hevige ontſteking aan de *pijloris*, waarmede de vierde maag eindigt, zag, dat dit ingewand geheel en al geſloten was, zoo dat het vocht, waarmede de maag tot barstens toe was opgevuld, uit dezelve niet kon worden ontlast.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

De kenteekenen der Veepest aan de Darmen.

Kenteekenen aan de darmen.

In gezond geſlagte beesten zijn de darmen taai en vast genoeg, om, zonder te breken, van den omloop en van het ſcheelvet te worden afgeſcheiden, evenwel gebeurt het ſomtijds, dat de darmen zoo teeder zijn, dat dezelve, gedurende de behandeling, dikwijls ſcheuren, hetgeen waarſchijnlijk door het bijzonder geſtel der beesten veroorzaakt wordt.

In Koeijen, aan de Veepest geſtorven, was het geheel anders geſteld: de darmen van de zoodanige breken telkens onder de behandeling, en waren geheel bedorven; de uitwendige uitpuilingen, welke aan het gedarmte eigen zijn, waren weg, de kleur was vermengd, de vliezen ſlijmerig, inwendig was tusſchen de vliezen en de klapvliezen veeltijds verrot en bedorven bloed, met zeer ſtinkende bruine drek vermengd, ſomtijds vondt men er ſlechts dunne graauwgele ſlijm; de dunne darmen waren meest altoos ontſtoken, en vooral aan het darmſcheil opgezet en geſpannen; ſomtijds vond men

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

men er uitslag of bloedstippen op, en dezelve inwendig vol dunne schuimachtige slijm; de dikke darmen waren wel iets taaijer dan de dunne darmen, ook wel minder ontstoken. maar inwendig vol dikke graauwbruine zeer stinkende stoffe, en waren ook somwijlen met bloedige vellen bezet; de endeldarm was met dikke bloedige stoffen vervuld en door het vuur aangestoken: voorts waren de darmen, vooral de dunne, als doorvreten van het bederf, zoo dat dezelve bij de minste drukking of opblazing scheurden.

Onder de bovengemelde kenteekenen, door ons, naar gewoonte, gebruik gemaakt zijnde van de waarnemingen der Geleerden, welke met de onze overeen kwamen, zoo kunnen wij ook niet nalaten om de waarnemingen van den Heer SANDIFORT afzonderlijk mede te deelen, daar dezelve, ten aanzien van het gedarmte, mede zeer belangrijk zijn. Zijn Ed. meldt dan: de darmen dan eens meer, dan eens minder ontstoken gevonden te hebben; als mede dat de dunne darmen, van in het begin der ziekte gestorven beesten, er dikwijls zoo hebben uitgezien, als of alle hunne vaten waren opgespoten, ook dat dezelve dikwijls door het koude vuur waren aangedaan; de endeldarm is door zijn Ed. dikwijls buitengemeen rood gevonden, en ook veeltijds door het vuur aangedaan, ja ook met etter gevuld. Verder bevond zijn Ed., dat men alle de binnenste vliezen der darmen van de-

dezelve somtijds met meer, somtijds met minder moeite konde aftrekken; maar dat dit scheen af te hangen van den tijd, dat het beest was dood geweest, eer het geopend was, alzoo men bij die gene, welke vele uren waren dood geweest, deze vliezen met zeer veel gemak konde aftrekken; maar onderzocht men dit, zoodra dezelve gestorven waren, dan geschiedde zulks met meer moeite.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

Uit alle deze, door ons bijgebragte, waarnemingen, blijkt ten duidelijkste, dat ook de darmen in de Veepest door de besmetting zeer sterk worden aangedaan.

De kenteekenen der Veepest aan den Ommeloop.

Over de gesteldheid van den ommeloop of het darmscheil vinde ik weinig, zelfs bij CAMPER, VINK en anderen aangeteekend; niettemin heb ik, voor mij, in dit gedeelte zeer aanmerkelijke kenteekenen der Veepest bespeurt; namelijk: het bloed was in deszelfs vaten verdikt en zwart, en somtijds zoo dik, dat het zich als gestold vertoonde en als wormsgewijze langwerpige vellen scheen te zijn, welke dikwijls als takachtig naar het beloop der vaten verspreid waren, dan welk verdikt bloed ook veeltijds klonterig gevonden werd: door deze verdikking van het bloed vertoonde zich de omloop zeer opgezet en buitengewoon aangedaan door hoogroode en bloe-

Kenteekenen aan den ommeloop.

 dige

dige plekken. De vetrok en klieren waren vaal, opgezet en als etterachtig, en de vetrok was zoo teer, dat het zich, als van zelve, van het gedarmte affcheidde.

Kenteekenen der Veepest aan het Alvleesch.

Kenteekenen aan het alvleesch.

Het alvleesch was buitengewoon met klieren en oppuilende vliezen bezet, voorts rood en bloedig, en dikwijls groenglanzig van kleur.

Kenteekenen der Veepest aan de Lever.

Kenteekenen aan de lever.

De lever was in meest alle de, aan de Veepest geftorven, beesten zoodanig bedorven, dat dezelve, uitwendig, een doffe verblaauwde kleur had; fomtijds was dezelve vol bleeke vlakken: voorts was de lever veelal losvellig en als door lucht opgefpannen; aan de einden der kwabben waren etterende blaasjes, en, ter plaatfe waar de lever tegen de galblaas aan ligt, was dezelve groengeel en ftinkende. Alle de bloed-aderen, en bijzonder de poort-ader, waren met flijmig bloed bezet, waar tusfchen fomtijds de bekende leverwormen gevonden werden, doch welke dan dood en verflijmd, en fomtijds zoo verrot waren, dat men dezelve naauwelijks konde onderkennen.

Ken-

Kenteekenen der Veepest in de Galblaas.

HET RUNDVEE.) V. Afd. XII. Hoofdst.

Kenteekenen aan de galblaas.

De galblaas was meestal grooter dan gewoonlijk uitgezet, en fomtijds zoo vol, dat dezelve bijna berstte; de galftoffe had een allerverderfelijkften ftank; de kleur dier ftoffe was geheel geel, en dezelve was dun en waterachtig.

De kenteekenen der Veepest aan de Milt.

Kenteekenen aan de milt.

In gezond geflagte Koeijen is de milt natuurlijk vast en uitgezet, en wanneer dezelve wordt opgehangen, zoo als de Slagters gemeenlijk doen, droogt die fpoedig, als van zelve, in. Integendeel was de milt van Koeijen, welke aan de Veepest geftorven waren, lenig, flap en als los van vezelen en bloedvaten. Het bloed was flijmerig, zwart, of dik geronnen en altoos bedorven, ja veeltijds was de geheele milt door eene bruine ftinkende etter als vervuld. Profesfor CAMPER heeft de milt in oude Koeijen, welke aan de Veepest geftorven waren, bleek en als aschverwig van kleur gevonden. Wij hebben die van jonger beesten bevonden, eene bleeke, naar het vale hellende, kleur te hebben, en hier en daar was dezelve met purpervlakken en met blaasachtige etterbuiltjes bezet; ook hebben wij er gezien, welke buitengewoon groot en uitgezet waren.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

De kenteekenen der Veepest aan de Nieren.

Kenteekenen aan de nieren.

De nieren waren veeltijds gezwollen en ontſtoken: ſomtijds ſchenen dezelve uitwendig wel gaaf, maar waren dan echter buitengewoon ſlap en valer van kleur dan dezelve natuurlijk zijn; de druifsgewijze knobbels, aan de nieren der Koeijen eigen, teekenden ſterker door het niervet heen dan gewoonlijk; de bekkens waren zeer ſlijmerig; in beesten, welke in den hoogſten graad beſmet waren, zag men er zwarte, bloedige, tot etter overhellende blaren in. Bij ſommigen vond men de nieren geheel bedorven en als ingekrompen, zoo als mede de afleidende pisvaten zich ingekrompen vertoonden; al het welk genoegzaam aantoont, dat de nieren in de Veepest al mede ſterk door dezelve worden aangedaan.

Kenteekenen der Veepest aan de Nierbedden.

Kenteekenen aan de nierbedden.

De nierbedden waren vermagerd en ſlap: het vet ſtolde langzaam, en dikwijls nooit zoo volkomen als zulks in gezond geſlagte Koeijen plaats heeft. Voorts waren de vliezen der nierbedden altoos ſlapper dan in ge-

gezonde beesten, in welke dezelve altoos gespannen zijn en niet gemakkelijk kunnen worden afgepeld, daar dezelve integendeel in zieke beesten niet sterk aan het vet kleefden.' Somtijds schenen de nierbedden niet besmet te zijn, maar echter vond men inwendig, bij de doorsnijding, aan de holligheid, waarin de nieren liggen, overal in den zamenloop der klieren gestold bloed, spatten in de aderen, en meest altoos een lijmig stinkend vocht, waarin de nieren gelegen hadden.

Kenteekenen der Veepest aan de Blaas.

De pisblaas was bijna altoos vol pisse, welke veeltijds een zwartbruine kleur had; bij sommige was dezelve echter ledig en ingekrompen, en bijna altoos ontstoken. Kenteekenen aan de blaas.

De kenteekenen der Veepest in het Licht of de Baarmoeder.

In Koeijen, welke niet bevrucht waren, als mede in Hokkelingen en Vaarzen, vonden wij veeltijds de baarmoeder zoo sterk ingekrompen, dat er genoegzaam niets stelligs van te bepalen was. Kenteekenen in de baarmoeder.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

In bevruchte Koeijen, welke gedurende de eerste, tweede of derde maand harer dragt aan de Veepest gestorven waren, was ten aanzien van de vrucht niet veel te ontdekken, wordende door ons vermoed, dat de vrucht in dien tusschentijd, als de Koe door de Veepest hevig besmet was, ongevoelig verteert, of dat dezelve door de Koe miskraamd of vergooid was; hoe dit zij, zeker is het, dat de, door de Veepest besmette, Koeijen in dien tijd buitengewoon veel slijm, en zelfs bloedige stoffen uit de klink loosden.

Meerder konde men gewaar worden, wanneer de Koe ter halver dragt, of daar over, of op het punt van te kalven was. Wanneer de Koeijen in dien staat door de Veepest werden aangetast, stierven er vele, waarvan de meesten met het kalf bij zich: door anderen werd dit dood ter wereld gebragt; de kalven waren dan doorgaans zeer mager en hun vleesch slijmig week: wanneer men zoodanige kalven opensneed, waren de ingewanden mede door de besmetting aangedaan. Wat de nageboorte betreft: de navelstreng was veeltijds verrot, het beijenvlies was geheel als losse vellen, en de beijen of knoopen verrot en geheel bedorven, en Koeijen, waarvan het vergooide of dood geworpene kalf en de nageboorte zoodanig gesteld waren, stierven gemeenlijk Intusschen gebeurde het ook wel, dat de vergooide kalven, als mede de

de nageboorte, gaaf waren, en de beijen bloedig rood: dit hielden de Landlieden veelal voor een goed teeken, en hadden dan hoop op beterſchap, welke wij er ook veel op hebben zien volgen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdſt.

Wanneer de baarmoeder van bevruchte Koeijen, welke aan de Veepest geſtorven waren en het kalf bij haar gehouden hadden, door ons geopend werd, zoo vonden wij in ſommigen het kalf en de overige deelen redelijk gaaf, en in anderen ſterk door de beſmetting aangedaan: de vliezen waren, in het laatſte geval, met vlakken bezet, en het lamsvlies en pisvlies waren meest altijd genoegzaam ledig, of met weinig vocht vervuld; de bloedvaten waren daarentegen vol en opgezet, en de hoornen der baarmoeder gezwollen en inwendig bloedig; de uitgang der baarmoeder was gekrompen en vol dikke, taaije ſlijm, ook veeltijds brandig en met kleine blijnen of pukkels bezet. Dit een en ander bewijst duidelijk, dat in Koeijen, welke door de Veepest zijn aangetast, ook de baarmoeder en het daarin zijnde kalf door de beſmetting worden aangedaan.

Beſluit uit de kenteekenen, en aard der Veepest.

Na dat wij nu de uit- en inwendige kenteekenen der Veepest hebben opgegeven, zoo maken wij uit dezelven dit beſluit op: dat, hoezeer er teekenen onder zijn, welke ook in andere ziekten voorkomen, dezelven echter in de Veepest ſterker zijn, en

er

er ook teekenen in voorkomen, welke in andere ziekten niet bespeurd worden.

Om nu den aard dezer ziekte te bepalen, dient men alle de teekenen tot een te brengen, en dit gedaan zijnde, zoo blijkt uit dezelve, dat de Veepest eene allezins vinnige besmetting is, gepaard met rotkoortsen en ontsteking, overgaande tot eene onmiddellijke rotting en bederf van het bloed en andere vochten, en treffende bijzonder de ingewanden van de buik en van de borst, veroorzakende eene spoedige verzwakking van het geheele ligchaamsgestel, waardoor de werking der zenuwen, spieren, klieren, chijlvaten enz. geheel ontsteld wordt en ophoudt; schijnende het verder, dat de smetstoffe de eigenschap bezit, om de eerste en aanmerkelijkste wegen, welke tot de omloop van het bloed, de spijsvertering en de chijlwording dienen, te besmetten en tot verderf te doen overgaan, en de gewone afscheidingen te doen ophouden; waardoor scherpe ontstekingen in de vochten, eene verkeerde werking in den omloop des bloeds, en ontsteking en verdikking van hetzelve in sommige vaten, als mede rotting van het onverteerde voedsel veroorzaakt wordt.

Alvorens dit Hoofdstuk te eindigen, zoo kunnen wij niet nalaten ook iets te melden van de teekenen des doods bij de Koeijen, welke aan de Veepest stierven, zoo als die door anderen en ook door ons zijn waargenomen.

Al-

Teekenen des doods, bij Koeijen, aan de Veepest stervende.

Alle Koeijen, welke wij aan de Veepest hebben zien ſterven, konden op het laatst niet oprijzen; zij beproefden wel dikwijls om den kop uit te ſteken en de voorpooten op de knieën te buigen, doch konden zulks niet doen; ook konden zij zich niet meer van de eene zijde naar de andere bewegen; de muil begon ſtrak te ſtaan, en de tong, welke dik door een graauw ſlijm bezet was, uit te ſteken; de oogen ſtonden ſtijf; het beest begon nu en dan te ſnikken als het ademde, en bij pozen uit de neus te blazen; vervolgens beſpeurde men, door het rekken der pooten en de trilling der buik, dat het beest ſtuiptrekkingen had; zij ſloegen ſterk met de achterpooten; ſommigen wrongen zich in een, en trachtende als voort te ſchuiven; allen ſtaken eindelijk den kop op, en ſloegen die tegen den grond; de ſtaart rekte uit; de ooren ſtonden ſtijf; op het laatst ligten zij nog eens den kop op, rekten denzelven uit, ſloegen hem neder en blaasden met een den adem uit, ſomtijds als het ware met eene zucht en eenig gebulk, ten minſte werd er een zeker borrelend geluid gehoord en het beest was dood. Somtijds waren de pooten bij het ſterven uitgerekt, ſomtijds ingetrokken. Terſtond na den dood liep er dunne ſlijm uit den muil, en teffens beſpeurde men een zeer ſterk ſtinkende doodreuk. De muil was veelal zoo vurig, dat de lieden, welke het beest wegſleepten en

HET RUNDVEE. aan den muil tastende, een vurigen uitslag aan de handen kregen.

V. Afd. XII. Hoofdst. In het volgende Hoofdstuk zullen wij nu tot het beschrijven der voorbehoedmiddelen en de geneeswijze overgaan.

VIJFDE AFDEELING.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende eene opgave van, en verhandeling over de voornaamſte geneesmiddelen, welke ter genezing van, aan de Veepest, ziek zijnde Koeijen zijn opgegeven; als mede over de middelen ter voorbehoeding in dezelve ziekte.

Na dat de uit- en inwendige kenteekenen der Veepest, zoo als men die aan en in de Koeijen, welke aan dezelve zijn ziek geweest of geſtorven, heeft waargenomen, door ons zijn beſchreven, en die van anderen door ons zijn medegedeeld, zoo komen wij nu tot eene opgave der geneesmiddelen, zoo voorbehoedende als genezende, welke in onderſcheiden tijden en landen, waarin de Veepest heerschte, zijn opgegeven, en waaronder verſcheiden beproefde geneesmiddelen voorkomen. HET RUNDVEE; V. Afd. XIII. Hoofdſt. Inleiding.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Indien wij alle de gevoelens en redeneringen der Geleerden, zoo Genees- als Heelkundigen, wilden aanvoeren en met elkander vergelijken, zoo zouden wij, te dezen aanzien, te uitgebreid worden en minder verstaanbaar voor den Landman zijn, (voor welken wij toch ook schrijven), als wij ons hebben voorgenomen.

Om deze redenen zullen wij ons voornamelijk bepalen tot het mededeelen van al zulke *authentieke* stukken en opgave van geneesmiddelen, als er van tijd tot tijd op gezag der Regering of volgens beproefde ondervinding van hun, door welke dezelve zijn medegedeeld, zijn bekend gemaakt, en meestal bij de onderscheidene Schrijvers niet te vinden zijn.

Omtrent gezegde stukken moeten wij nog melden, dat in dezelve meestal de raadgevingen ter voorbehoeding, en andere omstandigheden, met de opgave der geneesmiddelen en verdere behandeling in een en hetzelfde stuk voorkomende, wij elk stuk alzoo in deszelfs geheel mededeelen, in plaats van dezelve te verdeelen en in voorbehoedende en in genezende te onderscheiden, alzoo wij in het laatste geval telkens dezelfde stukken weder zouden moeten aanhalen.

Nog moeten wij met een woord hier melden, dat verscheiden stukken, welke hier volgen, gezonden zijn aan Hun Hoog Mog. de Staten Generaal, en aan Hun Ed. Gr. Mog. de Staten van *Holland*, als door welke, als mede door de Heeren Staten van

Vries-

Vriesland en *Utrecht*, aanzienlijke premien zijn uitgeloofd geworden op de ontdekking der beste geneeswijze van deze verschrikkelijke ziekte, en behandeling van het Rundvee gedurende dezelve: als mede dat verscheiden van die stukken op order van genoemde Staten zijn gedrukt en publiek gemaakt, terwijl anderen van tijd tot tijd in Couranten en andere schriften zijn medegedeeld.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Overgang tot de mededeeling der geneesmiddelen voor, en behandeling van de zieke, en aan de Veeziekte gestorven Koeijen.

Wij zullen dan een aanvang maken met de mededeeling der door ons bedoelde stukken, en beginnen met eene Ordonnantie van Z. M. den Koning van *Pruissen*, in dato den 13. Augustus 1749, welke op last der Heeren Staten, in het Nederduitsch, op 's Lands Drukkerij in '*s Hage* gedrukt is; dezelve is van den volgenden inhoud:

„ *Ordonnantie, gepubliceerd in het Gebied van Zijne Majesteit den Koning van Pruissen, bij gelegenheid van de sterfte onder het Rundvee, inhoudende eene nieuwe, en aldaar met succes beproefde manier om hetzelve tegen den aanval en voortgang van die kwaal te preserveren.*"

Geneesmiddelen en behandeling in de Veeziekte, volgens

„ Nademaal Zijne Koninklijke Majesteit van *Pruissen* enz., onze allergenadigste Heer, bereids door de Edicten, den 20. October 1746 en 24. December 1729 allergenadigst geëmaneerd, aanwijzinge heeft la-

HET RUNDVEE.

V. Afd. XIII. Hoofdst.

eene Ordonnantie van den Koning van *Pruissen.*

ten doen, welke precautien en dispositien te nemen zijn bij het ontstaan van eene sterfte onder het Rundvee, daarin ook tevens de middelen aanwijzende, hoe de zieke Beesten wederom te herstellen zouden zijn; maar evenwel bij de ziekte der Beesten, sedert eenige jaren in den Lande hier en daar vernomen, opgemerkt is geworden, dat het gene in de bovengemelde Edicten voorgeschreven is, niet genoegzaam is geweest, om het gewenschte effect volkomen uit te werken; zoo heeft Zijne Koninklijke Majesteit, allergenadigst, bevolen, dat deswegens nogmaals met het Opper-Colleg. Medic. geconfereerd, en bijaldien noodig gevonden wierd, omtrent dergelijke sterfte onder de Beesten iets naders te observeren, hetzelve door den druk openlijk bekend gemaakt zoude worden." (*)

Afzondering van het zieke Vee.

„ Wanneer er een of meerdere teekens (dezer Veeziekte) bespeurd worden, dan mag terstond en in den beginne, zonder het geringste tijdverzuim, de afzondering van het Vee in dezer voege geschieden, dat het gezonde aan eene zuivere en warme plaats gebragt en door bijzondere personen verder bezorgd worde."

„ Insgelijks moet het zieke Vee uit zijnen

(*) Het geen hier ter plaatse, uit dit stuk, ontbreekt, is hier voren in het Elfde Hoofdstuk dezer Vijfde Afdeeling op bladz. 286 en 287, bij de opgave van de uitwendige kenteekenen der Veepest, geplaatst.

nen ſtal, die veeltijds vol mest is, naar de afgelegenſte plaats van de woning, mede in eenen warmen ſtal gebragt, en tot deszelfs bezorging ook een bijzonder perſoon geſteld worden, die met het ander Vee in het geheel geen gemeenſchap moet hebben."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

„ In het zomerſaiſoen is het noodig zulk ziek Vee naar buiten te brengen, in eene afgelegene, hooge, drooge, en, zoo het mogelijk is, ſchaduwachtige plaats, daar te gelijk goed water bij de hand is: deze plaats is met heggens af te zetten, ruime hutten aldaar op te ſlaan, als mede een bijzonder Veehoeder aldaar aan te ſtellen, die dag en nacht bij het Vee blijft, en wien het noodige tot buiten de afheininge aangebragt wordt."

Aderlating van hetzelve, en wat daarbij in acht te nemen.

„ Deze afzondering behoorlijk verrigt zijnde, is het noodig, zonder tijdverlies, de ontſtekende verdikking van het bloed, die bij zulke Beesten bereids zeer ſterk is, door eene genoegzame aderlating weg te nemen, als wanneer dan de ader aan de beide zijden van den hals te openen is, ook wel onder de tong: en is omtrent een volwasſen Beest ten minſte anderhalf pint bloed af te tappen, alzoo minder dan deze kwantiteit af te laten, meer tot nadeel ſtrekt."

„ De aderlating moet niet in den ſtal, of binnen de afheininge van het Vee geſchieden, maar aan eene daarvan afgelegene plaats."

„ Het inſtrument tot de aderlating moet zoo geſteld zijn, dat de opening daardoor

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

iets grooter gemaakt worde dan tot hiertoe gewoonlijk is."

„Het bloed kan ook wel in eenen bijzonderen pot opgevangen worden, om de vereischte kwantiteit beter te bemerken, het welk door het loopen op de aarde niet wel gefchieden kan."

„Hierop moet het afgelatene bloed ook terftond begraven worden, alzoo het Vee zelve begeerig daar naar is, en ook wel door de Honden en Katten in dezen reeds nadeel verwekt is geworden."

„Wanneer het Vee, den volgenden dag na de eerfte aderlating, zich nog niet eenigzins beter vertoont of begint te herkaauwen, dan kan zoodanige aderlating den tweeden en derden dag op gelijke wijze wederom gefchieden."

Opening van de huid aan den hals.

„Na de aderlating is het noodig, om de venijnig werkende fcherpte van het bloed, (die menigmaal, doch in de zomermaanden meer, hier en daar aan het ligchaam door oploopende knobbels kennelijker wordt), uit het binnenfte des ligchaams naar buiten te leiden, beneden aan den hals in de van voren afhangende huid voor de borst een haren touw, of fterk bindgaren, te trekken, het welk van te voren met olie of vet te beftrijken is, en hetzelve dagelijks eenen goeden duim breed verder toe halen, wanneer het drooge einde wederom beftreken is, daarop het eind, dat van de vuiligheid doortrokken is, affnijden, of, het welk nog beter is, in deze huid en plaats

plaats eene opening maken, ter lengte van een duim breed, en daarin nieswortel of een ſtuksken leer te ſteken, en de wonde daardoor dagelijks open te houden."

HET RUNDVEE. V Afd. XIII. Hoofdſt.

Het ſmeren met teer.

„ Hierop mag de geheele hals van voren, van boven tot beneden, rondsom de gemaakte opening met teer beſtreken worden, als wanneer men de verſche teer met een teerkwast op den huid ter degen moet inwrijven; hierop zal binnen den tijd van twaalf uren eene tamelijke buil of knobbel oploopen, en de venijnige ſcherpte door de gemaakte opening als een geel water, of ook wel als materie, afloopen; doch wanneer dit niet geſchiedt, en de knobbel is evenwel voorhanden, dan kan men zulks door een inſtrument te hulp komen."

„ Maar indien des anderendaags, na dat de eerſte beteering geſchied is, zich nog geene verhevene buil of knobbel vertoont, dan hebbe men zoodanige beſtrijking met teer den tweeden en ook wel den derden dag nogmaals te verrigten."

Drank en voedſel.

„ Alsdan is voor den dagelijkſchen drank van het zieke Vee te zorgen: hierin beſtaande, dat in elken emmer water eene hand vol grof meel of zemelen geroerd, en het Vee daarmede dikwijls gedrenkt worde; ook is een drank van lijnzaadkoeken goed; wil het Vee zelve niet drinken, dan moet men hetzelve daarvan in den hals gieten."

„ Deze drank kan den Beesten mede warm gegeven worden."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Het is mede goed, dat een bijzonder vat met het beste water, naar de omſtandigheden der plaatſe, dagelijks aangevuld worde, ten einde hetzelve eenigzins zoude kunnen en mogen beſlaan; dit vat dekt men toe, en voor dat het water tot den drank gebruikt wordt, neemt men er de blinkende huid eerst af.”

„ Wanneer, na de gedane beſtrijking met teer, de beöogde knobbel opgekomen is, dan gaat het Vee wel eenige dagen van voren eenigzins ſtijf, doch daaromtrent heeft men zich niet te bekommeren, alzoo zulks binnen weinige dagen overgaat; de Veehoeder mag dan 's morgens en 's avonds de geteerde plaats met warm water, daar hooizaad in gekookt en oud vet in geſmolten is, wel ter degen wasſchen, als mede de gewrichten der voeten; daardoor wordt deze pijnlijke omtrek verzacht, de noodige aflooping bevordert, en deze plaats wederom genezen, inzonderheid wanneer op het laatst het haar aldaar afvalt.”

„ Voorts is mede noodig, 's morgens en 's avonds de tong, keel, tanden en neusgaten met water en azijn te reinigen, vervolgens een ſtuk brood, in azijn geweekt, in de keel te ſteken, of azijn, met water gemengd, in de keel te gieten.”

„ Ten opzigte der geneesmiddelen, welke men moet ingeven, heeft men bij deze ſoort van ziekte een merkelijk voordeel beſpeurt, dan namelijk, wanneer alle overige omſtandigheden gezamenlijk in eene goede or-

erde vooraf in acht genomen zijn geworden, en wanneer de voorbereidſelen niet eerst ter hand genomen zijn, wanneer het Vee in het geheel niet meer heeft kunnen eten noch herkaauwen, of wanneer de ziekte niet reeds door tegenſtrijdige heete geneesmiddelen verergerd is geworden, wanneer het navolgende poeder geappliceerd wordt, namelijk:

HET RUNDVEE, V. Afd. XIII. Hoofdſt.

Opgave en gebruik van inwendige geneesmiddelen.

1. Eijerſchalen, klein geſtooten: (in plaats van dien ook wel oester- of mosſelſchelpen, of hartshoorn.)
2. Wijnſteen-poeder, van elks twee drachma, of een vierendeel once.
3. Reine Salpeter, een half once.
4. Campher, twintig grein.

„ Men mengt dit tot een poeder, het welk, naar het volgende voorſchrift, op eenmaal moet ingegeven worden, en waarvan zoo veel doſes te bereiden zijn, als elk Beest voor twee dagen noodig heeft."

„ Laat hetzelve *eerſtelijk* 's morgens vroeg, *ten tweede*, 's middags, *ten derde*, 's avonds, *ten vierde*, tegens den nacht, met zemelwater gemengd, in de keel van het Beest loopen; voorts een glas vol goede azijn met water daar boven op, en van den voorgenoemden drank naarſtig en dikwijls doen drinken."

„ Wanneer een ziek Beest, vier of vijf dagen, dit poeder behoorlijk gebruikt heeft, en het begint daarop eenigzins aan het ligte voed-

voedſel te bijten, dan redt het zich, en het is alsdan dienſtig, om van mierenesten met dunnebier een drank te kooken, en in een ketel vol van dezen drank, naar proportie, een of twee handen vol zout te werpen, gedurende het kooken de drank om te roeren, vervolgens die door een zeef te gieten, en van dezen drank 's morgens bij een volwasſen Beest de kwantiteit van een pint allengskens in te gieten, ook wel daarmede het voedſel nat te maken, alzoo het Vee zulks gaarne nuttigt, doch des namiddags en 's avonds nog van het gemelde poeder te geven: bevindt men nu, na dezen drank vier dagen gebruikt te hebben, dat het Vee reeds begint te eten, dan kan van even dezen zelven drank ook wel des namiddags zoo veel gegeven en 's avonds maar alleen een poeder geappliceerd worden, het welk dan gezamenlijk nog acht dagen noodig is."

„ Hieromtrent is op te merken, dat, wanneer het Vee wederom begint te eten, en van dezen drank gebruikt, alsdan de Campher uit de poeders gelaten worden."

„ Sommigen willen het teerwater aanprijzen; doch dit zoude insgelijks alsdan eerst kunnen plaats hebben, wanneer de eerſte week met het voorgemelde poeder afgeloopen is."

„ In zulke dagen nu mag aan het Vee het ligtſte voedſel gegeven worden, waarmede de graswortel naarſtig te mengen is, als mede, naar het jaarſaiſoen, het jonge en verſche gras zelve."

„ De

„ De ftallinge moet men warm houden, maar voornamelijk ook rein, nademaal de mest, zelfs in zulke dagen, de ergfte gevolgen getoond heeft. In heete dagen mag het Vee naarftig met verfche, ook wel natte rijsbosfchen van de wormen bevrijd worden."

HET RUNDVEE, V. Afd. XII. Hoofdft.

„ Die nu meer plaats heeft, die kan, tot behoudenis van zijn Vee, meerder toebrengen, wanneer hij het ziek geweest zijnde Vee, bijaldien het beter begint te eten, uit den zieken ftal in eene andere, zuivere en gezonde plaats overbrengt, alwaar de zindelijke oppasfing tot eene geduurzame genezing ongelijk meer toebrengen kan, inzonderheid wanneer men het Vee daar benevens dagelijks een of tweemaal rost."

„ *Nu is nog aan te merken, het geen bij een zeer krank Beest, dat niet eet, in acht te nemen is.*"

Behandeling van zeer ziek Vee.

„ Die uit nalatigheid, of uit vreeze, om zijn Vee niet terftond en in den beginne voor ziek te doen doorgaan, of door verkeerde en heete geneesmiddelen, het zoo verre heeft laten komen, dat zijn Vee niet eten, ook niet herkaauwen wil, die heeft evenwel den moed niet geheel en al te laten zinken, maar hij neme al dat gene in acht, dat hiervoren aangeraden is; alleenlijk moet er dit nog bijkomen, dat de aderlating te meermalen gefchiede, en in den be-

HET RUNDVEE

V. Afd. XIII. Hoofdst.

beginne wel tweemaal op éénen dag. Bijaldien zoodanig Beest aan eenen buikloop geraakte, het zij met of zonder bloed, of waterachtige ſlijm, dan herinnert de hevige ſtank daarvan reeds wat te doen is; namelijk, zulk een Beest ook van de overige zieken af te zonderen, dewijl bij deze afgang de grootſte beſmetting gepaard gaat."

„ Wanneer zoodanige ziekte bij de groote troepen of kudden beſpeurd wordt, dan moet, bij de afzondering, voornamelijk gelet worden, dat niet te veel Vee bij den anderen geplaatst worde: voorts naar het getal der zieke Beesten ook genoegzame en bijzondere oppasſers daartoe geſteld worden, die haar eigen gereedſchap hebben, hetzelve insgelijks zuiver en ſchoon houden, als mede de ſtalling van den mest dagelijks eenige reizen zuiveren, en te meermalen zand ſtrooijen, voornamelijk bij het Vee, het welk een dunnen afgang heeft, als wanneer dan de mest aan eene afgelegene plaatſe, gelijk het bloed van de aderlating, wel begraven moet worden, en niet uit nalatigheid half op den weg moet verloren gaan, of wel zelfs half in den ſtal blijven liggen. Door naarſtig rosſen en warm houden wordt het Vee dikwijls tot uitſlag gebragt en gered."

„ Het dagelijks rooken in den zieken ſtal is mede noodig, zoo wel als op zulk eenen tijd bij het gezonde Vee, voornamelijk bij eene dikke ſtinkende en nevelachtige lucht, en kan dagelijks eenige reizen geſchieden

met

HET RUNDVEE. V. Afd. XII. Hoofdst.

met Sparreboomen hout, Zevenboom, Jeneverbeziën, Barnsteen, Zwavel, Duivelsdrek enz., doch waaromtrent alle voorzigtigheid te gebruiken is."

,, De Koeijen in den zieken stal moeten dagelijks gemolken worden, dewijl anders dikwijls het inhouden van deze melk verzweringen veroorzaakt; en deze melk moet insgelijks begraven worden."

,, Bij warm en helder weêr, mag men het Vee voor eenen tijd in de zonneschijn brengen, als wanneer de stalling inmiddels ook meerder gelucht en alles behoorlijk gereinigd en zand gestrooid kan worden, waaromtrent het ook aan geen dagelijksch versch stroo ontbreken moet."

,, Wanneer zulke bewerkingen in het zomersaisoen noodig zijn, en het zieke Vee buiten het Dorp in zekere heggen en hutten gebragt is geworden, dan vereischt de conservatie van het Vee, dat men zulke aangelegde hutten niet boven tien weken op eene plaats late, maar dezelven verzette met de deuren naar het Oosten; voorts moet men de oude en voorgaande plaats omspitten."

Voorzorgen omtrent het begraven der gestorven Beesten.

,, In gevalle eenig Beest in den zieken stal of hegge sterft, dan moet hetzelve, zoo dra mogelijk, aan eene bijzondere en daar toe geschikte plaats buiten het Dorp, daar geene voorname wegen zijn, gebragt, en vijf ellen diep met huid en haar begraven worden, moetende zulks geenszins geschieden in de hoven achter de woningen, of in

in de heggens op de Velden daar nog ander Vee ſtaat, op de boete van aan 's Lands Vestingwerken te arbeiden."

„ Het wegbrengen van zulk geſtorven Vee moet ook niet geſchieden door het wegſlepen langs de bloote aarde, maar op eene expres daartoe geſchikte ſleede, die ook ſteeds buiten de hutten of heggen moet gelaten worden, dewijl daardoor vele kwade gevolgen worden voorgekomen, die door de laatſte dunne afgang ontſtaan, voornamelijk, wanneer zulk geſtorven Vee tot naar buiten gebragt wordt; waarbij dan ook deze voorzigtigheid te gebruiken is, dat het wegſlepen niet over den gemeenen, maar langs eenen anderen weg geſchiede, daar de kudden van dat zelve Vee 's daags niet pasſeren."

„ Met het begraven van het Vee, is te allen tijde van het jaar, de grootſte voorzorg van nooden; en in gevalle vele Beesten in een en denzelfden kuil moeten geworpen worden, dan moet men er ongebluschte kalk opwerpen."

„ Wanneer een Beest, uit nalatigheid, eenige dagen op het veld is blijven liggen, dan heeft de ondervinding, helaas! geleerd, (wijl zulk eene plaats, waarop zoodanig Beest gelegen heeft, den ſtank der krengen naar zich trekt,) dat een gezond Beest, daarover pasſerende, eene huivering gekregen heeft, en weinige dagen daarna insgelijks geſtorven is. Om zulks nu voor te komen,

mag

mag op zoodanige plaats rijshout geworpen en aldaar verbrand worden."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ De vorengemelde omstandigheden nu moeten gezamenlijk in de aangetoonde orde in acht genomen worden, en kan het eene niet wel zonder het andere zijn, indien er anders eene gewenschte hulpe volgen zal."

Oplettendheid op het Vee, en middelen ter voorbehoeding.

„ Vooraf moet elk Huisman bij het voederen van zijn Vee dagelijks opmerkzaam zijn, en de veranderingen naauwkeurig in acht nemen, die bij het eten, herkaauwen, bewegen, afgaan, enz. hier voren aan de hand gegeven zijn, zonder te wachten tot dat het gevaar de overhand genomen heeft, of tot dat het Vee niet meer eten kan."

„ Die omtrent zijn Vee voorbehoedselen in acht wil nemen, die kan hetzelve op de aangetoonde wijze de ader doen openen, en 's anderendaags 's morgens aan elk beest het volgende laxeerpoeder, het welk te allen tijde goed bevonden is, op eenmaal, met een half pint versch water gemengd, ingeven; namelijk:

Ebsons Zout.
Goede Jalap of Xalapa Wortel.
Salpeter.
Van elks een Lood tot een poeder gemaakt."

„ Het voeren kan alsdan ten minste tot een uur daarna uitgesteld blijven."

„ Voorts zoude, gedurende de volgende acht dagen, de vorengenoemde drank van mie-

mierenesten geappliceerd, of alsdan het teerwater gebruikt kunnen worden."

„ Gedurende de kuur van voorbehoeding, die in het gemeen acht tot veertien dagen zijn mag, is noodig, dat men het Vee het ligtſte voeder voorwerpe, en, naar gelegenheid der plaatſe, het beste water bezorge"

„ Het rosſen van het Hoornvee heeft op zulke tijden mede groote nuttigheid; zoo mag men ook het weder gezond gewordene Vee, dat de ziekte verduurt heeft, niet terſtond aan het werk ſtellen, maar tot eene volkomene genezing, eenige weken goed voeder of goede weide laten genieten."

„ Gebeurt dit in het zomerſaiſoen, en dat de kudde drooge en heete zandwegen verre naar de weide of om te drinken gaan moet, dan mag het ziek geweest zijnde Vee niet terſtond bij de kudde gelaten worden."

„ Het uitdrijven van het Vee moet nooit te vroeg geſchieden, inzonderheid, wanneer er een nadeelige nevel valt."

„ Voor het overige is het gebruik van zoo velerlei, ſomwijlen zoo hoog geroemde, doch doorgaans heete en ſchadelijke middelen voor het Vee zoo wel, als het ontmoeten en bijeen brengen van Beesten, die ſuſpect zijn, te mijden, alzoo het dikwijls met de menigte der geneesmiddelen zoo zeer niet te doen is, dan veel meer met een waakzaam oog te houden om de beesten op te pasſen, te voeren en te drenken."

„ Zij-

„ Zijne Koninklijke Majefteit, die de welvaart van deszelfs getrouwe Onderdanen, Landsvaderlijk, ter harte neemt, en allergenadigst bedacht is, al het gene af te wenden, dat daaraan fchade zoude kunnen toebrengen, verordineert en beveelt mits dezen in genade het bovenftaande Voorfchrift en Inftructie alomme in het ganfche Land bekend te maken, opdat een ieder, het geval exfterende, ten zijnen voordeele zich daarvan zoude kunnen bedienen."

„ Ten oirkonde, enz."

„ Berlin den 13. Augustus 1749."

(Onderftond)

„ FREDRIK."

Deze breedvoerige Ordonnantie komt over het geheel hierop neder:

1. Eene opgave der kenteekenen, reeds in het elfde Hoofdftuk dezer Afdeeling, op bladz. 286 en 287 medegedeeld.

2. Eene nuttige afzondering van het zieke Vee van het gezonde, op verfchillende wijzen en gelegenheden.

3. De aderlating, en wat daarbij in acht moet genomen worden.

4. Het openen van den huid aan de hals, om een gezwel, bij wijze van een Spaanfche vlieg of Seton, te zetten.

5. Het gebruik van, en fmeren met teer.

6. Opgave van drank en voedfel.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

7. Voorschriften en gebruik van inwendige middelen.

8. Behandeling van zeer ziek Vee.

9. Opgave van voorzorg omtrent het begraven der gestorvenen, ter afweering van besmetting, enz.

10. Opgave van middelen ter voorbehoeding.

Na het mededeelen van dit stuk, laten wij hier twee andere stukken volgen, welke mede aan de Heeren Staten gezonden, en op derzelver order, op 's Lands Drukkerij in de jaren 1744 en 1745 gedrukt zijn: het eene is van de *Medische Faculteit* te *Brussel*, en het andere eene Missive uit *Emckendorff* in het *Holsteinsche.*

Zie hier de beide bedoelde stukken.

„ *Remedien tot wegneminge van de besmettelijke ziekte onder het Rundvee, zoo als dezelve bij den Prefect, Professoren en Doctoren in de Medicijnen te Brussel zijn opgegeven, en waarvan de vier laatste met het uiterste succes zijn geappliceerd geworden.*"

Behandeling der Koeijen in de Veeziekte, volgens het gevoelen der *Med. Faculteit* te *Brussel.*

„ Alzoo de ziekte der Hoornbeesten, sedert eenige dagen, scherper toegenomen heeft, en dat dezelve trekt tot den aard of specie van eene *maligne epidemie;* zoo is 't, dat bij de Heeren Prefect en Doctoren Assessors van het Collegie der Medicijnen binnen deze Stad *Brussel* in zoo eene haastige

tige en ſcherpe ziekte geene promptere middelen worden bevonden als de volgende:"

HET RUDNVEE. V Afd. XIII. Hoofdſt.

Het zetten van *Setons.*

,, 1. Dat men in den beginne der ziekte met de bekende teekenen, in plaatſe van latinge het vier zal ſteken op de volgende maniere: men moet de Beesten, om de kwaadaardige ſtoffe, die de inwendige partijen nu geinfecteerd heeft, naar het uitwendige te brengen, en alzoo te disſiperen en cureren, eerst vooral van het vier doen ſteken met Vierwortels of Nieswortels (*Helleborus Niger* in 't Latijn gezegd), in het hangen van alle twee de billen, item ook in den ſchinkel van de twee voorſte beenen, item ook in het hangen van de borst, met de reflectie, dat in elken bil moeten geſtoken worden drie ſtukken van de Vierwortel of Nieswortel, eenen vinger van elkanderen, en ook van gelijken in de borst, maar niet in de beenen of ſchinkel, aldaar maar eenen Vierwortel inſtekende; en dezelve aldaar latende inſteken, tot dat dezelve Vierwortels daar van zelfs uitvallen, met die reflectie, dat dezelve Vierwortels maar mogen geſteken worden tusſchen vel en vleesch, en wanneer dezelve Vierwortels geſteken zijn, dat men alsdan daarenboven op moet ſtrijken wat verſche boter of varkensvet."

Drank voor de zieke beesten, en behandeling van dezelven.

,, 2. Dat dezelve zieke Beesten ook zullen moeten nemen den drank, gemaakt van zemelen, goudsbloemen en jeneverbeziën, van ieder een hand vol, havermeel een half pond,

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

pond, geelwortelen met het kruid en rapen gesneden, van ieder vier handen vol gezoden in eenen emmer zuiver putwater den tijd van een kwartier uurs, daarin gemengd de remedie hier achter onder N°. 1 voorgeschreven."

„ 3. Dat men hun zal geven, tweemaal daags, te weten, 's morgens nuchter, en 's namiddags ten vier of vijf uren, twee oncen groot gewigt van de remedie, hier achter onder N°. 2 gespecificeerd, opgewerkt met honing in forme van bollen, en daarop den voorsz. drank laauw gemaakt ter kwantiteit van een pint of meer."

„ 4. En aan die gene, die bevonden worden besmet te zijn met deze ziekte, daar de buik opgespannen en gezwollen is zonder afgang, zal men hun ingeven de purgatie, hier achter gespecificeerd onder N°. 3.

„ 5. En of het gebeurde, dat die Beesten 's anderendaags na het innemen van de voorsz. remedie nog niet afgingen, zal men aan dezelve een klisteer zetten, gemaakt, als hier achter staat onder N°. 4."

„ 6. Dat de Beesten moeten gedekt en warm gehouden worden."

„ 7 Dat de Beesten dagelijks zullen moeten gezuiverd worden en gewreven, als ook de mond gewassen drie- a viermaal daags, met een half pint schoon water en een half pint azijn, daarin wekende Vlierbloemen, Ruite, Donderbladeren, Ganserik, van elks een hand vol met een weinig zout."

„ 8.

„ 8. Dat de gezonde Beesten abſolutelijk zullen moeten geſepareerd worden van de zieke Beesten, en de mest van dezelve zieke Beesten in de aarde begraven."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

„ 9. Dat de gene, die de Beesten oppasſen en bezorgen, hun zullen moeten wachten van in denzelven ſtal te eten, te drinken of te ſlapen, als ook met de kleederen, waarmede zij in den beſmetten ſtal geweest zijn, te gaan in eenen onbeſmetten ſtal."

„ 10. Zoo de Beesten te ſlaauw of af wierden, zoo zal men hun geven eenen lavenden drank, gemaakt van twee potten middelbaar bier en zes doijers van eijeren, met het wit daarbij ondereen gemengd."

„ 11. En ten opzigte van de geïnfecteerde ſtallen, of daar de Beesten in geſtorven zijn, zal men dezelve doen zuiveren, witten en berooken met jeneverbeziën en azijn, daar men eenen gloeijenden gareelſteen zal indoen, om den damp te doen drijven."

„ 12. Dat men tot preſerveringe van de gezonde Beesten, dezelve zoude moeten voeden en nourriceren in de Stal, gelijk men de Beesten in den winter voedt en nourriceert, en hun abſolutelijk bevrijden van de koude, zonder dezelve te laten gaan in de weide."

„ 13. Dat men alle de gezonde Beesten zal doen purgeren met de purgatie of remedie, hier achter geſpecificeerd onder N°. 3."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ 14. Behoorde verboden te worden van geene purgative middelen of andere remedien te gebruiken als de gene voorsz., opdat deze middelen hun effect des te beter zouden kunnen uitwerken; en een ieder vermaant, dat zoo haast als hunne Beesten besmet worden, hetzelve aanstonds te adverteren aan de Officiers van de Plaatse, of aan de Gecommitteerden."

„ De ondervinding hebbende doen zien, dat de voorsz. remedien al verscheiden goede uitwerkingen hebben gehad, zoo wordt een ieder geadverteerd en vermaand, van deze geneesmiddelen alleen te gebruiken, zoo haast als eenig Beest besmet zoude worden."

Remedien.

Genees-middelen.

„ No. 1. Te nemen een once Sal amoniacq, gezuiverd, hetzelve te doen smelten in een pint warm water, en dat te gieten in eenen emmer; item twee oncen Zout van Wijnsteen, genoemd *Sal Tartari*, of in de plaats van dien twee oncen Potasch, genoemd *Cineres Clavellatorium*, hetzelve ook te smelten in een andere pint warm water als voren, en dat alzoo doorgedaan zijnde, te gieten in den voorsz. emmer bij het voorgaande water, daarbij doende den drank, hier voren gespecificeerd bij §. 2."

„ No. 2.

„ N°. 2. Te nemen de Wortels, genoemd *Carlina*, de Wortels van *Vincitoxicum*, het Zaad van *Bardana*, alles in poeder gedaan; Veneetſchen Triakel, van ieder even veel, te zamen gemengd, en daarvan op eenmaal te nemen twee oncen met gemeene Honing, zoo veel het noodig is om eenen bol te maken." HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

„ N°. 3. Te nemen Boontjes Holwortel, Wortel van Gelap in poeder, Merg van Colloquint-appel, Jeneverbeziën, geſtooten, van ieder een once, gekookt in twee potten middelbaar bier, den tijd van een groot kwartier uurs, dan doorgedaan, en de helft 's morgens gegeven en de andere helft 's avonds."

„ N°. 4. Te nemen een hand vol Zemelen, gekookt in anderhalf pint klein Bier, doorgedaan en daar bijgevoegd Zeep en bruine Suiker, van ieder twee oncen, met een once Zout te zamen gemengd, en de Beesten daarop, als een Klisteer, gezet."

HET RUNDVEE.

V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ *Extract uit eene Misſive, geſchreven te Emckendorff, in het Holſteinſche, aan de Hoog Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, den* 8. *Julij* 1745."

Genees-middelen en behandeling, in de Vee-ziekte, volgens het gevoelen van een Landbouwer te *Emckendorff.*

„ Twee van mijne Landgoederen geinfecteerd zijnde geweest door de beſmettelijke ziekte, onder het Rundvee grasſerende, heb ik, na allerlei middelen beproefd te hebben, om mij daarvan te bevrijden, en den voortgang van dezelve te ſtuiten, eindelijk een remedie uitgevonden, waarvan ik de eer heb hier nevens het detail aan U Hoog Mog. toe te zenden, hebbende daarmede genezen het weinige Rundvee, dat mij nog overig bleef."

„ U Hoog Mog. zullen de proeve van dit middel kunnen doen nemen, en daaromtrent laten obſerveren, dat, vermits het Rundvee in *Holland* veel ſterker en grooter is, dan het geen wij hier in *Holſtein* op de ſchrale Landerijen hebben, het misſchien noodzakelijk zal zijn, dat eene meerdere kwantiteit Olie of nat Lupſtoks Kruid ingegeven worde."

B IJ L A G E.

„ Naardien de hier te Lande woedende ziekte (onder het Rundvee) door het gebrui-

bruiken van vele inwendige middelen, en het ingeven van allerlei medikamenten, niet gecureerd heeft kunnen worden, is, met Gods hulp en bijstand, op het Landgoed *Wardelberg*, (daar die ziekte, op de eene rei, is gekomen onder een partij van honderd zes en twintig stuks Hollandsche Koeijen, waarvan reeds omtrent honderd stuks zijn gestorven,) bij onderzoeking van de gemelde ziekte, bevonden geworden, dat dezelve, even als de ziekte onder het Hoornvee, die ons in den jare 1713 is bekend geworden, zich aan de uitwendige deelen van het Vee openbaart; zijnde".

„ 1. Bij het ziek gewordene en naderhand gestorvene Vee bevonden, dat hetzelve heeft gehad het bekende Ruggebloed."

„ 2. Heeft men den Staartworm, die allen Huislieden is bekend, en die zich insgelijks bij de eerste ziekte heeft geopenbaard, ook bij deze ziekte onder het Rundvee, in den beginne bevonden."

„ Offchoon men nu allerlei hulpmiddelen gezocht, en buitendien vele recepten bekomen, ook zeer naarstiglijk beproefd heeft, zijn echter dezelve vruchteloos bevonden geworden, tot dat eindelijk, ten tijde, wanneer van deze rei overig waren maar zestien stuks, die nog niet op het gijpen lagen, een Vriend uit *Angeln* hier passeerde, en kennis gaf, dat er onder zijne Beesten waren geweest een en zestig stuks, die alle hadden gehad het Ruggebloed en den Staartworm, waarvan enkelijk één Beest

ge-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

gestorven, maar zestig genezen waren; doch dat hij niet kon weten of het een en dezelfde ziekte was geweest, dewijl maar één Beest gecreveerd was: wanneer ik nu daarover met hem op den Kieler Jans-Markt was in gesprek gekomen, vernam ik, dat zijne Beesten waren geweest in evengelijke omstandigheden, als het te *Wardelberg* gestorven zijnde Vee; waarop men dan dit meerendeels uitwendig middel mede probeerde, en zoo goed bevond, dat er van de zestien Koeijen maar twee, die de ziekte al te lang hadden gehad, stierven."

„ 1. Aangaande het Ruggebloed, hetzelve moet men door eene Vrouw, (die daarmede weet om te gaan, zoo als er alomme worden gevonden,) na dat zij alvorens de nagels wel afgesneden, en hare hand ter dege met ongezouten boter besmeerd heeft, het Beest achter uit den Excrement-darm, nevens den daarin zijnde eenigzins taaijen drek, laten nemen, of, zoo als men gemeenlijk zegt, het Ruggebloed laten breken; dan geeft men dit Beest eenen lepel vol Lavas-olie in, en wascht den rugge, achter bij het kruis, met azijn, na dat men alvorens wat klein gesneden spek in een pan gebraden, en in den azijn gegoten heeft. NB. Daar de Lavas-olie bezwaarlijk is te krijgen, kan men, in plaats van dien, bij het tegenwoordig jaargetijde, uit groen Lavaskruid, alvorens klein gestooten zijnde, het sap wringen, en de Beesten een dosis

(plank)

(plank) daarvan ingeven, het geen genoegzaam hetzelfde is."

„ 2. Aangaande den Staartworm, moet men bij het uiterste einde des staarts van het Beest, de haren op zijde houden en een gat daar in snijden, zoo dat het ter dege bloede."

„ Bijaldien men nu niet den eerstvolgenden dag mogt zien, dat het zieke Beest ten eenemaal betert, kan men de eerste cure, ten opzigte van het Ruggebloed, den derden dag hervatten; maar, ten opzigte van den Staartworm, is eens genoeg."

„ In geval nu de Huisman zijn Vee door deze cure wil van de ziekte genezen, moet hij hetzelve zeer dikwijls en ter dege bezien, ten einde hij, zoo ras als hij maar eenigzins bespeurt, dat zijn Vee ziek wordt, de voorschrevene cure gebruike; want wanneer de ziekte de overhand gekregen, en het Beest al eens of meermalen de melk verloren heeft, is deze ziekte hier bij ons gansch ongeneeslijk bevonden geworden; maar alvorens, of indien men zich van dit middel ter regter tijd bedient, is dezelve zeer ligtelijk te cureren; hebbende wij gehad Koeijen, die binnen vier dagen weder ten eenemaal tot melk en gezondheid gekomen zijn." (*)

Vol-

(*) Het geen hier verder, in deze Missive, volgt, is reeds in het elfde Hoofdstuk van deze vijfde Afdeeling, op bladz 288 en 289, bij de opgave van de uitwendige kenteekenen der Veepest, medegedeeld.

HET RUNDVEE. V Afd. XIII. Hoofdst.

Volgens het eerste van deze twee stukken, het welk in de Vlaamsche schrijftrant is opgesteld, blijkt, dat de Leden van de *Medische Faculteit* te *Brussel*, onder andere middelen, ook het zetten van een *Seton* noodig oordeelden; terwijl het overige van dat stuk de behandeling van het Vee en eenige geneesmiddeleu behelst.

Omtrent het tweede van deze laatste stukken moeten wij aanmerken, dat het zijn kan, dat de, door dien Landman bedoelde, beesten, bij de Veeziekte, ook het bekende Rugge- of Lendebloed gehad hebben, even zoo als er wel zijn, welke het Longevuur hebben; maar om dit, als eene eigenschap der Veepest te doen voorkomen, gaat niet door, hebbende wij ons gevoelen hierover breeder voorgedragen in het elfde Hoofdstuk dezer vijfde Afdeeling, hier voren op bladz. 333.

Na de mededeeling dezer stukken, zullen wij overgaan tot die, welke gedurende de Veepest, die in de jaren 1769 en vervolgens gewoed heeft, zoo in Couranten als in andere geschriften zijn bekend gemaakt, en waaronder men de gevoelens van verscheiden Vaderlandsche en Buitenlandsche Geleerden, zoo wegens de voorbehoeding, ten tijde der Veepest, als ter behandeling en genezing van de, daaraan ziek zijnde, beesten zal aantreffen, als mede onderscheidene geneesmiddelen, welke door eenvoudige Landlieden, volgens hunne ondervinding of denkbeelden, zijn opge-

gegeven; latende wij de onderſcheidene, door ons bedoelde, ſtukken hier volgen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII Hoofdſt.

KORT VERTOOG *nopens een middel tegen de Ziekte en Sterfte der Runderen dienſtig, door* G. TEN HAAFF, *Stads Chirurgijn en Lid van de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen.*

Vertoog over de Veeziekte, door den Heer TEN HAAFF.

„ Vermits de Ziekte en Sterfte onder de Runderbeesten genoegzaam door alle de Provintien van dit Land zich meer en meer verſpreid, en er tot hiertoe geene vaste behoedmiddelen tegen deze verſchrikkelijke plage zijn ontdekt geworden, ja zelfs dat de voorbereiding ter genezing, en de mededeeling der ziekte, door vermenging van zieke met gezonde, of, door de Inënting, in deze en andere Provintien beproefd, aan het gewenschte oogmerk niet volkomen voldaan heeft: daarenboven de meeste Landlieden door hunne manier van denken genoegzaam alle middelen, bijzonder de mededeeling der ziekte, als zondig verwerpen, zoo is de vraag billijk: *wat is er in dezen te doen? Moet men het arme Vee hulpeloos laten omkomen?* Dit zij verre, niet alzoo! Het past den Mensch, om aan het kermende Vee, dat zich zelven niet helpen kan, allen bijſtand en gepaste middelen, tegen hare gebreken dienſtig, te beproeven. Vooral behoorden dezulke, die in de beoefenende Genees- en Heelkunst, en in de ge-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

genezing van besmettende ziekten, zoo als men in de Legers en Hospitalen waarneemt, ervaren zijn, het hunne tot welzijn van het gemeene best te berde te brengen, ten einde ter demping der verslindende Veepest niets onbeproefd gelaten werd."

„ In zoo verre ik met alle mogelijke aandacht de ziekte der Runderen heb nagespeurd, komt het mij, en volgens de gedachten van de oordeelkundigste en ervarenste in de Genees- en Heelkunde voor, dat de Beesten door eene algemeene aansteking en haastig tot verrotting neigende ziekte worden aangetast: welke ziekte in meerder of minder graad verschilt, en wel zeer onderscheiden toevallen aanbrengt, dan, deze moeten afgeleid worden van de bijzondere deelen, welke min of meer hevig aangetast worden. De staat der ziekte dus vooronderfteld hebbende, zal het middel, dat ter genezing zal kunnen dienstig bevonden worden, van dien aard moeten zijn, dat het op het allerspoedigste en krachtigste de reeds geformeerde ontsteking dempt, en de verrotting tegenstaat; en tevens, dat het middel op eene zeer gemakkelijke wijze kan in het werk gesteld of toegediend worden."

„ Wij zullen den Landman, vooral den oordeelkundigen Landheer en Lezer, zelve laten oordeelen, of onze zeer eenvoudige behandeling en middelen gepast zijn, dan niet. Ja, wij houden het middel niet alleen dienstig ter genezing, maar achten het

te.

tevens vermogens te hebben, om de ziekte voor te komen, als hetzelve maar genoegzaam (dat is 4 a 5 pinten daags) aan een groot beest gegeven wordt: immers weet men en het is door proeven bewezen, dat geene middelen de verrotting beter tegenstaan, dan die uit hun aard ligt gistende zijn. Dat ons straks te melden middel van dien aard is, zal niet noodig zijn betoogd te worden, wijl hetzelve als zoodanig bij een ieder bekend is. Om ter zake te komen."

Genees-wijze en middelen volgens dezelfde.

„ *Voor eerst*, zoo dra de Huisman merkt dat eenig stuks vee begint te kwijnen, moet hij het uit de weide halen, doch langzaam voortdrijven; op dat door het drijven en vermeerderde beweging, de ontsteking niet vermeerdere, en de ziekte verergerd worde; het beest moet dus afgezonderd in een stal of schuur, die men luchten kan, geplaatst worden."

„ *Ten tweede*, moet het kwijnende beest, naar mate zijner krachten, op het spoedigste meerder of minder bloed afgetapt worden."

„ *Ten derde*, zal men het volgende middel, zoo spoedig als mogelijk is, aan hetzelve toedienen. Men neme één pint wijnazijn en één pond gemeenen honig, met een vierde pond engelsch purgeerzout, en menge het zamen in tien pinten gekookt water; van dit mengsel moet, van twee tot twee uren, een pint ingegeven worden. De Hokkelingen en kalven geeft men de helft of min-

HET RUNDVEE
V. Afd.
XIII.
Hoofdst.

minder, naar hunne grootte. Het gezegde middel uit gebruikt zijnde, wordt vernieuwt; en met het ingeven moet drie, vier of vijf dagen, naar mate de ziekte hevig is, aangehouden worden. Daarna wordt hetzelve trapswijze verminderd: maar ingevalle het beest te sterk aan den afgang is, moet het purgeerzout uit het middel gelaten, en zonder hetzelve toegediend worden."

„ *Ten vierde*, op dat de krachten van het Beest bewaard mogen blijven, om des te beter de ziekte door te staan, moet aan hetzelve, gedurende het gansche beloop der ziekte, broodwater uit roggenbrood bereid, gegeven worden, ja zelfs moet men het Beest het uitgekookte brood, of ander oudbakken brood te eten geven. Vervolgens geeft men trapswijze aan het Beest zijn gewoon voedsel weder."

„ *Ten vijfde*, de mist, die doorgaans zeer stinkende is, moet terstond weggenomen, en de plaats afgespoeld worden."

„ Door deze gemakkelijke wijze, gepaard met zeer eenvoudige, doch, volgens het oordeel van kundige en ervaren Geneesheeren, gepaste middelen, heb ik het genoegen gehad te zien, dat op onderscheiden woningen, omtrent deze Stad gelegen, van het beste soort van melkgevende Beesten, die reeds van hun melk beroofd en dermate ziek waren, dat men aan de herstelling wanhoopte, zijn gered geworden; en na verloop van negen of tien dagen, ten voordee-

le

le van den Landman, den melkemmer wederom vervuld hebben"

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Meer proeven door anderen, volgens onzen raad en op het goed gerucht ten voordeele dezer eenvoudige behandeling en middelen, genomen, zoude ik kunnen aanvoeren. En offchoon niet alle de zieke Beesten, welke dit middel genomen hebben, gered zijn, blijft nogtans het middel, in zijnen aard, een gepast behoed- en hulpmiddel. De aanval der ziekte is veeltijds zoo hevig, dat, eer men uitwerking van dit of andere middelen hebben kan, dezelve doodelijk is."

„ Wij wenfchen, dat deze of betere behandeling en middelen mogen ter toetfe gebragt, en den Landman aangefpoord worden, om dezelve, zoo ter voorkoming als genezing te beproeven, ten einde geene zieke Beesten, in het veld, meer hulpeloos zuchten, maar vele derzelven door ijver mogen behouden worden. Zulks alleen is het zuivere oogmerk, dat wij in dit korte vertoog bedoelen, en op dat het den Landman best zou verftaan, hebben wij het zoo eenvoudig als mogelijk was ter neergefteld."

„ *Rotterdam den* 15. *September* 1769."

Bij dit Stuk behoort gevoegelijk nog een aanmerkelijke oordeelkundige Verhandeling, zijnde

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ *Gedachten van een Geneeskundigen* (L. BIKKER), *over den aard, oorzaak, uitwerkingen en geneeswijze der* VEEPEST, *steunende op het ontleedkundig onderzoek der Beesten na hunnen dood, en op waarnemingen en eenige proeven omtrent zieke Beesten.*"

Gedachten over de Vee pest, door L. BICKER.

„ Hoe zeer de vreesselijke slagting der thans woedende Veepest de aandacht van kundige lieden billijk tot zich trekt, om, ware het mogelijk, middelen ter genezinge uit te vinden, schrikt men echter eenige pogingen daaromtrent te doen, en zijne gedachten deswegens te uiten. Het lezen van zoo vele verschillende gevoelens, als men van tijd tot tijd heeft voorgesteld, verveelt reeds. De vruchteloosheid van zoo vele aangeprezen en aangewende middelen verwekt wanhoop, en het vooroordeel der Landlieden in dit geval, maakt alle onderneming desaangaande moeijelijk en vruchteloos. In weerwil echter van dit alles, meen ik verpligt te zijn mijne gedachten nopens dit gewigtig onderwerp aan het gemeen mede te deelen. Zie hier dezelve:"

„ I. De Veepest is, volgens de toestemminge van genoegzaam alle kundige Geneesheeren, eene *besmettelijke Rotkoorts of Rotziekte van eenen bijzonderen aard*, (*Febris, seu Morbus putridus contagiosus sui generis*). Zij is eene Rotziekte: dit

too-

toonen de toevallen en de ſtaat der ingewanden, na den dood. Zij is beſmettelijk, om dat haar gift of ſmetſtoffe (*Miasma*) zich mededeelt en van het eene Beest tot het andere overgaat. Zij is van een bijzonderen aard, dat is, de ſmetſtoffe verſchilt in wezen en aard van die van andere Rotziekten, waarom zij ook alleen het Rundervee aandoet. Zij heeft derhalve geen wezenlijke overeenkomst met de Kinderpokjes, Mazelen, Pest der Menſchen enz.; zij is gevolgelijk ook geene ware ontſtekingsziekte. Men beſpeurt er geene wezenlijke teekenen van: het bloed is nooit ontſtoken, en nergens vindt men in de ingewanden eene ware ontſteking, maar eene roodheid, die het gevolg is van eene ſcherpe Rotſtoffe, van eene ontbinding van het bloed, en die eene verſterving (*Gangraena*) te kennen geeft."

„ II. De naaste oorzaak is buiten allen twijfel eene wezenlijke op zich zelfs beſtaande Smetſtoffe, die aan en in het ligchaam der Runderen gebragt, de ziekte verwekt; doch van den bijzonderen aard dezer ſtoffe, zoo wel als van de wijze van werkinge derzelve, zijn wij volſtrekt onkundig, en het is meer dan waarſchijnlijk, dat wij die nooit kennen zullen, zoo min als van andere beſmettelijke ziekten. Dit echter ſchijnt te blijken, dat die ſmetſtoffe, even gelijk het gif der Kinderpokjes, altoos hier of elders werkzaam beſtaat, en zich zelve uitbreidt en vermenigvuldigt,

 wan-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

wanneer zij tot vatbare onderwerpen toegang vindt; zoo dat men de ziekte voor altoos uitroeijen zoude, indien men die ſmetſtoffe geheel vernielen kon. De naaste oorzaak is derhalve geene kwade geſteldheid in de lucht, noch in het gras of ander voedſel, daardoor veroorzaakt; dan zoude de ziekte algemeener, ſchielijker en gelijker zich verſpreiden, geene ſprongen doen, veel meer plaats hebben, en geene onvatbaarheid om ze weder te krijgen overlaten, dat is, geene gebeterde Beesten geven."

„ III. Niet veel meer weten wij van de wijze en wegen, langs welke deze ſtoffe zich mededeelt en in het ligchaam overgaat. De ſmetſtoffe ſchijnt niet zeer vlug; de lucht, om gemelde redenen, niet zeer gereed om ze over te voeren, maar waarſchijnlijk wordt zij overgebragt door opgetrokken en nederzakkende dampen; door het water der ſlooten; door het gras en andere voedſels, beſmet met het ſnot en kwijl van zieke Beesten, veelligt ook door het overwaaijen van beſmette pluimzaden, door wespen en vliegen, en langs eene menigte andere nog onbekende wegen. Zij ſchijnt ook meer door de zwelging dan door de ademhaling in het ligchaam te komen." (*)

„ IV. Vrij

(*) Art. IV. van dit ſtuk is reeds hier voren in het elfde Hoofdſtuk dezer vijfde Afdeeling op bladz. 291, bij de opgave der uitwendige kenteekenen van de Veepest, geplaatst, maar is er hier echter ook ingelaten, om den zamenhang van dit ſtuk niet te breken.

„ IV. Vrij duister en onzeker zijn ook de eerste verschijnselen of kenteekenen der ziekte in Ossen, Kalveren, Hokkelingen, en in alle die geen melk geven. Vele dezer zijn reeds eenige dagen ziek geweest, eer men het ontdekt. Men behoorde zich toe te leggen om er meerder kennisse van te krijgen, ten einde men in tijds de noodige hulpmiddelen konde aanwenden. Men kent ze het eerst aan eene zekere treurigheid, kwijning, loomheid en magteloosheid. De meeste beesten beginnen minder te eten en te drinken, schoon ze veel snuffelen; zij kugchen nu en dan; de horens worden meest koud, de oogen rood en beginnen te tranen, de neus te loopen; de tanden worden min of meer los; het tandvleesch brandig en ontveld; en zoo er roode puistjes of pukkels zich op de tong vertoonen, is het een zeker teeken van ziekte. Het ophouden van de herkaauwinge en andere volgende teekenen en verschijnselen zijn zigtbaarder en genoeg bekend."

„ V. Met meerder zekerheid blijkt uit den staat der ingewanden, na den dood, zoo wel als uit andere voorgaande verschijnselen, dat de eerste en voornaamste uitwerking, en misschien de voornaamste zetel der ziekte, in de eerste wegen plaats heeft. Men vindt in alle geopende Beesten de pens opgevuld met eene verbazende menigte onherkaauwde slijmige grasstoffe, het boek of de zouter opgepropt met eene rulle, drooge, grove, loodverwige, verbrande stoffe,

 die

die tusschen de blaauwachtige bladen als vast t'zaamgedrukte koeken geperst zit, en in een gezond Beest deegachtig en lenig is; voorts in de vierde maag een dun, geel of groenachtig, rot en stinkend vocht, en derzelver binnenste rok bruin rood, ligt afscheidende en verstorven. Alle de andere verschijnselen schijnen slechts gevolgen van dezen."

„ VI. Uit Art. 4 en 5 wordt Art. 1 bevestigd, en is verder blijkbaar, dat de ziekte terstond de krachten van het Vee breekt, ter neder slaat, de magen en ingewanden werkeloos maakt, en alle natuurlijke werkingen doet ophouden, waaruit noodwendig volgt, dat de opgehouden stoffe, gedeeltelijk door stil te staan in zoo eene warme plaats, gedeeltelijk door den bederfelijken aard der ziekte, meer en meer tot rotting overgaan, en even als in een mestput aan het broeijen en gisten geraken, uitzetten, zwellen, brandig en scherp worden, waaruit alle de verschijnselen en toevallen op het laatst der ziekte gemakkelijk worden verklaard."

„ VII. Uit Art. 1 en 2 volgt, dat men waarschijnlijk nooit een toereikend behoedmiddel voor deze, zoo min als voor andere besmettelijke doorgaande ziekten vinden zal, om namelijk de Beesten voor dezelve onvatbaar te maken, of ze geheel te keer te gaan, en uit een Land te weren. Het laatste echter zou men waarschijnlijk bereiken, zoo men, volgens den te onbe-

dacht

dacht afgekeurden raad van den wijdberoemden LANCISIUS, in een tijd dat de Runderpest in *Italie* geweldig woedde, terstond, zoodra er in eenige landstreek zieke Beesten zich opdeden, dezelven doodde. Men bediende zich naderhand van dezen raad, met een gewenscht succes, in het Vlek *Caprarola*, en in verscheiden Domeinen van den Geestelijken Staat en van eenige Prinsen; men smoorde de ziekte in hare geboorte en stuitte haren voortgang; en, zoo ik wel onderregt ben, weert men op die wijze de ziekte in *Engeland*. Hoe nuttig en noodzakelijk tot dit einde mede zijn de behoedmiddelen, die onze wijze en hooge Magten beraamd hebben, blijkt uit Art. 1."

,, VIII. Verder volgt uit Art. 1 en 2, dat men waarschijnlijk ook nooit een eigenaardig geneesmiddel tegen deze ziekte, zoo min als voor andere besmettelijke Rotziekten, vinden zal: een tegengift, namelijk, magtig om de smetstoffe, reeds in het ligchaam zijnde, stomp en krachteloos te maken, dat vuur uit te blusschen en te smooren. Zulks te zoeken, is vruchtelooze arbeid; zulks te vergen, te veel gevergd."

,, IX. Maar uit Art. 5 en uit de Analogie van soortgelijke ziekten mag men besluiten, dat men veelligt eene geneeswijze, eene manier van behandeling vinden zal, om de ziekte, even gelijk de Kinderziekte, genadiger, minder doodelijk te maken, om meer vee te behouden, dan men tot hiertoe behouden heeft. Dit te zoeken is redelijk,

 plig-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

pligtig en lofwaardig; dit te vinden niet hopeloos, zoo men flechts naar reden luistert; en dit gevonden te hebben, zal zeer groot en misfchien alles zijn, wat men in dit geval vergen en wenfchen kan."

„ X. Uit Art. 1 en 4 blijkt, dat daartoe geenszins aan te raden zijn ruime en herhaalde aderlatingen. Vermoedelijk was het beter er in 't geheel geene te doen, om dat zij altoos verzwakken, en de krachten, zoo veel mogelijk is, moeten gefpaard worden."

„ XI. Uit Art. 5 en de Analogie van foortgelijke ziekten befluit men met regt, dat daartoe beter dienen zullen eene ontlediging der ingewanden door purgatiën; onthouding van vaste voedfels, welke herkaauwing vereifchen; dunne doch voedzame en tevens de rotting tegenftaande voedfels en middelen. Hierom fchijnt mij tot hiertoe de beste geneeswijze de volgende te zijn."

Behandeling van, en genees wijze en middelen voor, het zieke vee.

„ 1. Dat men de Beesten, zoodra men de ziekte befpeurd, uit het land hale, op de ftal zette, geen gras of hooi, maar dunne flobbering geve, beftaande uit karnemelk, wei, of water met rogge-, gerste- of lijnzaadmeel, of doorgezegen mout; welke voedfels niet behoeven herkaauwd te worden, de opgepakte ftof verdunnen, loslijvigheid verwekken, de rotting tegenftaan en genoegzaam voeden."

„ Dienftig is het, de flobberingen en dranken laauw toe te bereiden, en liefst put- in plaats van flootwater te gebruiken."

„ 2.

„ 2. Dat men hun terstond en bij herhaling een purgeermiddel ingeve, om de opgepakte stoffe uit te drijven. Het ge reedste, eenvoudigste en zekerste dat ik, in dit geval, tot nog toe ken, is de wortel van het, bij de Boeren alom bekende, *Vuur-* of *Kropkruid* (*Helleborus niger flore viridi*), waarvan men alle dagen, of, naar vereisch van zaken, 's morgens nuchteren één of twee worteltjes, ter lengte van een vinger, in een dotje gras gewonden, laat doorzwelgen. Hetzelfde oogmerk bevordert men door den drek met de hand uit den endeldarm te halen; door een pijp met brandende tabak in de aars te steken, en door de Beesten gemeen zout te laten likken, waarop zij graag zijn, en het welk de verrotting ook tegenstaat."

„ Alle deze middelen zouden waarschijnlijk ook heilzaam zijn, zoo men ze in het werk stelde in gezonde beesten van een koppel, waarvan er reeds een of meer ziek zijn; en men zal weldoen van er nog eenigen tijd mede aan te houden, wanneer de beesten reeds beteren."

„ 3. Eindelijk, dat men de stal luchtig en zuiver en het ligchaam der beesten, vooral de bek, door wasfing met water en azijn rein houde, hen bij droog en goed weder in de open lucht drijve, en voor koude en nattigheid beware."

„ Met deze middelen zal men waarschijnlijk volstaan kunnen; zij zijn ten minste door sommigen reeds met een gewenscht ge-

HET RUNDVEE V. Afd. XIII Hoofdst.

gevolg in het werk gesteld. Men kan er ligtelijk meerder, die nuttig zijn zouden, voorschrijven; maar de veelheid schrikt de Landlieden af, baart hun te veel omslag, en strijdt te sterk tegen hunne vooroordeelen. En evenwel hoe eenvoudig, min omslagtig, weinig kostbaar en geschikt deze of andere middelen ook zijn mogen, het is te vreezen, dat de menigte er nooit een behoorlijk gebruik van maken en er de vereischte proeven van nemen zal; ten zij een Hooger Gezag een onredelijk en onverzettelijk vooroordeel tegen alle middelen, met magt tot reden en pligt brenge; of dat een Priesterlijke ijver het algemeen en verderfelijk begrip, dat men tegen Oordeelen geene middelen mag aanwenden, tegenga en van dwaling overtuige: van het gezond verstand en bondige redeneringen alleen heeft men in dit geval niets te hopen."

Hierop laten wij volgen de gedachten van den *Leydschen* Hoogleeraar E. SANDIFORT, zoo over de voorbehoeding als geneeswijze dezer ziekte, zoo als dezelve zijn geplaatst in de reeds aangehaalde Verhandelingen van de *Zweedsche Akademie*.

Voorbehoeding en geneesmiddelen, volgens E. SANDIFORT.

„ Om de Veeziekte voor te komen," (zegt zijn Ed.) „ zijn het best zulke middelen, als de ontsteeking afweeren, en de vochten in staat stellen, om de rotting te wederstaan, terwijl zij tevens de maag en darmen zuiveren. Tot dit oogmerk zijn ader-

aderlatingen, zuurachtige dranken en buikzuiverende middelen, nuttig en voldoende. Maar, wanneer het vee door de ziekte reeds is aangetast, is het noodig dat men de ontſteking, welke reeds voorhanden is, weg neme, dat men de maag en darmen van de kwade ſtoffen, welke zich in dezelven bevinden, zuivere; dat men de rottige ſcherpte der vochten te keer ga; de levenskrachten onderhoude, en de kwade toevallen verzachte. Te dien einde moet men in den beginne der ziekte terſtond aderlaten, en dit daarna herhalen, naarmate het de omſtandigheden vereisſchen; de maag en darmen moeten door verkoelende buikzuiverende middelen gereinigd worden (bij voorbeeld, door Engelsch zout, het welk ik het best aan het oogmerk heb gevonden te voldoen), en daarenboven zet men dagelijks klijsteren van water, honig en ſalpeter, vooral wanneer de Beesten ſterke persſingen hebben. Ten einde de rottige ſcherpte in de vochten te keer te gaan, bedient men zich van zuren uit het rijk der delfſtoffen, onder welke de olie van vitriool, gemengd onder den gewonen drank, tot dat deze eenen aangenamen zuren ſmaak gekregen heeft, de beste werking heeft gedaan. Andere gaven, tot hetzelfde oogmerk, en ook met vrij veel nut, gekarende melk, met honig en gemeen zout. Teffens moeten de levenskrachten door broodwater onderhouden worden. Voor het overige is het noodig, dat men het vee zeer zuiver houdt;

dat

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

dat men het voor ſlecht weêr bewaart; en dat men den bek met water en azijn van buiten en binnen uit- en afſpoelt. Vele hebben zich ook bediend van een ſeton, doch, voor zoo verre ik heb kunnen zien, zonder nut. Aan eene Koe liet ik, na het gebruik van buikzuiverende middelen, tot een proef, kina geven. Ik gaf haar den vierden, vijfden, zesden en zevenden dag dagelijks een afkookſel van zes oncen kina, gekookt met een kan water, tot dat er een ſtoop overbleef, en dan zeigde men het door. Dit beest, het welk op het begin van den vierden dag zeer ſlecht was, werd van dien dag af weder beter, zoo dat het op den achtſten dag met graagte at, en naar behooren herkaauwde. Tot dezen tijd toe was het altijd op ſtal gehouden, maar op dezen dag werd het in de open lucht gebragt, en kreeg daardoor zulk eenen geweldigen hoest, dat men het op den tienden dag eene ader moest openen. Doch hierdoor kreeg het niet veel verligting, maar het bleef vier weken lang hoesten, gedurende welken tijd het weinig at, maar alleen door broodwater het leven onderhielt. Daarenboven gaf men het dagelijks eenen verdunnenden en verzachtenden drank, terwijl het ligchaam daarenboven door klijsteren werd opengehouden. Op deze wijze werd deze Koe eindelijk herſteld, en zij is thans volkomen gezond."

„ Op deze eenvoudige wijze zijn vele Beesten van deze zware ziekte genezen."

Bij

Bij deze ſtukken voegen wij ook de geneeskundige aanmerkingen en raadgevingen van Doctor J. F. SCHONENBERG, wonende te *Duisburg*, welke mede in het jaar 1769 in publieke papieren zijn bekend gemaakt, zijnde dezelve van den volgenden inhoud:

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

„ *Geneeskundige Aanmerkingen en Raadgevingen, rakende de ziekte onder het Rundvee.*

„ Dewijl ik beſpeurd heb, dat de Geneesheeren hier te Lande, (in *Duitschland*), ik weet niet om welke reden, zich tot nu toe niet bemoeid hebben met het naſpeuren der oorzaken van deze ziekte, noch met het uitvinden van bekwame middelen, om de zieke Runderen te genezen, en het geenszins met de rede overeenſtemt, dat men zulks aan lieden overlaat, die niet de minste kennisſe hebben, het zij van de oorzaken der ziekte, of op hoedanige wijze dezelve zou kunnen verhoed of verdreven worden; te meer, wanneer men gadeſlaat, welke onherſtelbare ſchade het gemeen daardoor reeds geleden heeft, thans nog lijd, en in vervolg van tijd lijden zal, wanneer geene gepaste middelen uitgedacht worden, om die plage af te wenden; zoo ben ik, onaangezien mijnen hoogen ouderdom, enz. te rade geworden, den aard van deze ziekte, volgens geneeskundige gronden, te onderzoeken, en vervolgens mijne gedachten daarom-

Geneeskundige aanmerkingen en raadgevingen van J. F. SCHONENBERG.

omtrent, en raadgeving daartegen mede te deelen, enz."

Aard der smetstoffe in de Veepest.

„ De Geneeskundigen tellen inzonderheid vier soorten op van vergiftige aanstekende of besmettelijke ziektens, dewijl ieder soort door een verschillend vergif veroorzaakt wordt; te weten: 1. Kwaadaardige kinderpokjes. 2. De roode loop. 3. De vlek-, bluts- of purperkoorts; en 4. De pest. Eer en alvorens nu gepaste geneesmiddelen tegen deze ziekte onder het Rundvee kunnen worden voorgeschreven, dient vooraf onderzocht te worden met welke soort van de bovengemelde vier vergiftigde ziektens der Menschen, de Runderziekte meest overeenkomt, ten einde daaruit de gronden tot de genezing af te leiden, in zoo verre het onderscheid van de werktuiglijke geschapenheid van 's Menschen ligchaam met het gestel van der Runderen ligchaam zulks toelaat."

„ I. Dit vergif kan niet wel van de soort wezen, waartoe het vergif der kinderpokjes behoort; eensdeels, omdat de materie of stoffe der pokjes reeds voor de aansteking in het ligchaam geweest is, en dus alleen door het van buiten in het ligchaam komende grasserende vergif der kinderpokjes, even als door een gist aangesteken en aan het gisten gebragt wordt; en ten andere, omdat men de ziekte van het Rundvee niet even als de kinderpokjes inenten kan."

„ II. Het kan ook die soort van vergif niet zijn, dewelke den rooden loop veroorzaakt,

zaakt, vermits men bij de Runderen geen bloedige ontlasting bespeurd." (*)

„ III. Ook kan het niet gebragt worden tot die soort van vergif, die de vlekkoorts of andere diergelijke koortsen doet ontstaan, vermits de toevallen, waarmede de vlekkoorts gepaard gaat, niet overeenkomen met de toevallen, die het vergif in de zieke Runderen veroorzaakt. Daarentegen zweemt dit vergif genoegzaam in alle opzigten naar het vergif, het welk de pest verwekt, doordien de Runderziekte zoo vergiftig en aanstekende is, dat daardoor schier al het vee op zoodanige plaatsen, alwaar de ziekte grasseert, besmet, aangestooken en weggerukt wordt, en, zonder eenige tusschenpozing, geheele landen door woed."

„ Wanneer men nu vooraf vaststelt, dat bij alle vergiftige en aanstekende ziekte een vergiftigde materie of stoffe van buiten in het ligchaam zij gekomen, zoo behoort het vergif door gepaste artzenijen van zijn vergiftige schadelijke kracht ontbloot, of gelijk men zegt, gedood te worden, of het moet zoo dra mogelijk weder uit het ligchaam

(*) Hierop moeten wij aanmerken, dat, volgens CAMPER en anderen, bij vele Beesten, in de Veepest, dunne, stinkende en bloedige afgang of loop, met etterige stoffe vermengd, plaats heeft; en op het gestelde in het laatste gedeelte van I, dat uit de genomene proeven gebleken is; dat de Veeziekte, door inenting, in gezonde Beesten kan worden overgebragt.

HET RUDNVEE. V Afd. XIII. Hoofdst.

chaam worden uitgedreeven. Vermits men in de Apotheken gene artzenijen heeft, en er ook tot nu toe geene bekend zijn die een specificke of direktwerkende kracht bezitten, om het vergif van de kinderpokjes, van den rooden loop, van de vlekkoorts, of van de pest te dooden, of die ziektens hare vergiftige kracht te benemen, zoo blijft voor ons geen andere weg open, dan dat wij ons beijveren, om het vergif zoo dra mogelijk weder uit het ligchaam te verdrijven."

„ Onze natuur doch is zoodanig gesteld, dat dezelve alles uit het ligchaam tracht uit te drijven hetgeen overtollig of schadelijk daarin gevonden wordt, te weten door den stoelgang, door de urine of pis, en door de *pori* of zweetgaten van den huid, en zelfs somtijds door den mond en neus. Dienvolgens hebben onze oudste Geneesheeren altoos geleeraard en aangeraden, dat men in zulke gevallen den weg verkiezen moet, dien de natuur ons aanwijst, en dat men alsdan door gepaste geneesmiddelen de natuur moet trachten ter hulpe te komen; wanneer namelijk de krachten der natuur te zwak waren, moest men ze pogen te versterken; indien ze te sterk werkten, moest men trachten dezelven tot bedaren te krijgen, en in gevalle de werkingen verkeerd waren, moest men ze zoeken te regt te brengen."

„ Vermits ik hier boven aangetoond heb, dat het vergif bij de ziekte van het Rundvee meest overeenkomt met het vergif, het

welk

welk de pest onder de Menschen veroorzaakt, zoo volgt daaruit, dat dit vergif bij de Runderen, even als die van de pest bij de Menschen, uit het ligchaam behoort uitgedreven te worden. Alle Geneesheeren, dewelke ten tijde van pest gepractiseerd hebben, verklaren, dat zoo vele zieken als van de pest geneezen zijn, alle 't zij pestbuilen of pestblazen, of ook wel beide te zamen, hebben gehad, en dat de geenen, die zulke kenteekenen niet kregen, alle gestorven zijn, ten bewijze, dat de natuur het vergif, door middel van die pestbuilen of pestblazen, uit den ligchamen uitgedreven heeft."

,, Dat nu de natuur bij het Rundvee het vergif op gelijke wijze tracht uit te drijven, en ook werkelijk bij de Beesten, dewelken genezen zijn, uitgedreven hebbe, wordt door de ondervinding geleerd, dewijl men zoo hier als op andere plaatsen, zoo bij de genen die gestorven, als bij de genen die geneezen zijn, pestblazen gevonden heeft, met dit onderscheid echter, dat bij de gestorvene verscheiden grooten pestblazen onder den huid waren, waaruit het koude vuur was ontstaan, en bij eenige weinige ook kleine blazen op den huid, terwijl bij de gezond gewordene eene groote meenigte kleine pestblazen op den huid gevonden werden, zoo als men inzonderheid voor weinige jaren in *Frankrijk* waargenomen heeft."

,, Doordien echter de huid der Runderen veel dikker en digter is dan de huid der

Menschen, zoo drijft de natuur het vergif wel uit tot onder den huid, doch het kan door dien vasten en dikken huid niet doordringen en dus buiten het ligchaam geraken, weshalve de natuur haar oogmerk niet bereiken kan, dan slechts bij weinige Runderen, die mogelijk maar weinig vergif in 't lijf hebben gehad. Hieruit blijkt niet alleen duidelijk de oorzaak van het sterven der Runderen, maar ook teffens de onmogelijkheid, waarin de natuur zich bevindt, om alleen, en zelfs met behulp van inwendige artzenijen, ter oorzake van den dikken en vasten huid, het vergif uit het ligchaam uit te drijven, ten ware alleenlijk, wanneer de hoeveelheid vergif in eenig ligchaam slechts gering zij geweest."

„ Nademaal *voor eerst* vele Geneesheeren, dewelke ten tijde van pest gepractiseerd hebben, verzekeren, dat alle zoodanige menschen, dewelken fontanellen of door kunst gemaakte verzweringen, verouderde opene wonden of een verzwering in de long hadden, van de pest bevrijd gebleven zijn; zoo hebben, *ten tweede*, de Geneesheeren, om dat zij zagen, dat alle de genen, die van de pest genezen werden, pestbuilen of pestblazen kregen, dewelken sterk etterden, den raad gegeven, dat men altoos zoodanige builen of blazen behoorde te *scarificeren* of vlijmen, te branden, of een diepe insnijding daarin te maken, ter bevordering en verhaasting van het etteren."

„ Op deze wijze heeft weleer een Heelmees-

meester te *Hamburg* eenige honderde menschen in het leven behouden, doordien hij, zoo dra een lijder slechts eenige pijn in de gezwellen begon te gevoelen, aanstonds een diepe incisie daarin maakte, en daardoor een goede rijkelijke ettering te weeg bragt. Nademaal ik dus alles heb overwogen, bevinde ik, volgens de geneeskundige gronden, geen ander middel ter herstelling van de zieke Runderen, dan dat de dikke vaste huid van dezelven op verscheiden plaatsen doorsneden, en eenigen tijd door veroorzaakte verzwering opengehouden werde, opdat de natuur daardoor, gelijk bij de Menschen, door middel van fontanellen, het vergif buiten het ligchaam zoude kunnen uitdrijven, zonder door de hardheid en dikte van den huid daarin te worden verhinderd. Ook zoude mijn raad wezen:"

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Middelen om dezelve uit het ligchaam te drijven.

„ I. Dat men twee *setacia*, *setons* of snoertrekken maakte, (vermits dezelven sterker werken dan de fontanellen, zoo tot behoedmiddelen als tot genezing,) met een gloeijend ijzer, (opdat de werking des te spoediger en krachtiger zij), het welk van voren spits, in het midden rond, en een halve duim dik was, te weten, een onder den hals aan de borst, en een op den rug, twee handbreed van den staart; dat men door ieder van die wonden een haarsnoer of touw heenen trok, mede een halven duim dik, het welk men, dagelijks, met boomolie bestrijken en teffens heen en weder trekken moet; en dat men de wonden op die wijze

Door het zetten van *Setons*.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Door zweetmiddelen en zoodanige welke het koud vuur tegengaan.

ten minste zoo lang moet open houden, tot dat al het zieke Vee genezen, en de ziekte daar ter plaatse geheel gecesseert is."

„ II. Dat men, zoodra de wonden aan het etteren zijn, en niet eerder, aan ieder ziek beest dagelijks moest ingeven een lood gepulveriseerde *China Chinae*, met water vermengd, ten einde daardoor het koud vuur in de maag en in het gedarmte te verhoeden; dat men voorts aan ieder beest alle avonden ingeve 20 grein Campher, in een half muddeken boom olie ontbonden, ten einde daardoor de natuur ter hulpe te komen in het voortstuwen van het vergif naar den huid, doordien onder alle zweetdrijvende middelen er geen is, het welk zoo weinig hitte en teffens echter een zoo sterk zweeten veroorzaakt, als de Campher; en tot een behoedmiddel voor de nog gezonde Runderen zou, mijns bedunkens, genoeg wezen, wanneer men ieder beest slechts eenmaal 's weeks 20 lood Campher op gelijke wijze in boom-olie ingaf."

„ Wat de *Setacia* betreft, ik acht dezelven volstrekt noodzakelijk, in zoo verre, dat bijaldien ze niet mogten helpen, ik, volgens geneeskundige gronden, niet begrijpen kan, op wat wijze eenige andere middelen zouden kunnen baat doen; doch ten opzigte van het gebruik van den Campher en de China Chinae, ik houde zulks wel voor nuttig en dienstig, maar ik kan echter niet verzekeren, dat die artzenijen noodwendig daarbij vereischt worden. Derhalve is

is mijn raad, dat men de proef neme, ten deele met de *Setacia* alleen, en ten deele te zamen met het gebruik van de China Chinae en den Campher, ten einde de ondervinding moge leeraren, welke van beide behandelingen de beste zij."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Na dat ik deze mijne aanmerkingen in gereedheid had, terwijl ik in waarheid verzekeren kan, dat ik mij niet kan te binnen brengen, ergens of bij eenig Schrijver gelezen of gehoord te hebben, dat ook andere Geneesheeren tegen de ziekte onder het Rundvee het gebruik van fontanellen of *Setacia* aangeprezen hadden, vernam ik, dat de Heer Professor HOFFMANN te *Halle* insgelijks voor eenigen tijd een *Consilium Medicum* aangaande de Veepest opgesteld hebbende, daarin het volgende te kennen gaf:"

„ Wanneer eene zoodanige ziekte onder „ het vee reeds in eenig huis of stalling „ is ingedrongen, heeft men tot een behoedmiddel niets zekerder, beter en heilzamer bevonden, dan dat men zoo wel „ de gezonde als de reeds door de ziekte „ aangetaste Runderen een zoogenaamd snoer „ trekt, zoodanig, dat men den huid onder den hals voor de borst bijeen vat, „ en met een stevigen stalen naalde eenen „ draad, ter dikte van sterk bindgaren, „ daar doorhaalt, welke draad alvorens met „ boom-olie of met eenig ander *digestivum*, (losmakend middel, waardoor de „ toevloed der sappen of vochten verhaast

 „ wordt,)

„ wordt,) moet bestreken worden, als „ wanneer dagelijks eenige etter uit die „ wonde zal uitvloeijen; en de Genees- „ kundige Societeit te *Geneve* verzekert, „ zoo wel als de vermaarde RAMAZZINI, „ dat genoegzaam geen Rundvee gestorven „ is, waaromtrent men dit middel heeft „ gebruikt"

„ Dewijl ik dus hieruit gezien heb, dat geleerde en ervarene Geneesheeren, reeds voor vele jaren, de *Setacia* met een gelukkig gevolg hebben aangeraden, zoo ben ik daardoor in mijne gedachten omtrent de nuttigheid der *Setacia* bij deze Veepest des te meer versterkt geworden, hoewel ik niet geloove, dat eene zoo kleine en enge opening iets kan baten bij Rundvee, het welk veel vergif in het lijf heeft, weshalve ik ook niet kan denken, dat die *Setacia* op een' anderen tijd, wanneer de ziekte heviger woedde, en het Rundvee dus eene meerdere hoeveelheid vergif in het ligchaam had, iets geholpen hebben."

„ Daarbenevens ben ik ook in mijne meening nog meer bevestigd geworden, dat de natuur het wezelijk gestende vergif door de gemaakte fontanellen uitdrijft, vermits de Heer LENFILIUS meldt, dat hij een vrouwspersoon heeft onder handen gehad, die door de kinderziekte was aangetast, en die ter zelfder tijd een fontanel had, uit dewelke, gedurende de ettering der pokjes, dagelijks een stank voortkwam, naar die van een lijk zwemende."

„ Of-

„ Ofschoon ik van gedachten ben, dat de *Setacia* volgens mijn begrip het eenige middel zijn, het welk tegen de Veepest van nut wezen kan, zoo volgt nogtans daaruit niet, dat ze daarom helpen moeten; want dat ze helpen kunnen, en ook werkelijk vele Runderen geholpen hebben, is door de bovengemelde Geneesheeren van *Geneve* en door den Heer RAMAZZINI betuigd geworden; doch het vergif kan echter somtijds eene zoo inetende scherpheid bezitten, dat het al ten eerste het koud vuur in de inwendige deelen doet ontstaan, als wanneer geene artzenijen meer baten kunnen, zoo wel bij de Menschen, als bij de Runderen."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Van ganscher harten middelerwijl wensch ik, dat het den Opperslen Medicijnmeester behagen moge, dit of eenig ander *Consilium Medicum* te zegenen, op dat die schadelijke en verderfelijke landplage eindelijk afgewend worde. Ik wensche ook te gelijk, dat alle de genen, die zich in de noodzakelijkheid gesteld zijn, om van dit middel bij hun Rundvee gebruik te maken, daarbij hooger op zien mogen, en gedenken, dat geen kruid noch plaister helpen kan, bijaldien de Heer zulks niet door zijnen zegen wel doet gedijen."

„ *Duisburg, den* 4. *April* 1769."

(*Was geteekend*)

J. T. SCHONENBERG,

Med. Doct.

Voorts komen wij nu tot de opgave van een der middelen, het welk het meeste gerucht in *Europa* gemaakt heeft, namelijk het gebruik van het teerwater. Dit middel is reeds vroeg in *Engeland* en ook in *Duitschland* bekend geweest, althans in het berigt uit *Berlijn*, hier voren op bladz. 379 tot 393 medegedeeld, vindt men er melding van gemaakt; naderhand hebben zeer voorname Doctoren in *Engeland* er over geſchreven, en er is aldaar en hier te Lande verſchillend over dit middel gedacht, niettemin heeft hetzelve onder onze Landzaten nog al eenige opgang gemaakt: wij zullen deswegens een ſtuk mededeelen, van het welk in de *Leydſche* Courant van den 2 Junij des jaars 1769 gebruik is gemaakt, en waarvan de echtheid der daarin gemelde proef, ons door een kundig man en eenen TEUNIS SNOEK, te *Reewijk*, bevestigd is; in hetzelve komen wel eenige zaken voor, welke bij de opgave van de uitwendige kenteekenen der Veepest behooren, en daar ook meestal bij gemeld zijn, echter hebben wij er dezelve ingelaten, ten einde dit ſtuk in deszelfs geheel mede te deelen. Zie hier dan hetzelve:

Geneeswijze door middel van Teerwater.

„ De ſteeds toenemende ziekte onder het Rundvee, de ſmertelijke gevolgen, die dezelve noodwendig voor ons Vaderland hebben moet, en de zucht, om iets toe te brengen tot het algemeene welzijn, mij aangeſpoord hebbende tot het zoeken van een ei-

eigenaardig middel, om deze verderfelijke kwaal te voorkomen of te genezen, heb ik niet kunnen nalaten aan het algemeen van mijne pogingen dienaangaande verſlag te doen, te meer, dewijl dezelve zoo eene zigtbare goede uitwerking gehad hebben, dat ik op goede gronden meene, door een eenvoudig middel den Landman in ſtaat te kunnen ſtellen, om, onder 's Hemels bijſtand, een groot gedeelte van hun Rundvee te kunnen in het leven behouden."

„ Vooraf dient men te weten, dat mij bij een allernaauwkeurigst onderzoek gebleken is, dat het hoofd als de zitplaats der ziekte van deze dieren moet aangemerkt worden; dan, of dezelve juist daar haren oorſprong neemt, laat ik ter beſlisſing van andere onderzoekers over; zeker is het ondertusſchen, dat men het hoofd zeer zwaar verſtopt en verkouden vindt, de keel en het verhemelte gezwollen en met taaijen ſlijm bezet, de tanden los in den mond, en den bek zoo teer en zwak, dat zij niet in ſtaat zijn om eenig voedſel hoegenaamd van den grond te kunnen opnemen, en het drinken hun maar alleen mogelijk is."

„ De ziekte neemt haren aanvang, en wordt kennelijk, wanneer de melkbeesten minder melk geven, minder eten en minder herkaauwen, ja op het laatst met het een en ander geheel uitſcheiden. De eenige hulp, die men hun dan kan toebrengen, is door het drinken; doch de ondervinding geleerd hebbende, dat het koud water, het

welk

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

welk men in deze omſtandigheid in eene groote hoeveelheid doet gebruiken, niet anders te weeg brengt, dan eene afgang van donkergroen en zwartachtig vuil water, heb ik bedacht geweest, om langs dezen weg de genezing te bewerken, door in plaats van het koud water, eenen genezenden en verſterkenden drank te doen gebruiken. Te dien einde heb ik eene proef genomen met het afgetrokken *Teerwater*, zijnde een eenvoudig en teffens een geheel onkostbaar middel, dewijl de Teer twaalf- en meermalen kan afgetrokken worden, en dan nog bekwaam blijft tot het gewoon gebruik."

Bereiding van hetzelve.

,, Wat de bereiding van dit Teerwater belangt, hieromtrent heeft men maar alleen op te merken, (zullende het overige uit de genomene proeve genoeg blijken,) dat hetzelve zeer klaar moet zijn, niet witter van kleur dan witte Franſche wijn, noch hooger dan Spaanſche wijn."

,, Met dit middel heb ik in de verleden maand April de volgende proeven genomen, wanneer het Rundvee van WILLEM VERDUIJN, Bouwman aan de *Tempelkade* onder *Reewijk*, met deze droevige ziekte bezocht werd; hij heeft er (naar mijn voorſchrift) op de volgende wijze gebruik van gemaakt. Hij nam een groote kuip, en vulde dezelve met een derde Moskovisch Teer en twee derde water; dit wel doorgeroerd zijnde, liet hij het 24 uren ſtaan trekken, en ſchepte vervolgens des morgens en des avonds zoo veel er van af, als hij

tot

tot gebruik van zijne reeds ziek geworden beesten noodig had. In plaats van het afgeschepte water, goot hij er weder zoo veel versch water op, roerde het wel door, en liet het staan trekken tot dat hij het wederom noodig had; dit herhaalde hij dagelijks, tot dat de ziekte op zijn stal een einde nam."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Dit Teerwater gaf hij den zieke beesten, bloedlaauw gemaakt zijnde; doch vernemende dat zij het Teerwater met geen groot genoegen dronken, vermengde hij hetzelve met een gedeelte fijn gestampte lijnkoeken en een gedeelte bloem van boekweit, maar toen wat troebel zijnde, roerde hij hetzelve in flesschen door malkander, en goot het door een hoorn in de keel. Aan de melkbeesten gaf hij des morgens en des avonds 4 a 5 gewone flesschen, iedere flesch met omtrent ¼ pond de helft lijnkoeken en de helft bloem van boekweit gemengd; aan de andere beesten gaf hij wat minder, geproportioneerd naar de grootte van hunne ligchamen. Door deze behandeling heeft hij van zijne melkbeesten omtrent ⅔, namelijk 13 van de 18, in het leven behouden; ook zijn door dezelve middelen hersteld een Stier, benevens eenige Pinken en Kalveren, uitmakende mede omtrent ⅔ van het getal, dat hij voor de ziekte in leven had."

„ Deze gelukkige uitkomst mij meer en meer bevestigende dat er volstrekt zacht voedsel in de maag moest worden gebragt, en wel zulk voedsel, dat gemakkelijk door

de

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

de keel kan pasſeren en ligt in de maag worden verteerd, zoo hebbe ik uit alle de voedſels, aan mij bekend, geen bekwamer kunnen uitdenken dan gemalen mout van gerst."

Voeding der zieke beesten, door gemalen mout van gerst.

„ De ondervinding die ik heb, hoe gezond zulks voor de Paarden is (om des avonds te dienen voor eene ſlobbering,) gaf mij te meer hoop van eenen goeden uitſlag. De Brouwers en Stookers van moutwijnen weten allen, dat goede mout, van gezonde gerst gemaakt, voor ruim de helft ſmeltbaar is, en dat de overige deelen beſtaan in de fijne bast van het mout, doormengd met kleine grutjes, zijnde het gemalen mout ook van die natuur, dat het, nat gemaakt zijnde, zoo zacht en ſmerig wordt, dat, als de Beesten het maar met de lippen konden opnemen (dat hun gedurende de ziekte geheel onmogelijk is,) het zonder kaauwen door de keel zoude pasſeren "

„ Om gemelde redenen, beſloot ik op den 12. Mei, aan TEUNIS SNOEK, Bouwman onder *Reeuwijk*, een zak gemalen mout van gerst, te zenden, om de Beesten, ingeval van ziekte, er mede te voederen, waartoe hij reeds den 15. daar aanvolgende gelegenheid kreeg, dewijl er twee van zijne Beesten in het land ziek gevonden werden, en eenige dagen later nog vijf anderen, dus had hij in het geheel zeven zieken Beesten, welke alle uit het land op zijne ſtal zijn gebragt en op de volgende wijze behandeld geworden."

„ Men

,, Men dekte hen terstond den kop en hals met een kleed, om dezelve zoo veel mogelijk te verwarmen en uit te broeijen, echter zoo, dat neus en mond vrijgelaten werd; en men deed denzelven op reeds te vooren gemelde wijze enkel het Teerwater gebruiken, vervolgens nam men 3 pond gemalen mout, en mengde daaronder een halfpintje jenever, ter versterking van de verzwakte ingewanden, doende er alleen zoo veel water bij, als er noodig was om het mout behoorlijk nat te maken, want daar moet niets droog in blijven; dit gaf men den zieke Beesten dagelijks in, alleen met dit onderscheid, dat men de kwantiteit van 3 pond verminderde, naar gelang der proportie van hunne ligchamen, en om ze niet te overvoeren, vooral in het begin der ziekte, gaf men hen deze 3 ponden in zes reizen."

,, Het had in het eerst wat moeite om het mout door de keel te krijgen, doch men vond, dat het echter zeer wel konde geschieden door twee personen, waarvan de eene, staande aan de linkerzijde, den mond openhield, en de andere aan de regterzijde, met de hand zoo veel mout als hij vatten konde, op zijde van de mond, zoo na in de keel bragt als mogelijk was. Bij deze gelegenheid bevond men dat de Beesten, de zoete smaak van het mout gewaar wordende, alle moeite aanwende om het te kaauwen en door te slikken."

,, Op deze manier de zieke Beesten van gemelde TEUNIS SNOEK gevoerderd zijnde, heeft

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

heeft hij er vijf van de zeven in het leven behouden."

„ Een van de gestorvene Beesten gaf veel hoop van herstelling, dewijl hetzelve dertien volle dagen heeft ziek gestaan, doch na den dood geopend zijnde, bevond men, dat eene zware verzweering in den hals en keel, den dood had veroorzaakt."

„ Tot nader onderrigting, kan men hier nog bijvoegen, dat het mout met de hand moet ingegeven worden, en niet door een hoorn, gelijk men in andere gevallen gewoon is, om dat men anders te veel water noodig heeft, om het mout door den hoorn te doen passeeren."

„ Als men de Beesten met mout voedert, moet men hun des morgens nuchteren, en des avonds voor dat men na bed gaat, 2, 3 à 4 pinten Teerwater geven naar de grootte van hunne ligchamen, doch des morgens moet men, naar het ingeven van het Teerwater, een uur wachten voor dat men hen met mout voedert."

„ Tot slot moet men hier nog bijvoegen ten opzigte van het Mout en Teerwater, het welk mogelijk op sommige afgelegene plaatsen niet gemakkelijk te bekomen is, dat men daarom niet werkeloos behoeft te zitten, dewijl men reden heeft, om te denken, dat men van van alle bloem- en meelspijzen, gemengd in warm water, en dan door een hoorn ingegeven, een goeden uitslag te wachten heeft, mits dat men geen water afzonderlijk laat drinken, om de plas niet

niet te vergrooten, want men is door eene gedurige en naauwkeurige beschouwing volkomen verzekerd, dat, indien er geen zacht voedsel in de maag gebragt wordt, de beesten tegen alle aangewende middelen aan, uit hoofde van het gebrek in den mond, het welk hun de kaauwing verhindert, van honger en gebrek moeten sterven."

Bij dit stuk stellen wij ook nog een ander stuk, het welk mede in dien tijd aan den *Leydschen* Courantier, ter plaatsing, gezonden is, en betrekking heeft op de Ettergezwellen in de long waaraan de Koeijen somtijds, na van de Veepest hersteld te zijn, kwijnen en sterven; luidende hetzelve als volgt:

Genees-middel tegen de ettergezwellen in de long van Koeijen, welke van de Veepest hersteld zijn.

„ Gezien hebbende in de *Leydsche* Courant, N°. 107, dat van de klein Lankumsche inent-ziekte eerst gebeterde Hokkelingen, na hersteld te zijn, en herkaauwd te hebben, aan ettergezwellen in de long gestorven zijn vijf, die geene medikamenten gebruikt hebben, en ik sedert A°. 1746 van diversche Landlieden verstaan hebbende, dat aan dergelijke kwaal verscheiden gebeterde beesten, na derzelver herstelling en herkaauwing, ook insgelijks gestorven zijn, en mijns wetens daartegen tot nog toe geen hulpmiddel is uitgevonden, zoo deele ik, of het ten algemeenen nutte van zegen zijn mogte, bij dezen mede een recept, dat ik uitgedacht en met succes geappliceerd heb

HET RUNDVEE V. Afd. XIII Hoofdst.

aan een mijner, van de natuurlijke ziekte herſtelde, Beesten, het welk mede, na (8 of 10 dagen) herkaauwd te hebben, daarbij uitſcheidde, ja in 't geheel niet meer at, op den huid vol luizen raakte, de vier pooten bijeen geſteld, rondruggig ſtond te kuchen, en dus van dag tot dag verergerende, zijn dood verwacht wierd. Ik kleinsde, tot bijna aan de kook, in een nieuwe aarden verglaasde pot, op beglomde kolen:"

„ 6 pond koekebakkers honig.
4 pond gewone ſtroop.
1 wit kommetje ſchoon water.
1 $\frac{1}{2}$ wit kommetje lamp-olie."

„ Na die vereeniging heb ik daarvan 1 wit kommetje vol, met een versch gelegd fijn geklutst hoender-ei, en $\frac{1}{2}$ pint versch gemolken, nog warme, zoetemelk, wel door een geroerd, alle dagen tweemaal, een uur voor den voertijd, aan het beest, door een hoorn, laten ingieten. Dit middel, na eenige dagen innemens, uitgebruikt zijnde, bleef het beest nog eveneens. Het ten tweede reize ingegeven zijnde, begon het iets aan 't hooi der naast hem ſtaande beesten te rieken. Het middel ten derdemale uitgebruikt hebbende, begon het ſomtijds een enkel lokje hooi te vatten, doch liet dat weder vallen, in 't geheel niets etende, alleenlijk levende van het ingegevene; maar het middel ten vierdemale uitgebruikt zijnde, begon het iets, doch zeer

wei-

weinig, hooi te eten; het middel ten vijfdemale uitgebruikt zijnde, at het greetig door, en is, sedert nog vele jaren, een allerbest melkgevend beest geweest."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Hierop laten wij volgen de opgaaf van een geneesmiddel in de Veepest, medegedeeld door J. F. PASCAL te *Berlijn*, in het jaar 1770, luidende als volgt:

„ *Een beproefd middel voor, en in de ziekte van het Rundvee.*"

Geneesmiddel in de Vee pest, volgens J. F. PASCAL.

„ ¼ ℔ Venetiaansch Mithridaat.
Alsemknoppen.
Wijnruit.
Nieswortel.
Speer- of St. Joriskruid.
Angelica.
Koperwater. NB. Zoo als het *inwendig* gebruikt wordt. Zie Hoogduitsche *Pharmacopea*, op *Vitriool Kofferwasser*.
Heele zwavel.
Politrik.
Zaad van Bilzemkruid.
Wit Mosterdzaad.
Dille.
Venkel.
Asa Foetida (Duivelsdrek).
Kampher.
Mirrhe.
Wierook."

 „ Van

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Van deze opgenoemde dingen doet men een vierendeel pond uit den Drogist afzonderlijk halen, en naardien de Asfa Foetida moeijelijk klein te maken is, laat men die mede in den Drogist klein ſtampen, en alles klein gemaakt zijnde, in een bouteille haringpekel, in een nieuwe pot ſtorten, en alles daarin wel door den anderen roeren."

„ Deze dingen aldus met de haringpekel gemengd zijnde, laat men omtrent 6 uren wel toegedekt ſtaan, opdat alles wel behoorlijk uittrekt, terwijl hetzelve intusſchen alle uren op nieuw omgeroerd moet worden. Naderhand worden 6 kwart of bouteilles verſche Teer allengskens daarbij gegoten, en alles met de Teer wel door een gewerkt, en dus kan het in dezelve pot, in een koele plaats, wel toegedekt, beſtendig bewaard worden."

„ Hiervan geeft men aan elk beest tweemaal in het jaar, namelijk in de herfst en in het voorjaar, wanneer het vee gezond is, nuchteren met brood, zoo veel als in een tinnen lepel, half vol, leggen kan, en drie uren daarna geeft men het eerst voeder: dit moet wel geobſerveerd worden, doch het moet in het afnemen der maan gegeven worden. Maar wanneer de ziekte zich in de landſtreken ontdekt, moet dit elke maand in het afnemen der maan aan het beest ingegeven worden."

„ Aan jong vee wordt, naar mate deszelfs ouderdom, de helft maar ingegeven, doch

doch wel obſerverende hun het eerſte voeder drie uren tijds te onthouden."

„Dit middel is, door Gods hulp, in *Pruisſen* bij alle ſoorten van ziekten in der daad beproefd geworden, en het is te beklagen, dat de Bezitter van dit Recept hetzelve niet eerder bekend gemaakt heeft, maar men ſteeds verwonderd zijnde, dat in de plaats zijner woning het vee alle andere lieden ſedert vele jaren afgeſtorven, en daarentegen het zijne alle verſchoond gebleven is, zoo is, op aan hem gedane vragen, ſedert eenige maanden dit middel hier en daar bekend geworden, men heeft zich daarvan bediend, en in groote ſtallen met vee dit middel zoo beproefd gevonden, dat, ſchoon het vee krank geworden was, evenwel alles wederom genezen is. Hij, die hetzelve, als een preſervatif, alle half jaren gebruikt, die kan, onder Gods zegen, met zekerheid hopen, dat zijn vee door de ziekte niet zal worden aangetast, of ten minſte binnen weinige dagen wederom genezen zal. Dit middel kan mede voorzigtiglijk gebruikt worden bij Koeijen, die met kalf zijn, zonder vrees van ontijdig kalven."

„Men neemt ſlechts een klein ſtukje brood, waarop men het geneesmiddel, in kwantiteit als hier voren ſtaat, ſmeert, en het beest in den hals ſteekt."

„Bij eene meerdere aannadering der ziekte kan men dit geneesmiddel aan het vee om de acht dagen ingeven, eens 's morgens en 's avonds, maar anders op de vo r. emelde wijze; doch de ziekte gekregen hebbende,

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

alle morgen nuchteren in te geven, op die manier, als hier voren gemeld ſtaat."

Deze opgave, welke ingewikkeld en zeer zamengeſteld is, heeft niet veel ingang gevonden, zijnde de bereiding voor den Landman niet zeer gemakkelijk; evenwel zijn er ſommige ingrediënten in vermeld, welke hier en daar afzonderlijk of op eene andere wijze gebruikt zijn.

Het koperwater alleen is hier bijzonder, en kan, behoedzaam gebruikt, nuttig zijn, om dat men het in de ziekte der Paarden bezigt. De Wierook, Mirrhe en Duivelsdrek komen insgelijks elders voor.

Op alle deze, meerder of minder gewigtige, ſtukken zullen wij nu nog eenige kleinere ſtukken laten volgen, welke, of door eenvoudige inlandſche Landlieden, of door Buitenlanders, volgens hunne ondervinding, zijn medegedeeld, en in de *Leydſche* en andere Couranten van dien tijd geplaatst. Het eerſte is geplaatst in de *Utrechtſche* Courant, en van den volgenden inhoud:

„ UTRECHT *den 6. November* 1769. Ons van voorname hand toegekomen zijnde een Recept van een expert bevonden middel tot behoud van het Rundvee tegens de beſmettelijke ziekte, achten wij het onzen pligt, hetzelve ten nutte der Ingezetenen van deze en andere Provintien gemeen te maken."

„ RE-

HET RUNDVEE.

V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ RECEPT *tegen de* BESMETTELIJKE ZIEKTE *van het* RUNDVEE."

„ *Om ten eerſte te gebruiken, als dezelve beſpeurd wordt.*"

Geneesmiddel tegen de Veepest, gebruikt op den Huize *Netelhorst*.

„ Neem drie Eijeren met de ſchalen, een hand vol roet uit den ſchoorſteen en een oort of pintje raapolie; dit alles wel door een gemengd en het beest alle dagen bij continuatie ingegeven."

„ Neem voorts leem, meng die met wijnazijn en ſmeer daarmede het beest over den ruggraad tot aan den ſtaart, dek het met dekens wel toe in veel ſtroo; zet het vervolgens op paardemest, maar niet al te bedompt, vermits het beest luchtig ſtaan moet."

„ *Dit Recept is, bij continuatie, gebruikt op den Huize van* Netelhorst, *en zijn alle, die het gebruikt hebben, gebeterd, tot zeventien in getal.*"

Het volgende vindt men in de *Leydſche* Courant van den 7. Maart 1769:

Geneesmiddel in de Veepest, uit *Leyden* medegedeeld.

„ LEYDEN den 7. Maart. *Wegens de bedroefde* VEEZIEKTE *is ons verzocht de volgende* REMEDIE *het Publiek mede te deelen.*"

„ De ondervinding en rede leert, dat de zouten, en wel bijzonder de ſalpeter, de bederving van al wat vleesch is, weder-

HET RUNDVEE V Afd XIII. Hoofdst.

ſtaat: dus is dit een gemakkelijk en goedkoop geneesmiddel, de gezonde beesten in het water, dat zij zullen drinken, dagelijks eenig ſalpeter te ſmelten, meer of minder, naar vereisch, om daardoor (met Gods zegen) dezelve te preſerveren tegen die bederfelijke ziekte, zoo veel doenlijk is: maar zoo haast men bemerkt, of uit de omſtandigheid oordeelt, dat eenig beest die ziekte onder de leden heeft en aanſtaande is, zoo zal eene ſterke aderlating den aandrang van het bloed en de ziekte wel wat verminderen, maar geenszins wegnemen, daarom zullen verdere hulpmiddelen noodig zijn. Vooraf de wijze en voorzigtige voorzorgen, door onze Lands Vaderen voorgeſteld, in acht nemende, oordeelt men, om vele redenen en ondervindingen, dat het volgende dient te worden in acht genomen: „ Dat, na de ſterke aderlating, ter bekwamer plaatſe eenig azijn met ſalpeter door het water gemengd, in meerder hoeveelheid, gegeven worde, na alvorens een ledig ei, met versch roet uit den ſchoorſteen gevuld, in de keel geduwd te hebben, opdat het zieke beest zulks verzwelge, en dat men vooral niet verzuime eene ſterke wrijvinge der ruggegraat en de noodige ontlastingen. Zulk een ei, met roet opgevuld, kan twee of drie dagen achter den anderen herhaald worden, want dan zal de ziekte termineren."

Het gebruik van zouten, het zij enkel of vermengd, is mede aanbevolen tot herſtel.

ſtelling van de zieke beesten, of ten minſte als een *preſervatief* in de Veeziekte. Zoo vindt men, in de *Gazette des Pais-Bas*, een berigt aan het algemeen, gedagteekend *Bruſſel* den 4. Junij 1770, waarin het gebruik van het bergzout zeer ſterk wordt aanbevolen, wordende door den Schrijver van dat berigt beweerd: dat het bergzout (*Sel de Roche*), of het zeezout (*Sel Marin*), met even gelijke hoeveelheid klei tot een klomp vermengd, een preſervatief middel is tegen de beſmettelijke ziekte onder het Rundvee, en tevens als zeer geſchikt tot verbetering van het vleesch, en ſtelt de hoeveelheid zout op een half once in de 24 uren.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

Genees-middel in de Vee-pest, medegedeeld uit *Bruſſel*

Nog vondt men in de *Leydſche* Courant, van Maart 1769, het volgende geplaatst:

„ LEYDEN den 5. Maart. Men ziet hier de volgende REMEDIE *voor de* ZIEKTE *van het* RUNDVEE."

Ander genees-middel in de Vee-pest, medegedeeld uit *Leyden*.

„ Het Rundvee, zoo lang hetzelve nog gezond is, alle morgen te laten ingeven een tinnen lepel vol ordinaar zout. Wanneer men beſpeurt, dat het Vee de beſmettelijke ziekte onder de leden heeft, of reeds begint ziek te worden, dan terſtond aan de zoodanige Beesten voor, achter de ſchoft, ter zijde, en digt aan de ruggeſtreng het haar te laten wegſcheren ter grootte van een hand, vervolgens in den huid op de afgeſchorene plaats te laten doen een inciſie

 of

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

of ſnede, alsdan die plaats te waſſchen met wijn-azijn, en daarop te leggen een Spaanſche Vlieg-pleister, redelijk dik geſmeerd, waardoor de brand der ziekte van de ingewanden wordt afgetrokken. Als de eerſte Spaanſche Vlieg geen effect mogt doen, dan moet men een tweede of verſche pleister daar opleggen, en continueren tot dat men ziet dat de Beesten beginnen te avanceren. Men moet dezelve haar ordinaar voeder blijven geven, doch echter ſpaarzaam. Wat gerstemeel door het water geroerd, is zeer goed voor haar drank, die eenigzins laauw moet zijn."

„ NB. Men moet zorg dragen, dat de Beesten aan de pleisters niet likken, en men ſtrooit onder dezelve korte paardenmest."

Het voornaamſte van dit geneesmiddel is, buiten het zout, het zetten van een Spaanſche Vlieg, dat voorzeker veel nut kan doen ter afleiding der ſmetſtoffen, zoo als dit wegens het zetten van *Setons* en fontanellen, breeder, is betoogd.

In een onzer inlandſche Couranten van het jaar 1769 vond men ook het volgende bekend gemaakt:

Genees-middel in de Vee-pest, door de *Bruns*.

„ MUNSTER *den* 17. *November*. Bij de tegenwoordige, op nieuw zoo in dit Bisdom als naburige Landen ontſtokene, ſterfte onder het Rundvee, volgt men alhier het Recept

cept der Koninkl. *Britsche* en *Keur-Brunswijk-Lunenburgsche* Oeconomische Societeit, het geen in de *Hanoversche* en de verdere *Brunswijksche* Landen mede van een verwonderlijk effect geweest is en nog is, hierin bestaande:"

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

wijk-Lunenburgsche Oeconomische Societeit bekend gemaakt.

„ Men aderlaat het Vee; men neemt een deel gemeen keukenzout en een deel jeneverbeziën, gestooten, en geeft, alle morgen ieder Beest daarvan op een stuk of omsnêe Brood, zoo veel als men met vijf vingeren vatten kan, en om den anderen dag, of twee- a driemaal 's weeks, strikt men met een kwastje van uitgeplukt linnen het Beest een weinig *Balsem Sulphuris* in de beide neusgaten."

„ Wel is waar, dat de Boeren, zoo hier als elders, door hunne eigenzinnigheid niet te raden, en onachtzaam, ja wederhoorig zijn om na te volgen de geringe moeite en kosten, die zorgvuldige Land- en Bouwheeren, met succes, aanwenden; doch door de vlijt van dezen wordt ook veel gezond Vee gepreserveerd en behouden, te midden onder die, welke over 't verlies van het hunne klagen. De blijken hiervan zijn menigvuldig, zoo in het zorgvuldig als zorgeloos geval; en om met weinige woorden te doen aanmerken, wat in tijden van Pestziekte onder Menschen gebleken en uit de Historien onloochenbaar te bewijzen is, heeft men slechts de *Oostenrijksche* en *Saxische* Annalen na te slaan, waarin men, met bewondering, opmerken zal, hoe in de vorige Eeuw bij de

Pest

Pest te *Weenen* en *Leipzig*, in de eerstgenoemde Stad geene order tot conſervatie en aanwending van behoedmiddelen plaats had, en die ganſche Stad op weinige zielen na uitſtierf, terwijl te *Leipzig* de zorgvuldig aangewende middelen zoodanig gezegend wierden, dat het getal der dooden, naar proportie der beide Steden, in geene gelijkheid kwam met de plage, in welke zij beiden deelden. Wij ſpreken alhier enkel als pligtig ter aanmaning van zoodanige middelen, over wier niet-aanwending de verwaarloozers klagen of deswegens in zich zelven berusten kunnen."

In deze opgave wordt het ſtrijken van de *Balſem Sulphuris* in de neusgaten der Koeijen aanbevolen; men weet, dat deze balſem door geheel *Duitschland*, en bijzonder in het *Hanoverſche*, *Westphaalſche* en *Munſterſche*, als een algemeen huismiddel onder de Landlieden te vinden is, en dus is het ook niet vreemd, dat men dezelve in de Veeziekte heeft aanbevolen en beproefd. Wij hebben, om het mede te beproeven, ons, ten tijde der Veepest, een goeden voorraad van dezen Balſem verzorgd, en van dezelve aan verſcheiden Landlieden er van gegeven, om niet alleen in de Veepest, volgens het medegedeelde voorſchrift, maar ook in ſommige andere gevallen, als in de neusdrop enz., te gebruiken, en daarmede, vermengd met wat azijn, bier of witte wijn, de muil en neusgaten te was-

ſchen,

ſchen, en ik heb het genoegen gehad van dezelve te vernemen, dat zij het met goed gevolg hadden gebruikt. Ik heb het aan vier beesten beproefd, welke aan de Veepest ziek waren, en aan dezelve niet alleen den muil, maar ook het aarsgat er mede laten wasſchen, en een weinig van de *Balſem Sulphuris*, vermengd met roetwater, zoo goed als mogelijk was, door middel van een tinnen ſpuit, als een klisteer, in den endeldarm gebragt, na dat den vuilen harden drek er was uitgehaald. Van deze vier beesten zijn er drie gebeterd, en ik had gaarne dezelfde proeven herhaald, maar de meeste beesten, in den omtrek, waar ik buiten woonde, reeds geſtorven, en ſommige Landlieden niet te raden zijnde, zoo is het verder onderzoek bij ons achtergebleven, en wij geven het derhalve niet anders op, dan als een zeer zeker beredeneerd middel om het bederf, door de ſmetſtoffe veroorzaakt, in de neus en muil, en mogelijk ook in den endeldarm, te kunnen matigen.

Verder deelen wij hier ook mede een *Recept*, aan ons uit het *Munſterſche* toegezonden, zoo ter voorbehoeding in de Veepest, als ter genezing van de beesten, welke aan dezelve ziek zijn, zijnde het van den volgenden inhoud:

„ *Mid-*

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Middel, om het nog gezonde Vee voor de aanstekende ziekte te beveiligen, en het daardoor aangetaste te genezen."

Genees middelen in de Veepest, medegedeeld uit het *Munstersche.*

„ Het middel om het gezonde Vee te beveiligen, bestond in het volgende:"

„ Men nam Meesterwortel (*Laserpitium*), Bergpeterselie (*Oreoselinum Montanum*), Longekruid (*Pulmonaria*) met de wortelen, en Alsem (*Absynthium*), van elks even veel, groen en frisch onder een gehakt, en met een gelijk deel zout vermengd; hiervan maakte men klompen in gelijke portien, elk zoo groot als een kloeke vuist, en liet het Vee hieraan dagelijks, des morgens en des avonds, voor het plegen of voederen, lekken; dit middel strekt, in de Veepest, sterk ter voorbehoeding, en de ondervinding heeft althans geleerd, dat, zoo lang als het Vee die klompen gaarne lekte, er geene kenteekenen van de ziekte aan hun bespeurd werden."

„ Wijders hebben ook eenige inwoners door hunne Koeijen het volgende laten gebruiken, en zich daarbij wel bevonden."

„ Laurierbladen (*Laurus*), Zevenboom (*Sabina*), en Wierookkruid (*Thymus*), van elks een hand vol, Knoflook (*Eschulotta*), Sneelook of Bieslook, Groenlook (*Porum Sectile*), van elk een lood; dit kookte men in twee mengelen wijn, afgekookt zijnde, goot men het door, en deed er een half pint azijn door; men gaf dit

het

het Vee eens daags door een hoorn in, en zoodra men puistjes in den muil begon te bespeuren, waschte men er den muil en de tong mede, om den brand te verkoelen."

„ Het middel ter genezing van het Vee, het welk reeds door de ziekte was aangetast, was zamengesteld als volgt."

„ Men nam een paar handen vol afgeplukte rijpe Vlierbeziën (*Baccae Sambuci*), twee handen vol groen of gedroogd Varenkruid (*Filix Osmunda*): deze kruiden moeten beiden wel gestooten en het sap daaruit geperst worden; dan nam men vier lood Schapenboonen, en twee lood Veneetsche Driakel: dit alles kookte men in een nieuwe of zeer zuivere aarden pot, op een matig vuur van glorende kolen; als het een weinig gekookt was, kruimde men al wrijvende daarin een stuk roggenbrood, ter grootte van een hoenderei, of meer, tot het alles een dikke pap werd, als een concerf; hiervan gaf men het kranke Vee twee lood in, met een aftreksel van *Veronica* of Eerenprijs, op witte wijn gezet, met wat water, en men herhaalde dit dagelijks, tot men bespeurde, dat het Beest beterde, waarna men de hoeveelheid allengs verminderde."

Dit is woordelijk het bij ons ontvangen voorschrift van deze middelen, die zekerlijk veel verschillen van die, welke wij reeds hebben vermeld, doch niettemin hunne opmerking overwaardig zijn, om dat in het

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

het eene de Uijen, Look en andere bekende kruiden voorkomen, die genoegzaam bij alle Veehoeders in ons Land, en bijzonder in *Vrankrijk* en *Duitschland*, op de ſtallen gebezigd worden, ja bij de Ouden, en vooral bij VIRGILIUS in zijne *Landgedichten* als behoedmiddelen voor het Vee worden aangeprezen. Het laatſte dezer voorſchriften heeft tot voornamen grond de Driakel; dit is al mede een der oudſte en vermaardſte remedien, welke in de Veepest, bijzonder bij de *Italianen*, bekend is, en offchoon het door ſommigen wordt afgekeurd, zoo komt het aan ons zoo verwerpelijk niet voor, of het zoude nader te beproeven zijn.

Ten aanzien van het gebruik der uijen in de Veepest, deelen wij hier nog een berigt mede, het welk door den Eerw. Heer BENJAMIN SOWDEN, Predikant in de Engelſche Gemeente te *Rotterdam*, is bekend gemaakt, zijnde van den volgenden inhoud:

„ *Aan het Algemeen.*"

Genees-middel in de Vee pest, medegedeeld door B. SOWDEN.

„ Ik kan mijne Medeburgeren op goed gezag verzekeren, dat, eenige jaren geleden, wanneer er alhier en in het Noorden van *Duitschland* eene beſmettelijke ziekte (gelijk in deze dagen) onder het Rundvee heerschte, men de volgende eenvoudige remedie, met zulk een goed gevolg, in het District van *Calle* in het Hertogdom van

Mec-

Mecklenburg gebruikte, dat niet een enkel beest, waaraan het geappliceerd is, aan die ziekte is gestorven."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ Wanneer men bemerkt, dat een beest van deszelfs voedsel walgt, en het niet naar gewoonte eet, moet men een touw, behangen met bosfen versch geplukte uijen, om deszelfs hals binden, of verfche uijen ontbrekende, dan de uijen laten fchillen: deze uijen trekken het vergif van het zieke beest zoo fterk na zich, dat dezelve (de uijen) zich den volgenden dag vertoonen als waren zij half gaar gekookt; men moet dezelve dagelijks met verfche uijen verwisfelen, en de zoodanige, die men telkens van de hals van het beest afdoet, moeten wel zorgvuldig onder de aarde begraven worden, nademaal dezelve op de aarde blijvende liggen, den dood zouden veroorzaken aan alle vogelen, die dezelve aanroerden. Na verloop van eenige dagen, zal men fommige der beesten eene zeer groote kwantiteit flijm uit neus en mond zien loozen: andere krijgen weder een geweldige afgang, en in het gemeen worden zij bevangen met eene ftijvigheid en zwelling der pooten; doch door het aanhoudend gebruik van dezen halsband met uijen zullen alle deze toevallen allengskens verminderen, tot dat het vee volkomen herfteld is."

„ Het zoude mede zeer nuttig zijn, dat men bosfen uijen overal in de ftallen hing."

„ Nademaal nu deze remedie noch kostbaar noch moeijelijk is, is dezelve zeker

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

waardig, dat zij worde in het werk gesteld: indien dezelve mislukt, kan het geen kwaad doen; gelukt het, dan zal het voor het algemeen van zeer groote nuttigheid zijn: om deze redenen dan beveel ik het ernstig aan de attentie van het algemeen, en aan den Goddelijken zegen onder het gebruiken; en indien men er bate bij vindt, verzoeke ik daarvan in geschrift te worden geadverteerd."

(Was get.)

BENJ. SOWDEN,

Predikant van de Engelsche Gemeente te Rotterdam.

Dit hulpmiddel, hoe eenvoudig ook, heeft veel bijval onder onze Landlieden gevonden, het zij uit eene vooringenomenheid voor de uijen, welke zij als een oud hulpmiddel in verscheiden ziekten van het vee aanmerken, het zij om de min kostbaarheid van dit middel, het welk zij veelal bij de hand hebben.

Wij laten hierop nog een ander voorschrift volgen, het welk in het jaar 1796 in een der inlandsche Couranten is geplaatst, zijnde aan den Courantier uit *Amsterdam* toegezonden, en dienende niet alleen ter genezing van het vee, maar ook ter reiniging der stallen. Zie hier hetzelve:

„ AM-

„ AMSTERDAM den 27. Februarij. Tot redding van het zieke Hoornvee, en beveiliging der gezonde voor de besmetting, wordt het volgende beproefd middel bekend gemaakt:"

Genees-middel in de Veepest, en ter zuivering der stallen, medegedeeld uit *Amsterdam.*

„ Een ziek beest moet terstond ingegeven worden dit middel. Neemt gort, 4 oncen, kookt dezelve in rijkelijk water, een half uur lang, tot dat er 5 pintjes overblijven; doet er bij 15 handen vol vlierbloemen en een pintje wijnazijn, (in een pot van steen): laat dit een uur heet staan trekken, met het afkooksel van de gort en azijn, perst het daarna door een linnen doek sterk uit, en smelt bij het doorgedane vocht een once salpeter; laat deze drank, warm, alle dagen altemaal ingegeven worden, in drie portien verdeeld, driemaal op een dag; laat deze drank alle dagen frisch gemaakt en ingegeven worden, zoo lang tot 14 of 16 dagen; ook moet hetzelve zieke beest om den den anderen dag 1 once selderijzaad, gestooten, met warm water, ingegeven worden; een vierdubbelde doek, met azijn, moet gedurig om den kop geslagen zijn, dikwijls vernieuwd. In de eerste vier dagen geen voedsel nuttigen als de drank. Zoodra het ziek wordt, moet het uit de stal in de open lucht gebragt worden, met een azijndoek om den kop, zoo lang tot dat de stal gezuiverd is, (zie Opmerking) vervolgens veel te drinken geven."

„ *Opmerking omtrent de stallen:* Wanneer in een Vlek de besmetting zich openbaart,

baart, is ieder Landman verpligt, (welke in die ſtreek woont), deze middelen in acht te nemen, rondom hunne ſtallen te rooken met buskruid, en benſoin, opdat de beſmetting van hunne ſtallen geweerd worde. Maar de beſmetting reeds in hunne ſtallen zijnde, het welk men beſpeurt wanneer een uit de beesten de ziekte krijgt, dan moeten alle de beesten uit de ſtal gedaan, en in de open lucht gebragt worden, mits op die plaats, daar ze ſtaan te rooken met de vorige ſpecie; de ſtal, wanneer de beesten er uit zijn, eerst van onder tot boven met ſchoon water zuiveren, dan een vuur branden van eikenhout, (geen turf), vervolgens gaten van boven in den ſtal maken, zoo, dat er de regen niet door kan, dan met buskruid, mirrhe en kamfer den ſtal berooken; wanneer dat nu gedaan is, moeten de beesten er in gebragt worden, (uitgenomen het zieke beest, 't welk best is afzonderlijk geplaatst te worden), en ieder beest moet om den tweeden dag 2 oncen engelsch zout, en 1 onze pieterſelij-zaad, geſtooten, met warm water ingegeven worden, ook geen azijn ſparen om den bek en de neusgaten mede te waſchen, ook wel een ſtukje mirrhe in den bek ſteken: alles naauwkeurig waargenomen zijnde, zoude tot een middel van veel dienst kunnen verſtrekken."

Wegens deze middelen hebben wij hier niets bij te voegen, dan eene aanmoediging,

ging, om van dit voorſchrift, ter zuivering der ſtallen, als mede van het roken met mineraalzuren, in tijden van Veepest, gebruik te maken, en gaan voorts over tot het mededeelen van een middel, het welk uit *Utrecht* is medegedeeld, en in de *Utrechtſche* Courant, in het jaar 1769, bekend gemaakt, zijnde van den volgenden inhoud:

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdſt.

Middel in de Veepest, medegedeeld uit *Utrecht.*

„ UTRECHT *den* 13. *November.* Wij hebben in een onzer vorige Couranten, (zie hier voren bladz. 445.) op voorname recommandatie, onzen Lezeren medegedeeld een *Recept* van een expert bevonden *middel* tot *behoud* van het *Rundvee* bij de, thans op nieuw grasſerende, beſmettelijke ziekte. Wij achten in de tegenwoordige beklagelijke omſtandigheid van een *algemeen* gevaar zeer *opmerkenswaardig*, dat in dat Recept ook wordt voorgeſchreven *de beesten op paardenmest te zetten*, en dit ſpoort ons aan, om onzen Landgenooten ook mede te deelen van wat effect de uitdamping der Paarden zelve op de zieke beesten, volgens getuigenisſen van de vorige Eeuw, en nu van voor korter jaren, bevonden is:"

„ 1. Vindt men in de Jaarboeken van *Saxen* aangeteekend, dat men aldaar in den jare 1643 eene gruwzame ſterfte onder het Rundvee had, waardoor duizende beesten nedergeveld wierden; dat alle middelen te vergeefs waren, uitgenomen het eenige van *de Beesten in Paardenſtallen digt bij de Paarden te zetten*, en dat niet alleen de

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

besmette Beesten op die wijze weder *gezond*, maar ook de *gezonde*, met de zieke bij de Paarden ſtaande, *niet aangeſtoken* wierden."

„ 2. Blijkt bij een echten Brief uit *Koppenhagen*, van den eerſten dezer tegenwoordige maand November, dat die oude ondervinding ook aldaar bevestigd bevonden is „ In de vijf laatstverleden jaren (luidt die Brief) heeft de ſterfte alomme hieromſtreeks tweemaal gewoed. De eerſtemaal ſtierf ook op zeker Landgoed al het Hoornvee, *uitgenomen eenige Koeijen, die men gewoon was afzonderlijk in den Paardenſtal bij de Paarden te zetten.* Deze werden, in de weide gedreven zijnde, mede ziek; doch men bragt dezelve in den Paardenſtal terug, *en zij beterden volkomen.* De tweedemaal ſtierven op nieuw alle de Hoornbeesten in de ganſche nabuurſchap; *doch die, welke men op den ſtal bij de Paarden hield, bleven gedurende den tijd, toen de ſterfte ten ſterkſte woedde, frisch en gezond, zonder de minſte aanſteking te lijden.*" Wat merkwaardig behoedmiddel (wordt in dien Brief er bijgevoegd) indien de uitdamping der Paarden den Koebeesten zoo heilzaam is, als de uitdamping der Koebeesten den teringkoortſigen Menſchen."

Dit berigt is een der zeldzaamſte onder allen, en het ſchijnt als of dit aangehaalde, uit de Jaarboeken van *Saxen*, aan alle

Ge-

leerden, en inzonderheid aan onzen opmerkzamen Prof. CAMPER, ontsnapt is. Het middel schijnt zeker vreemd, doch laat niet na te bevestigen, dat de Veepest onder de Runderen dezelve alleen treft, en geen ander soort van vee, het welk met haar gezellig in de weiden en op de stallen verkeert, als daar zijn voornamelijk de Paarden, Schapen en Geiten, terwijl in het tegenovergestelde geval de Runderen niet vatbaar zijn voor den damp of droes der Paarden, of het ongans der Schapen. Men weet, dat verscheiden Boeren er voor zijn, om zieke Koeijen, van wat aard de ziekte zij, veeltijds op paardenmest te stellen, en dat daartegen eenige Paardentuischers de droesige paardenstallen met koemest en stroo bestrooijen: hoe dit alles zij, de opgave dezer remedie is zoo verwerpelijk niet, of dezelve kan gemakkelijk beproefd worden.

Het hier volgend behoedmiddel, door den Heer CHARNU voorgeschreven, verdient mede in aanmerking te komen. Zie hier hetzelve, zoo als het in de *Utrechtsche* Courant, in October 1769, in het Nederduitsch is bekend gemaakt:

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ UTRECHT *den* 24. *October*. Men ziet alhier het volgende

„ BEHOEDMIDDEL *tegen de* BESMETTELIJKE ZIEKTE *onder het* RUNDVEE, *voorgeschreven door den Heer* CHARNU, *Lid der Veterinaire Schole te* Lions.

Behoedmiddelen in de Veepest, volgens het voorschrift van CHARNU.

„ Onder alle onvermijdbare voorzorgen, die ik geraden heb tot behoud van het Vee aan te wenden, zoo in opzigt tot het voeder, den drank enz., als ten aanzien van andere noodige zorgen in de stallen, om alle overbrenging van besmetting te beletten, is allernoodigst het Vee terstond ader te laten en het den volgenden drank in te geven."

„ *Neem 3 lood Salpeter, een lood Duivelsdrek en een half lood Kina:* "

„ Meng dit alles onder een, laat het ontbinden in 6 oncen of een vierde van een pint Kamfer - Brandewijn, en geeft ieder Beest dien drank vier morgens achter den anderen in; houdt dan twee of drie dagen daarmede op, en herhaal de gifte zoo lang en dikwijls, als de vreeze voor de besmetting zulks vordert."

„ Daarenboven, in plaats van de Beesten buiten de stal te brengen, om ze te laten drinken, moet men aan dezelve liever water voorzetten, het welk te voren met een weinig azijn gezuurd is."

„ Ein-

„ Eindelijk moet men, als zij des avonds uit de weide op den ſtal komen, den bek en de neusgaten waſchen met water en azijn, van elk even veel, en een ſtuk duivelsdrek in den bek ſteken, dat er den ganſchen nacht in dient te blijven."

„ Dit zijn de eenvoudige en minst kostbare middelen, met welke men de Beesten kan behoeden tegen de ziekte."

„ Om zich echter met de meeste vrucht daarvan te bedienen, behoort men niet te wachten, tot dat de ziekte op een ſtal of in een dorp met volkomen zekerheid zich vertoont; want het is integendeel volſtrekt noodig, dat men van deze behoedmiddelen gebruik make, zoodra men in de buurt maar eenig gevaar bemerkt, al was het op een afſtand van 6 of 8 uren, naardien men al wachtende, en de ziekte ondertusſchen voortloopende, in gevaar geraakt, en de Beesten de ziekte krijgen, eer de beſmetting bemerkt wordt, wanneer alle hulpmiddelen vruchteloos zijn, en er niets overſchiet, dan dat men de ziekte tracht te genezen, waarin men nogtans niet weinig zwarigheid ontmoet."

„ *De bovengemelde Heer* CHARNU *door het Gouvernement der Oostenrijkſche Nederlanden ontboden en naar het Luxemburgſche gezonden zijnde, heeft reeds aldaar een menigte Vee, ofſchoon ter ſterke proeve geſteld, door dit middel behouden, het geen aldaar in druk, bij Exemplaren uit de Koninklijke Drukkerij van Brus-*

HET RUDNVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

Brusſel derwaarts gezonden, aan alle de Boeren medegedeeld wordt."

Eindelijk voegen wij hier nog bij eene opgave van geneesmiddelen, welke uit *Noordholland* medegedeeld, en in een onzer inlandſche Couranten bekend gemaakt is.

„ REMEDIE *voor het zieke* RUNDVEE."

Genees-middel in de Vee-pest, uit *Noordholland* medegedeeld.

„ Wanneer een Beest ziek wordt, neemt men het uit den ſtal van de gezonde Beesten af, en plaatst het in een ſchuur, en als het een dag ziek geweest is, wordt het in den hals of de ſtaart adergelaten, en 1 a 2 aarden koppen bloed afgetapt; vervolgens dekt men het zieke Beest met een kleed: men ſpuit, twee- a driemalen in 24 uren, met azijn in den neus, en wascht den mond van binnen, benevens de tong en tanden, met doeken in azijn gedoopt, het geen men mede drie- a viermalen in 24 uren herhaalt, als wanneer het Beest zich uit neus en mond van vele taaije ſlijm ontlast; men geeft het altoos laauw water te drinken, te weten, telken reize een aarden kop 4 a 5 te gelijk, zonder meer, en men herhaalt dat nu en dan, zoo wel des nachts als bij dag; eindelijk neemt men een ſtuk tarwen brood, in gemeene ſijroop gewenteld, het geen men diep in den mond achter de tanden van het Beest ſteekt om te eten; doch indien het niet eten wil, houdt men

men wel eens den mond van het Beest toe, opdat het brood er niet uitvalle, maar doorgeflikt worde."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

„ De bovenftaande Remedie is met gewenschten uitflag in *Noordholland* geappliceerd aan 20 Beesten, die alle gebeterd zijn, terwijl nog één, het welk ook ziek was, maar deze Remedie niet kreeg, geftorven is."

Bij alle de hier voren medegedeelde ftukken, kunnen wij niet nalaten ook een ftuk van later tijd mede te deelen. Het is geplaatst in het *Mengelwerk* der *Algemeene Vaderlandfche Letteroefeningen*, N°. 8, voor het jaar 1808; het is getrokken uit het Dagblad: *die Policey Blatter*, en aan de Schrijvers der genoemde *Letteroefeningen* medegedeeld door den Heer P. GRIETHUIZEN, te *Amfterdam*. Dit ftuk is ons voorgekomen als gewigtig genoeg om bij alle de reeds medegedeelde ftukken geplaatst te worden, hebbende hetzelve tot opfchrift:

Middel tegen de Rundveeziekte, door Profesfor LEONHARDI, *te* Leipzig.

„ Bij de Rundveeziekte, welke, zoo als bekend is, federt vorige Herfst in verfcheiden ftreken van *Pommeren* woedde (*), heb-

Middel tegen de Rundveeziekte, door Prof. LEONHARDI.

(*) In hoe verre deze ziekte eenige overeenkomst met de Veepest gehad hebbe, is ons onbekend, daar wij geene genoegzaam omftandige berigten wegens die ziekte gelezen hebben.

hebben, onder anderen, in het *Neuſtettinſche* Ambtsdorp *Flederborn*, alle huishoudens hun geheele vee-beſtaan verloren, uitgezonderd alleen de Boer STEINKE, van wien niet een eenig ſtuk Vee is omgekomen. Deze bijzonderheid had ook plaats, toen voor eenige jaren, in hetzelfde Dorp, onder het Rundvee de Longziekte heerschte: terwijl te dier tijd andere Huislieden hun vee zagen omkomen, verloor de gemelde STEINKE niet een enkel ſtuk. Uit oorzaak van deze in het oog loopende omſtandigheid, liet de Krijgs- en Domeinenkamer te *Stettin* dit bijzonder voorregt door een daartoe afgezonden Commisſaris onderzoeken; en het was aan dezen, dat de Landman STEINKE te kennen gaf, een ſlikmiddel te hebben, aan welk hij de behoudenis van zijn vee-beſtaan te danken had; dit middel beſtond uit de volgende zamenſtelling:

„ 2 Lepels Teer. 2 Handen vol Zout.
1 Handvol Knoflook. 1 Eetlepel vol Moederkruid of Kamillen.
(*Matricaria Parthenium en Chamomilla.*)
1 Eetlepel vol Pestkruid of Hoefbladen.
(*Tusſilago fariara* (*) *en Petaſites.*)
1 Eetlepel Mierik en 2 Eetlepels gebrande en geſtootene Jeneverbesſen."

„ Alles wordt goed onder elkander gemengd, en een lepelvol daarvan, des morgens

(*) Dat waarſchijnlijk *Farfara* zal moeten zijn.

gens vroeg, ieder ſtuk Vee, met een penſeel of kwastje, in de mond geſtreken. — Daar nu vorenſtaande Ingredienten, volgens getuigenis van het *Sanitats* of Gezondheids-*Collegie*, de verrotting of het bederf krachtig wederſtaan; zoo brengt de Krijgs- en Domeinkamer dit middel tegen de Rundveeziekte, door deze ter algemeene kennis, opdat, ter voorkoming der beſmetting, naar een ieders goedvinden, hiervan gebruik kan worden gemaakt."

„ Bij deze gelegenheid (vervolgt de Heer LEONHARDI) moet ik aanmerken, dat, toen wijlen mijn Vader mij in het jaar 1765 in de Landhuishoudkunde Practisch onderwijs gaf, hij altoos in het voorjaar, eenige dagen voor het uitdrijven, dewijl wij eene weide hadden, die wat vochtig was, als ook de eerſte 14 dagen dat het Vee reeds in de weide liep, om den anderen dag hun hetzelfde ſlikmiddel gaf; met dit onderſcheid, dat de beide ſterkst werkende middelen tegen het bederf, namelijk het Moeder- en Pestkruid, daarbij niet gebezigd werden; terwijl de op alle velden groeijende Kamillen veel looijende ſtof bezitten, en de Hoefbladenloog, *Tart. Vitr.* en *Sal. Digest. Sylvii* levert. De Jeneverbesſen liet mijn vader niet branden, maar raauw ſtooten. — Ik leerde toen ook, bij het uit wortels en kruiden beſtaande wintervoeder, het aanmengen met Mierik en Jeneverbesſen, waarmede hij, bij afwisſeling, eenmaal des weeks zoo lange aanhield, als de wintervoeding

HET RUNDVEE. V. Afd. XIII. Hoofdst.

ding duurde. Van gelijke wijze bediende zich ook Vrouwe van DAMNITZ, geboren ROSTITZ, te *Kemlitz*, waar zeer veel met wortels en kruiden gevoederd wordt. Ik zelf heb in mijne practifche loopbaan ook die wijze van voederen nagevolgd, en even min als mijn vader, aan befmettelijke ziekte, eenig fterfgeval gehad."

Na dat wij tot dus verre de opgaven der voornaamfte genees- en behoedmiddelen, welke, ten tijde der Veepest, in de Couranten en andere gedrukte ftukken zijn bekend gemaakt, hebben medegedeeld, zoo behooren wij ook een nuttig gebruik te maken van het geen door de Heeren VEERMAN, VINK, CAMPER, ENGELMAN en anderen in hunne gefchriften over deze ziekte is voorgefteld, als mede de onderfcheidene gevoelens over de inenting dezer ziekte bij het Rundvee mede te deelen, gelijk ook den uitflag van de deswegens genomene proeven: dit alles zal den inhoud van het volgende Hoofdftuk uitmaken.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Bevattende het vervolg der opgave van, en verhandeling over de voornaamſte geneesmiddelen, welke ter genezing van, aan de Veepest ziek zijnde, Koeijen zijn opgegeven, als mede opgaaf van onderſcheiden middelen ter voorbehoeding in deze ziekte, inzonderheid door de inenting van dezelve, en uitſlag van daarmede gedane proeven.

Ten vervolge van het vorige Hoofdſtuk, zullen wij nu overgaan tot het mededeelen der opgaven van de geneeswijze en de geneesmiddelen, welke door eenige onzer voornaamſte Vaderlandſche Geleerden, wel- HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

HET RUNDVEE V. Afd. XIV. Hoofdst.

welke opzettelijk en oordeelkundig over de Veepest geschreven hebben, zijn voorgedragen, en zullen ons, zoo veel mogelijk, tot het hoofdzakelijke van de werken dier Geleerden bepalen.

Genees wijze der Veepest, volgens L. W. VEERMAN.

In de eerste plaats komt dan in aanmerking het werkje van den Heer L. W. VEERMAN, Med. Doct. te *Maassluis*, welke ervaren Arts zijne wijze van genezing verdeelt:

1. In eene voorbehoedende,
2. In eene voorbereidende,
3. In eene meer eigenlijk gezegde geneeswijze.

Maatregelen en middelen ter voorbehoeding.

Tot de eerste, namelijk de voorbehoedende, brengt de Schrijver die middelen en maatregelen, welke door de Overheid zijn of worden aanbevolen, zoo ter afwering der besmetting, aan de grenzen des Lands, als mede de zorg ten aanzien van de bijzondere stallen; dan waarop door zijn Ed. wordt aangemerkt, dat de maatregelen ter afwering aan de grenzen veelal niet genoeg in acht genomen, en ook veeltijds verijdeld worden, daar de wind, sneller dan een vogel, de uitwaseming en besmetting van de eene plaats naar de andere overbrengt, en dit moeijelijk of bijna onmogelijk kan belet worden: ten aanzien van de stallen gaat het, volgens dien Schrijver, op dezelfde wijze, en hoe naauwkeurig men oplette, wordt de besmetting op verschillende wijzen van het Rundvee op den eenen stal tot dat van den anderen stal overgebragt.

Tot

Tot afwering echter wordt door zijn Ed. als prijselijk en noodzakelijk het volgende aangewezen:

1. Het naauwkeurig in acht nemen der Plakaten van 's Lands Overheid, tegen den invoer van Rundvee ten tijde van Veepest.

2. Het beletten, en, als met argusoogen, toe te zien, dat geene besmette beesten of zaken, waardoor men kan vooronderstellen dat de besmetting zoude kunnen worden overgebragt, 's Lands grondgebied naderen.

3. Alleromzigtigst te werk te gaan in het begraven der, aan de Veepest gestorven, Koeijen.

Ten aanzien van dit laatste wordt door dien Schrijver aangemerkt: 1. dat men, ter begraving van die beesten, zoodanige plaatsen moet uitkiezen, welke zoo ver mogelijk van de weiden of stallen der gezonde beesten verwijderd zijn.

2. Dat men den dooden romp diep onder de aarde moet begraven, en wel ten minste ter diepte van vier voeten.

3. Dat het best ware de gestorven beesten dadelijk in ruime putten te besluiten, zonder aan dezelve den huid af te stroopen of het vet te verzamelen, dezelven met gemeene kalk te bestrooijen, voorts met baggerslijk en vervolgens met aarde te bedekken, ter wering van rottige uitwasemingen.

Zeer gegrond wordt door den Heer VEERMAN aangemerkt, dat door velen, uit onkunde, zeer dwaasselijk gesteld wordt, dat

 de

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

de uitwafeming van, aan de Veepest geftorven, beesten geen nadeel of verderfelijke voortplanting zou kunnen veroorzaken, terwijl hij, ten bewijze van het tegendeel, zich beroept op een werk van A. PARÉ, waarin wordt vermeld, dat in het jaar 1562 in *Vrankrijk* eene befmettelijke ziekte ontftond door de ftinkende uitwafeming uit eene put, waarin men een groot getal doode ligchamen had geworpen: terwijl hij ook nog uit LANCISIUS aanhaalt, hoe er eene Pest in het leger van POMPEJUS *de Groote* ontftond, doordien men de doode Paarden niet onder de aarde bedolven had.

Men voert wel aan, dat het fmeer en de huid van, aan de Veepest geftorven, Koeijen aan den Mensch niet fchadelijk is; dat het vleesch van die beesten door vele lieden, bijzonder door den gemeenen man, gegeten is, en dat die ziekte zich alleen tot het Rundvee bepaalt, zonder zelfs tot andere foorten van dieren over te flaan; maar men moet, ten aanzien van het eten van het vleesch, in het oog houden, dat dit veelal flechts van zoodanige der, aan deze ziekte geftorvene, beesten gefchied is, die het minst befmet zijn geweest of fpoedig geftorven zijn, als mede dat dan meestal flechts de beste ftukken, als de bilftukken, eenige ribbenftukken enz. gegeten zijn; en men, wel is waar, nog niet heeft kunnen bepalen of, en hoe veel nadeel de menfchen door het eten van zoodanig vleesch geleden heb-

hebben; maar dat echter de Heer VEERMAN zegt, er gezien te hebben, bij welke eene meer dan gemeene loslijvigheid, gepaard met walging, door het eten van zulk vleesch is veroorzaakt

In alle gevallen zijn wij het met den Heer VEERMAN volkomen eens, dat het, als een voorbehoedfel, noodzakelijk is, om de geftorven beesten, zoo als hij zegt, met den huid enz. te begraven; opdat dezelve, in de open lucht rottende, de befmetting niet aan andere Runderen mededeele, ten minfte niet aan dezelve fchadelijk zij.

Ter verdere voorbehoeding geeft de Heer VEERMAN aan de hand, het ftooken van teer, of, om, volgens den raad van den Heer FIELDS, te *Yorkshire*, teervuren te ftooken, en daardoor de weiden en de ftallen te zuiveren, waarop vervolgens nog de aderlating, de buikzuivering, het ingeven van eenige handen vol zout, met falpeter vermengd, en het berooken der ftallen met azijn wordt aangeraden.

Wat de aderlating betreft: dit middel is zeer algemeen aanbevolen, blijkens onderfcheidene opgaven van middelen ter voorbehoeding en genezing, in het vorige Hoofdftuk medegedeeld; de azijn, als mede het zout en de falpeter, komen mede daarin, onder andere middelen, voor: en het berooken met azijn, kamfer, mirrhe en andere luchtzuiverende of luchtverbeterende zaken, als een middel tot zuivering der ftallen, vindt men mede in het vorige Hoofd-

 ftuk

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

ſtuk onder de opgegevene middelen, zoo dat dit alles door den Heer VEERMAN te regt wordt aangeprezen.

Voorbereidende geneesmiddelen.

Hiermede van de voornaamſte voorbehoedende middelen afſlappende, gaat hij over tot de *voorbereidende Geneesmiddelen.* Hieronder ſtelt hij, na herinnering van het zoo even gemelde, voornamelijk de zoo bekende inenting, waarvan die Heer een voorſtander is; doch dewijl wij over de inenting op het laatst van dit Hoofdſtuk zullen handelen, zoo ſlaan wij zulks alhier over, en vergenoegen ons met kortelijk zijne voornaamſte geneesmiddelen op te geven.

De Heer VEERMAN ſtelt voornamelijk, nevens de inenting en het aderlaten, voor: het zuiveren der eerſte wegen, en geeft hiertoe op, het volgend middel, door hem beproefd, om elken morgen aan elk gezond, groot (volwasſen) beest toe te dienen, namelijk:

Neem: Een halve handvol zuiver Keukenzout.
Twee lood Room van Wijnſteen; (*Cremor Tartari.*)
Een vierde lood, of zestig greinen welbereide Pisſebedden.
En een half vierde loods, of dertig greinen Kamfer.
Meng alles onder een tot een poeder gewreven.

Moe-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Moetende dit ontbonden worden in
een pint laauw water, rogge-,
gerste- of lijnzaad-meel water.

Hierbij oordeelt onzen Arts het niet ondienstig, dat men dagelijks het Beest, van drie tot drie uren, het volgende eenvoudig middel ingeven, tot een pint telkens.

Neem: Twaalf pinten gekookt Regenwater.
Een pint Wijnazijn.
Een pint gemeenen Honig.
Vier handenvol Keukenzout.
Meng en ſmelt dit alles wel onder elkander.

Op het eerſte van deze voorſchriften vindt men de Pisſebedden, welk middel in geen een der aan ons bekende voorſchriften voorkomt; het is denkelijk hier onder dit voorſchrift geplaatst, om op de blaas en de pisſe te werken, nademaal de Pisſebedden, zoo als bekend is, voor ſterk pisdrijvende gehouden worden.

Het uitwerkſel van dit Geneesmiddel kan zeer goed zijn, alzoo het weinig pisſen der Koeijen onder de teekenen der Veeziekte te tellen is.

Wij volgen den Heer VEERMAN in deszelfs tweede opgaven ter zuivering der eerſte wegen. Hier voor wordt dit volgende middel door hem voorgeſchreven, namelijk:

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Neem: Drie lood Engelsch Purgeerzout.
Een half lood beste Rhabarber.
Zoo ook een half lood gezuiverde Salpeter.
Een vierde lood Kropkruid.
En een scrupel, dat is twintig greinen Kamfer.
Alles tot een poeder gemaakt.

Meng dit onder twee pinten van het zoo evengemelde afkooksel van Rogge-, Gerste- of Lijnzaatmeel, en geeft het aan een Beest, het welk men den buik wil zuiveren, des morgens, in twee keeren, telkens de helft, in, twee uren tusschen beiden latende: kunnende men het door een hoorn, of zelfs uit een gewone wijnflesch ingieten, mits dat de bek door een ander open en de tong vast gehouden wordt; terwijl men dien dag, van twee tot twee uren, het Dier van het afkooksel op zich zelve, of ook laauwe karnemelk laat gebruiken, telkens de hoeveelheid van een pint.

Nog geeft de Schrijver, als een buikzuiverend middel, een afkooksel van zeenebladen, in het welk Engelschzout ontbonden is, doch merkt tevens te regt aan, dat het wel afkooken der zeenebladen oplettenheid vereischt. Deze middelen houdt deze Schrijver, onder een menigte voorbereidende middelen, voor voldoende, en gaat hier mede over tot de eigenlijke genezing der Veeziekte zelve, wanneer de Koeijen er door zijn aangatast.

Zee

Zeer kundig en volgens de regelen der Geneeskunde, zijn 's Mans betrachtingen beredeneerd, maar dezelve zijn al te breedvoerig, om geheel door ons te worden overgenomen, weshalve wij ons zullen vergenoegen met den korten inhoud er van mede te deelen. HET RUNDVEE. V Afd. XIV. Hoofdst.

Genezing der ziekte zelve.

De Geneesheer bepaald zijn ontwerp van genezing der ziekte zelve, tot deze vijf volgende afdeelingen, als:

1°. De verdere afwering of genezing der ontfteking.

2°. Eene zuivering der eerfte wegen.

3°. Eene verbetering der rottige fcherpe vochten.

4°. De onderhouding der krachten, door het geheele beloop der ziekte.

5°. Een zeer naauwkeurig toezigt en oplettenheid op verfcheidene zaken, welke, onder de genezing, tot nut en gemak der kwijnende beesten kunnen verftrekken.

Afwering en genezing der ontfteking.

1°. Tot afwering en genezing der ontfteking, wordt weder voorgefteld de aderlating, en derzelver nut geneeskundig betoogd; meestal overeenkomstig hetgeen er hier voren van gezegd is; als mede het gepast gebruik van zoodanige geneesmiddelen, welke *verkoelende*, *doorfpoelende*, *verdunnende* en *bloedzuiverende* zijn. Hier voren zijn er reeds eenige voorgedragen, welke hier aan voldoen kunnen.

 2°. De

HET RUNDVEE V. Afd. XIV. Hoofdst.

Zuivering der eerste wegen.

2°. De zuivering der eerste wegen wordt insgelijks kort voorgesteld, wordende daartoe wederom aangeraden; vooreerst: het hier voren op bl. 476 opgegeven Purgeerpoeder, met deze bepaling; om het geheel aan een volwassen Beest, de helft er van aan jonger, bij voorbeeld, aan Vaarzen of Hokkkelingen, en een vierde er van aan heel jong vee of kalveren in te geven, wordende men echter aangemaand om van deze purgatie, niet dan in het begin der ziekte gebruik te maken.

Ten tweede, het klijsteren, waartoe de Heer VEERMAN gemeen water, honig en zout, ook wel lijnzaad-olie voorschrijft (*).

Wijders maakt de Heer VEERMAN gewag van het inblazen van tabaksrook, doch hij keurt het echter af om de nadeelige gevolgen welke daaruit, volgens aanteekeningen van MILIUS, zouden kunnen ontstaan.

3°. Het betoog ter *verbetering van de rottige Scherpte der Vochten*, komt over het geheel daarop neder, om het zoo bekend uitwerksel van alkalijne of zuren op de genezing van het Rundvee over te brengen. Dit onderzoek meestal scheikundig zijnde, en niet zeer geschikt voor de vatbaarheid des Landsmans, voeren wij dan ook maar oppervlakkig aan: de Heer VEERMAN

(*) De Klisteren, waarvan wij meestal gebruik hebben gemaakt, bestonden in gekookt water, een hand vol zout en twee handen vol roet uit den schoorsteen, te zamen tot een dik vocht vermengd.

MAN erkent zelve uit de bepaling der ſmet- of rotſtoffe, dat dezelve niet dan ſchijnbaar eenen loogzoutigen aard heeft, en oordeelt derhalve. dat de zuren (*acida*) tot het beste tegengift kunnen verſtrekken; hier bij de gevoelens van de voornaamſte Schrijvers aanhalende, welke, met opzet, over de Veeſterfte geſchreven hebben, en genoegzaam allen voor het gebruik der zuren zijn. Verders helt de Autheur over tot de Minerale zuren, oordeelende dat die uit het Plantenrijk te zwak zijn, en dienvolgens een der ſterkſte opgevende, ſchrijft hij voor:

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Twintig pinten gemeen kookend Regenwater in een aarden pot.

Smelt hier in:

Twee ponden zuiver Keukenzout.
Vier lood Aluin.
En een pond gemeene Honig.

Meng er daarna, als het reeds koud is, zeer langzaam, al droppelende, onder:

Twee en een half lood wel overgehaalde Olie van Koperrood.

Roer alles met een houten lepel voorzigtig dooreen, en giet het over in een aarden kruik, en bewaar het, toegeſtopt, ten gebruike.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Hiervan nu gebruikt men, van drie tot drie uren, twee muddekens, naar de kleine maat berekend, een half pint, voor elk volwasſen Beest, tot vijf herhaalde rijzen, in den tijd van 24 uren, na hetzelve een weinig omgeſchud, en in een aarden pot laauw gemaakt te hebben, zonder eenig ander vocht daarop te laten gebruiken: alleen moet men in acht nemen, dat het beter is door behulp van een wijnflesch, dan op eenige andere wijze, het middel het beest in te gieten en wel langzaam; vóór niet volwasſen Vee is de helft genoeg, en voor heel jong Vee, kan men met een vierde gedeelte van het bepaalde volſtaan. Dit middel wordt als beproefd, door den Schrijver openlijk aangeprezen. Hier voren op bladz. 441. is in de opgave van een geneesmiddel, door zekere PASCAL te *Berlijn*, van Koperwater geſproken, doch onder meerder anderen middelen vermengd: het middel van den eenen zoo wel als van den anderen verdient opmerking, doch het behoort door een ervaren man bereid te worden, welke de voorgeſchrevene aluin, de olie van koperrood en het koperwater enz. behoorlijk weet te temperen, en vooral in aarden potten, daar het anders gevaarlijk voor mensch en vee kan zijn.

Wij kunnen niet nalaten hier in het voorbijgaan aan te merken, dat, hoe zwak men de plantzuren ſtelle, in tegenſtelling der mineralezuren, dezelve nogtans in het algemeen veiliger te gebruiken, en ook van

groot

groot nut zijn, waarom dan ook in genoegzaam alle geneesmiddelen, en zelfs in velevoudige boerenmiddelen, de azijn als een eerste middel voorkomt.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV Hoofdst.

4°. *Het onderhouden der krachten, door het geheele beloop der ziekte.* Hiertoe brengt onze Arts goed voedsel, geen gras, noch hooi, noch raauwe spijze, maar zulke die, zonder herkaauwing, verteerbaar zijn, als gerste-, rogge- en lijnzaadmeel, of lijnkoekwater, om, bij gebrek van eetlust, aan de Beesten in te gieten; voorts om op het einde der ziekte, aan beterende Koeijen, brood, bijzonder oudbakken brood, te geven: alle welke middelen genoeg bekend zijn. In het voorbijgaan kan ik niet nalaten aan te merken, dat men aan beterende Koeijen, zoodra dezelve eenige trek tot gras of hooi krijgen, ons bedunkens, hetzelve wel kan geven, daar dit hun voornaamste voedsel is, en deze trek veelal als een teeken van doorgaande beterschap is aan te merken.

Onderhouding der krachten, gedurende de ziekte.

5°. *Het zeer naauwkeurig toezien en de oplettenheid op verscheidene Zaken, welke onder de Genezing, tot nut en gemak der kwijnende Beesten kunnen verstrekken.* Hier onder betrekt de Schrijver de volgende zaken, als:

Oplettenheid tot nut en gemak der zieke Beesten.

1. Het wasschen en reinigen van den huid der Koeijen met water en azijn ondereen gemengd, ook het zuiveren van den bek met azijn en zout.

Het wasschen en reinigen van den Huid.

2. Wordt

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Het zetten van Setons en branden met gloeijend ijzer.

2. Wordt voorgefteld: het zetten van Etterdragten, of *Setons*, of het branden met een gloeijend ijzer.

Het zetten van Hutten in de weiden.

3 Eene aanrading, om tot gemak der Runderen, in de weide, looze Hutten van eenige palen, rietmatten, ftroo of boomtakken op te rigten, en meer dergelijke nuttige behoedingen.

Het dekken der Koeijen.

4. Het dekken der Koeijen met de gewone dekkleeden.

Het zuiveren en berooken der Stallen.

5. Het zuiveren en berooken der Stallen, waaromtrent men met nut ook kan nazien het geen hier voren op bladz. 457 tot 459 wegens dit onderwerp is medegedeeld.

Behandeling en Geneeswijze in de Veepest, volgens VINK en ENGELMAN.

Hiermede ftappen wij van het Werk van den Heer VEERMAN af, wijzende den Lezer verder naar het Werk zelve, en gaan over tot de behandeling en geneeswijze van de Heeren VINK en ENGELMAN.

De Heer VINK raadt, even als dit door meest alle kundigen wordt aangeraden, om de eerfte wegen te zuiveren; dat is, door purgeermiddelen de maag en de ingewanden, zoo lang zij werken kunnen, van onreine ziekteftoffen te ontlasten. In dit geval prijst hij almede bijzonder aan Rhabarber, met Engelsch zout gemengd; de Heer VINK prijst de Rhabarber te meer aan, omdat zij, na de purgatie, wederom verfterkend is; dit wordt ook door den Heer ENGELMAN voorgedragen.

De heer VINK keurt wijders alle verkoelende middelen, als nadeelig bevonden, af; hoezeer dezelve evenwel door anderen

als

als zeer nuttig worden aangeprezen, het welk voorzeker zeer tegenstrijdig is; doch men vindt zijne redenen hiervoor nader bij het aanbevelen van de Kina.

Voorts oordeelt de Heer VINK mede, dat men het zieke vee geen droog en vast voedsel geven moet, op grond, dat de herkaauwing verflaauwende, de maag of pens natuurlijk opzet, en om deze reden wordt ook door hem het geven van vloeibaar voedsel als het beste geoordeeld; houdende hij de gewoonte der Landlieden, om de zieke beesten gras en hooi op te dringen, als zeer nadeelig. Wij stemmen dit toe, voor zoo lang als de beesten ziek zijn; maar komen zij tot beterschap, en krijgen zij trek tot hun gewoon voedsel, (iets, het welk algemeen als een goed teeken wordt aangezien,) dan zij wij van gedachten, dat men het hun niet moet onthouden.

Zijn Ed. is ook van begrip, dat koud drinken beter voor de zieke beesten is, dan warm drinken: dit is ook natuurlijk; men ziet duidelijk aan de Koeijen, dat zij, zelfs in het hevigste der ziekte, zoo lang zij maar eenigzins kunnen, naar frisch koud water reikhalzen.

Nog wordt door den Heer VINK met regt aangeraden de rotting tegengaande middelen, als: Honig, Azijn, Engelsch Zout, Cremor Tartari, enz.

De zuren uit het Rijk der Delfstoffen, als geest van Zout (*Sp. Salis*), van Vitriool

HET RUNDVEE V. Afd. XIV. Hoofdst.

triool (*Sp. Vitrioli*), Salpeter enz. worden, volgens sommigen, als nuttig voorgedragen, doch volgens anderen als nadeelig geoordeeld, om derzelver invretende kracht, voor welk laatste gevoelen ook de Heer ENGELMAN is, en wel bijzonder daarom, omdat ons van eene menigte dieren, welke wij ontleed hebben, geene magen bekend zijn, waarvan de binnenste bekleedselen teerder zijn, dan die van de Koeijen, en daarom zijn wij ook van oordeel, dat de plantzuren bij haar van veel meer nut zijn, dan die uit het rijk der delfstoffen, te meer, daar de Koeijen, gezond zijnde, gaarne sommige zuren en zamentrekkende kruiden eten.

Hierom zijn, gelijk de Heer VINK uit PRINGLE aanvoert, *Aromatieke*, dat zijn welriekende, kruiden, als de kamillen bloemen enz. aan te raden.

Nog wordt voorgesteld, om bij de opgegeven middelen ook zoodanige te voegen, welke de uitwaseming bevorderen, dat in zeker opzigt niet ongegrond is, en dus is het voorstel niet ongepast, om het vee een warm aftreksel van vlierbloemen in te geven, welk middel door den Heer ENGELMAN beproefd is, en door verscheidene Landlieden, met nut, aan de beesten is ingegeven.

Voorts onderzoekt de Heer VINK, zeer oordeelkundig, in hoe verre de aderlating van nut zij: hij oordeelt, dat dezelve veelal af te keuren is, doch niet zoo, of er kunnen in de Veeziekte redenen bestaan, waarom de-

dezelve met nut, het zij in den aanvang, het zij in de voortgang der ziekte, gedaan kan worden, als: bij flaperigheid van het dier, bij hevige benaauwdheid, moeijelijke ademhaling, fterke hoest, belette doorzwelging, enz.

Nog wordt door den Heer VINK over de braakmiddelen gehandeld, het welk in dezen Schrijver bijzonder is, daar door andere Schrijvers, zoo verre wij weten, er geene melding van gemaakt wordt, als alleen door den Heer GOELIJKE; zijnde veler gevoelen, dat de herkaauwende dieren in het geheel niet braken; dan, het tegendeel wordt door den Heer VINK, met grond, beweerd.

Van de verdere middelen, welke door den Heer VINK worden aangeraden, zullen wij kortelijk het volgende melden, zijnde dit:

1. Infpuitingen en wasfchingen van neus en mond, met wijnazijn, water en zout.

2. Als de beesten niet drinken willen, of, zoo het fchiint, niet kunnen, of dat ongefteldheid in de keel, die de longen aandoet, aldaar ontfteking veroorzaakt, worden door hem aangeraden infpuitingen met gerstenwater, honig en azijn in den mond en in de keel te doen. Dit middel is zoo beredeneerd goed, dat het geene bedenking lijdt, of er kan, met goed gevolg, gebruik van gemaakt worden.

3 Het rosfen van het vee, ten minfte tweemaal daags, met een ijzeren roskam,

zoo

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

zoo als men voor de Paarden gebruikt, om dus den huid te zuiveren: dit is, naar ons gevoelen, van zoo veel belang; dat wij voor ons het als een der eerste noodzakelijke uitwendige hulpmiddelen, met den Heer VINK, aanprijzen.

4. Het branden met ijzers, het zetten van dragten, fetons en fpaanfche vliegen komen, volgens het gevoelen van den Heer VINK, best op het einde der ziekte te pas; fchoon wij gelooven, dat, in het begin, deze middelen van zeer veel nut kunnen zijn.

5. Het klijsteren, als kunnende van nut zijn, als er verharde ftoffen in den endeldarm zijn zamengezet, als mede het uithalen van den verharden drek.

6. Wegens het zuiveren der ftallen en het begraven der ingewanden van, aan de befmetting geftorven, vee, komt de Heer VINK overeen met de meeste opgaven van anderen.

7. Het bekransfen met uijen: dit zoo gering, doch op de proef goed bevonden, voorbehoed- en waarfchijnlijk ook geneesmiddel, vinden wij door hem zeer aangeprezen, en door den Heer ENGELMAN nader bevestigd, namelijk, om gefneden uijen als eene falade in een koelbak of emmer te laten uittrekken, en dit water aan de beesten te drinken te geven, welk middel te *Bodegraven* en *Zwammerdam* met nut gebruikt is. Wij voegen er bij, dat hetzelve onder *Warmond* en *Zoeterwoude* mede met zeer veel nut gebruikt is; zijnde

ook

ook daar wel gebruikt, een lood knoflook en een half lood duivelsdrek (*Asſa foetida*), tot poeder geſtooten en met meel en water tot eene pap gemaakt.

HET RUNDVEE; V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Hiermede ſtapt de Heer VINK van het onderzoek van verdere uit- en inwendige middelen af, oordeelende, dat in de grootſte hevigheid der ziekte geene hulpmiddelen meer van nut kunnen zijn, maar dat men, in dezen vergevorderden ſtaat der ziekte, alleen moet afwachten of dezelve ſomtijds door de natuur overwonnen wordt, als zijnde het tijdſtip, wanneer er wederom middelen, ter bevordering der herſtelling, met nut kunnen gebruikt worden; wordende door den Heer VINK, op natuurlijke gronden, vooronderſteld: dat *men op den laatſten tijd of in de laatſte omſtandigheid, en misſchien in den geheelen loop der ziekte nooit met meer grond een goeden uitſlag te wachten heeft, dan wanneer het dier de ziekte ſchijnt overwonnen te hebben, doch dat de zwakheid zoo groot is, dat de natuurkrachten ontbreken, om eene volmaakte herſtelling te bevorderen.* Deze aanmerking begrijpt een iegelijk; maar de eigenlijke bedoeling van den Heer VINK is, het dier te bewaren voor de gevolgen, die uit eene naſleep der ziekte of door eene ongeregelde behandeling van het zieke beest kunnen volgen, en dus aan hetzelve, hoezeer de ſmet der Veepest hare kracht verloren heeft, eenige nieuwe ziekte, het zij aan uit- of inwendige deelen, of eene kwijning zou

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

kunnen veroorzaken, waaronder bij de Koeijen veelal longziekte of verettering voorkomt: om deze reden wordt, als het beste middel, de kina of koortsbast door hem voorgedragen, of bij gebrek van dezelve wordt de bast van den wilgenboom aanbevolen. Ingeval men vermoedt, dat er verettering plaats heeft, wordt het branden met ijzers en het zetten van fetons of etterdragten aangeprezen.

Behandeling en geneeswijze in de Veepest, volgens CAMPER.

Nu dienen wij nog iets te melden van de denkbeelden, welke door Profesfor CAMPER, wegens de geneesmiddelen voor het, aan de Veepest ziek zijnde, vee worden voorgedragen; dezelve zijn, naar 's mans gewoonte, kort, en hij fchijnt hier en daar van den Heer ENGELMAN en anderen te verfchillen, offchoon hunne opmerkingen aandacht verdienen; doch daar gemelde CAMPER ten fterkfte voor de inenting der ziekte was ingenomen, oordeelde hij alle andere middelen van zoo veel aanbelang niet.

De bepalingen, die hoofdzakelijk in CAMPER's vierde les, over de Veepest, voorkomen, zijn: 1. dat men de befmetting afwere en vermindere; 2. dat men de vochten tegen het bederf beware; 3 dat men de krachten onderhoude; en eindelijk 4. dat, als de ziekte begint, de ingewanden gezuiverd worden.

Deze bepalingen, komen in het zakelijke, met die van den Heer VINK, en ook met die van den Heer VEERMAN eenigzins overeen; doch onze CAMPER verkort ze merkelijk.

Ten

Ten opzigte van het eerste, namelijk het afweren der besmetting, oordeelt hij, *dat deze niet kan voorgekomen worden, dan door, op allerlei wijzen, te beletten, dat geen ziek vee, noch voedsel, dat is hooi, stroo noch wat de besmetting naar zich trekken kan, van elders aangebragt worde; als ook, dat de huiden der verstorvenen met veel omzigtigheid behooren behandeld te worden; de Menschen moesten zich zorgvuldig afzonderen, althans niet van den eenen stal naar den anderen gaan, zonder van kleederen veranderd te zijn. De Huisdieren, de Honden en Katten moesten vooral belet worden, niet van de eene plaats naar de andere te gaan*

Op deze voordragten, die genoegzaam met die der voornaamste Schrijvers overeenkomen, merkt de Autheur zelf, met regt, aan, dat deze voorzorgen onmogelijk uit te voeren zijn, omdat het niet mogelijk is de huisdieren altijd te weren, en een Boer, ieder oogenblik in het stal- en veebedrijf bezig, niet telkens van kleederen kan veranderen; en wat het hooi enz. betreft, hiermede zal zeker bedoeld worden hooi of stroo, dat op de ziekestal zelve was, of daar ziek vee aan gekaauwd of op geslapen had.

Hierop volgt de tweede aanmerking, namelijk: *om de vochten tegen het bederf te bewaren*, voornamelijk *het bloed tegen verrotting:* dit onderwerp oordeelt onze Auteur van gewigt. De kina wordt hier, op

het voorbeeld van PRINGLE, voornamelijk aangeprezen, en voorts vindt men van eenige proeven melding gemaakt, welke met de bast van wilgen- en esſenboomen genomen zijn, en de bast van deze boomen worden mede, als goede middelen, aangeprezen, gelijk ook andere middelen, als: zout, ſalpeter, kamfer; en eenige kruiden, als: kamillebloemen, de kalmoes, kruis en munt enz. Doch alle deze middelen oordeelt de Heer CAMPER van weinig nut, als het beest ziek is, en zegt: *geen goeds van de kina, noch van de wilgenbast, noch van de kamillebloemen, noch van de kamfer te wachten, als de herkaauwing ophoudt*, en oordeelt *dan ſpaanſche vliegen*, volgens PRINGLE, *het best*. Het is, naar ons inzien, te dezen opzigte wat al te ſterk geredeneerd; want offchoon het ophouden der herkaauwing weinig hoop op een goeden uitſlag geeft, is het nog niet bewezen, dat deze of andere middelen niet zouden kunnen medewerken, het zij door aanprikkeling of verfrisſching, tot opwekking der herkaauwing, en dus kunnen wij het gebruik van die middelen, ook als de herkaauwing ophoudt, zoo geheel onnut niet ſtellen, als onze CAMPER zulks doet.

Ten aanzien van het wasſchen en het rosſen der beesten oordeelt dezelfde Auteur niet veel beter, ſchoon hij tevens zegt, dat *het niet ſchaden kan*. Uit het geſtelde van andere Schrijvers kan men echter

ter zien, dat het van nut kan zijn en het door velen wordt aangeprezen.

Over het rooken met azijn, zwavel, tabak, buskruid, teer, het branden van leder, van hoorns enz oordeelt de Professor mede niet zeer gunstig, zoo ook niet over het ingeven van zout, geheele eijeren, honig, look, uijen en knoflook; doch wij oordeelen, dat er verscheiden voldoende proeven bekend zijn, welke met die middelen genomen zijn.

Eindelijk beoordeelt de Hoogleeraar de aderlating, purgeermiddelen, braakmiddelen en het uithalen van den drek insgelijks kort, en even ongunstig of twijfelachtig, dus wij er liefst hier geene tegenwerpingen op willen maken, maar ons beroepen op het geen door andere Schrijvers van die middelen gezegd is, en op het geen er door ons, op onderscheidene plaatsen, is bijgevoegd.

Dit alles te zamen overwogen, schijnt het, dat de geleerde CAMPER, uit hoofde van zijn bekenden ijver voor de inenting, alle andere middelen daar beneden stelt, ten minste dezelve minder beredeneert, en allen maar als ter loops aanroert; daar evenwel, onzes bedunkens, de vlijt en beproefde kunde van zoo vele uitheemsche en bijzonder van zoo vele Vaderlandsche Geneesheeren, wel meerdere overweging bij hem verdiend hadden.

Eindelijk zijn wij hier ter plaatse, daar wij van de inenting der Veepest, bij de

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Overgang tot de beschrijving van de inenting der Veepest.

Koeijen, iets dienen te melden; gaarne wilden wij dit ontduiken, om redenen dat de verschillende proefnemingen niet alle even gunstig zijn uitgevallen, en dezelve, hoezeer er mannen van eenig gezag voor zijn, niet veel ingang bij de Landlieden, in het algemeen, gevonden heeft, en zij er niet zeer toe te brengen zijn, het zij uit godsdienstige begrippen, het zij uit eene lijdzame zorgeloosheid, zoo lang het niet blijkt, dat de uitslag der inenting in alle gevallen gunstig is, en dit blijk kan er niet van gegeven worden. Wij zullen, ten aanzien der inenting, niets beslissen, maar eene korte schets geven van de verschillende gevoelens omtrent dezelve, en ook iets van deszelfs geschiedenis en van de behandeling voorstellen.

Oorsprong en geschiedenis der Inenting van de Veepest aan het Rundvee.

De inenting van het Rundvee heeft zijn oorsprong uit de inenting der kinderziekte. Deze laatste kunstoefening bestaat daarin, dat men de aanstekende smetstof, van, aan die ziekte lijdende, Menschen genomen, aan gezonde inent of inlijft, en het alzoo in het bloed brengt, in het voorondersteld gevoelen, dat de ziekte dan bij voorbehoeding minder gevaarlijk wordt, en daarenboven iemand, die dezelve, op deze wijze, doorstaat, nimmer daarna weder door die ziekte kan aangedaan worden; en dat er, op deze wijze, minder personen aan sterven, dan wanneer zij dezelve natuurlijk krijgen; en eindelijk, dat men vermoedt, dat het

het mogelijk zoude zijn, om de ſmetziekte hierdoor te overwinnen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Op deze en dergelijke vermoedens berust het geheele ſtelſel van de inenting der kinderpokken. Na dat die behandeling hier en daar in *Europa* in zwang geraakte, waren de meeste Geneeskundige Faculteiten, vooral die der *Boerhaviaanſche* Scholen, of tegen dezelve, of huiverig tot proefnemingen, tot dat men in *Engeland* Mannen vond, die hardvochtig genoeg waren, om de eerſte en herhaalde proeven te nemen, die in den beginne twijfelachtig genoeg uitvielen; evenwel won de kunst veld, en het werd in *Engeland* een doorgaand gebruik, en weldra in ons Vaderland nagevolgd.

Ondertusſchen, daar de inenting der kinderpokken hier te Lande begon in zwang te geraken, bleven de gevoelens er over verſchillen, de uitwerkſelen voor en tegen werden een twistappel, die als nog tot in de kern niet ontleed is, en welligt het nooit zal worden. Er waren, wel is waar, hier en daar gunſtige voorbeelden; maar er waren ook voorbeelden, dat er ſlechte gevolgen uit ontſtaan waren, en het gebeurde dikwijls, dat door enkele ſlechte gevolgen de goede denkbeelden, welke men, door eenige goedgelukte proeven, van de inenting had opgevat, eensklaps den bodem werden ingeſlagen. De inenting der kinderziekte bleef echter, in meerdere of mindere mate, hier en daar in gebruik, en de ge-

geduchte Veepest wekte ook de denkbeelden op tot inenting van dezelve aan gezonde beesten, op dezelfde gronden, als waarop men de inenting der kinderpokken begonnen was.

In *Engeland* begon men ook de inenting der Veepest aan het Rundvee: deszelfs voortgang was zoo snel, dat dezelve weldra algemeen werd, hoezeer ook de inentingen niet alle even goede gevolgen hadden; weldra begon men hier te Lande ook proefnemingen er mede te doen; aanzienlijke premiën en aanmoedigingen, zoo van wege verscheide Maatschappijen als van de toenmalige Heeren Staten van *Holland* en andere Provintien, begunstigden de ondernemingen; evenwel werd het, bij de Landlieden, niet algemeen als aannemelijk geoordeeld.

Intusschen werden door eenige lieden, en bijzonder door de Heeren NOZEMAN, AGGE ROSKAM KOOL en J. TAK proeven genomen en zeer naauwkeurige waarnemingen gedaan; niet minder prijswaardig waren ook de ondernemingen van de Heeren ENGELMAN, GRASHUIS, CAMPER, VINK, VEERMAN, EELKO ALTA en anderen, die allen, met ijver, het voor en tegen der inenting onderzocht hebben; doch daar alle proeven niet even gunstig zijn uitgevallen, zoo is de inenting der Veepest een geschilstuk gebleven, en daar vele nadere proeven in het afnemen der ziekte genomen zijn, zoo blijven dezelve nog aan bedenking onderhevig. Dit een en ander overwegende, zoo zullen wij,

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

zonder te beslissen, alleen een kort verslag geven van den uitslag der voornaamste proeven, en voorts een iegelijk naar de verschillende werken zelve verwijzen, daar wij te uitgebreid zouden worden, indien wij alle de verschillende gevoelens wilden mededeelen, dezelve beoordeelen, en uittreksels uit alle die werken hier wilden invoegen; men vergenoege zich dan met de volgende opmerkingen.

Proeven ter inenting, genomen door NOZEMAN, TAK en KOOL.

De eerste is die, betreffende de proeven door de Heeren NOZEMAN, KOOL en TAK gedaan, en wier werkzaamheden in het jaar 1755 in druk uitgegeven zijn.

Het getal der Beesten, welke door hun werden ingeënt, bestond in zeventien stuks Runderen, van de volgende soorten:

No. 1. Was een vaalbonten tweejarigen Springbul, Hollandsch soort.
— 2. Eene van de besmetting gebeterde roode Geltevaars, Geldersch soort.
— 3. Een zwartbonten tweejarigen Os, Hollandsch soort.
— 4. Eene, nooit ziek geweest zijnde, roodbonte Schotvaars, die in het laatst van Junij kalven moest, Hollandsch soort.
— 5. Een zwartbonte Vaars, die in Junij kalven moest, Hollandsch soort.
— 6. Eene witte Koe, die driemalen gekalfd had, Hollandsch soort.
— 7. Eene zwarte Koe, die vijfmalen gekalfd had, Hollandsch soort.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

N°. 8. Eene gele Koe, die zesmalen gekalfd had, nu gelt zijnde, Brabandsch foort.
— 9. Eene zwarte Koe, die driemalen gekalfd had, Brabandsch foort.
— 10. Een zwarte Pink, Hollandsch foort.
— 11. Een zwartbont Kalf, oud vijf weken, Hollandsch foort.
— 12. Eene roode Koe, die zesmalen gekalfd had, Oostvriesch foort.
— 13. Eene vale Koe, die achtmalen gekalfd had, Hollandsch foort.
— 14. Eene witte Koe, die, zeven dagen geleden, voor de tweedemaal gekalfd had en vol melk was, Hollandsch foort.
— 15. Een zwarte Kwee, oud een jaar, Hollandsch foort.
— 16. Een blaauwbonte Koe, die zesmalen gekalfd had, Geldersch foort.
— 17. Een Gelte Vaars, Brabandsch foort.

Deze allen werden met onderfcheiding gade geflagen, en vooral N°. 2, zijnde een gebeterd beest, en alle hebben, met meerder of minder hoop van beterfchap en onderfcheiden toevallen, de ziekte ondergaan; zijnde er eindelijk van de zeventien Beesten veertien geftorven, en flechts drie er van gebeterd, zijnde N°. 2, dat een gebeterd beest was, N°. 5 en N°. 15. N°. 2 had

lang

lang de uitwerkselen der inenting weder-staan, doch werd er eindelijk door aange-daan.

HET RUNDVEE.

V. Afd. XIV Hoofdst.

Deze en andere proefnemingen waren dus van geen gewenscht gevolg. Evenwel ga-ven de Heeren CAMPER en MUNNIKS in het jaar 1757 een berigt, dat er van 112 Hok-kelingen, door hun doen inenten, 45 ge-beterd waren. Deze opgave veroorzaakte wederom verschillende gedachten en proe-ven van anderen, en uit die van den ge-leerden GRASHUIS, ENGELMAN en verschei-den andere opmerkers bespeurde men, bij aanhoudendheid, dat de besmetting, niette-genstaande de inenting, de overhand be-hield: dit had ten gevolge, dat de toenma-lige Staten van *Vriesland*, door hunne Ge-deputeerden, aan den Heer JAN DE VRIES, *Anatomiae & Chirurgiae Lector* en *Lands Operateur*, ordonneerden, om proeven ter inenting te nemen, en daarvan Rapport te doen.

Proeven ter inenting, genomen door CAMPER en MUNNIKS.

Het Rapport, door gemelden DE VRIES aan voornoemde Staten ingeleverd, is, op derzelver order, in de *Leeuwaarder* en an-dere Couranten geplaatst; het is eenvoudig en voor een ieder verstaanbaar; wij oor-deelen het in deszelfs geheel te moeten me-dedeelen, zoo als het hier volgt:

„ BE-

HET RUNDVEE.
V. Afd.
XIV. Hoofdst.

Berigt wegens proeven ter inenting, genomen door J. DE VRIES.

„ BERIGT *aangaande de* INENTING *van het* RUNDVEE *in* Vriesland, *op order van Hun Edel Mogenden de Gedeputeerde Staten van* Vriesland, *door* J DE VRIES, *Anat & Chirurg. Lector en Lands Operateur.*"

„ EDEL MOGENDE HEEREN!"

„ Hebbe de eer met eerbied en onderdanigheid U EDEL MOGENDEN bij dezen een klein en tevens eenvoudig berigt te doen, aangaande de gedane proeven op gezonde Runderen, door middel van inentinge verrigt, en dat op verſcheidene Beesten werkſtellig gemaakt, waaromtrent ik niet in gebreke zal blijven U EDEL MOGENDEN in het vervolg eene naauwkeurige aanteekeninge van alles, het geen in deze proeven door mij is waargenomen, ter Tafel van U EDEL MOGENDEN over te geven. In het laatſte van de maand Junij 1769 zijn de aan mij toegeſtane acht Kalveren, drie Hokkelingen en één Enter rier, gezet in daartoe vervaardigde en genommerde Hutten, in het Hof van den Huisman JAN DOUWES, onder den Dorpe *Langeweer*: deze Beesten zijn eenige dagen vooraf geprepareerd, zoo door purgatiën als antiſeptike middelen, en zulks om te zien, of er een voorbereidende kure noodzakelijk vereischt werd; en zijn vervolgens op den 3 Julij ingeënt geworden; de Kalveren met ſmetſtoffe van Kalveren,

het

het Enter-rier en de drie Hokkelingen met smetstoffe van gelijksoortige Beesten, om eene evenredigheid te observeren. Hebbe vervolgens, na gedane inentinge, tot dat de Beesten ziek werden, de behoedmiddelen gegeven. Deze twaalf Beesten gaven op den 8. en 9. Julij volkomene teekenen van ziekte, uitgezonderd het Kalf No. 6, dat zeer ligte teekenen van ziekte had, misschien door het ingeven van de Medicijnen eenigzins aangedaan; het Kalf No. 2 stierf tien uren na de bewerking aan de Bilzucht, het geen na den dood is aangetoond geworden, en zal in het vervolg komen te blijken. Van deze elf Beesten zijn vijf Kalven en twee Hokkelingen gestorven, het Enter-rier, één Hokkeling en twee Kalven zijn overgebleven; deze vier Beesten zijn vervolgens bij de zieke Beesten in het Land gejaagd, waarvan het Kalf No 6 ziek werd en stierf; de drie overige zijn volkomen gezond gebleven, en om zeker te wezen van mijn experiment, het Enter-rier duinsch geworden zijnde, liet ik hetzelve dekken door een Bul, die reeds teekenen van ziekte had, en denzelfden dag nog een zwartbonte Koe gedekt had; deze Bul is den zesden dag, en de zwartbonte Koe den zevenden dag, beide aan de natuurlike besmette ziekte, gestorven. Het Enter-rier, het Hokkeling en het Kalf zijn tot heden gezond gebleven; dus van de elf ingeënte Beesten acht gestorven en drie gebeterd zijn, en dat op eene plaats, waar

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

waar de natuurlijke besmetting zoo allerhevigst was."

„ Waarna de tweede inentinge aan 25 jonge Beesten werkstellig is gemaakt, bestaande in 21 Hokkelingen en 4 Enter-rieren, die in de Grietenije van *Tietjerkstera deel* waren opgekocht, daar destijds geene ziekte was, die alle geplaatst werden elk in eene bijzondere, met stroo en riet gedekte, hut, in een stuk Lands, gelegen aan de *Koevoet*, onder den Dorpe *Langeweer*. Deze 25 Beesten, gezond en tierig zijnde, werden den 26. Julij ingeënt, met smetstoffen, direkt van ligt ziek liggende Beesten genomen, en haar werden tweemaal daags Medicijnen gegeven, en eens na de inentinge gepurgeerd. Op den eersten en tweeden van de maand Augustus bespeurde men aan 23 Beesten volkomene teekenen van ziekte, door de inentinge te weeg gebragt; behalve de Hokkelingen N°. 4 en N°. 23, die beide gezond zijn gebleven, daar de inentinge niet scheen gevat te hebben; van deze 23 jonge Runderen zijn 14 gestorven, als N°. 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 18, en 21. De gebeterde zijn negen, namelijk: N°. 2, 10, 12, 14, 19, 20, 22, 24 en 25; de twee die door de inentinge niet ziek zijn geworden, waren N°. 4 en N°. 23. Deze negen gebeterde Hokkelingen werden de eene na de andere in het Land gejaagd, en 's nachts in de hutten gezet, dewijl ze zeer afgemat en zwak waren; de twee Hokkelin-

lingen, die niet gevat hadden, werden voor de tweedemaal op den 10. Augustus ingeënt, en hebben wederom niet gevat; zij zijn vervolgens op den 18. dito bij de zieke Beesten in het Land gejaagd, daarna bij de zieke Beesten in een loods geplaatst, waar vele zieke Beesten, tusſchen haar inſtaande, ſtierven: zij zijn evenwel gezond gebleven. Na alle deze proeven te hebben doorgeſtaan, zoo heb ik, zoodra de overige negen Beesten ſterker geworden waren, daarvan drie op nieuw ingeënt, drie bij de zieke Beesten in het Land gejaagd, en de laatſte drie bij de zieke Beesten in de loods gezet, zij hebben alle deze proeven doorgeſtaan; en om nog zekerder van mijne proeven te wezen, heb ik deze elf Beesten nog eens bij de zieke Beesten in de loods gebragt, en geene ziekte vernomen, zoo dat deze negen Hokkelingen voor abſolut gebeterd gehouden kunnen worden, en twee voor niet vatbaar."

„ De derde inentinge, die opzigtelijk ondernomen is, om te zien in hoe verre de inentinge op eene eenvoudige wijze zoude kunnen geſchieden, zoo namelijk, dat de Beesten, ingeënt zijnde en na haar een purgatie gegeven te hebben, dezelven alsdan in een gevoegelijk ſaiſoen des jaars in het Land te laten loopen, om haar dus aan hare natuurlijke geneigdheid over te geven; want bijaldien de inentinge op deze wijze door de Goddelijke Voorzienigheid gezegend mogt worden, alsdan zoude het eene aanlokkende

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

de begeerte worden, dat de Huislieden hunne Beesten om ſtrijd zouden doen inenten; maar zoo de Landman hutten moet bouwen en dagelijks Medicijnen kooken en bereiden, en verdere naauwkeurige oplettendheid gebruiken, zoo als ze door mij in orde is verrigt geworden, zal geen Huisman daartoe overgaan, die uit de natuur een haat, ja een afgrijzen tegen de inentinge heeft opgevat, derhalve heb ik het van mijn pligt geacht, om, zoo veel in mij was, de inentinge bij hunlieden aannemelijk en op eene gemakkelijke wijze voor te ſtellen en te verrigten, om daardoor het nuttig en heilzaam oogmerk te bereiken; te dien einde werd geprocedeerd tot de inentinge van 33 jonge Runderen, die op den 16. Augustus door mij zijn ingeënt geworden, op de volgende wijze:

5 Beesten werden ingeënt en adergelaten.
5 Beesten werden ingeënt, zonder er iets anders aan gedaan te hebben.
23 Beesten werden ingeënt, en daarna een purgatie gegeven."

„ Deze 33 jonge Runderen werden los, in een groote Polder van den Hooggeboren Heer VEGELIN gejaagd, en intusſchen werd er een groote loods opgeſlagen, daar de Beesten, ziek zijnde en 's nachts bij ongunſtig weder, eene ſchuilplaats konden vinden. Deze Beesten zijn alle ingeënt geworden

worden de dag na hare aankomst, en met smetstoffe, frisch van eene zwartbonte Koe en een zwartbont Enter-rier genomen, die de ziekte gemakkelijk schenen te hebben: doch waarvan de zwartbonte Koe op den 20. dito, en het zwartbont Enter-rier op den 21. dito beide gestorven zijn. Den 22. Augustus werden zekere teekenen van ziekte aan 17 Beesten geobserveerd als volgt: N°. 2, 3, 7, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 27, 28, 30, 31, 32 en 33. Deze 17 jonge Beesten, door de inentinge ziek geworden zijnde, hebben alle de sterkste graden van ziekte gekregen, en zijn, na de hevigste toevallen te hebben uitgestaan, binnen de 16 dagen na de inentinge gestorven: de overige 16 Beesten waren tot aan den eersten September volkomen gezond en tierig in het Land grazende. Op den 2. dito, toen het bepaald was dezelven naar elders te verplaatsen, om ze op nieuw weder in te enten, ontdekte men, dat er reeds vier Hokkelingen waren, die teekenen van ziekte gaven, het geen verder tot de overige 12 Beesten is overgeslagen. Deze 16 Beesten, daar de inentinge niet op gevat had, zijn vervolgens door het natuurlijk besmettend euvel aangetast. Het is ook niet vreemd te denken, dat de besmettinge zeer sterk was in die weide, dewijl er 17 Runderen zulke zware en violente graden van ziekte gehad hebben en gestorven zijn; dit heeft mij doen denken, dat het zeer kwaad is, vele Beesten te gelijk op eene plaats in

te enten, en ze bij elkanderen te doen ſtaan, of ze in het land te laten loopen, tot dat ze de ziekte hebben doorgeſtaan, dewijl de lucht op die plaats op eene allerſterkſte wijze met die beſmette deelen aangedaan en bedorven wordt, waardoor de Veepest in graden toeneemt, en de nabij gelegene Runder-kudden het gevolg doet ſmaken. Van deze 16 Beesten zijn er 10 geſtorven en 6 gebeterd, als N°. 1 een zwartbonte Bul, die alleen ingeënt en adergelaten is geworden, N°. 14 blaauwbont Hokkeling, ingeënt en purgatie gegeven, N°. 19 roodbont Enter-rier, N°. 23 zwartbont Hokkeling, N°. 26 zwartbont Hokkeling, N°. 29 zwartbont Hokkeling. Zoo dat van deze derde inentinge van 33 Beesten, 17 door de inentinge ziek geworden, en alle geſtorven zijn, en 16 door de natuurlijke ziekte aangetast, waarvan 10 geſtorven en 6 gebeterd zijn."

„ Ik voeg hier eindelijk tot ſlot bij, dat de redenen, waarom de inentinge met zoo veel vlijt en ijver wordt ondernomen, alleen is, om daardoor de Beesten ligtere graden van ziekte te doen krijgen, en ware het mogelijk, meerder Beesten uit deze kwaadaardige ziekte te zien opkomen, dan door de natuurlijke ziekte, over het geheel genomen, geſchiedt; maar het tegengeſtelde heb ik zien gebeuren, en dat voornamelijk in deze laatſte proeve van inentinge, waarin 17 Beesten door de inentinge te gelijk ziek geworden, en alle, na de ſterkſte graden

van

van ziekte te hebben uitgestaan, jammerlijk gestorven zijn, zonder dat zulks aan het eene of andere buitengewoon toeval kan toegeschreven worden."

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

„ Hopende dat dit eenvoudig en kort Berigt eenigzins aan U EDEL MOGENDE mag welgevallen:"

„ Hebbe ik de eer mij, met eerbied, te noemen,"

„ EDEL MOGENDE HEEREN!"

„ U EDEL MOGENDENS Onderdanigen Dienaar,"

(Was geteekend)

„ J. DE VRIES."

Deze proeven ter inenting vielen dus al mede niet gunstig uit, en velen kwamen in het vermoeden, dat er meerder Beesten, welke door de ziekte werden aangetast, zonder ingeënt te zijn, beterden, dan van die, welke werden ingeënt, en tot dit vermoeden gaf het slot van het Rapport van den Heer DE VRIES veel aanleiding. Men bleef dus huiverig in het doen der inenting, maar was echter van oordeel, dat, werd dezelve gedaan, het dan best was zulks, bij tijds, aan jonge beesten te doen, en daartoe stoffen te gebruiken van beesten, welke niet zeer zwaar besmet waren, en vooral geen in-

HET RUNDVEE V. Afd. XIV. Hoofdst.

gewanden van, aan de ziekte geſtorven; beesten er toe te gebruiken.

Na van de inentingen, welke door den Heer DE VRIES verrigt zijn, geſproken te hebben, dienen wij zulks ook te doen van die, welke de Huisman GEERT REINDERS gedaan heeft; hebbende deze ervaren Landman getoond, een zeer ijverige en getrouwe waarnemer te zijn, zoo dat het door hem uitgegeven werkje der overweging dubbel waardig is (*). Wij zullen aan onze Lezers eene korte en zakelijke opgave van 's Mans proeven en waarnemingen doen.

Proeven ter inenting der Veepest, genomen door GEERT REINDERS en anderen.

In de eerſte plaats werden door hem verſcheiden proeven met de gewone wijze van inenten genomen, waarvan de uitſlag verſchillende was. Van de eerſte inenting aan 16 Hokkelingen had de inenting op 11 niet gevat; van de 5, die gevat hadden, beterden er 4 en 1 ſtierf aan de ziekte; de 11, welke niet gevat hadden, werden nader ingeënt, en nu gevat hebbende, beterden er 7 en 4 ſtierven, zoo dat er van deze 16 beesten 11 beterden, dat zeer voorſpoedig uitviel. Bij eene tweede proeve werden ingeënt 11 Koeijen, 11 Entervaarzen en 3 Hokkelingen; deze allen gevat hebbende, beterden er van de 11 Koeijen 7, van de

11

(*) Het is getiteld: *Hiſtorisch Verhaal, Waarnemingen en Proeven wegens de Inenting in het jaar 1776*; het is uitgegeven te *Groningen* bij LUBBARTUS HUIZING, in het jaar 1777.

11 Entervaarzen ook 7, en ſtierven er van elk dezer ſoorten 4 aan de ziekte, terwijl de 3 Hokkelingen er ook alle aan ſtierven: deze proef viel dus mede vrij wel uit. Bij eene andere proef ſtierven er van 16 ingeënte ſlechts 2; dan, nog eene proef op 20 beesten, waarvan er 18 ſtierven en ſlechts 2 beterden, bragt weder veel onzekerheid in de inenting, terwijl evenwel alle deze getallen bijeen genomen en dooreen geſlagen zijnde, zoo bleek, dat in deze vier verſchillende proeven waren ingeënt 77 beesten, en hiervan 41 waren gebeterd en 36 geſtorven.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Onze ijverige GEERT REINDERS gaf den moed niet op, maar beſloot met CAMPER en JAN WILLEM SMIT, de inenting op eene zachtere en verbeterde wijze te beproeven, en in der daad, men kan voluit zeggen, dat, zoo de inenting aan eenige verbetering onderworpen is, door deze proeven den grondſlag tot verbetering gelegd is.

Den uitſlag van eene andere manier van behandeling was dan, dat van de 16 ingeënte beesten 9 beterden en 7 ſtierven. In eene volgende proef bij den Heer GOLDSTEIN te *Bedum*, beterden eerst van de 8 ingeënte beesten 7, en van deze laatſte 7 bij de herhaling 6. Meer andere proeven, meer of min voor of tegen, kwamen in aanmerking; dan, ook deze wekten de bijzondere aandacht op van den oplettenden GEERT REINDERS, om nader naar de oorzaken dezer verſchillendheden te zoeken,

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

's Mans aandacht viel dan op het ras, op den ouderdom van Kalf, Hokkeling, Enterrier en Koe, of Stier of Bul, op melkgevende of droogſtaande, en met kalf zijnde of kortelings gekalfd hebbende Koeijen, maar vooral ook op de gebeterde of ongebeterde, als mede op die, welke de inenting niet of al gevat hadden, en op die, welke ingeënt geweest en van de ziekte gebeterd waren; en daarenboven op de inenting, of die in de ſtallen, ſchuren of in de open lucht was verrigt: dit alles naauwkeurig navorſchende, ontwikkelde hij verſchillende oorzaken van het wel of kwalijk gelukken der inenting, en vooral het tijdſtip van den hoogſten graad en vatbaarheid der beſmetting door inenting; welke opmerkingen het zoo verre gebragt hadden, dat men nagenoeg konde vermoeden, dat de trap van de uitwerking der inenting langzamerhand tot rijpheid kwam, en als gevolg daarvan de uitwerkſelen minder woedende waren, dan dat men die door zware inentſtoffen ſpoedig en op een ſprong wilde aanzetten, tot welk laatſte de ondervinding leerde, dat de open lucht beter geſchikt ware.

De proeven, hierop door hem vervolgd wordende, leverden dezelve verſchillende en zonderlinge uitkomſten op; hij viel vervolgens in de gedachten, of ook Kalven, van gebeterde Koeijen geboren, al of niet vatbaar zouden zijn, vermits hij zulk een Kalf bij drie andere zieken geplaatst hebbende,

het-

hetzelve volmaakt gezond bleef; dit zelfde Kalf vervolgens door sterke stoffe van eene zeer zieke Koe ingeënt, bleef, behalve ligte teekenen, gezond in het midden van de sterke besmetting.

Deze opmerking had ten gevolge, dat men er nader oplettende op was, 6 Kalven uit gebeterde Koeijen, die er van 's mans, in 1769 en 1770 ganschelijk uitgestorven, stal overig waren, bleven allen gezond; doch vijf a zes weken oud zijnde, entte hij dezelven in: zij werden ligt ziek, doch beterden allen. Insgelijks had JAN JAKOB TEMPEL de ziekte onder 16 Kalveren, waarvan er 3 van gebeterde Koeijen waren: deze 3 werden ligt ziek en beterden, de overige 13 stierven. Nog had JAN WILLEM SMITS 3 Kalven van gebeterd vee ingeënt, waarvan er 2 beterden en 1 stierf. SIJMON JACOBS verloor alle zijne Kalven van ongebeterde Koeijen, een enkele van eene gebeterde Koe kwam er door. Uit deze waarnemingen kan en mag men, met onzen oplettenden GEERT, wel stellen, dat zulk soort van Kalven minder vatbaar voor de besmetting zijn, of althans er minder sterk door aangedaan worden, dan wel anderen.

Het gevolg van al het vorige was oorzaak, dat de Heer REINDERS wilde beproeven, of de Kalveren of Hokkelingen, volgens zijne waarnemingen ingeënt, genoegzaam voor eene volgende ziekte bevrijd waren, en in der daad was dit ook de zaak, daar het op aankwam, dewijl anders

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

het inenten van jonge Kalveren, ter voorbehoeding, geheel onnut was. Hierop dan bedacht, vervolgde de oplettende waarnemer met een vrij aanmerkelijk getal proeven, welke zijn vermoeden ten aanzien van het nut der inenting schenen te begunstigen, ja zelfs aannemelijk maakte; deze alle voor te dragen, zoude te veel uitweiden, en kunnen best in het werkje zelve worden nagezien; de voornaamste komen hierop uit: dat hij alle zijne door hem ingeënte en gezond gebleven, of ligt ziek geweest zijnde gebeterde Kalveren wederom inentende, en deze doorgaans gezond bleven; deze en andere, in het vervolg gebeterde en ingeënte Kalveren, wederom en wel aan de sterkste besmetting blootgesteld, bleven alle onbesmet, zelfs in stallen, daar van de 16 ingeënte 10 stierven en 3 sukkelend bleven; eindelijk bleven al wederom andere ingeënte en gebeterde Kalveren, welke bij, omtrent en naast aan de sterkst besmette, het zij natuurlijk of door inenting zieke of stervende beesten, stonden, gezond. Al het welk zamen genomen, oorzaak werd, dat deze ontdekkingen als nu door zoo vele baarblijkelijkheden bevestigd zijnde, ook openbaar gemaakt werden in eenen brief, door den ontdekker aan de Heeren P. CAMPER en MUNNIKS geschreven, welke gedrukt en dus voor een ieder verkrijgbaar werd, en waarvan het resultaat, steunende op de opgemelde gronden en nog nader gedane proeven, aldus was: *dat door de zekerste proeven*

ven was waar bevonden, dat Kalven, van gebeterde Koeijen geboren, offchoon ook die Koeijen voor vijf jaren hadden ziek geweest, zes of acht weken oud zijnde, voor dat ze nog in de open lucht geweest zijn, ingeënt wordende, allen zeer ligt ziek worden en beteren, en daarna in het land geweest zijnde, wederom wordende ingeënt, fchijnen fommigen op den zesden en zevenden dag na de inenting eene zeer ligte aandoening te hebben, enz.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdft.

Op dezen brief nu, die in het jaar 1774 gefchreven was, komt vervolgens nog eenen zeer merkwaardigen brief van den Heer DIRK FONTEIN in aanmerking, houdende berigt van proeven, door zijn Ed. en door den Heer COOPMANS genomen, en aan onzen Huisman gulhartig medegedeeld, waarin gevraagd wordt:

Vooreerst: *Hoe weet men in jonge Kalveren zeker, of de ziekte gevat is?*

Ten tweede: *Of de uitwerking der fmetftoffe in zulke jonge Kalveren, van zes weken oud, genoeg is, om hun voor hun leven voor die ziekte te beveiligen, te weten, Kalven van gebeterde Koeijen, die niet in de buitenlucht geweest zijn, en derhalve niet vatbaar voor de natuurlijke ziekte zijn gefteld?*

Deze vragen zijn in der daad gewigtig, daar vele proeven twijfelachtig en ongelijk zijn. Evenwel zijn de proeven van dien Heer opmerkelijk genoeg, om ze hier mede kortelijk op te geven. Dus heeft MEINT

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

MEINSMA ingeënt 45 Kalveren: hiervan zijn 3 gestorven, de overige ten tweedemaal ingeënt zijnde, werden er geene ziek, maar zulks ten derdemaal, in September, gedaan zijnde, werden er 5 wederom ziek, waarvan er 3 stierven, en dus bleven er van de 45 stuks 39 over.

KLAAS DOUWES entte 4 Kalveren in, van drie maanden oud, welke allen beterden; hij deed zulks nog aan 8, hiervan stierf er 1; de overige 7, in September weder ingeënt zijnde, werden er 2 ziek en stierven, en dus bleven er van deze 12 Kalven 9 in hét leven.

Naderhand, in den zomer, hebben zij er 18 ingeënt, welke, na de sterkste beproeving, allen gebeterd zijn; als mede nog 8, waarvan 1 gestorven is en 7 gebeterd zijn.

Nog heeft JURGEN DOUWES tot tweemaal ingeënt 7 Kalveren, waarvan 2 gestorven en 5 gebeterd zijn.

REINIER HALMA heeft 24 Kalven, alle van gebeterde Koeijen, en 6, 8 à 10 weken oud, en waarvan de meeste niet buiten 's huis geweest zijn, ingeënt, waarvan, bij de eerste inenting, 3 stierven, en van de overige 21, bij herhaalde inenting, geen één; dan in October dezelve weder inentende, zijnde er 8 van ziek geworden, waarvan 3 gestorven en 5 gebeterd zijn, zoo dat er van deze 24 Kalven, van gebeterde Koeijen, door de inenting 6 gestorven, en 18 van de ziekte gebeterd zijn.

Als men deze proeven bij elkander brengt, dan heeft dit inenten van jonge Kalveren, in dien ſmaak, zeker een opmerkelijken voordeeligen uitſlag gehad, alzoo van de 114 laatstgenoemde ingeënte Kalveren ſlechts 18 geſtorven en 96 gebeterd zijn.

Dan, hoe voordeelig deze proeven zijn uitgevallen, oordeelt de Heer FONTEIN, dat zij nog niet voldoende genoeg zijn om zijne voorgeſtelde vragen te beantwoorden, juist daarom, omdat, alſchoon de opgemelde inentingen een voordeeligen uitſlag hebben gehad, desniettemin de omſtandigheden, tijd en plaats der inenting, verſchillende verſchijnſels en uitwerkingen hebben te weeg gebragt, die niet eenerlei bepalingen of regelen kunnen uitmaken, en waaromtrent dan ook een nader onderzoek vereischt wordt, het welk ons heeft aangeſpoord, om ook nog van eenige der voornaamſte proeven, waarvan de geachte GEERT REINDERS ſpreekt, melding te maken, en wel bijzonder van die, welke op Kalven van gebeterde en van ongebeterde Koeijen genomen zijn, van welke een groot gedeelte in huis en een gedeelte op het land zijn ingeënt.

Het getal Kalven, zoo bij genoemde GEERT REINDERS als bij verſcheiden anderen ingeënt en hier bedoeld, bedroeg 371.

Onder deze 371 Kalven waren er, volgens de opgave in het werkje, 190 Kalven van gebeterde Koeijen, dat is van Koeijen, welke van de ziekte gebeterd waren, voor

dat

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

dat zij deze Kalven hadden ter wereld gebragt, en 93 Kalven van ongebeterde Koeijen, dat is van Koeijen, welke de ziekte nog niet gehad hadden, toen zij die Kalven voortbragten, terwijl bij 88 Kalven van onderscheiden personen het onderscheid van Kalven uit gebeterde of ongebeterde Koeijen niet wordt opgegeven, en van welke 88 laatstgemelde door ons voorondersteld worden 43 Kalven uit gebeterde, en 45 Kalven uit ongebeterde Koeijen te zijn geweest, makende alsdan uit:

Kalven van gebeterde Koeijen	233
——— ——— ongebeterde Koeijen	138
is te zamen	371

Van deze 371 Kalven zijn ingeënt, in huis	279
en op het land	92
is weder de	371

Deze 371 Kalven voor de eerstemaal ingeënt zijnde, zoo zijn er van gestorven 42 en gebeterd 329; deze 329 voor de tweedemaal zijnde ingeënt, zoo is er van gestorven 1 en zijn er gebeterd 328; welke 328 voor de derdemaal ingeënt zijnde, zoo zijn er van gestorven 3 en gebeterd 325; eindelijk die 325 voor de vierdemaal ingeënt zijnde, zoo is van dezelve gestorven 1 en zijn er gebeterd 324; zoo dat in het geheel van de vier inentingen van deze 371

Kal-

Kalven gestorven zijn 47 en gebeterd 324, het welk nagenoeg 7 gebeterde tegen 1 gestorvene was, en waarbij men in aanmerking moet nemen, dat de 4, welke van de derde en vierde inenting gestorven zijn, door bijkomende omstandigheden den hoogsten graad der ziekte niet hebben wederstaan: terwijl men ook in aanmerking dient te nemen, dat in de tweede, derde en vierde inenting, verre de meesten ligte aandoeningen van de ziekte zullen gehad hebben en eenige de ziekte zelve, hoezeer zij reeds van eene vorige inenting gebeterd waren.

Verder hebben wij uit de opgave, in het reeds genoemde werkje, getracht na te gaan, hoe veel van die 371 Kalven uit gebeterde en hoe veel Kalven uit ongebeterde Koeijen in huis en op het land zijn ingeënt, en bevonden, dat van de Kalven uit gebeterde Koeijen 167 in huis en 66 op het land zijn ingeënt, en van de Kalven uit ongebeterde Koeijen 112 in huis en 26 op het land; terwijl wij er ook al verder uit berekend hebben, hoe veel van de Kalven uit gebeterde Koeijen, die in huis of op het land zijn ingeënt, gestorven of gebeterd zijn, en zoo ook desgelijks van de Kalven uit de ongebeterde Koeijen, en bevonden, dat van de 167 Kalven van gebeterde Koeijen, die in huis zijn ingeënt, 16 gestorven en 151 gebeterd zijn; en dat van de 66, die op het land zijn ingeënt, 1 gestorven is en 65 gebeterd zijn: voorts dat van de 112 Kalven van ongebeterde

Koei-

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Koeijen, die in huis zijn ingeënt, 19 gestorven en 93 gebeterd zijn; en van de 26, die op het land zijn ingeënt, 11 gestorven en 15 gebeterd zijn; alle welke verschillende getallen met de reeds opgegeven totalen overeenkomen, zoo als op de hier tegenover staande Tafel, welke wij, volgens het werkje van genoemden GEERT REINDERS, hebben opgesteld, kan worden nagegaan. Men ziet uit de, door ons opgemaakte, berekening, dat van de Kalven van gebeterde Koeijen, welke in huis zijn ingeënt, naar evenredigheid meer gestorven zijn dan van die, welke op het land zijn ingeënt; terwijl integendeel van de Kalven van ongebeterde Koeijen, welke in huis zijn ingeënt, naar evenredigheid van het getal gestorvene tegen de gebeterde, minder zijn gestorven dan van die, welke op het land zijn ingeënt, dan welk verschil wij niet wel kunnen ontwikkelen, doordien van vele dier inentingen den datum niet is opgegeven; ware dit van allen gedaan, dan zonde men mogelijk uit het verschil van het jaargetijde enz. eenige gevolgtrekkingen kunnen maken.

Hiermede zouden wij van deze berekeningen kunnen afstappen, maar uit dezelven eenige bedenkingen bij ons zijnde opgekomen, oordeelen wij dezelve te moeten mededeelen.

Bedenkingen wegens die inentingen.

Vooreerst is de vraag, of het inenten van Kalven, uit gebeterde Koeijen, van zoodanig gevolg kan zijn, dat dezelve, in

la-

TAFEL ter vergelijking van den uitflag van de Inenting der Veepest aan 371 Kalven van Gebeterde en Ongebeterde Koeijen, volgens opgave van GEERT REINDERS, Huisman te *Garnwert*, opgefteld door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY.

DE AFZONDERLIJKE NAMEN.	Getal der Kalven en de Plaats der Inenting.			Hoe veel Kalven bij elk der vier inentingen geftorven en gebeterd zijn.								De Getallen der ingeënte Kalven, ten einde te zien hoe veel uit die van Gebeterde en Ongebeterde Koeijen geftorven en gebeterd zijn.					
Namen der Inenters.	Getal.	In Huis.	Op het Land.	Bij de eerfte Inenting.		Tweede Inenting.		Derde Inenting.		Vierde Inenting.		Kalven van Gebeterde Koeijen.			Kalven van Ongebeterde Koeijen.		
				Geftorven.	Gebeterr.	Geftorven.	Gebeterp	Geftorven.	Gebeterd.	Geftorven.	Gebeterd	Getal.	Geftorven.	Gebeterd.	Getal.	Geftorven.	Gebeterd.
Arjen Roelofs en zijn *Broeder.*	18	18		1	17		17	1	16		16	18	2	16			
Roelof Pieters.	4	4			4		4		4		4	3		3	1		1
Ongenoemden.	4	4			4		4		4		4	4		4			
Pieter Reinders, te Stiens.	9	9		7	2		2		2		2	8	7	1	1		1
Jan Jacobs, te Finkum.	7	7			7		7		7		7				7		7
Hesfe Lolkes Hennema, te Finkum. (*a*)	17	14	3		17		17		17		17	9		9	8		8
Pijbe Aalberts, te Hijum.	4	4			4		4		4		4	4		4			
Sijbren Harmens, te Hollum.	9	9			9		9		9		9	9		9			
Sijbren Harmens.	1		1		1	1									1	1	
Nicolaas Klem, te Boskoop.	25	25			25		25	2	23		23	20		20	5	2	3
Mevr. *Lewe van Aduart*, geb. *Alberda.*	3	3			3		3		3		3	3		3			
U. A. Alberda van Menkema.	7	7			7		7		7		7	7		7			
Dezelfde, als boven. (*b*)	12	6	6	10	2		2		2		2	6	4	2	6	6	
J. H. Quintus.	8		8		8		8		8		8	8		8			
H. K. Hoeths.	40	40		8	32		32		32		32				40	8	32
G. J. Bacot.	2	2			2		2		2		2	2		2			
P. van Marum.	8	8			8		8		8		8	8		8			
P. Pruisfen.	12	12		6	6		6		6		6				12	6	6
Mignonte Zandweer.	9	9			9		9		9		9	9		9			
Door verfcheiden Perfonen (*c*).	57	57		1	56		56		56		56	28		28	29	1	28
Geert Reinders.	6	6			6		6		6		6	6		6			
Jan Jacobs Tempel.	4		4		4		4		4		4	4		4			
Dezelfde en een *goed Vriend.*	10		10		10		10		10	1	9	10	1	9			
Bij *J. J. Tempels*, als boven.	3		3		3		3		3		3	3		3			
D. H. Cock, op Vosfenburg.	4	4			4		4		4		4				4		4
Claas Geerts, op den Ham.	12		12		12		12		12		12	12		12			
Jan Tijmens, op den Ham en *Tijmen Jans.*	19		19		19		19		19		19	19		19			
Door verfcheiden Perfonen (*d*).	31	15	16	7	24		24		24		24	15	3	12	16	4	12
Jan Willems Smit enz.	4	4		2	2		2		2		2	2		2	2	2	
Meindert Harms.	6	6			6		6		6		6				6		6
O. R. Alberda, te Usquert.	4		4		4		4		4		4	4		4			
Klaas Jansz, te Usquert.	12	6	6		12		12		12		12	12		12			
Totaal	371	279	92	42	329	1	328	3	325	1	324	233	17	216	138	30	108

(*a*) Deze 17 Kalven hebben wij, in den tekst, bij de berekening, hoe veel Kalven van gebeterde en ongebeterde Koeijen, in Huis en op het Land, waren ingeënt, zoo berekend, dat wij de 9 Kalven van gebeterde Koeijen, welke ook weder alle gebeterd zijn, verondefteld hebben, als alle in huis te zijn ingeënt, en de 8 Kalven van ongebeterde Koeijen, welke ook alle gebeterd zijn, als 5 in huis en 3 op het land te zijn ingeënt.

(*b*) In de berekening is verondefteld, dat de 6 Kalven, uit gebeterde Koeijen, in huis; en de 6 Kalven uit ongebeterde Koeijen, op het Land, zijn ingeënt.

(*c*) Door alle deze Perfonen is niet opgegeven hoe veel der ingeënte Kalven van gebeterde en hoe veel van ongebeterde Koeijen geboren waren; in de berekening hebben wij verondefteld dat er 28 van gebeterde en 29 van ongebeterde Koeijen onder geweest zijn.

(*d*) Door alle deze Perfonen mede zoodanige opgaaf niet gedaan zijnde, zoo hebben wij, in de berekening, verondefteld dat er 15 van gebeterde en 16 van ongebeterde Koeijen onder geweest zijn, als mede, dat de 15 Kalven, van gebeterde Koeijen, in huis, en de 16, van ongebeterde Koeijen, op het land zijn ingeënt.

R E C A P I T U L A T I E.

Van de Kalven uit gebeterde Koeijen, zijn in huis ingeënt		167	
en op het land		66	
Zijnde het totaal der ingeënte Kalven uit gebeterde Koeijen			233
Van deze Kalven, welke in huis zijn ingeënt, zijn geftorven	16		
Van die op het land zijn ingeënt, zijn geftorven	1		
dus geftorven		17	
Van die, welke in huis zijn ingeënt, zijn gebeterd	151		
Van die op het land zijn ingeënt, zijn gebeterd	65		
dus gebeterd		216	
Zijnde te zamen het totaal der ingeënte Kalven, uit gebeterde Koeijen.		233	
Van de Kalven uit ongebeterde Koeijen, zijn in huis ingeënt		112	
en op het land		26	
Zijnde het totaal der ingeënte Kalven uit ongebeterde Koeijen			138
			371 zijnde het totaal der ingeënte Kalven.
Van deze Kalven, welke in huis zijn ingeënt, zijn geftorven	19		
Van die op het land zijn ingeënt, zijn geftorven	11		
dus geftorven		30	
Van die, welke in huis zijn ingeënt, zijn gebeterd	93		
Van die op het land zijn ingeënt, zijn gebeterd	15		
dus gebeterd		108	
Zijnde te zamen het totaal der ingeënte Kalven uit ongebeterde Koeijen.		138	

later tijden, Koeijen geworden zijnde, wanneer de Veepest had opgehouden en ongelukkig weder woedde, niet vatbaar voor de besmetting zouden zijn, nademaal er voorbeelden zijn, dat gebeterde Koeijen andermaal door de besmetting natuurlijk aangetast en van de ziekte gestorven zijn.

Ten tweede: daar men uit de opgave van GEERT REINDERS ziet, dat er van de Kalven, het zij van gebeterde of van ongebeterde Koeijen geboren, en op den ouderdom van 6, 7 of 8 weken ingeënt, na van de eerste inenting gebeterd te zijn, wederom, in hetzelfde jaar, ten tweede-, derde- en vierdemaal zijn ingeënt, en er van die volgende inentingen zijn gestorven, en de overige zeker meestal, zoo niet de ziekte, ten minste ligte aandoeningen er van zullen gehad hebben; zoo is de vraag, of zoo iets niet eene soort van verzwakking kan veroorzaken of eenige kwalen nalaten, waaraan de beesten kwijnen? te meer, daar het bekend is, hoezeer het Rundvee, over het geheel, voor het longevuur en andere kwijnende ziekten vatbaar is; waarop men, naar ons vermoeden, in de drift tot inenten, niet genoeg acht gegeven heeft: dan of men, op goede gronden, zoude kunnen vooronderstellen, dat zoodanige ingeënte Kalven volmaakt en frisch gebeterd zijn?

Eindelijk, of men, gelijk REINDERS hier en daar heeft aangeteekend, niet naauwkeuriger moest toezien op de keuze der smetstoffe, te weten: of men die

niet

niet alleen van zoodanige zieke beesten behoorde te nemen, welke het minst besmet schijnen te zijn, nademaal men bevonden heeft, dat er een aanmerkelijk verschil in de ziekte plaats heeft, en de ingeënte beesten dezelve veeltijds minder of meerder zwaar gehad hebben, naarmate de inentstoffe van minder of meerder zwaar besmette beesten genomen was, en of men de smetstoffe niet liever in het begin der ziekte van de beesten behoorde te nemen, dan in eenen meer gevorderden staat van dezelve? als mede, of wegens den besten ouderdom en den tijd ter inenting niet nog veel zoude te onderzoeken zijn?

Voor het overige zullen wij van de verschillende gevoelens, voor en tegen de inenting der Veepest, alleen zeggen: dat er zeer veel voor en tegen die inenting geschreven is; dat men vergelijkingen gemaakt heeft tusschen het getal der beesten, welke van de inenting en van de natuurlijke ziekte gestorven zijn, ten einde daaruit ten voorof nadeele der inenting te beslissen; maar men heeft niet genoeg in het oog gehouden, om gelijke soort van Rundvee, in de berekening, tegen elkander te stellen; zoo heeft men, bij voorbeeld, de gebeterde uit ingeënte Hokkelingen gesteld, tegen de, aan de natuurlijke ziekte gestorvene, Runderen van allerlei soort, het welk zoo niet behoorde, daar men weet, dat jonge beesten de ziekte veeltijds minder zwaar hebben, voornamelijk als dezelve met overleg worden

den ingeënt; als volwasſen Koeijen, welke de ziekte natuurlijk krijgen, en waarvan er veeltijds met kalf zijn: men had integendeel de berekening en vergelijking, met meerder oplettendheid, behooren te maken; men had gelijke ſoorten van vee, gelijke jaargetijden en andere gelijke omſtandigheden tegen elkander moeten vergelijken, dan zou men mogelijk nader tot eene ware beſlisſing hebben kunnen komen, daar men toch weet, dat de Veepest in het eene jaar of jaargetijde ſterker gewoed heeft dan in het andere, en dat volwasſen beesten de ziekte veelal zwaarder hebben dan jonge beesten, zoo als reeds gezegd is: terwijl wij onze Lezers, welke meerder verlangen te weten van al het geen voor en tegen de inenting der Veepest geſchreven is, naar de werken van CAMPER, VINK, ENGELMAN, VEERMAN en anderen verwijzen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Wat de beste wijze der inenting van de Veepest betreft, men zoude mogelijk kunnen volſtaan met ſlechts eene kleine wonde aan den hals, aan de krop of aan den kosſem te maken, en daarin een dotje plukſel of vlas te ſtoppen, het welk met ſmetſtoffe uit den neus of muil van een ziek beest doordrongen is, en wel met ſtoffe van een beest, dat het minst beſmet ſchijnt te zijn. Omtrent de keuze der in te enten beesten zal het best zijn jonge beesten te verkiezen, zoo als reeds meermalen gezegd is.

Wijze der inenting, en keuze der ſmetſtoffe.

HET RUDNVEE. V Afd. XIV. Hoofdst.

De algemeene manier van inenting is echter zoo, dat men de ſmetſtoffe uit den neus of muil neme, en dezelve in een kopje of glaasje verzamele, waarin men vervolgens eenige draden garen (liefst katoenen garen) doopt; na dat deze met de ſmetſtoffe wel doorweekt zijn, ſteekt men eenige dezer draden door het oog van een groote naald, moetende de draden ieder omtrent een ſpan lengte hebben; voorts vat men den huid van het dier met den duim en voorſten vinger der linkerhand, en ſteekt de naalde door den alzoo geknepen huid, haalt er de draden door, en trekt die al zachtjes heen en weder, waarna men de naald van de draden afdoet, de beide enden der draden vastknoopt, en dit alzoo 4, 5 of 6 dagen laat zitten, als wanneer de wond begint te etteren: men trekt de draden er dan zachtjes uit, en drukt, met de duimen, de etter uit de wond, op wier meerdere of mindere ontſtokenheid men dan ook acht geeft, en welke men met wat water en jenever of met witte wijn of beste azijn bekoelt, tot dat dezelve geneest, het welk doorgaans ſpoedig geſchiedt; ſomtijds loopt de wond ſchielijk toe met een puistje of roofje, het welk men maar moet laten zitten, doch geſtadig wasſchen: de uitwerkſelen der inenting zullen zich dan weldra openbaren. De plaats der inenting is onverſchillig, doch is echter het best ter plaatſe, alwaar de meeste bloedvaten loopen, bij voorbeeld,

bij

bij de hoofd-ſlagaderen, aan de voorzijde of voorvang, aan de achtervang of dijen, waar het best geacht wordt, ook wel aan den hals enz. Nimmer moet men vleesch, vel, vet, deelen der ingewanden enz. van, aan de ziekte geſtorven, beesten tot het inenten gebruiken, alzoo dit de ziekte zeer zwaar en gevaarlijk maakt.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdſt.

Wijze der inenting, en behandeling der zieke beesten, volgens VAN DOEVEREN.

Van het geen over de wijze der inenting van de Veepest aan het Rundvee door anderen geſchreven is, oordeelen wij het volgende te moeten mededeelen; te weten: vooreerst de gedachten van den *Leydſchen* Hoogleeraar VAN DOEVEREN, zoo als dezelve in de reeds meermalen aangehaalde *Bibliotheek*, door den Heer SANDIFORT uitgegeven, zijn geplaatst: deze acht daartoe het geſchiktst, gezond vee, dat anderhalf of twee jaren oud is. Indien de inenting niet terſtond teekenen geeft van gevat te hebben, acht hij raadzaam, het ingeënte vee van het overige af te zonderen, en veertien dagen daarna hetzelve weder in te enten. De voorbereiding acht hij onnut. Met de inenting gaat hij op de volgende wijze te werk: hij neemt linnen of katoenen draden, zeven of acht duimen lang, en ſteekt dezelven in den neus van een ziek beest, opdat zij het vocht, het welk uit denzelven loopt, naar behooren in zich zouden trekken; men gebruikt deze draden, hoe verſcher zij zijn, des te liever, en men

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

meent, dat de inenting dan beter gelukt. Deze draden steekt hij in zulk een krommen naald, als de Heelmeesters tot het verrigten der naden gebruiken; dan ligt hij met den duim en voorsten vinger van de linkerhand het vel aan het achterste gedeelte van de dije op; steekt de naald door hetzelve, en knoopt vervolgens den doorgestoken draad toe, maar doet dezen draad echter vervolgens weg, zoo dra hij gewaar wordt, dat het beest door de ziekte is aangetast, wanneer hij ook het gezwel, het welk zich aldaar somtijds doet zien, naar behooren behandelt. Op den derden of vierden dag na de inenting opent hij eene ader, en ontlast van een beest, dat zoo oud is, als hier boven is opgegeven, tien of twaalf oncen bloed; doet zich nu op den zesden dag nog geen teeken der ziekte op, dan herhaalt hij de aderlating, doch ontlast maar half zoo veel bloed. Het ingeënte vee laat hij geen droog voedsel gebruiken, en hij laat, van dien tijd af, olie van vitriool onder den drank doen, radende hij voor het overige af alle geneesmiddelen, dewijl men van dezelven, gelijk hij zegt, tot hiertoe weinig of geen nut heeft gezien. Sterke buikzuiverende middelen keurt hij af; maar, dewijl de ziekte veeltijds door een' loop een gelukkig einde neemt, meent hij, dat zachte buikzuiverende middelen, in den beginne gegeven, niet onnut zouden zijn, vooral wanneer het vee geene ontlasting

had,

had, te welken einde hij ook aanraadt, of den harden drek met de hand, die men vooraf met olie heeft bestreken, weg te nemen, of door middel van klijsteren ontlasting te bezorgen. Gedurende de ziekte raadt hij aan, het vee voor de koude en tocht te bewaren. Wanneer de beesten nu eindelijk weder gezond zijn, het welk men het best aan het herkaauwen kan ontdekken, meent hij, dat men het weder instorten het best voorkomt daardoor, dat men het vee voedsel geeft, dat goed is, en gemakkelijk verteerd wordt; dat men het nu en dan een zacht buikzuiverend middel ingeeft, en onder den gewonen drank zemelen mengt, zoo lang de loop, die dikwijls op de ziekte volgt, aanhoudt. Wanneer eindelijk een beest, het welk de inenting wel heeft doorgestaan, ergens elders heen, vooral bij ander vee, zal gebragt worden, acht hij raadzaam, het vooraf wel te zuiveren, te rossen, en met water en azijn te wasschen.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Volgens CAMPER en MUNNIKS.

De Heeren CAMPER en MUNNIKS hebben sommige beesten, welke door hun zijn ingeënt, des morgens en des avonds ingegeven zeven oncen van een afkooksel van den willigen bast, met 40 droppelen van den geest van koperrood, en van dit middel maken zij met lof gewag. Andere beesten hebben zij ingegeven een afkooksel van kamillen-bloemen, waaronder de bo-

vengenoemde geest gemengd was; maar allen, die hetzelve gebruikt hadden, is dit zeer kwalijk bekomen, en de meeste hebben gebraakt. De inenting wordt volgens deze Schrijvers, het best verrigt in het dikke van de dije, even onder het hijsbeen (*Os ischium*), of een weinig lager, naar den hak. Op den vijfden of zesden dag na de inenting geven zij het vee een buikzuiverend middel in. Voor het overige meenen zij dat de beesten, die deze ziekte door de inenting gekregen hebben, en dezelve gelukkig hebben doorgestaan, vervolgens niet weder besmet worden; maar zij oordeelen ook, dat men niet verzekerd kan zijn, dat het vee de ziekte in der daad door de inenting gekregen, en dus voor alle verdere aanvallen beveiligd is, indien men het volgende niet gewaar wordt, te weten: dat het den zesden dag na de inenting ziek wordt, dat het dan allen trek tot eten verliest, en niet meer herkaauwt; dat op den derden of vierden dag, van het begin der ziekte af te rekenen, of den negenden of tienden dag na de inenting, de neus loopt; dat de oogen rood en ontstoken zijn; dat uit den grooten ooghoek meer of minder vocht loopt; dat het spuit, weinig of niet pist, en eindelijk, dat bij de Koeijen de klink ontstoken is.

Vervolgens hebben zij, onder anderen, nog waargenomen, dat men een beest op

zes

zes onderscheiden plaatsen van het ligchaam teffens inentende, het de ziekte wel eerder, maar uit dien hoofde niet zwaarder bekomen heeft, waarom zij ook aanraden, dat men de inenting altijd teffens op twee plaatsen zal verrigten; dat door brandmiddelen, welke men, na de inenting, op den tweeden en vervolgens tot den vierden dag ingesloten, aan de inentings-wond plaatste, na dat men den draad, waarmede de inenting was verrigt, had weggenomen, de werking van de inenting twee dagen lang vertraagd geworden, doch niet geheel belet is, dewijl de twee beesten, aan welke men dit beproefde, vervolgens de ziekte gekregen hebben, en gestorven zijn; en dat door de inenting, verrigt met het vel, vet, bloed, of vleesch van beesten, die aan deze ziekte waren gestorven, het zij dat deze zaken kort na den dood van dezelven genomen waren, of wel twee tot zes dagen daarna, de ziekte zoo zwaar is ontstaan, dat de meeste beesten, die, op deze wijze, waren ingeënt, gestorven zijn.

HET RUNDVEE. V. Afd. XIV. Hoofdst.

Met het gene wij nu over de Veepest hebben ter neder gesteld, oordeelen wij te kunnen volstaan; men overwege het, en zoo het immer kwame te gebeuren, dat de Veepest weder regeerde, (het geen God, genadiglijk, gelieve te verhoeden!) dan kieze men het beste uit dit alles, en ge-

Besluit van dit Hoofdstuk.

HET RUNDVEE. gebruike de voorgeſchreven behoed- en geneesmiddelen ten meesten nutte.

V. Afd. XIV. Hoofdſt.

De Hoofdſtukken over de Veepest dus zijnde voltooid, zoo zullen wij in de volgende Afdeeling het huishoudelijke gedeelte dezes werks beſchrijven, en hetzelve alzoo ten einde brengen.

SPECIAL 88-B
34034
V.8